OD AUTORA SVJETSKOG MEGAHITA
SAPIENS - KRATKA POVIJEST ČOVJEČANSTVA

Yuval Noah Harari

21 lekcija za 21. stoljeće

FOKUS

Izdavač
FOKUS KOMUNIKACIJE d.o.o., Zagreb

Za izdavača
mr. Romeo Vrečko

Glavna urednica
Vlatka Hercigonja

Lektura i korektura
Iva Borković

Grafičko oblikovanje i oblikovanje ovitka
Ti na Šut

Tisak
Znanje d.o.o., Zagreb, listopad 2018.

Naslov izvornika
21 Lessons for the 21st Century
Copyright © 2018 by Yuval Noah Harari

Copvright
za hrvatsko izdanje: FOKUS KOMUNIKACIJE d.o.o., 2018.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne može biti objavljen ili pretisnut bez prethodne suglasnosti nakladnika i vlasnika autorskih prava.

ISBN 978-953-349-104-2

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001008534.

Yuval Noah Harari

21 LEKCIJA ZA 21. STOLJEĆE

S *engleskoga prevela Aida Alagić*

TAKOĐER OD YUVALA NOAHA HARARIJA

Sapiens: Kratka povijest čovječanstva
Homo deus: Kratka povijest sutrašnjice

Mom suprugu Itziku, mojoj majci Pnini i mojoj baki Fanny.
Za njihovu dugogodišnju ljubav i podršku.

Sadržaj

Uvod..... 9

Prvi dio: Tehnološki izazov

1. RAZOČARANJE
   Kraj povijesti je odgođen *19*
2. RAD
   Kad odrastete, možda nećete imati posao..... *35*
3. SLOBODA
   Big Data vas gleda..... **59**
4. JEDNAKOST
   Oni koji posjeduju podatke, posjeduju budućnost..... *87*

Drugi dio: Politički izazov

5. ZAJEDNICA
   Ljudi imaju tijela..... *97*
6. CIVILIZACIJA
   Na svijetu postoji samo jedna civilizacija *105*
7. NACIONALIZAM
   Globalni problemi traže globalne odgovore *123*
8. RELIGIJA
   Bog sada služi naciji..... ... . *141*
9. IMIGRACIJA
   Neke su kulture možda bolje od drugih..... *153*

Treći dio: Očaj i nada

10. **TERORIZAM**
Ne paničarite *171*
11. RAT
Nikad ne podcjenjujte ljudsku vlupost *183*
12. PONIZNOST
Niste centar svijeta 193
13. BOG
Ne spominjite ime Božje uzalud *209*
14. SEKULARIZAM
Priznajte svoju sjenu *215*

Četvrti dio: Istina

15. NEZNANJE
Znate manje nego što mislite *229*
16. PRAVDA
Naš smisao za pravdu možda je zastario 235
17. POST-IST1NA
Neke lažne vijesti traju zauvijek 243
18. ZNANSTVENA FANTASTIKA
Budućnost nije ono što vidite u filmovima *257*

Peti dio: Prilagodljivost

19. **OBRAZOVANJE**
Stalna samo mijena jest *271*
20. ZNAČENJE
Život nije priča *281*
21. MEDITACIJA
Samo promatrajte *319*

Zahvale *329*
Bilješke *333*

Uvod

U svijetu koji je preplavljen nebitnim informacijama, jasnoća je moć. U teoriji, svatko se može uključiti u raspravu o budućnosti čovječanstva, ali je pritom vrlo teško održati jasnu sliku. Cesto i ne primijetimo da traje neka rasprava, niti znamo koja su njezina ključna pitanja. Milijarde nas teško si mogu priuštiti luksuz detaljnijeg informiranja jer smo zaokupljeni onim bitnim: moramo raditi, brinuti se za djecu ili skrbiti o starim roditeljima. Na žalost, povijest nas neće čekati. Ako se o budućnosti čovječanstva odluči u vašoj odsutnosti jer ste bili prezauzeti hranjenjem i odijevanjem djece, ni vi ni oni nećete biti pošteđeni posljedica te odluke. Nije fer, da, ali tko je rekao da je povijest fer?

Kao povjesničar, ne mogu ljudima dati ni ručak ni dom, ali im mogu pokušati ponuditi malo jasniju sliku i tako pomoći izjednačiti pravila igre na globalnom terenu. Ako to ohrabri makar samo šačicu ljudi da se uključe u raspravu o budućnosti naše vrste, moj cilj je ispunjen.

Moja prva knjiga *Sapiens* istraživala je ljudsku prošlost proučavajući način na koji beznačajni majmun može postati vladar Zemlje.

Homo deus, moja druga knjiga, ispitivao je dugoročnu budućnost života razmatrajući mogućnost da ljudi s vremenom postanu bogovi te moguću sudbinu inteligencije i svijesti

U ovoj knjizi pod povećalo želim staviti stanje sadašnjeg trenutka. Fokusiran sam na trenutna pitanja i neposrednu budućnost ljudskih društava. Što se događa upravo sada? Koji su najveći izazovi i mogućnosti današnjice? Na što bismo trebali obratiti pažnju? Čemu podučiti djecu?

Naravno, sedam milijardi ljudi ima sedam milijardi interesa i, kao što je već rečeno, razmišljanje o jasnoj slici relativno je rijedak luksuz. Samohrana majka koja se bori othraniti dvoje djece u siromašnom predgrađu Mumbaija fokusirana je na sljedeći obrok, izbjeglice na brodu usred Sredozemnog mora pretražuju horizont u potrazi za naznakom kopna, a muškarac koji umire u prenapučenoj londonskoj bolnici skuplja snagu da bi još jedanput udahnuo. Svi oni imaju mnogo važnije probleme od globalnog zatopljenja ili krize liberalne demokracije. Nijedna knjiga ne može zadovoljiti sve njihove potrebe, a ja ne znam lekcije kojima bih mogao podučiti ljude koji se nađu u takvim situacijama. Mogu se samo nadati da ću od njih nešto naučiti.

Moja je agenda ovdje globalna. Promatram velike sile koje oblikuju društva diljem svijeta i koje će vjerojatno utjecati na budućnost cijelog našeg planeta. Klimatske promjene možda nisu najpreča briga ljudima koji su na rubu života i smrti, ali bi u nekom trenutku na predgrađa Mumbaija mogle utjecati tako da postanu neprikladna za život, poslati goleme valove izbjeglica preko Sredozemnog mora i dovesti do goleme svjetske zdravstvene krize.

Stvarnost je satkana od mnogo niti, a ova knjiga nastoji pokriti različite aspekte naših globalnih problema ne tvrdeći pritom da je iscrpna. Za razliku od *Sapiensa* i *Homo deusa*, ovoj knjizi nije namjena biti povijesni narativ, nego odabir lekcija. Te lekcije ne završavaju jednostavnim odgovorima. Njihova je namjera potaknuti na razmišljanje i pomoći čitateljima da sudjeluju u nekoj od velikih rasprava našeg doba.

Knjiga je zapravo pisana u dijalogu s publikom. Mnoga poglavlja sastavljena su kao odgovori na pitanja koja su mi postavljali čitatelji, novinari i kolege. Ranije verzije nekih segmenata već

su objavljene u različitim oblicima, što mi je pružilo priliku da dobijem povratne informacije i izoštrim argumente. Neki dijelovi fokusiraju se na tehnologiju, neki na politiku, neki na religiju, a neki na umjetnost. Jedna poglavlja slave ljudsku mudrost, druga ističu presudnu ulogu ljudske gluposti. Sveobuhvatno pitanje, međutim, uvijek ostaje isto: što se danas događa u svijetu i koje je dublje značenje tih događaja?

Što znači uspon Donalda Trumpa? Što možemo učiniti protiv epidemije lažnih vijesti? Zašto je liberalna demokracija u krizi? Je li se Bog vratio? Stiže li novi svjetski rat? Koja civilizacija vlada svijetom - Zapad, Kina, islam? Treba li Europa i dalje otvarati vrata imigrantima? Može li nacionalizam riješiti problem nejednakosti i klimatskih promjena? Što trebamo učiniti po pitanju terorizma?

Iako ova knjiga zauzima globalnu perspektivu, ne zapostavljam njezinu osobnu razinu. Naprotiv, želim naglasiti veze između velikih revolucija naše ere i unutarnjih života pojedinaca. Na primjer, terorizam je globalni politički problem, ali ujedno i interni psihološki mehanizam. Terorizam funkcionira tako što aktivira strah usađen duboko u našem umu i obuzme misli milijunima pojedinaca. Slično tome, kriza liberalne demokracije ne događa se samo u parlamentima i na biračkim mjestima, nego i u neuronima i sinapsama. Klišej je tvrditi da je osobno ujedno i političko, ali u eri u kojoj znanstvenici, korporacije i vlade uče „hakiratf ljudski mozak, ta tvrdnja postaje još mračnija. Knjiga stoga nudi zapažanja o ponašanju pojedinaca, ali i cijelih društava.

Globalni svijet radi dosad neviđeni presing na naše ponašanje i našu moralnost. Svatko od nas zarobljen je brojnim paukovim mrežama koje nam s jedne strane ograničavaju kretnje, dok s druge strane prenose i naš najsitniji pokret do najudaljenijih odredišta. Naše dnevne rutine utječu na živote ljudi i životinja s druge strane svijeta, a neki naši osobni potezi neočekivano mogu uzbuditi cijeli svijet. Takvo je, primjerice, bilo samožrtvo- vanje Mohameda Bouazizija u Tunisu, koje je pokrenulo Arapsko

proljeće, i istupi žena koje su s javnošću podijelile svoje priče o seksualnom zlostavljanju, pa time zakotrljale pokret #MeToo. Ta globalna dimenzija naših života znači da je sada važnije nego ikad otkriti svoje vjerske i političke predrasude, svoje rasne
i rodne privilegije i svoje nehotično sudjelovanje u institucionalnom ugnjetavanju. No je li taj pothvat realan?

Kako pronaći čvrsto etičko uporište u svijetu koji se širi daleko izvan mojih obzora, koji se vrti potpuno izvan kontrole ljudi i koji sumnja u sve bogove i ideologije?

Knjiga počinje pregledom aktualnih političkih i tehnoloških problema. Pri kraju 20. stoljeća činilo se da su velike ideološke bitke između fašizma, komunizma i liberalizma završile nadmoćnom pobjedom liberalizma. Činilo se da će demokratska politika, ljudska prava i tržišni kapitalizam pokoriti svijet. Ali, kao i obično, povijest je krenula nepredvidljivim tokom, pa je sada, nakon pada fašizma i komunizma, u nevolji i liberalizam. Dakle, kamo idemo?

To je pitanje posebno uznemirujuće jer liberalizam gubi vjerodostojnost upravo u trenutku u kojem nas dvostruke revolucije u informacijskim tehnologijama i biotehnologijama suočavaju s najvećim izazovima s kojima se naša vrsta dosad susrela. Spajanje informacijskih tehnologija i biotehnologija uskoro bi moglo s tržišta rada izbaciti milijarde ljudi te narušiti slobodu i jednakost. *Big* Data-algoritmi mogli bi stvoriti digitalne diktature u kojima će sva moć biti u rukama malobrojne elite, dok će većina ljudi patiti ne od izrabljivanja, nego od nečeg mnogo goreg - nebitnosti.

U svojoj prethodnoj knjizi *Homo deus* pisao sam o udruživanju informacijskih tehnologija i biotehnologija. Ali, dok se ta knjiga fokusirala na dugoročna predviđanja, nudeći stoljetnu, pa čak i tisućljetnu perspektivu, ova se knjiga fokusira na ne- posrednije društvene, ekonomske i političke krize. Pritom me ovdje manje zanima eventualno stvaranje anorganskog života, a više prijetnja socijalnoj državi i pojedinim institucijama poput Europske unije.

Ova knjiga ne nastoji obuhvatiti sve učinke novih tehnologija. Iako tehnologija obećava mnoge dobrobiti, namjera mi je naglasiti njezine prijetnje i opasnosti. Budući da su korporacije i poduzetnici koji predvode tehnološku revoluciju očekivano skloni samohvali, zadaća je sociologa, filozofa i povjesničara poput mene da oglase alarm i objasne na koje sve načine stvari mogu poći po zlu.

Nakon skiciranja izazova s kojima se suočavamo, u drugom dijelu knjige proučavamo širok spektar mogućih odgovora. Mogu li inženjeri Facebooka iskoristiti umjetnu inteligenciju kako bi stvorili globalnu zajednicu koja bi čuvala ljudsku slobodu i jednakost? Možda odgovor leži u preokretanju procesa globalizacije i ponovnom osnaživanju nacionalne države? Možda se moramo vratiti još korak unatrag, pa snagu i mudrost crpiti iz izvora drevnih religijskih tradicija?

U trećem dijelu knjige vidimo da, unatoč dosad neviđenim tehnološkim izazovima i snažnim političkim neslaganjima, čovječanstvo može dorasti okolnostima ako uspije pod kontrolom držati svoje strahove i biti malo skromnije u pogledu svojih stajališta. Taj dio istražuje što se može učiniti kad su posrijedi opasnost od terorizma, prijetnja globalnim ratom te predrasude i mržnja, koje raspiruju takve konflikte.

Četvrti dio bavi se idejom post-istine i pitanjem do koje mjere još uvijek možemo razumjeti globalni razvoj i razlikovati nepravdu od pravde. Je li *Homo sapiens* sposoban dati smisao svijetu koji je stvorio? Postoji li i dalje jasna granica koja dijeli stvarnost od fikcije?

U petom i posljednjem dijelu skupljam sve te različite niti i općenito sagledavam život u doba zbunjenosti, u doba u kojem su se stari narativi raspali, a dosad se nije pojavila nijedna nova priča koja bi ih zamijenila. Tko smo? Što nam je činiti? Koje vrste vještina trebamo? S obzirom na ono što znamo i ne znamo o znanosti, Bogu, politici i religiji - što možemo reći o smislu života danas?

Možda će zvučati pretjerano ambiciozno, ali *Homo sapiens* ne

može čekati. Filozofiji, religiji i znanosti ponestaje vremena. Ljudi o smislu života raspravljaju tisućama godina. Ta se rasprava ne može voditi zauvijek. Nadolazeća ekološka kriza, rastuća prijetnja oružjem masovnog uništenja i uspon novih, disruptiv- nih tehnologija neće to dopustiti. A što je najvažnije, umjetna inteligencija i biotehnologija daju čovječanstvu moć da preoblikuje i nanovo projektira život. Uskoro će netko morati odlučiti kako koristiti tu moć - na temelju neke implicitne ili eksplicitne priče o smislu života. Filozofi su vrlo strpljivi ljudi, inženjeri mnogo manje, dok su ulagači najnestrpljivi)i od svih. Ako ne znate što učiniti s moći projektiranja života, tržišne vas sile neće čekati tisuću godina da vam sine neka ideja. Nevidljiva ruka tržišta prisilit će vas na odgovor naslijepo. Ako niste spre-mni budućnost života prepustiti na milost i nemilost tromjeseč-nim financijskim izvještajima, potrebna vam je jasna predodžba o tome što je bit života.

U posljednjem poglavlju upušlam se u nekoliko osobnih napomena, govorim vam kao jedan *Sapiens* drugome, neposredno prije nego što se pred našom vrstom spusti zastor i počne posve nova drama.

Prije upuštanja u ovo intelektualno putovanje želio bih na-glasiti ključno; velik dio knjige bavi se nedostacima liberalnog svjetonazora i demokratskog sustava. Ne činim to zato što vjerujem da je liberalna demokracija sama po sebi problematična, nego stoga što smatram kako je to najuspješniji i najsvestraniji politički model za suočavanje s izazovima modernog svijeta koji su ljudi do sada razvili. Iako možda nije prikladan za sva društva na svim stupnjevima razvoja, dosad je dokazao svoju vrijednost u više društava i više situacija nego ijedna druga alternativa. Stoga, pri razmatranju novih izazova koji su pred nama, valja razumjeti ograničenja liberalne demokracije i istražiti načine na koje možemo prilagoditi i poboljšati njezine trenutne institucije.

Na žalost, u aktualnom političkom ozračju svako kritičko promišljanje o liberalizmu i demokraciji mogu oteti autokrati i razni neliberalni pokreti čiji je jedini interes diskreditacija libe-

ralne demokracije, umjesto da se uključe u otvorenu raspravu o budućnosti čovječanstva. Oni se, s jedne strane, rado uključuju u rasprave o problemima liberalne demokracije, a s druge ne podnose kritike upućene njima samima.

Stoga sam, kao autor, morao donijeti tešku odluku. Otvoreno izraziti mišljenje, riskirajući pritom da se moje riječi izvade iz konteksta i koriste za opravdavanje rastućih autokracija? Ili cenzurirati sam sebe? A to je obilježje neliberalnih režima, da otežavaju slobodu govora čak i izvan svojih granica. Zbog širenja takvih režima sve je teže kritički promišljati budućnost naše vrste.

Nakon duboke kontemplacije, odabrao sam slobodnu raspravu umjesto autocenzure. Bez kritike liberalnog modela ne možemo popraviti njegove nedostatke ili ići onkraj njega. Ali, molim vas, imajte na umu da je ova knjiga mogla nastati samo u vremenu u kojem ljudi imaju relativnu slobodu misliti što žele i izražavati se kako žele. Ako držite do ove knjige, trebali biste držati i do slobode izražavanja

Prvi dio: Tehnološki izazov

Čovječanstvo gubi nadu u liberalnu priču koja je posljednjih desetljeća dominirala globalnom politikom, i to točno u trenutku u kojem nas spajanje biotehnologije i informacijskih tehnologija postavlja pred najveći izazov s kojim se čovječanstvo dosad susrelo.

RAZOČARANJE

Kraj povijesti je odgođen

Ljudi više razmišljaju u pričama nego u činjenicama, brojkama ili jednadžbama. Što je priča jednostavnija, to bolje. Svaki čovjek, skupina i nacija ima vlastite priče i mitove. Tijekom 20. stoljeća, međutim, globalne elite u New Yorku, Londonu, Berlinu i Moskvi formulirale su tri velike priče koje su tvrdile da mogu objasniti cijelu prošlost i predvidjeti budućnost cijeloga svijeta: fašistička priča, komunistička priča i liberalna priča. Drugi svjetski rat izbacio je fašističku priču, pa je od kasnih 1940-ih do kasnih 1980 -ih svijet postao bojište samo dviju priča: komunističke i liberalne. Potom se komunistička priča raspala, a liberalna ostala dominantan vodič za ljudsku prošlost i nezaobilazni priručnik za budućnost svijeta - ili se tako barem činilo globalnoj eliti.

Liberalna priča slavi vrijednost i snagu slobode. Ona tvrdi da je čovječanstvo tisućama godina živjelo pod opresivnim režimima koji su ljudima dopuštali tek nešto malo političkih prava, ekonomskih prilika ili osobnih sloboda i koji su snažno ograničavali kretanje pojedinaca, ideja i dobara. No ljudi su se borili za slobodu i, korak po korak, ona je jačala. Mjesto brutalnih diktatura zauzeli su demokratski režimi. Slobodno poduzetništvo nadvladalo je ekonomske restrikcije. Ljudi su naučili razmišljati svojom glavom i slijediti svoje srce, umjesto da slijepo slušaju licemjerne svećenike i krute tradicije. Otvorene ceste, čvrsti mostovi i užurbani aerodromi zamijenili su zidove, rovove i bodljikavu žicu.

Liberalna priča priznaje da u svijetu nije sve kako treba biti i

da postoji još mnogo prepreka koje valja prevladati. Znatnim dijelom našeg planeta dominiraju tirani, a čak i u najliberalnijim zemljama mnogi građani pate od siromaštva, nasilja i opresije. No barem znamo što trebamo učiniti kako bismo te probleme riješili: dati ljudima više slobode. Moramo zaštititi ljudska prava, dati svima pravo glasa, uspostaviti slobodna tržišta i dopustiti pojedincima, idejama i dobrima da se svijetom kreću što je moguće jednostavnije. Prema ovoj liberalnoj panaceji - koju su, uz manje varijacije, podjednako prihvatili George W. Bush i Barack Obama - ako samo nastavimo liberalizirati i globalizirati naše političke i ekonomske sustave, stvorit ćemo mir i blagostanje za sve.[1]

Zemlje koje se pridruže tom nezaustavljivom maršu progresivnosti bit će nagrađene mirom i blagostanjem. Zemlje koje se pokušaju oduprijeti neizbježnome snosit će posljedice, sve dok i one ne ugledaju svjetlo, otvore granice i liberaliziraju društvo, politiku i tržište. Možda će potrajati, ali naposljetku će čak i Sjeverna Koreja, Irak i Salvador izgledati kao Danska ili lovca.

Ta je priča 1990-ih i 2000-ih bila globalna mantra. Mnoge vlade od Brazila do Indije, u pokušaju da se pridruže neumoljivom maršu povijesti, usvojile su liberalne recepte. Oni kojima to nije uspjelo, izgledali su kao fosili iz nekog prošlog vremena. Godine 1997. američki predsjednik Bili Clinton svisoka je ukorio kinesku vladu da se, odbivši liberalizaciju, kineska politika svrstala „na pogrešnu stranu povijesti".[2]

Međutim, nakon globalne financijske krize 2008. godine ljudi diljem svijeta razočarali su se u liberalnu priču. Ponovo su u modi bedemi i žice. Otpor prema imigraciji i trgovinskim sporazumima raste. Naizgled demokratske vlade potkopavaju neovisnost pravosuđa, ograničavaju slobodu medija i svaku oporbu prokazuju kao izdajice. Moćnici u zemljama poput Turske i Rusije eksperimentiraju s novim oblicima neliberalnih demokracija i očitih diktatura. Danas bi rijetki svisoka izjavili da je Kineska komunistička partija na pogrešnoj strani povijesti.

Godina 2016. - obilježena izglasavanjem Brexita u Velikoj

Britaniji i usponom Donalda Trumpa u SAD-u - označila je trenutak u kojem je taj plimni val razočaranja dosegnuo najvažnije liberalne države zapadne Europe i Sjeverne Amerike. Dok su Amerikanci i Europljani i dalje pokušavali liberalizirati Irak i Libiju pištoljem, mnogi su ljudi u Kentuckyju i Vorkshireu liberalnu viziju počeli smatrati nepoželjnom ili nedostižnom. Neki su otkrili naklonost prema starom svijetu hijerarhije i jednostavno ne žele odustati od svojih rasnih, nacionalnih ili rodnih privilegija. Drugi su zaključili (ispravno ili ne) da su liberalizacija i globalizacija goleme prijevare kojima mala elita jača na račun masa.

Godine 1938. ljudi su mogli birati između tri globalne priče, 1968. godine između samo dvije, a 1998. se činilo da je opstala samo jedna; 2018. godine došli smo do nule. Ne iznenađuje činjenica da su liberalne elite, koje su proteklih desetljeća vladale većinom svijeta, sada u šoku, da su dezorijentirane. Najsigurnije je imati jednu priču. Tada je sve savršeno jasno. Odjednom ostati bez ikakve priče, zastrašujuće je. Tada ništa nema smisla. Pomalo kao i sovjetska elita 1980-ih, liberali danas ne razumiju da je povijest skrenula sa svog zacrtanog puta, a nedostaje im alternativna prizma kroz koju bi tumačili stvarnost. Dezorijentiranost ih navodi na apokaliptično razmišljanje. Kao da neuspjeh povijesti da dođe do svog zacrtanog sretnog kraja može značiti jedino srljanje u propast. Kad um ne može realno sagledati stvarnost, hvata se katastrofičnih scenarija. Poput čovjeka koji umisli da je jaka glavobolja zapravo smrtonosni tumor na mozgu, mnogi liberali strahuju od toga da su Brexit i Trumpov uspon nagovještaj kraja civilizacije.

Od ubijanja komaraca do ubijanja misli

Osjećaj dezorijentiranosti i neminovne propasti pogoršava sve brža tehnološka disruptivnost. Liberalni politički sustav formiran je tijekom industrijskog razdoblja kako bi upravljao svi-

jetom parnih strojeva, naftnih rafinerija i televizora. Teško da se može nositi s trenutnim revolucijama u informacijskim tehnologijama i biotehnologijama.

Političari i glasači jedva razumiju nove tehnologije, a kamoli da znaju kako regulirati njihov eksplozivni potencijal. Od 1990- ih naovamo internet je promijenio svijet vjerojatno više nego ijedan drugi faktor, a internetskom su revolucijom ipak više upravljali inženjeri nego političke stranke. Jeste li ikad glasali
0 internetu? Demokratski sustav još pokušava shvatiti što ga je snašlo i nije potpuno spreman nositi se sa šokovima koji slijede, poput uspona umjetne inteligencije i *blockchain*-revolucije.

Računala su već sada financijski sustav učinila toliko kom pliciranim da ga može razumjeti samo nekolicina ljudi. Napretkom umjetne inteligencije, uskoro bismo mogli doseći točku u kojoj više nijedan čovjek neće moći shvatiti financije. Kako će to utjecati na političke procese? Možete li zamisliti vladu koja ponizno čeka da neki algoritam odobri državni proračun ili novu poreznu reformu? U međuvremenu bi *peer-to-peer blockchain*- mreže i kriptovalute poput *bitcoina* mogle u potpunosti revidirati monetarni sustav, tako da će radikalne porezne reforme biti neizbježne.

Oporezivanje dolara moglo bi, na primjer, postati nemoguće, ili nevažno, jer većina transakcija neće uključivati jasnu razmjenu nacionalnih ili bilo kakvih drugih valuta. Vlade će stoga možda morati izmisliti potpuno nove poreze - možda porez na informacije (koje će ujedno biti najvažnija prednost u ekonomiji
1 jedina stvar koja će se razmjenjivati u brojnim transakcijama). Hoće li se politički sustav uspjeti suočiti s krizom prije nego što mu ponestane novca?

Još važnije, dvostruke revolucije u informacijskim tehnologijama i biotehnologijama mogle bi restrukturirati ne samo ekonomije i društva, nego i naša tijela i umove. U prošlosti smo naučili kontrolirati svijet izvan nas, ali smo imali vrlo malo kontrole nad svijetom u nama. Znali smo kako sagraditi branu i zaustaviti tok rijeke, ali nismo znali kako zaustaviti starenje tijela. Znali smo kako dizajnirati sustav za navodnjavanje, ali nismo imali pojma kako dizajnirati mozak. Kad su

nam komarči zujali oko glave i ometali nam san, znali smo kako ih se riješiti, ali ako bi nam u glavi zujala misao koja nam ne bi dala spavati, većina nas nije znala kako je ubiti.

Revolucije u biotehnologijama i informacijskim tehnologijama omogućit će nam kontrolu nad svijetom u nama i dati mogućnost kreiranja života. Naučit ćemo dizajnirati mozgove, produljiti živote i ubiti misli prema vlastitu nahođenju. I nitko ne zna koje će biti posljedice. Ljudi su oduvijek bili puno bolji u osmišljavanju oružja nego u njegovoj pametnoj upotrebi. Jednostavnije je upravljati rijekom tako da na njoj sagradimo branu nego predvidjeti sve njezine složene posljedice na širi ekosustav. Dakle, bit će jednostavnije preusmjeriti tok naših misli nego proreći kako će to utjecati na psihologiju ili društvene sustave.

U prošlosti smo jačali da bismo upravljali svijetom i preoblikovali planet, ali zbog nerazumijevanja složenosti globalne ekologije promjene koje smo napravili nehotice su poremetile cijeli ekosustav i sada se suočavamo s ekološkim kolapsom. U nadolazećem stoljeću biotehnologije i informacijske tehnologije dat će nam i moć da upravljamo svijetom unutar sebe i da se preoblikujemo. Međutim, mi ne razumijemo složenost vlastita uma, pa bi nam promjene koje ćemo napraviti mogle poremetiti mentalni sustav do te mjere da bi i on mogao kolabirati.

Revolucije u biotehnologijama i informacijskim tehnologijama proveli su inženjeri, poduzetnici i znanstvenici koji vjerojatno nisu svjesni političkih implikacija svojih odluka i koji sasvim sigurno nikoga ne zastupaju. Mogu ii parlamenti i stranke uzeti stvar u svoje ruke? Trenutno, čini se da ne mogu. Tehnološka disruptivnost nije prva točka na političkom dnevnom redu. Stoga su se u američkoj predsjedničkoj utrci 2016. godine disrup- tivne tehnologije spominjale uglavnom u kontekstu e-mailova Hillary Clinton[3], dok se, unatoč svim razgovorima o gubitku radnih mjesta, nijedan kandidat nije posvetio utjecaju automatizacije na tržište rada. Donald Trump upozorio je birače da će im Meksikanci i Kinezi oduzeti poslove, pa da bi zato trebali sagraditi zid na granici s Meksikom. Nikad ih međutim nije upozorio da će im poslove oduzeti algoritmi, niti je ikad predložio

gradnju vatrozida na granici s Kalifornijom.

Evo jednog od mogućih razloga zbog kojih glasači u centru liberalnog Zapada gube vjeru u liberalnu priču i demokratski proces. Obični ljudi možda ne razumiju umjetnu inteligenciju i biotehnologiju, ali mogu osjetiti da ih budućnost mimoilazi. Godine 1938. položaj običnog čovjeka u SSSR-u, Njemačkoj ili Americi možda i jest bio nepovoljan, ali mu se neprestano govorilo kako je najvažniji na svijetu, da je on budućnost (uz pretpostavku, naravno, da je to bio „običan čovjek", a ne Židov ili Afrikanac). Gledao je propagandne plakate - koji su često prikazivali rudare, metalce i kućanice u herojskim pozama - i vidio sebe: „To sam ja! Ja sam heroj budućnosti/[45]

Godine 2018. običan se čovjek osjeća sve beznačajnijim. U TED-govorima, vladinim *think-tankovima* i na *hi-tech*-konferencijama razbacuju se gomilom tajanstvenih riječi - globa- lizacija, *blockchain*, genetički inženjering, umjetna inteligencija, strojno učenje - pa obični ljudi s pravom pomisle da se nijedna ne tiče njih. Liberalna priča bila je priča običnih ljudi. Kako može ostati relevantna u svijetu kiborga i mrežnih algoritama?

U 20. stoljeću mase su se pobunile protiv eksploatacije, pa su svoju ključnu ulogu u ekonomiji pokušavale pretvoriti u političku moć. Sada se boje beznačajnosti, pa tu istu moć, prije nego što bude prekasno, mahnito pokušavaju iskoristiti. Brexit i Trumpov uspon stoga možda pokazuju smjer suprotan onom tradicionalnih socijalističkih revolucija. Ruske, kineske i kubanske revolucije vodili su ljudi koji su bili ključni za ekonomiju, ali im je nedostajalo političke moći; 2016. godine Trumpa i Brexit podržali su mnogi ljudi koji su uživali političku moć, ali su strahovali da gube ekonomsku vrijednost.

Možda populističke pobune u 21. stoljeću više neće biti usmjerene protiv ekonomske elite koja eksploatira ljude, nego protiv ekonomske elite koja ih više ne treba.[6] To bi mogla biti unaprijed izgubljena bitka. Mnogo je teže boriti se protiv beznaznačajnosti nego protiv eksploatacije.

Liberalni feniks

Nije prvi put da se liberalna priča suočava s krizom povjerenja. Otkako je u drugoj polovici 19. stoljeća postala globalno utjecajna, prebrodila je povremene krize. Prvo razdoblje globa- 1 i zaci je i liberalizacije završilo je krvoprolićem u Prvom svjetskom ratu, kada je politika imperijalne moći prekinula globalni marš napretka. U danima koji su uslijedili nakon ubojstva nadvojvode Franje Ferdinanda u Sarajevu ispostavilo se da su velike sile vjerovale u imperijalizam mnogo više nego u liberalizam, pa su se, umjesto da ujedine svijet kroz slobodnu i miroljubivu trgovinu, usredotočile na osvajanje većega komada svijeta sirovom snagom. Unatoč tome, liberalizam je preživio atentat na Franju Ferdinanda i izašao iz oluje jači nego prije obećavši „rat koji će završiti sve ratove".

Dotad neviđeni pokolj navodno je čovječanstvu pokazao strašnu cijenu imperijalizma, pa je čovječanstvo napokon bilo spremno stvoriti novi svijet temeljen na načelima slobode i mira.

Onda je došao Hitlerov trenutak. Fašizam je 1930-ih i ranih 1940-ih nakratko djelovao neodoljivo. Pobjeda nad tom prijetnjom tek je nagovijestila iduću. Tijekom Che Guevarina trenutka, između 1950-ih i 1970-ih, ponovo je djelovalo da je liberalizam na izdisaju i da budućnost pripada komunizmu. Na kraju je kolabirao komunizam. Supermarket se pokazao znatno jačim od gulaga. A što je još važnije, liberalna priča pokazala se mnogo fleksibilnijom i dinamičnijom od svih svojih protivnika. Nadjačala je imperijalizam, fašizam i komunizam prilagodivši si neke od njihovih najboljih ideja i praksi. Najviše je naučila od komunizma - postala je empatičnija i počela je vrednovati jednakost i slobodu.

U početku je liberalna priča marila uglavnom za slobode i povlastice europskih muškaraca srednje klase. Činilo se da je slijepa za položaj radničke klase, žena, manjina i nezapadnjaka. Kad su 1918. godine pobjednička Velika Britanija i Francuska ushićeno klicale slobodi, nisu mislile na podanike u svojim kolonijama. Na primjer, na indijske zahtjeve za samoodređenjem odgovoreno je masakrom u Amritsaru 1919. godine u kojem je britanska vojska pobila stotine nenaoružanih prosvjednika.

Čak su i u svjetlu Drugog svjetskog rata zapadni liberali imali mnogo problema u primjeni svojih, navodno univerzalnih vrijednosti na nezapadnjake. Kad su se Nizozemci 1945. godine oslobodili brutalne petogodišnje nacističke okupacije, praktički prva stvar koju su učinili bila je mobilizacija vojske, koju su potom poslali na drugi kraj svijeta kako bi ponovo zaposjeli Indoneziju, svoju nekadašnju koloniju. Dok su se Nizozemci s jedne strane 1940. godine odrekli vlastite slobode u nešto manje od četiri dana borbe, u ratu za suzbijanje indonezijske neovisnosti proveli su čak četiri duge i gorke godine. Stoga ne iznenađuje da su brojni nacionalnooslobodilački pokreti diljem svijeta svoje nade radije polagali u komunističku Moskvu i Peking nego u zapadnjačke samoproglašene promicatelje slobode.

Liberalna je priča, međutim, postupno širila horizonte i barem u teoriji došla do toga da vrednuje slobode i prava svih ljudskih bića jednako i bez iznimke. Kako se krug slobode širio, tako je liberalna priča počela priznavati važnost komunističkih programa socijalne skrbi. Sloboda ne znači mnogo ako nije povezana s nekom vrstom društvene sigurnosne mreže. Socijaldemokratske države objedinile su demokraciju i ljudska prava s državno financiranim obrazovanjem i zdravstvom. Čak je i krajnje kapitalistički SAD shvatio da zaštita slobode zahtijeva barem neki oblik državne socijalne skrbi. Gladna djeca nemaju sloboda.

Do ranih 1990-ih mislioci i političari podjednako su po zdravljak „kraj povijesti* uvjeravajući kako su sva velika politička i ekonomska pitanja iz prošlosti riješena te da je obnovljeni liberalni paket demokracije, ljudskih prava, slobodnog tržišta i sustava socijalne skrbi jedina preostala mogućnost. Činilo se kako je taj paket predodređen proširiti se svijetom, prevladati sve prepreke, izbrisati sve granice i pretvoriti čovječanstvo u jednu veliku slobodnu globalnu zajednicu.[7]

Povijest, međutim, nije završila, a nakon Franje Ferdinanda, Hitlerova i Che Guevarina trenutka, sada smo u Trumpovom trenutku. Ovaj se put, doduše, liberalna priča ne suočava s koherentnim ideološkim protivnikom poput imperijalizma, fašizma ili komunizma. Trumpov trenutak mnogo je više nihilističan.

Dok su svi veliki pokreti 20. stoljeća imali viziju za cijeli ljudski

rod - bilo globalnu dominaciju, revoluciju ili oslobođenje - Donald Trump ne nudi ništa slično. Baš suprotno. Njegova je glavna poruka da oblikovanje i promicanje bilo kakve globalne vizije nije posao SAD-a. Slično tome, britanski brexitovci jedva da imaju ikakav plan i za budućnost „Razjedinjenoga Kraljevstva', pa je budućnost Europe i svijeta daleko izvan njihova horizonta. Većina ljudi koji su glasali za Trumpa i Brexit nisu u potpunosti odbacili liberalni paket - uglavnom su izgubili vjeru u onaj dio o globalizaciji. Oni i dalje vjeruju u demokraciju, slobodno tržište, ljudska prava i društvenu odgovornost, ali smatraju da se te dobre ideje mogu zaustaviti na granici. Dapače, vjeruju kako je radi očuvanja slobode i blagostanja u Vorkshireu ili Kentuckvju, najbolje sagraditi zid na granici i provoditi neli- beralnu politiku prema strancima.

Sve moćnija kineska velesila odaje gotovo zrcalnu sliku. Čuva se liberalizacije unutarnje politike, ali je prema ostatku svijeta usvojila mnogo liberalniji pristup. U pitanjima slobodne trgovine i međunarodne suradnje Xi Jinping izgleda kao pravi nasljednik Obame. Nakon što je marksizam i lenjinizam gurnula u stranu, Kina s liberalnim međunarodnim poretkom djeluje prilično sretno.

Rusija, koja ponovo oživljava, sebe vidi kao znatno snažnijeg protivnika globalnog liberalnog poretka, ali je, iako je obnovila svoju vojnu moć, ideološki bankrotirala. Vladimir Putin je popularan u Rusiji i među pripadnicima raznih desnih pokreta diljem svijeta, ali nema globalni pogled na svijet koji bi mogao privući nezaposlene Španjolce, nezadovoljne Brazilce ili studente sanjare iz Cambridgea.

Rusija nudi alternativu liberalnoj demokraciji, ali to nije ko-herentna politička ideologija. Riječ je zapravo o političkoj praksi u kojoj određeni broj oligarha monopolizira većinu državnog bogatstva i moći, a potom se služi kontrolom medija da bi prikrio svoje aktivnosti i učvrstio svoju vladavinu. Demokracija se temelji na principu Abrahama Lincolna prema kojem „možete varati sve ljude neko vrijeme ili neke ljude sve vrijeme, ali ne možete varati sve ljude sve vrijeme". Ako je vlada korumpirana i ne uspijeva poboljšati život građana, dovoljan broj njih na kraju će to ipak shvatiti i zamijeniti tu vladu. Ipak, činjenica da vlada kontrolira medije potkopava

Lincolnovu logiku jer sprječava građane da dođu do istine. Dok god ima monopol nad medijima, oligarhija može krivnju za sve svoje pogreške svaljivati na druge i skretati pažnju na vanjske prijetnje - bile one stvarne ili imaginarne. Kad živite pod takvom oligarhijom, uvijek postoji neka kriza koja ima prednost pred gnjavažama poput zdravstvene skrbi i zagađenja okoliša. Ako se država suočava s ozbiljnom vanjskom ugrozom, tko se još ima vremena brinuti za prenapučene bolnice ili zagađene rijeke? Stvaranjem neprekidnog niza kriza, korumpirana oligarhija svoju vladavinu može produljiti u beskonačnost.[8]

Iako je izdržljiv u praksi, oligarhijski model nikoga ne privlači. Za razliku od ostalih ideologija koje ponosno izlažu svoju viziju, oligarhija se ne ponosi svojim postupcima, pa je sklona koristiti druge ideologije kao paravan. Tako se Rusija pretvara da je demokracija, a njezino vodstvo ističe odanost vrijednostima ruskoga nacionalizma i pravoslavnoga kršćanstva umjesto oligarhiji. Desni ekstremisti u Francuskoj i Velikoj Britaniji mogu se oslanjati na rusku pomoć i diviti se Putinu, ali čak ni njihovi glasači ne bi voljeli živjeti u zemlji uređenoj po ruskome modelu - u zemlji raširene korupcije, javnih službi koje ne funkcioniraju, zapanjujuće nejednakosti, zemlji bez vladavine zakona. Prema nekim istraživanjima, Rusija je jedna od zemalja s najvećom stopom nejednakosti na svijetu - 87 posto bogatstva koncentrirano je u rukama 10 posto najbogatijih.[9] Koliko pristaša Nacionalne fronte iz radničke klase bi voljelo da Francuska kopira taj model distribucije bogatstva?

Ljudi glasaju i svojim odlaskom. Na svojim putovanjima svijetom upoznao sam mnoge ljude koji su se željeli odseliti u SAD, Njemačku, Kanadu ili Australiju. Upoznao sam nekoliko ljudi koji su se željeli preseliti u Kinu ili Japan. Još, međutim, nisam upoznao nikoga tko sanja o preseljenju u Rusiju.

Što se „globalnog islama“ tiče, on uglavnom privlači one rođene u njegovu okrilju. Iako se može svidjeti nekima u Siriji ili Iraku, pa čak i otuđenim mladim muslimanima u Njemačkoj i Velikoj Britaniji, teško da ćemo vidjeti Grčku ili Južnoafričku Republiku - a da ne spominjemo Kanadu ili Južnu Koreju - kako se pridružuju globalnom

kalifatu da bi riješile svoje probleme. I u ovom slučaju ljudi glasaju odlaskom. Na svakog mladog čovjeka islamske vjeroispovijesti iz Njemačke koji je otišao na Bliski istok da bi živio pod muslimanskom teokracijom ide vjerojatno stotinjak mladih ljudi s Bliskog istoka koji bi željeli otići u suprotnom smjeru i početi novi život u liberalnoj Njemačkoj.

To bi moglo značiti da je trenutna kriza vjere lakša od prethodnih. Svaki liberal koji očajava zbog svega što se dogodilo posljednjih nekoliko godina trebao bi se samo prisjetiti koliko su loše stvari izgledale 1918., 1938. ili 1968. godine. I na kraju krajeva, čovječanstvo neće odustati od liberalne priče, jer nema alternativu. Ljudi mogu biti bijesni i napadati sustav, ali nemaju alternativu, pa će mu se na kraju opet vratiti.

Ili bi, pak, mogli potpuno odustati od bilo kakve globalne priče i potražiti utočište u lokalnim nacionalističkim i vjerskim pričama. U 20. stoljeću nacionalistički su pokreti bili iznimno važan politički igrač, ali im je nedostajala koherentna vizija budućnosti svijeta, drukčija od pukog zagovaranja podjele svijeta na neovisne nacionalne države. Tako su se indonezijski nacionalisti borili protiv nizozemske vladavine, a vijetnamski nacionalisti željeli su slobodni Vijetnam, ali nije postojala indonezijska ili vijetnamska priča za čovječanstvo kao cjelinu. Kad je došlo vrijeme da se objasni kako bi se Indonezija, Vijetnam i ostale slobodne nacije trebale odnositi jedna prema drugoj i na koji bi način ljudi trebali riješiti globalne probleme poput prijetnje nuklearnim ratom, nacionalisti su se bez iznimke okrenuli liberalnim ili komunističkim idejama.

Ako su, međutim, i liberalizam i komunizam sada diskreditirani, možda bi ljudi trebali napustiti samu ideju jedinstvene

globalne priče? Nisu li naposljetku sve te globalne priče - pa čak i komunizam - proizvod zapadnog imperijalizma? Zašto bi vijetnamski seljaci trebali polagati nade u umotvorinu Nijemca iz Triera i industrijalca iz Manchestera? Možda bi svaka država trebala usvojiti drukčiji, zaseban put, određen vlastitim drevnim tradicijama? Možda bi se čak i zapadnjaci trebali malo odmoriti od upravljanja svijetom i za promjenu se fokusirati na vlastite probleme?

Nedvojbeno je da se diljem svijeta događa sljedeće: vakuum nastao slomom liberalizma provizorno se puni nostalgičnim maštanjima o nekim prošlim, zlatnim vremenima, na lokalnoj razini. Donald Trump je svoje zazivanje američkog izolacionizma objedinio obećanjem da će „Ameriku ponovo učiniti veliko m“ - kao da je SAD 1980-ih ili 1950-ih bio neko savršeno društvo koje bi Amerikanci sada, u 21. stoljeću, morali pokušati obnoviti. Brexitovci sanjaju o tome da od Velike Britanije naprave neovisnu silu, kao da i dalje žive u vremenu kraljice Viktorije i kao daje ta famozna izolacija u razdoblju interneta i globalnog zatopljenja održiva politika. Kineske elite ponovo su otkrile svoje izvorno imperijalno i konfucijansko naslijeđe, kao dopunu, ili čak zamjenu, dvojbene marksističke ideologije koju su uvezle sa Zapada. U Rusiji, pak, Putinova službena vizija nije izgradnja korumpirane oligarhije, nego oživljavanje starog carskog imperija. Stoljeće nakon boljševičke revolucije, Putin obećava povratak drevnoj carskoj slavi s autokratskom vladom ohrabrenom ruskim nacionalizmom i pravoslavnim bogoljubljem, koja širi svoju moć od Baltika do Kavkaza.

Slični nostalgični snovi u kojima se miješaju privrženost nacionalizmu i religijske tradicije podupiru režime u Indiji, Poljskoj, Turskoj i mnogim drugim zemljama. Nigdje takve maštarije nisu ekstremnije nego na Bliskom istoku, gdje islamisti žele kopirati sustav koji je u Medini prije 1400 godina uspostavio prorok Muhamed; židovski, pak, fundamentalisti u Izraelu čak ih i nadmašuju: oni sanjaju o povratku u biblijska vremena prije 2500 godina. Članovi izraelske koalicijske vlade otvoreno izjavljuju da se nadaju kako će proširiti granice Izraela da bi bile što sličnije onima biblijskog Izraela, da će ponovo uspo- staviti biblijski zakon, pa čak i da će na mjestu

džamije Al-Aksa ponovo sagraditi drevni Jeruzalemski hram.[10]

Liberalne elite sve to užasnuto promatraju, nadajući se da će se čovječanstvo na vrijeme vratiti liberalnom putu kako bi izbjeglo katastrofu. U svom posljednjem obraćanju Ujedinjenim narodima u rujnu 2016. godine američki predsjednik Ba~ rack Obama upozorio je na povlačenje „u svijet oštro podijeljen i na kraju sukobljen duž prastarih granica nacije i plemena te rase i religije". Umjesto toga, rekao je, „načela otvorenih tržišta i odgovornog upravljanja, demokracije, ljudskih prava i međunarodnog prava (...) ostaju najčvršći temelj ljudskog napretka u ovom stoljeću)[11]

Obama je s pravom istaknuo da, unatoč brojnim nedostacima, liberalni paket bilježi puno bolje rezultate od bilo koje druge opcije. Većina ljudi nikad nije uživala u većem miru i blagostanju od onoga koje nudi okrilje liberalnog poretka ranog 21. stoljeća. Prvi put u povijesti zarazne bolesti ubijaju manje ljudi nego starost, glad manje ljudi nego pretilost i nasilje manje ljudi od prometnih nesreća.

Liberalizam, međutim, nema jasne odgovore na najveće probleme s kojima se suočavamo: ekološki kolaps i đisruptivnu tehnologiju. Liberalizam se tradicionalno oslanjao na ekonomski rast kako bi nekim čudom riješio teške društvene i političke konflikte. Liberalizam je pomirio proletarijat s buržoazijom, vjernike s ateistima, domaće stanovništvo s imigrantima i Europljane s Azijatima obećavši svima veći komad kolača. To je bilo moguće s kolačem koji neprestano raste. Ipak, ekonomski rast neće spasiti globalni ekosustav - baš suprotno, on je uzrok ekološke krize. Ekonomski rast također neće riješiti tehnološku disruptivnost - ona se temelji na pronalaženju sve većeg broja disruptivnih tehnologija.

Liberalna priča i logika tržišnoga kapitalizma potiču kod ljudi velika očekivanja. U drugoj polovici 20. stoljeća svaka je generacija - bilo u Houstonu, Šangaju, Istanbulu ili Sao Paulu - uživala u boljem obrazovanju, boljoj zdravstvenoj zaštiti i većim primanjima od one koja joj je prethodila. Ipak, u sljedećim desetljećima mlađe bi generacije, zbog kombinacije tehnološke disruptivnosti i ekološkog sloma, mogle biti zadovoljne i ako ostanu tapkati u mjestu.

Stoga je na nama zadatak stvaranja modernizirane priče za

budućnost svijeta. Baš kao što su prevrati industrijske revolucije stvorili nove ideologije 20. stoljeća, tako će i nadolazeće revolucije u biotehnologiji i informacijskim tehnologijama vjerojatno zahtijevati nove vizije. Sljedeća desetljeća mogla bi, stoga, biti obilježena intenzivnim preispitivanjem i formuliranjem novih društvenih i političkih modela. Može li se liberalizam ponovo obnoviti iz temelja, onako kao što je to učinio uoči krize 1930-ih i 1960-ih godina, kada je djelovao atraktivnije nego ikad? Mogu li tradicionalna religija i nacionalizam ponuditi odgovore koji su liberalima promakli i mogu li iskoristiti drevnu mudrost da bi oblikovali moderan svjetonazor? Ili je možda došlo vrijeme za jasan raskid s prošlošću i kreiranje potpuno nove priče koja nadilazi ne samo stare bogove i nacije, nego i temeljne moderne vrijednosti slobode i jednakosti?

Danas je čovječanstvo daleko od postizanja ikakva dogovora o tim pitanjima. Nakon što su ljudi izgubili vjeru u stare priče, a prije nego što su prihvatili neku novu, nalazimo se u nihilističkom trenutku razočaranja i ljutnje. I što nam je činiti? Prvi korak je smiriti predviđanja da će svijet propasti i transformirati se iz stanja panike u stanje zbunjenosti. Panika je oblik oholosti. Dolazi od samodopadnog stava: točno znam kamo svijet ide - u propast. Zbunjenost je skromnija, a time i pronicljivija. Ako biste najradije trčali ulicama i vikali: „Apokalipsa je počela![11], pokušajte si reći: „Ne, to nije istina. Istina je samo da ja zapravo ne znam što se u svijetu događa[1].

Sljedeća poglavlja pokušat će razjasniti neke od novih mogućnosti s kojima se suočavamo i koje nas zbunjuju, te načine na koje bismo mogli krenuti dalje. Ali prije nego što istražimo koja bi mogla biti rješenja ljudskih nedaća, trebali bismo bolje razumjeti izazov tehnologije. Revolucije u informacijskim tehnologijama i biotehnologiji još su u povojima te je upitno u kojoj su mjeri zaista odgovorne za trenutnu krizu liberalizma. Većina ljudi u Birminghamu, Istanbulu, Sankt Peterburgu i Mumbaiju tek je donekle, ako i uopće, svjesna uspona umjetne inteligencije i njezina potencijalnog utjecaja na njihove živote. Nedvojbeno je, međutim, da će se tehnološke revolucije zahuktati u idućih nekoliko desetljeća i da će suočiti čovječanstvo s najtežim kušnjama s kojima se dosad susrelo. Svaka

priča koja želi zadobiti povjerenje čovječanstva bit će prije svega iskušana u svojoj sposobnosti da se nosi s dvostrukim revolucijama - i u informacijskim tehnologijama i u biotehnologiji. Ako liberalizam, nacionalizam, islam ili neko novo načelo žele oblikovati svijet u 2050. godini, neće morati samo pronaći smisao u umjetnoj inteligenciji, *Big Data*-algoritmima i bioinženjeringu - morat će ih integrirati i u novi smisleni narativ.

Da bi se razumjela narav ovog tehnološkog izazova, možda je najbolje započeti s tržištem rada. Od 2015. godine putujem svijetom i o ljudskim nedaćama razgovaram s vladinim službenicima, biznismenima, aktivistima i školarcima. Kad god im sav taj razgovor o umjetnoj inteligenciji, *Big Data*-algoritmima i bioinženjeringu dosadi, da bih ih trgnuo i ponovo privukao njihovu pažnju, obično moram izgovoriti samo jednu, čarobnu riječ: poslovi. Tehnološka bi revolucija mogla s tržišta rada uskoro izgurati milijardu ljudi i stvoriti golemu novu beskorisnu klasu, što bi moglo dovesti do društvenih i političkih prevrata s kojima se nijedna aktualna ideologija ne bi znala nositi. Sav razgovor o tehnologiji i ideologiji možda zvuči apstraktno i daleko, ali vrlo realna mogućnost masovne nezaposlenosti - ili vlastite nezaposlenosti - nikog ne ostavlja ravnodušnim.

2

RAD

Kad odrastete, možda nećete imati posao

Nemamo pojma kako će tržište rada izgledati 2050. godine. Općenito se vjeruje da će strojno učenje i robotika promijeniti gotovo svaki segment rada - od proizvodnje jogurta do podučavanja joge. Ipak, postoje proturječna stajališta o prirodi te promjene, kao i o njezinoj neizbježnosti. Neki vjeruju da će već za jedno ili dva desetljeća milijuni ljudi biti ekonomski višak. Drugi tvrde da će automatizacija na kraju nastaviti stvarati nove poslove i veće blagostanje za sve. Pa jesmo li onda na rubu užasnog prevrata ili su takva predviđanja samo još jedan primjer neosnovane ludističke histerije? Teško je reći. Strah da će automatizacija uzrokovati masovnu nezaposlenost pojavio se još u 19. stoljeću i dosad se nije ostvario. Od početka industrijske revolucije za svako radno mjesto koje je izgubljeno zbog stroja stvoreno je barem jedno novo, a prosječni životni standard drastično je porastao.[1] Ipak, postoje valjani razlozi za sumnju da će ovaj put stvari biti drukčije i da će strojno učenje promijeniti pravila igre.

Ljudi imaju dvije vrste sposobnosti - fizičke i kognitivne. U prošlosti su se strojevi natjecali s ljudima uglavnom u fizičkim sposobnostima, dok su ljudi zadržavali golemu prednost nad strojevima po pitanju spoznaje. Zato su manualni poslovi u poljoprivredi i industriji automatizirani, a pojavili su se novi,

uslužni poslovi koji su zahtijevali vrstu spoznaje koju imaju samo ljudi: učenje, analiziranje, komuniciranje i, iznad svega, razumijevanje ljudskih emocija. Umjetna inteligencija, međutim, počinje nadmašivati ljude u sve većem broju tih sposobnosti, uključujući i razumijevanje ljudskih emocija.[2] Nije nam poznato treće polje aktivnosti - uz fizičke i kognitivne - u kojima će ljudi uvijek imati sigurnu prednost.

Ključno je shvatiti kako u revoluciji umjetne inteligencije nije samo riječ o računalima koja postaju brža i pametnija. Pokreću je i inovacije u biološkim i društvenim znanostima. Što bolje razumijemo biokemijske mehanizme koji stvaraju ljudske emocije, želje i odabire, to računala mogu biti bolja u analizi ljudskog ponašanja, predviđanju ljudskih odluka i zamjenjivanju ljudskih vozača, bankara i odvjetnika.

U posljednjih nekoliko desetljeća istraživanja u područjima poput neuroznanosti i bihevioralne ekonomije omogućila su znanstvenicima da „hakiraju“ ljude te da bolje razumiju način na koji donose odluke. Pokazalo se kako svi naši odabiri, od hrane do partnera, ne proizlaze iz neke misteriozne slobodne volje, nego iz milijardi neurona koji u djeliću sekunde računaju vjerojatnosti. Hvaljena „ljudska intuicija[4] zapravo je „prepoznavanje uzoraka? Dobri vozači, bankari i odvjetnici nemaju čarobnu intuiciju o prometu, investicijama ili pregovaranju - oni zapravo putem prepoznavanja ponavljajućih uzoraka uočavaju i pokušavaju izbjeći nepažljive pješake, neprikladne zajmoprimce i varalice. Također, pokazalo se da su biokemijski algoritmi ljudskog mozga daleko od savršenih. Oslanjaju se na heuristiku, prečace i zastarjele sklopove prilagođene afričkoj savani, a ne urbanoj džungli. Ne iznenađuje stoga što čak i dobri vozači, bankari i odvjetnici ponekad rade glupe greške. To znači da umjetna inteligencija može nadmašiti ljude čak i u zadacima koji navodno zahtijevaju „intuiciji?. Ako se umjetna inteligencija krene nadmetati s ljudima u pogledu „mističnih predosjećaja“, vjerojatno gubi. Ali ako se nadmeće s neuronskim mrežama u računanju vjerojatnosti i prepoznavanju uzoraka, i nije tako vjerojatno da će izgubiti.

Umjetna inteligencija, na primjer, može biti bolja u poslovima koji zahtijevaju intuiciju *o drugim ljudima.* Mnogi segmenti posla - poput upravljanja vozilom u ulici punoj pješaka, pozajmljivanja novca strancu ili poslovnog pregovaranja - zahtijevaju sposobnost ispravne procjene emocija i želja drugih ljudi. Sprema li se ono dijete izletjeti na cestu? Namjerava li onaj čovjek u odijelu nestati s mojim novcem? Hoće li moj odvjetnik reagirati na prijetnje ili samo blefira? Dok god se smatralo da takve emocije i želje stvara nematerijalni duh, činilo se da računala nikad neće zamijeniti žive vozače, bankare i odvjetnike. Jer kako računalo može razumjeti božanski stvoren ljudski duh? Ali ako te emocije i želje zapravo nisu ništa više od biokemijskih algoritama, ne postoji razlog zašto računala ne bi mogla odgonetnuti te algoritme - i biti mnogo bolja od ijednog *Homo sapiensa.*

Vozač koji predviđa namjere pješaka, bankar koji procjenjuje vjerodostojnost potencijalnog zajmoprimca i odvjetnik koji procjenjuje raspoloženje za pregovaračkim stolom, ne oslanjaju se na vraćanje. Umjesto toga, njihov mozak - i to bez njihova znanja - prepoznaje biokemijske uzorke analizom izraza lica, tona glasa, pokreta ruku, pa čak i tjelesnih mirisa. Umjetna inteligencija opremljena pravim senzorima mogla bi sve to obaviti mnogo točnije i pouzdanije od čovjeka.

Stoga prijetnja gubitkom radnih mjesta ne proizlazi samo iz uspona informacijskih tehnologija, nego i iz njihova spoja s biotehnologijama. Put od funkcionalne magnetske rezonancije do tržišta rada dug je i krivudav, ali ga se ipak može prijeći za nekoliko desetljeća. Ono što neurolozi danas uče o amigdali i malom mozgu, 2050. godine bi moglo omogućiti računalima da nadmaše ljudske psihijatre i tjelesne čuvare. Umjetna inteligencija ne samo daje spremna „hakirati“ ljude i nadmašiti ih u donedavno jedinstvenim ljudskim sposobnostima, ona posjeduje i jedinstvene neljudske sposobnosti, što razliku između nje i ljudskog radnika čini jedinstvenom, a ne samo kvalitativnom. Dvije osobito važne neljudske sposobnosti koje umjetna inteligencija posjeduje su sposobnost povezivanja i ažuriranja.

Budući da su ljudi samostalne jedinke, teško je međusobno ih povezati, a da pritom svi budu ažurni. S druge strane, računala nisu individue i lako ih je integrirati u jedinstvenu fleksibilnu mrežu. Ono s čime se suočavamo stoga nije zamjena milijuna individualnih ljudskih radnika milijunima individualnih robota i računala. Naprotiv, ljudske će individue vjerojatno zamijeniti integrirana mreža. Stoga je pri razmatranju automatizacije pogrešno uspoređivati sposobnosti ljudskog vozača sa samovoze- čim automobilom ili živog liječnika s liječnikom robotom. Trebali bismo uspoređivati sposobnosti skupine ljudskih individua sa sposobnostima integrirane mreže.

Mnogi vozači, na primjer, nisu upoznati sa svim prometnim propisima, jer se često mijenjaju, pa ih krše. Buduči da je svako vozilo autonomna cjelina, ako dva vozila istodobno dođu na raskrižje, moguće je da vozači pogrešno protumače međusobne namjere i sudare se.

Svi samovozeći automobili, s druge strane, mogu biti međusobno povezani. Kada takva dva vozila dođu na isto raskrižje, zapravo nisu dvije odvojene cjeline - oni su dio jedinstvenog algoritma. Stoga su izgledi da će pogrešno protumačiti međusobne namjere i sudariti se znatno manji. Ako, pak, ministarstvo prometa odluči promijeniti neke prometne propise, svi samovozeći automobili mogu se jednostavno istodobno ažurirati, pa će se, ako ne dođe do kakve pogreške u programu, doslovce svi držati novih propisa.[4]

Također, ako Svjetska zdravstvena organizacija otkrije novu bolest ili neki laboratorij proizvede novi lijek, gotovo je nemoguće o tome obavijestiti sve ljudske liječnike. S druge, pak, strane, čak i ako na svijetu imate 10 milijardi robotskih liječnika - pri čemu svaki nadzire zdravlje jednog čovjeka - i dalje ih sve možete ažurirati u djeliću sekunde te mogu međusobno razmijeniti informacije o novoj bolesti ili lijeku. Ove potencijalne prednosti povezivanja i ažuriranja toliko su velike da bi barem u nekim segmentima rada moglo imati smisla zamijeniti *sve* ljude računalima, čak i ako, pojedinačno, neki ljudi još uvijek nadmašuju strojeve.

Moglo bi vam se učiniti da prelaskom s čovjeka na računalnu mrežu

gubimo prednosti individualnosti. Na primjer, ako jedan ljudski liječnik donese pogrešnu odluku, neće ubiti sve pacijente na svijetu i neće zaustaviti razvoj svih novih lijekova. S druge strane, ako su svi liječnici zapravo samo jedan sustav i ako taj sustav napravi pogrešku, posljedice bi mogle biti katastrofalne. No integrirani računalni sustav zapravo može maksimalno povećati prednosti povezanosti, a da ne izgubi blagodati individualnosti. Možete pokretati više alternativnih algoritama na jednoj mreži, pa pacijent u udaljenom selu u nekoj džungli može putem pametnog telefona pristupiti ne samo jednom pouzdanom liječniku, nego stotinama različitih robotskih liječnika čiji se relativni učinak neprestano uspoređuje. Ne sviđa vam se što vam je rekao IBM-ov liječnik? Nema problema. Čak i ako ste zapeli negdje na obroncima Kilimandžara, jednostavno možete kontaktirati Baiduova liječnika i zatražiti drugo mišljenje.

Dobrobiti će za čovječanstvo vjerojatno biti goleme. Liječnici roboti mogli bi donijeti mnogo bolju i jeftiniju zdravstvenu zaštitu milijardama ljudi, osobito onima koji trenutno nemaju nikakvu. Zahvaljujući algoritmima učenja i biometrijskim sen- zorima, siromašni seljak u nerazvijenoj državi mogao bi uskoro putem pametnog telefona imati znatno bolju zdravstvenu zaštitu od one koju najbogatiji ljudi na svijetu danas dobivaju u najnaprednijim modernim bolnicama.[5]

Slično tome, i samovozeći bi automobili ljudima mogli pružiti bolje usluge prijevoza, a posebice smanjiti stopu smrtnosti u prometnim nesrećama, u kojima svake godine strada gotovo 1,25 milijuna ljudi (dvostruko više nego u ratu, zločinima i terorističkim napadima zajedno).[6] Uzrok više od 90 posto tih nesreća je ljudska pogreška: netko vozi pijan, netko piše SMS, netko zaspe za upravljačem, netko sanjari umjesto da pazi na cestu. Američka Državna uprava za sigurnost prometa na autocestama (NHTSA) procijenila je da je 31 posto kobnih nesreća u SAD-u povezano sa zloupotrebom alkohola, 30 posto s prebrzom vožnjom, a za 21 posto da su krivi smeteni vozači.[7] Samovozeći automobili nikad neće napraviti ništa od navedenog. Iako imaju

svojih problema i ograničenja i iako su neke nesreće neizbježne, očekuje se da će zamjena ljudskih vozača računalima dovesti do smanjenja smrti i ozljeda na cesti za oko 90 posto.[8] Drugim riječima, prebacivanje na autonomna vozila vjerojatno će svake godine spasiti živote milijuna ljudi.

Iz toga slijedi da bi u područjima poput prijevoza i zdravstvene zaštite bilo nerazumno zaustaviti automatizaciju samo zato da bi se zaštitila ljudska radna mjesta. Ono što bismo naposljetku trebali zaštititi su ljudi, a ne poslovi. Suvišni vozači i liječnici jednostavno će morati pronaći neki drugi posao.

Mozart u stroju

Umjetna inteligencija i roboti, barem kratkoročno gledano, vjerojatno neće u potpunosti ukinuti cijele industrije. Poslovi koji zahtijevaju specijalizaciju u uskom području rutinskih aktivnosti bit će automatizirani. Bit će, međutim, mnogo teže strojevima zamijeniti ljude u manje rutiniranim poslovima koji zahtijevaju istodobnu uporabu širokog raspona vještina i rješavanje nepredviđenih scenarija. Uzmimo, na primjer, zdravstvenu zaštitu. Mnogi se liječnici gotovo isključivo fokusiraju na obradu informacija: dobivaju medicinske podatke, analiziraju ih i postavljaju dijagnozu. Medicinske sestre, s druge strane, trebaju dobre motoričke i emocionalne sposobnosti kako bi dale bolnu injekciju, zamijenile zavoj ili zaustavile nasilnog pacijenta. Stoga ćemo obiteljskog robotskog liječnika imati na pametnom telefonu vjerojatno desetljećima prije nego pouzdanu robotsku medicinsku sestru.[9] Industrija skrbi - koja brine o bolesnima, mladima i starima - vjerojatno će još dugo biti ljudska utvrda. Sto ljudi dulje žive i Što manje djece imaju, to će skrb za starije biti jedan od najbrže rastućih sektora na ljudskom tržištu rada.

Kreativnost također predstavlja tešku prepreku za automatizaciju. Iako više ne trebamo ljude da nam prodaju glazbu - možemo je skinuti izravno s *iTunes-trgovine* - skladatelji, glazbenici, pjevači i DJ-i i dalje su ljudi od krvi i mesa. Oslanjamo

se na njihovu kreativnost ne samo da proizvedu potpuno novu glazbu, nego i da odaberu nešto iz neizmjernog raspona dostupnih mogućnosti.

Ipak, dugoročno gledano, nijedan posao neće biti pošteđen automatizacije. To bi trebalo biti jasno čak i umjetnicima. U modernom se svijetu umjetnost često poistovjećuje s ljudskim emocijama. Skloni smo misliti da umjetnici kanaliziraju interne psihološke sile i da je svrha umjetnosti zapravo povezati nas s našim emocijama ili u nama potaknuti neki novi osjećaj. Slijedom toga, kad procjenjujemo umjetnost, obično je prosuđujemo prema njezinu emocionalnom utjecaju na publiku. Ipak, ako se umjetnost definira ljudskim osjećajima, što će se dogoditi kad eksterni algoritmi uspiju shvatiti i manipulirati ljudskim emocijama bolje od Shakespearea, Fride Kahlo ili Beyonce?

Emocije, na kraju krajeva, nisu nikakav mističan fenomen - one su rezultat biokemijskog procesa. U ne pretjerano dalekoj budućnosti stoga bi algoritmi strojnog učenja mogli analizirati biometrijske tokove podataka iz senzora na vašem tijelu i u njemu, odrediti tip vaše osobnosti i promjene raspoloženja te izračunati emocionalni utjecaj neke pjesme - ili čak glazbenoga ključa - na vas.[10]

Od svih vrsta umjetnosti, najpogodnija za *Big Data*-analizu vjerojatno je glazba jer su i izlazi i ulazi pogodni za precizan matematički opis. Ulazi su matematički uzorci zvučnih valova, a izlazi elektrokemijski uzorci živčanih kovitlaca. Za nekoliko desetljeća algoritam koji prelazi milijune glazbenih iskustava mogao bi naučiti predvidjeti kako određeni ulaz uzrokuje određene izlaze.[11]

Pretpostavimo da ste se gadno posvađali s dečkom. Algoritam zadužen za vaš zvučni sustav odmah će prepoznati vaše unutarnje emocionalno previranje te će, na temelju onoga što zna o vašoj osobnosti i ljudskoj psihologiji uopće, svirati pjesme prilagođene vašoj potištenosti, koje će odražavati vašu bol. Te pjesme možda neće dobro odgovarati drugim ljudima, ali bit će savršene za vas. Nakon što bi vam pomogao da dubinski proživite tugu, algoritam bi odsvirao baš onu jednu pjesmu koja će

vas vjerojatno razveseliti - možda jer je vaša podsvijest povezuje sa sretnim uspomenama iz djetinjstva kojih niste čak ni svjesni. Nijedan ljudski DJ ne bi mogao ni približno parirati vještinama takve umjetne inteligencije.

Mogli biste ovdje prigovoriti da će umjetna inteligencija time ubiti mogućnost slučajnog otkrivanja i zaključati nas u skučenu glazbenu čahuru satkanu od onoga što nam se prije sviđalo ili nam se nije sviđalo. Što je s istraživanjem novih glazbenih ukusa i stilova? Nema problema. Jednostavno biste mogli prilagoditi algoritam tako da pet posto njegova ukupnog izbora bude potpuno nasumično, da vam neočekivano nabaci snimku indonezijskog ansambla, Rossinijeve opere ili najnovijeg hita K-popa. Prateći vaše reakcije, s vremenom bi umjetna inteligencija mogla odrediti idealnu razinu nasumičnog odabira koja bi optimi- zirala istraživanje i pritom izbjegavala dosađivanje tako što bi, na primjer, smanjila količinu slučajnih odabira na tri posto ili je povećala na osam posto.

Druga moguća primjedba je da je nejasno kako algoritam može utvrditi svoj emocionalni cilj. Ako ste se upravo posvađali s dečkom, treba li cilj algoritma biti da vas učini sretnim ili tužnim? Bi li se algoritam slijepo držao stroge podjele na „dobre" i „loše" emocije? Možda u životu ima trenutaka u kojima je dobro biti tužan? Isto bi se pitanje, naravno, moglo uputiti ljudskim glazbenicima i DJ-ima.

S algoritmom postoje razna zanimljiva rješenja ove zagonetke. Jedna je mogućnost da se to jednostavno prepusti korisniku. Vi procijenite svoje emocije kako god želite, a algoritam će slijediti vaše naredbe. Željeli se vi sažalijevati ili skakati od sreće, algoritam će vas pokorno slušati. Dapače, algoritam može naučiti prepoznavati vaše želje čak i ako ih niste izričito svjesni.

S druge strane, ako ne vjerujete sebi, od algoritma možete zatražiti da slijedi preporuke bilo kojeg istaknutog psihologa kojem vjerujete. Ako vas dečko na kraju ostavi, algoritam bi vas mogao provesti kroz službenih pet stupnjeva tugovanja - prvo bi vas mogao nagnati da poričete što se dogodilo, i to uz pjesmu *Dont worry, be happy* Robbyja McFerrine, potom bi vaš gnjev

mogao raspiriti uz pjesmu *You oughta know* Alanis Morissette, ohrabrujući vas da se nagodite s *Ne me quittepas* jacquesa Brela ili *Come back and stay* Faula Younga, baciti vas u ponor depresije Adeleinim pjesmama *Someone like you* i *Hello* te vam na kraju pomoći da prihvatite situaciju uz *I will survive* Glorije Gaynor,

Sljedeći korak je da algoritam počne eksperimentirati s pjesmama i melodijama, mijenjajući ih toliko da odgovaraju vašim mušicama. Možda ne volite neki dio u inače izvrsnoj pjesmi. Algoritam to zna jer vaše srce poskoči i vaša se razina oksitocina lagano spusti svaki put kad čujete taj iritantni dio. Algoritam bi ga mogao nanovo napisati ili izbaciti sporne note.

Dugoročno gledano, algoritmi bi mogli naučiti kako skladati cijele pjesme, igrajući se ljudskim osjećajima kao da su tipke na glasoviru. Koristeći vaše biometrijske podatke, algoritam bi čak mogao proizvesti personalizirane melodije koje biste u cijelom svemiru cijenili samo vi.

Često se kaže da se ljudi povezuju s umjetnošću jer u njoj pronalaze sebe. To može dovesti do iznenađujućih i pomalo zlokobnih ishoda ako, recimo, Facebook počne stvarati personali- ziranu umjetnost temeljenu na svemu što zna o vama. Ako vas ostavi dečko, Facebook će vam ponuditi individualizirani! pjesmu o tom gadu umjesto o nekoj nepoznatoj osobi koja je slomila srce Adele ili Alanis Morissette. Pjesma će vas čak podsjetiti na stvarne događaje iz te veze, za koje nitko drugi na svijetu ne zna.

Naravno, personaiizirana umjetnost možda nikad neće zaživjeti jer će ljudi nastaviti voljeti bitove koje vole svi. Kako možete plesati ili pjevati na pjesmu koju ne zna nitko osim vas? Ali algoritmi bi se mogli pokazati prilagodljivi]ima u proizvodnji globalnih hitova nego u proizvodnji personaliziranih rariteta. Korištenjem golemih biometrijskih baza podataka prikupljenih od milijuna ljudi, algoritam bi mogao znati koje biokemijske tipke treba pritisnuti kako bi proizveo globalni hit koji bi sve natjerao da plešu kao ludi. Ako je u umjetnosti zaista riječ o nadahnuću ljudskim emocijama, ili pak manipulacijama njima, s takvim će se algoritmom moći natjecati samo rijetki glazbenici,

jer mu nisu svi dorasli u razumijevanju glavnog instrumenta na kojem sviraju: ljudskog biokemijskog sustava.

Hoće li sve to rezultirati sjajnom umjetnošću? Ovisi o definiciji umjetnosti. Ako je ljepota zaista u ušima slušatelja i ako je kupac uvijek u pravu, biometrijski algoritmi imaju mogućnost proizvesti najbolju umjetnost. Ali ako je posrijedi nešto dublje od ljudskih emocija i ako bi umjetnost trebala izražavati istinu iza naših biokemijskih vibracija, biometrijski algoritmi možda neće biti dobri umjetnici. Nije, međutim, ni većina ljudi. Da bi ušli na umjetničko tržište i zamijenili mnoge ljudske skladatelje i izvođače, algoritmi neće morati početi tako da odmah nadmaše Čajkovskog. Bilo bi dovoljno kad bi nadmašili Britney Spears.

Novi poslovi?

Gubitak mnogih tradicionalnih poslova u svim područjima - od umjetnosti do zdravstvene zaštite - djelomično će se kompenzirati stvaranjem novih radnih mjesta za ljude. Obiteljske liječnike koji se fokusiraju na dijagnosticiranje znanih bolesti i propisivanje poznatih terapija vjerojatno će zamijeniti robotski liječnici. Ali upravo će zbog toga biti više novca za plaće ljudskih liječnika i asistenata u istraživačkim laboratorijima te razvijanje novih lijekova i kirurških postupaka.[12]

Umjetna inteligencija mogla bi pomoći u stvaranju novih ljudskih poslova na još jedan način. Umjesto da se ljudi natječu s umjetnom inteligencijom, mogli bi se usredotočiti na servisira- nje i upravljanje umjetnom inteligencijom. Na primjer, zamjena ljudskih pilota dronovima ukinula je neke poslove, ali i stvorila mnoge nove, u održavanju, daljinskom upravljanju, analizi podataka i internetskoj sigurnosti. Američke oružane snage trebaju 30 ljudi za upravljanje svakim dronom *Predator* ili *Reaper* koji leti iznad Sirije, dok analiza tako dobivenih informacija zaokuplja još barem 80 ljudi. Američkom ratnom zrakoplovstvu je 2015. godine nedostajalo obučenih ljudi za sve te pozicije pa su

se, ironično, suočili s krizom zapošljavanja stručnjaka za bespi- lotne letjelice.[13]

Ako se ovako nastavi, tržište rada bi 2050. godine moglo biti obilježeno suradnjom ljudi i umjetne inteligencije, a ne njihovim nadmetanjem. U područjima od upravljanja do bankarstva timovi ljudi i umjetne inteligencije mogli bi nadmašiti i ljude i računala. Kad je IBM-ov šahovski program *Deep Blue* 1997. godine pobijedio Garija Kasparova, ljudi nisu prestali igrati šah. Umjesto toga su, zahvaljujući trenerima s umjetnom inteligencijom, ljudski šahovski majstori postali bolji nego ikad te su, barem nakratko, timovi ljudi i umjetne inteligencije znani kao „centauri[11] u šahu nadmašili i ljude i računala. Slično tome, umjetna bi inteligencija mogla pomoći u obuci najboljih detektiva, bankara i vojnika u povijesti.[14]

Problem sa svim takvim novim poslovima je taj da će vjerojatno zahtijevati visoku razinu stručnosti pa neće riješiti probleme nezaposlenih nekvalificiranih radnika. Stvaranje novih ljudskih radnih mjesta moglo bi se pokazati lakšim od prekvalifikacije ljudi koji bi zapravo mogli obavljati te poslove. Tijekom prethodnog vala automatizacije ljudi su obično mogli prelaziti s jednog rutinskog posla koji je zahtijevao nizak stupanj stručnosti na drugi. Godine 1920. poljoprivredni radnik otpušten zbog mehanizacije mogao je pronaći novi posao u tvornici za proizvodnju traktora. Godine 1980. nezaposleni tvornički radnik mogao je početi raditi kao blagajnik u supermarketu. Takve promjene zanimanja bile su moguće jer je preseljenje s farme u tvornicu i iz tvornice u supermarket zahtijevalo samo djelomičnu prekvalifikaciju.

No 2050. godine blagajnik ili tekstilni radnik koji izgubi posao zbog robota teško da će moći početi raditi kao istraživač lijeka protiv raka, operator drona ili kao dio bankarskog tima ljudi i umjetne inteligencije. Neće imati potrebne vještine. U Prvom svjetskom ratu imalo je smisla poslati milijune neiskusnih ročnika da pune strojnice i služe kao topovsko meso. Njihove su individualne vještine vrijedile malo. Danas, unatoč nestašici operatora dronova i analitičara podataka, Američko ratno zra-

koplovstvo ne želi popunjavati ta radna mjesta bivšim radnicima VValmarta. Ne biste željeli da neiskusni novak afganistansku svadbu zamijeni za okupljanje talibana.

Dakle, unatoč stvaranju novih radnih mjesta za ljude, ipak bismo mogli svjedočiti bujanju nove „beskorisne" klase. Mogli bismo zapravo dobiti najgore od obiju strana, i visoku stopu nezaposlenosti i nedostatak kvalificiranih radnika. Mnogi bi ljudi mogli doživjeti sudbinu ne kočijaša iz 19. stoljeća - koji su se prebacili na vožnju taksija - nego konja, koje se postupno izguralo s tržišta rada.[15]

Osim toga, nijedno preostalo ljudsko radno mjesto nikad neće biti sigurno pred prijetnjom buduće automatizacije jer će se strojno učenje i robotika nastaviti usavršavati. Četrdesetogodišnji nezaposleni blagajnik iz VValmarta koji bi se nadljudskim naporom uspio prekvalificirati u pilota đrona možda će se za deset godina morati ponovo prekvalificirati jer bi dotad i upravljanje dronovima moglo biti automatizirano. Ta će volatilnost otežati i organiziranje sindikata i osiguravanje radničkih prava. Već danas mnogi novi poslovi u razvijenim gospodarstvima uključuju nezaštićeni privremeni rad, freelancerski rad i jednokratne gaže.[16]Kako se sindikalizirati u profesiji koja nastane i nestane u samo jednom desetljeću?

Također, centaurski timovi ljudi i umjetne inteligencije najvjerojatnije će biti obilježeni neprestanim odmjeravanjem snaga između ljudi i računala umjesto da se izmire u cjeloživotnom partnerstvu. Timovi sastavljeni isključivo od ljudi - poput Sherlocka Holmesa i doktora Watsona - obično razviju hijerarhije i rutine koje traju desetljećima. No ljudski detektiv koji se udruži s IBM-ovim superračunalom VVatson (koji je postao poznat nakon što je pobijedio u američkom kvizu *Izazov!* 2011. godine) primijetit će daje svaka rutina poziv na raskol, a svaka hijerarhija poziv na revoluciju. Dojučerašnji pomoćnik sutra bi se mogao pretvoriti u nadzornika, a svi protokoli i priručnici morat će se svake godine pisati iznova.[17]Pomniji pogled na svijet šaha može pokazati u kojem se smjeru stvari dugoročno kreću. Istina je da je nekoliko godina nakon

što je *Deep Blue* pobijedio Kasparova, suradnja ljudi i računala u šahu evala. Ipak, u posljednjih nekoliko godina računala su u šahu postala toliko dobra da su njihovi ljudski suradnici izgubili na vrijednosti do te mjere da bi uskoro mogli postati potpuno nevažni.

Godine 2017., 7. prosinca, dosegnuta je kritična prekretnica, ne zato što je računalo u šahu pobijedilo čovjeka, nije to bilo ništa novo, nego zato što je Googleov program *AlphaZero* pobijedio program *Stockfish 8. A Stockfish 8* je 2016. godine bio svjetski računalni prvak u šahu. Imao je pristup stoljećima akumuliranog ljudskog šahovskog iskustva i desetljeća računalnog iskustva. Mogao je u sekundi izračunati 70 milijuna šahovskih pozicija. S druge strane, *AlphaZero* mogao je izračunati samo 80.000 takvih kalkulacija u sekundi, a njegovi ljudski kreatori nisu ga nikad naučili nikakvim šahovskim strategijama, čak ni standardnim otvaranjima.

Umjesto toga, *AlphaZero* koristio je najnovije principe strojnog učenja kako bi sam sebe podučio šahu tako što je igrao sam protiv sebe. Svejedno, od stotine partija koje je novak *AlphaZero* odigrao protiv *Stockfisha, AlphaZero* ih je dobio 28, dok je u 72 rezultat bio neriješen. Nije izgubio čak ni jednom. Budući da *AlphaZero* nije učio od ljudi, mnogi njegovi pobjednički potezi i strategije ljudskom su oku djelovali nekonvencionalno. Moglo ih se čak smatrati kreativnima, ako ne i genijalnima. Možete li pogoditi koliko je trebalo programu *AlphaZero* da nauči šah iz temelja, pripremi se za igru sa *Stockfishem* i razvije genijalne instinkte? Četiri sata. Ovo nije tipfeler. Stoljećima se šah smatralo jednim od krunskih dokaza uzvišenosti ljudske inteligencije. *AlphaZero* je u četiri sata od potpunog neznanja došao do kreativnog majstorskog umijeća, i to bez ikakve ljudske pomoći.[18]

AlphaZero nije jedini maštoviti softver koji postoji. Danas mnogi programi rutinski nadmašuju ljudske šahiste, ne samo u grubom izračunu, nego i u „kreativnosti". Na šahovskim turnirima suci neprestano nadgledaju šahiste da ne bi pokušali varati uz pomoć računala. Jedan od načina da se uhvati prevarante je da se nadgleda razina originalnosti koju pokazuju. Odigraju li

iznimno kreativan potez, suci će posumnjati da to jednostavno nije djelo čovjeka, nego računala. U šahu je već, dakle, kreativnost zaštitni znak računala, a ne čovjeka! Stoga, ako je šah naš indikator daljnjeg razvoja situacije, na vrijeme smo upozoreni da situacija postaje opasna. Ono što se danas događa s timovima ljudi i umjetne inteligencije u šahu, moglo bi se dogoditi i s timovima ljudi i umjetne inteligencije u menadžmentu, medicini i bankarstvu.[19]

Slijedom toga, stvaranje novih radnih mjesta i prekvalifikacija ljudi za njihovo popunjavanje neće biti jednostavno. Revolucija umjetne inteligencije neće biti tek prekretnica nakon koje će se na tržištu rada jednostavno uspostaviti nova ravnoteža. Bit će to kaskadni niz sve većih poremećaja. Već danas malo radnika očekuje da će isti posao raditi cijeli život.[20] Do 2050. godine će i ideja „posla za cijeli život" i ideja „zanimanja za cijeli život[a] djelovati staromodno.

Čak i ako bismo neprestano pronalazili nova radna mjesta i provodili prekvalifikacije radne snage, treba se zapitati bi li prosječan čovjek imao emocionalnu izdržljivost potrebnu za život pun takvih beskrajnih prevrata. Promjena je uvijek stresna, a užurbani svijet 21. stoljeća stvorio je globalnu epidemiju stresa.[21]

Kako se promjenjivost tržišta rada i individualnih karijera povećava, tako se postavlja pitanje bi li se ljudi s tim mogli nositi. Da bismo spriječili pucanje *Sapiensova* uma, vjerojatno bi nam trebale znatno učinkovitije tehnike za smanjenje stresa - od droga preko neuronskih povratnih informacija do meditacije. Do 2050. godine „beskorisna* klasa mogla bi se pojaviti ne samo zbog gubitka radnih mjesta ili manjka relevantnog obrazovanja, nego i zbog nedovoljne mentalne izdržljivosti.

Ovdje je uglavnom riječ o nagađanju. Dok ovo pišem - početkom 2018. godine - automatizacija jest poremetila mnoge industrije, ali još nije uzrokovala masovnu nezaposlenost. Zapravo je u mnogim zemljama, poput SAD-a, nezaposlenost dosegla najnižu razinu u povijesti. Nitko ne može točno znati kako će strojno učenje i automatizacija utjecati na zanimanja u budućnosti te je vrlo teško procjeniti vremenski raspored važ-

nih događaja, pogotovo zato što ovise o političkim odlukama i kulturnim tradicijama u jednakoj mjeri kao što ovise o čistim tehnološkim inovacijama.

Prema tome, čak i nakon što se samovozeći automobili dokažu kao sigurnija i jeftinija opcija od čovjeka vozača, političari i potrošači mogli bi godinama otezati s promjenama, a možda i desetljećima.

Svejedno se ne možemo opustiti. Opasno je samo pretpostaviti da će se pojaviti dovoljno radnih mjesta koja će nadoknaditi sve gubitke. Činjenica da se to dogodilo u prethodnim valovima automatizacije ne daje nikakvo jamstvo da će se dogoditi ponovo, pod potpuno drukčijim okolnostima 21. stoljeća. Cak i ako je vjerojatnost sistemske masovne nezaposlenosti niska, potencijalni društveni i politički prevrati toliko su alarmantni da bismo ih trebali shvatiti vrlo ozbiljno.

Industrijska je revolucija u 19. stoljeću stvorila nove okolnosti i probleme s kojima se nijedan tadašnji društveni, ekonomski i politički model nije mogao nositi. Feudalizam, monarhizam i tradicionalne religije nisu bili prilagođeni upravljanju industrijskim metropolama, milijunima odbačenih radnika i neprestanim promjenama prirode moderne ekonomije. Slijedom toga, čovječanstvo je moralo razviti nove modele - liberalne demokracije, komunističke diktature i fašističke režime - a onda je trebalo više od stoljeća strašnih ratova i revolucija za eksperimentiranje s tim modelima, za odvajanje žita od kukolja i primjenu najboljih rješenja. Dječji rad u Dickensovim rudnicima ugljena, Prvi svjetski rat i Gladomor u Ukrajini 1932. i 1933. godine bili su samo mali dio ceha koji je čovječanstvo u tom procesu platilo.

Izazov koji u 21. stoljeću biotelmologije i informacijske tehnologije predstavljaju za čovječanstvo vjerojatno je mnogo veći od izazova koji su nekoć predstavljali parni strojevi, željeznice i električna energija. S obzirom na golemu destruktivnu moć naše civilizacije, više si jednostavno ne možemo priuštiti neuspješne modele, svjetske ratove i krvave revoluciie. Ovaj bi put neuspješni modeli mogli uzrokovati nuklearne ratove, genetski

modificirane grozote i potpuni slom biosfere. Prema tome, moramo biti bolji nego što smo bili u suočavanju s industrijskom revolucijom.

Od eksploatacije do nebitnosti

Potencijalna rješenja dijele se na tri glavne kategorije: što učiniti da bi se spriječio gubitak radnih mjesta, što učiniti da bi se stvorilo dovoljno novih radnih mjesta i što učiniti ako, unatoč svim našim naporima, gubici radnih mjesta znatno nadmaše stvaranje novih.

Sprječavanje gubitka radnih mjesta u potpunosti posve je neprivlačna i vjerojatno neizvediva strategija; značila bi odustajanje od golemog pozitivnog potencijala umjetne inteligencije i robotike. No, vlade bi svejedno mogle odlučiti namjerno usporiti automatizaciju kako bi ublažile šok i omogućile vrijeme za prilagodbu. Tehnologija nikad nije deterministična, a činjenica da se nešto može učiniti ne znači i da se mora učiniti. Vladine regulacije mogle bi uspješno zaustaviti nove tehnologije, čak i ako su komercijalno izvedive i ekonomski isplative. Na primjer, desetljećima smo imali tehnologiju za stvaranje tržišta ljudskih organa, zajedno s „farmama ljudskih tijela' u nerazvijenim zemljama, i gotovo nepresušnu potražnju očajnih bogatih kupaca. Takve bi farme mogle vrijediti stotine milijardi dolara. Svejedno, propisi su sprječavali slobodno trgovanje dijelovima ljudskog tijela te je, iako postoji crno tržište organa, ono bitno manje i bitno više ograničeno nego što bi se moglo očekivati."[2]

Usporavanje promjene moglo bi nam osigurati dovoljno vremena da stvorimo nova radna mjesta kako bismo nadoknadili gubitke. Svejedno, kao što je već rečeno, poduzetništvo će morati pratiti i revolucija u obrazovanju i psihologiji. Pod pretpostavkom da nova radna mjesta neće biti isključivo vladine sinekure, vjerojatno će zahtijevati visoku razinu stručnosti, a daljnjim razvojem umjetne inteligencije, radnici će neprestano morati učiti nove vještine i mijenjati zanimanja. Vlade će se morati umješati

s jedne strane subvencioniranjem sektora cjeloživotnog učenja, a s druge pružanjem sigurnosne mreže za neizbježna razdoblja tranzicije. Ako četrdesetogodišnja bivša pilotkinja dronova ode na trogodišnju prekvalifikaciju za dizajnericu virtualnih svjetova, možda bi joj mogla zatrebati izdašna pomoć države kako bi u međuvremenu mogla prehranjivati sebe i obitelj (takva vrsta programa trenutno se uvodi u skandinavskim zemljama, gdje vlade slijede moto „zaštititi radnika, a ne poslove"). No, čak i ako postoji odgovarajuća pomoć države, ni izbliza nije jasno mogu li milijarde ljudi neprestano prolaziti kroz prekvalifikacije, a da ne izgube mentalnu ravnotežu. Ako unatoč svim našim naporima određen postotak čovječanstva bude izbačen s tržišta rada, morat ćemo smisliti nove modele za post-radna društva, post-radne ekonomije i post-radnu politiku. Prvi je korak da jasno priznamo kako su društveni, ekonomski i politički modeli koje smo naslijedili neprikladni za suočavanje s takvim izazovom.

Uzmimo za primjer komunizam. Budući da automatizacija prijeti time da će kapitalistički sustav uzdrmati iz temelja, moglo bi se pretpostaviti da bi se komunizam mogao vratiti. No komunizam nije stvoren da iskoristi takvu vrstu krize. Komunizam 20. stoljeća pretpostavio je da je radnička klasa iznimno važna za ekonomiju, pa su komunistički mislioci pokušali naučiti proletarijat kako da svoju golemu ekonomsku moc pretvori u politički utjecaj. Komunistički politički plan pozivao je na revoluciju radničke klase. Koliko će taj nauk vrijediti ako mase izgube ekonomsku vrijednost te, slijedom toga, budu prisiljene krenuti u borbu protiv nebitnosti, a ne eksploatacije? Kako započeti revoluciju radničke klase bez radničke klase?

Neki bi mogli reći da ljudi nikad neće moći postati ekonomski nebitni jer čak i ako se ne mogu natjecati s umjetnom inteligencijom na radnome mjestu, uvijek će biti potrebni kao potrošači. Međutim, uopće nije sigurno da će nas gospodarstvo budućnosti trebati ni kao potrošače. I to bi mogli raditi strojevi i računala. Teoretski, mogli bismo imati ekonomiju u kojoj rudarska korporacija proizvodi i prodaje željezo robotskoj korporaciji, robotska korporacija proizvodi i prodaje robote rudarskoj

korporaciji, koja kopa još veće količine željeza koje se koriste za proizvodnju robota... Te korporacije mogu rasti i širiti se sve do najudaljenijih kutaka galaktike, a sve što trebaju su roboti i računala - ljude ne trebaju čak ni da kupuju njihove proizvode.

Doista, već danas računala i algoritmi počinju funkcionirati ne samo kao proizvođači, nego i kao klijenti. Na burzi, na primjer, algoritmi postaju najvažniji kupci obveznica, dionica i roba. Slično je i u poslovima oglašavanja, najvažniji klijent je algoritam: Googleov algoritam za pretraživanje. Kad dizajniraju web-stranice, ljudi se često prilagođavaju ukusu Googleova algoritma za pretraživanje prije nego ukusu bilo kojeg ljudskog bića.

Algoritmi očito nemaju svijest, pa za razliku od Ijudskiii potrošača, ne mogu uživati u onome što kupuju, a njihove odluke ne oblikuju dojmovi i emocije. Googleov algoritam za pretraživanje ne može okusiti sladoled. Ipak, algoritmi odabiru stvari prema svojoj internoj kalkulaciji i ugrađenim postavkama, a te postavke sve više oblikuju naš svijet. Googleov algoritam za pretraživanje ima vrlo profinjen ukus kad je posrijedi rangiranje web~stranica proizvođača sladoleda, pa su najuspješniji proizvođači sladoleda na svijetu oni koje Googleov algoritam rangira prve - ne oni koji proizvode najukusniji sladoled.

Znam to iz osobnog iskustva. Kad objavim knjigu, izdavači traže da napišem kratak opis koji koriste za internetsko oglašavanje. Ali oni imaju posebnog stručnjaka koji ono što napišem prilagodi ukusu Googleova algoritma. Stručnjak prolazi kroz moj tekst i govori: „Nemojte koristiti ovu riječ, koristite radije ovu. Tako ćemo privući više pažnje Googleova algoritma." Ako uspijemo zapeti za oko algoritmu, ljudi će doći sami.

Dakle, ako ljudi nisu potrebni ni kao proizvođači ni kao potrošači, što će onda zaštititi njihov fizički opstanak i psihološko blagostanje? Ne možemo čekati da kriza izbije svom silinom, a da mi tek onda počnemo tragati za odgovorima. Tad će biti prekasno. Da bismo se nosili s dosad neviđenim tehnološkim i ekonomskim prevratima 21. stoljeća, što prije moramo razviti nove društvene i ekonomske modele. Ti bi modeli trebali biti

vođeni načelom zaštite ljudi, a ne radnih mjesta. Mnoga radna

mjesta su čista gnjavaža i ne vrijedi ih spašavati. Ničiji životni san nije biti blagajnik. Trebali bismo se fokusirati na zadovoljavanje osnovnih potreba ljudi i zaštitu njihova društvenog statu sa i samopouzdanja.

Novi model koji privlači sve više pažnje je univerzalni temeljni dohodak. Riječ je o konceptu koji predlaže da vlade oporezuju milijardere i korporacije, koji kontroliraju algoritme i robote, te potom taj novac iskoriste za velikodušne potpore koje bi pokrivale osnovne potrebe pojedinaca. To bi siromašne osiguralo od mogućega gubitka radnih mjesta i ekonomske dislokacije, a bogate zaštitilo od gnjeva naroda.[23]

Slična ideja predlaže širenje raspona ljudskih aktivnosti koje se smatraju „poslonT. Trenutno milijarde roditelja brinu o svojoj djeci, susjedi paze jedni na druge, građani organiziraju zajednice. Nijedna od tih vrijednih aktivnosti nije prepoznata kao posao. Možda bi nam se trebao dogoditi klik u glavi da bismo shvatili kako je briga za dijete vjerojatno najvažniji i najzahtjevniji posao. Kad bi se to dogodilo, ne bi bilo nedostatka radnih mjesta čak ni ako bi roboti zamijenili sve vozače, bankare i odvjetnike. Pitanje je, naravno, tko bi procjenjivao i plaćao te novopriznate poslove? Pod pretpostavkom da šestomjesečne bebe neće isplaćivati plaću mamama, država će taj dio vjerojatno morati preuzeti na sebe. Usto, bilo dobro da te naknade pokriju sve osnovne potrebe jedne obitelji, pa bi krajnji rezultat mogao biti nešto što se ne razlikuje puno od univerzalnog temeljnog dohotka.

S druge bi strane vlade mogle subvencionirati univerzalne temeljne *usluge*, a ne prihode. Umjesto da daju novac ljudima, koji onda njime kupuju što žele, vlade bi subvencijama mogle pružiti besplatno obrazovanje, besplatnu zdravstvenu zaštitu, besplatan prijevoz... Riječ je zapravo o utopijskoj viziji komunizma. Ako se komunistički plan za pokretanje revolucije radničke klase možda čini zastarjelim, možda bismo trebali težiti ostvarivanju komunističkog cilja drugim sredstvima?

Je ii bolje ljudima pružiti univerzalni temeljni dohodak (kapitalistički raj) ili univerzalne temeljne usluge (komunistički raj)?

Obje mogućnosti imaju svoje prednosti i nedostatke, ali koji god raj da

odaberete, stvarni problem leži u definiranju pravog značenja pojma „univerzalni" i „temeljni"

Što je univerzalno?

Kad ljudi govore o *univerzalnoj* temeljnoj podršci - bilo daje riječ o prihodu ili usluzi - obično misle na *nacionalnu* temeljnu podršku. Dosad su sve inicijative za univerzalni temeljni dohodak bile strogo nacionalne ili lokalne. U siječnju 2017. godine Finska je krenula s dvogodišnjim eksperimentom - 2000 Finaca dobiva 560 eura na mjesec, neovisno o tome hoće li pronaći posao ili ne. Slični eksperimenti upravo se provode i u kanadskoj provinciji Ontario, u talijanskom gradu Livornu i u nekoliko nizozemskih gradova.[24] (Godine 2016. Švicarska je održala referendum o uspostavljanju sustava nacionalnog temeljnog dohotka, ali su birači odbacili tu ideju.[25])

Problem s takvim nacionalnim i lokalnim sustavima leži, međutim, u tome da glavne žrtve automatizacije možda ne žive u Finskoj, Ontariju, Livornu i Amsterdamu. Globalizacija je ljude u nekim zemljama učinila izuzetno ovisnima o tržištima u drugim zemljama, ali automatizacija bi mogla uništiti velika područja te globalne trgovačke mreže, što bi imalo katastrofalne posljedice za najslabije karike. U 20. stoljeću su zemlje u razvoju bez prirodnih resursa ostvarivale gospodarski napredak ponajviše prodajući jeftinu radnu snagu svojih nestručnih radnika. Danas milijuni Banglađešana žive od proizvodnje i prodaje majica potrošačima u SAD-u, dok ljudi u Bangaloreu zarađuju za život u pozivnim centrima baveći se pritužbama američkih potrošača.[26]

Ipak, s usponom umjetne inteligencije, robota i 3D-printe- ra, jeftina nekvalificirana radna snaga bit će još manje važna. Umjesto majice proizvedene u Dhaki i isporučene u SAD, putem interneta biste mogli kupiti samo kod majice i isprintati je u New Yorku. Zarini i Pradini dućani na Petoj aveniji mogli bi se zamjeniti za 3D-printanje u Brooklynu, a neki bi ljudi printer čak mogli imati i kod kuće.

Istodobno, umjesto da zovete korisničke službe u Bangaloreu kako biste se žalili na printer, jednostavno možete razgovarati s robotom u Googleovu „oblaku“ (čiji su naglasak i ton glasa prilagođeni vašim željama). Odnedavno nezaposleni radnici i operateri iz pozivnih centara u Dhaki i Bangaloreu nemaju obrazovanje potrebno za dizajniranje otmjenih košulja ili pisanje računalnoga koda - kako će, dakle, preživjeti?

Ako umjetna inteligencija i 3D-printeri zaista preuzmu posao Bangladešana i Bangaloraca, prihodi koji su se ranije slijevali u južnu Aziju sad će puniti torbe nekoliko tehnoloških giganata u Kalifomiji. Umjesto ekonomskog rasta koji poboljšava životne uvjete diljem svijeta, mogli bismo gledati kako se u visokoteh- nološkim čvorištima poput Silicijske doline stvara novo golemo bogatstvo, dok mnoge zemlje u razvoju propadaju.

Naravno, neke ekonomije u razvoju - uključujući Indiju i Bangladeš - mogle bi napredovati dovoljno brzo da se pridruže pobjedničkom timu. Ako im se osigura dovoljno vremena, djeca unuka tekstilnih radnika i operatera iz pozivnih centara mogla bi postati inženjeri i poduzetnici koji stvaraju i posjeduju računala i 3D-printere. Ali vremena za takav prijelaz sve je manje. U prošlosti je jeftin nestručan rad služio kao siguran most preko globalne ekonomske podjele; čak i kad je neka država napredovala polako, moglo se očekivati da će na kraju isplivati na sigurno. Poduzimanje pravih koraka bilo je važnije od postizanja brzog napretka. Ipak, most se sada trese, a uskoro bi se mogao i urušiti. Oni koji su ga već prešli - napredujući od jeftinog rada do industrija koje zahtijevaju visok stupanj stručnosti - vjerojatno će opstati, ali oni koji zaostaju, mogli bi se zateći na pogrešnoj strani provalije, bez Ikakvih sredstava za prelazak. Što učiniti kad više nitko ne treba jeftine nestručne radnike, a vi nemate resurse da izgradite dobar obrazovni sustav i podučite ih novim vještinama?[27]

Kakva će tada biti sudbina zaostalih? Američki birači mogli bi se eventualno složiti s odlukom da se porezi koje Amazon i Google plaćaju za poslovanje u SAD-u iskoriste kako bi se dodijelile stipendije ili dale besplatne usluge nezaposlenim rudarima u Pennsylvaniji i

nezaposlenim taksistima u New Yorku. Bi li se, međutim, složili i s tim da se novac od tih poreza šalje kao podrška nezaposlenima u onim mjestima koja je predsjednik Trump definirao kao „sranja od zemalja[1]?[28] Povjerovati u takvo što isto je kao vjerovati da će problem riješiti Djed Mraz.

Što je temeljno?

Univerzalna temeljna podrška trebala bi se pobrinuti za temeljne ljudske potrebe, ali za njih ne postoji općeprihvaćena definicija. S čisto biološke perspektive, *Sapiens* treba samo 1500 do 2500 kalorija na dan da bi preživio. Sve više od toga je luksuz. Ipak, iznad i ispod ove biološke granice siromaštva svaka je kultura u povijesti definirala dodatne potrebe kao „osnovne". U srednjovjekovnoj Europi pristup crkvenim službama smatrao se čak i važnijim od hrane, jer se time vodilo računa o vječnoj duši, a ne
0 kratkovječnom tijelu. U današnjoj se Europi dobro obrazovanje
1 zdravstvena zaštita smatraju osnovnim ljudskim potrebama, a neki drže da je čak i pristup internetu postao ključan za svakog muškarca, svaku ženu i svako dijete. Ako se 2050. godine svjetska vlada složi da će oporezivati Google, Amazon, Baidu i Tencent kako bi pružila temeljnu podršku svakom ljudskom biću na zemlji - u Dhaki kao i u Detroitu - kako će definirati „temeljno"?

Na primjer, što uključuje osnovno obrazovanje: samo čitanje i pisanje ili sastavljanje računalnoga koda i sviranje violine? Samo šest godina osnovne škole ili sve do razine doktorata? I što sa zdravstvenom zaštitom? Ako do 2050. godine napredak medicine omogući usporavanje procesa starenja i znatno produlji životni vijek ljudi, hoće li novim tretmanima moći pristupiti svih 10 milijardi ljudi na svijetu ili samo nekoliko milijardera? Ako biotehnologija omogućava roditeljima da unaprijede svoju djecu, može li se to smatrati temeljnom ljudskom potrebom ili ćemo svjedočiti dijeljenju čovječanstva na različite biološke kaste, s boeatim nadliudima kofi uživaju u sposobnostima koje uvelike nadilaze one siromašnih *Homo*

sapiensa?

Kako god odlučili definirati „temeljne ljudske potrebe" jednom kad ih svima date besplatno, uzimat će ih se zdravo za gotovo, a onda će se žestoka društvena nadmetanja i političke borbe usredotočiti na ne-osnovne luksuze - bilo pomodne samovozeće automobile, pristup parkovima u virtualnoj stvarnosti ili bioin- ženjerski poboljšana tijela. Ako nezaposlene mase ne upravljaju nikakvom gospodarskom imovinom, teško je zamisliti da bi se uopće mogle nadati stjecanju takvog luksuza. Slijedom toga, jaz između bogatih (Tencentovih menadžera i Googleovih dioničara) i siromašnih (onih koji ovise o univerzalnom temeljnom dohotku) mogao bi postati ne samo veći, nego i nepremostiv.

Dakle, čak i ako neka shema univerzalne potpore siromašnim ljudima 2050. godine osigura puno bolju zdravstvenu zaštitu i obrazovanje nego što imaju danas, i dalje bi ih mogla jako ljutiti globalna nejednakost i manjak društvene pokretljivosti. Imat će osjećaj da je sustav usmjeren protiv njih, da vlada služi samo superbogatima i da će njihova budućnost, kao i budućnost njihove djece, biti još gora.[29]

Homo sapiens jednostavno nije stvoren za zadovoljstvo. Ljudska sreća manje ovisi o objektivnom stanju, a više o očekivanjima. Očekivanja se, međutim, često prilagođavaju trenutnom stanju, uključujući i stanje ostalih ljudi. Kad se stvari poprave, očekivanja rastu, pa nas stoga čak i drastična poboljšanja stanja mogu ostaviti jednako nezadovoljnima kao što smo bili i prije. Ako je cilj univerzalnog temeljnog dohotka poboljšanje objektivnog stanja prosječnog čovjeka u 2050. godini, onda su mu šanse za uspjeh dobre. Ako je, međutim, cilj da se ljude učini subjektivno zadovoljnijima s onim što imaju i da se spriječi društveno nezadovoljstvo, vjerojatno će propasti.

Da bi uistinu postigla svoje ciljeve, univerzalna temeljna potpora morat će se nadopuniti nekom većom preokupacijom, od sporta do religije. Dosad možda najuspješniji eksperiment ispunjenog života u postradničkom svijetu proveden je u Izraelu. Tamo otprilike 50 posto ultraortodoksnih Židova nikad ne radi. Posvećuju živote proučavanju svetih spisa i obavljanju vjerskih žene često rade, a dijelom i zato što

im država daje velikodušne subvencije i besplatne usluge brinući se za to da im ne nedostaje osnovnih životnih potrepština. Riječ je o anticipiranom univerzalnom temeljnom dohotku u praksi.[30] Iako su siromašni i nezaposleni, ovi ultraortodoksni Židovi u svim upitnicima neprestano navode više razine zadovoljstva životom od bilo koje druge skupine u izraelskom društvu. To je tako zbog snažne povezanosti njihove zajednice, kao i zbog dubljeg značenja koje pronalaze u proučavanju spisa i obavljanju rituala. Mala soba puna Židova koji raspravljaju o Talmudu može stvoriti više radosti, angažiranosti i spoznaje od goleme tekstilne tvornice pune marljivih radničkih ruku. U globalnim istraživanjima životnog zadovoljstva, Izrael je obično negdje pri vrhu, djelomično zahvaljujući doprinosu tih nezaposlenih siromašnih ljudi.[31]

Sekularni Izraelci često se ogorčeno žale da ultraortodoksni Židovi ne pridonose dovoljno društvu i da žive od napornog rada drugih ljudi. Sekularni Izraelci također su skloni tvrditi da je način života ultraortodoksnih Židova neodrživ, osobito stoga što takve obitelji imaju u prosjeku sedmero djece.[32] Prije ili kasnije, država više neće moći uzdržavati toliko mnogo nezaposlenih pa će ultraortodoksni Židovi morati početi raditi. Međutim, moglo bi se dogoditi upravo suprotno. Budući da roboti i umjetna inteligencija izbacuju ljude s tržišta rada, ultraorto- doksni Židovi mogli bi se smatrati modelom budućnosti, a ne fosilom iz prošlosti. Nije da će svi postati ortodoksni Židovi i pohađati ješivu kako bi proučavali Talmuđ, ali u životima svih ljudi potraga za smislom i zajednicom mogla bi nadmašiti potragu za poslom.

Ako uspijemo ujediniti univerzalnu ekonomsku sigurnosnu mrežu sa snažnim zajednicama i značajnim preokupacijama i potragama, gubitak radnog mjesta zbog algoritma mogao bi na kraju biti blagoslov. Gubitak kontrole nad vlastitim životom mnogo je, međutim, strasniji. Unatoč opasnosti od masovne nezaposlenosti, više bi nas trebalo brinuti premještanje autoriteta s ljudi na algoritme, što bi moglo uništiti svu preostalu vjeru u liberalnu priču i otvoriti put prema digitalnim diktaturama.

3

SLOBODA

Big Data vas gleda

U liberalnoj je priči ljudska sloboda najvažnija vrijednost. Ona tvrdi da sav autoritet na kraju proizlazi iz slobodne volje pojedinca jer je izražen u njegovim osjećajima, željama i odabirima. U politici, liberalizam vjeruje da birač zna najbolje. Zbog toga zagovara demokratske izbore. U ekonomiji, liberalizam tvrdi da je kupac uvijek u pravu. Stoga pozdravlja načelo slobodnog tržišta. U privatnom životu, liberalizam potiče ljude da slušaju sebe, da budu vjerni sebi i da slijede svoje srce - dok god ne krše slobode drugih. Ta osobna sloboda sadržana je u ljudskim pravima. U zapadnjačkom političkom diskursu pojam „liberalaiT danas se ponekad koristi u mnogo užem, stranačkom smislu, označavajući time one koji zagovaraju određene ideje poput istospolnog braka, kontrole oružja i slobode odlučivanja o pobačaju. No, širok liberalni pogled na svijet prihvaća i većina takozvanih konzervativaca. Osobito u SAD-u, gdje bi republikanci i demokrati povremeno trebali stati sa žestokim prepirkama i podsjetiti se kako se svi slažu u osnovnim stvarima poput slobodnih izbora, neovisnosti pravosuđa i ljudskih prava.

Posebno je važno upamtiti da su heroji desnice poput Ronalda Reagana i Margaret Thatcher bili veliki zagovornici ne samo ekonomskih, nego i individualnih sloboda. U poznatom intervjuu iz 1987. godine Thatcher je rekla kako "društvo ne posto-

ji“. „Postoji živa isprepletenost muškaraca i žena (...) i kvaliteta naših života ovisit će o tome koliko je svatko od nas spreman preuzeti odgovornost na sebe."[1]

Njezini nasljednici u Konzervativnoj stranci u potpunosti se slažu s Laburističkom strankom u tome da politička vlast dolazi od osjećaja, odabira i slobodne volje birača kao pojedinaca. Stoga, kad je Velika Britanija morala odlučiti hoće li napustiti Europsku uniju, premijer David Cameron nije o tome pitao kraljicu Elizabetu II., canterburyskog nadbiskupa ni profesore s Oxforda i Cambridgea. Nije čak pitao ni članove parlamenta. Umjesto toga, proveo je referendum na kojem je svakom Britancu postavljeno pitanje: kakav je vaš *osjećaj o* tome? Mogli biste ovdje prigovoriti da se ljude zapravo pitalo „što mislite o tome?" a ne „kakav je vaš osjećaj?", ali to je uobičajena pogrešna percepcija. U slučaju referenduma i izbora uvijek su posrijedi ljudski osjećaji, a ne ljudska racionalnost. Da je demokracija stvar racionalnog donošenja odluka, ne bi bilo baš nikakvog razloga da se svim ljudima da jednako pravo glasa - ili čak pravo glasa uopće. Postoje očiti dokazi da su neki ljudi mnogo obrazovaniji i racionalniji od drugih, osobito kad je riječ o određenim ekonomskim i političkim pitanjima.[2] U vrijeme referenduma o Brexitu slavni biolog Richard Dawkins negodovao je tvrdeći kako od velike većine britanskog naroda - u što je uključio i sebe - nikad nije trebalo tražiti da glasa na referendumu jer im nedostaje nužno znanje iz ekonomije i politologije. „Mogli biste tako sazvati i nacionalni plebiscit da bi se odlučilo je li Einstei- nova matematika ispravna ili na koju bi pistu zrakoplov trebao sletjeti."[3]

Neovisno o ishodu, kod izbora i referenduma nije riječ o tome što mislimo. Riječ je o tome što osjećamo. A kad su posrijedi osjećaji, Einstein i Dawkins nisu ništa bolji od bilo koga drugoga. Demokracija pretpostavlja da ljudski osjećaji odražavaju neku misterioznu i dubokoumnu „slobodnu volju", da je ta „slobodna volja" ultimativni izvor autoriteta te iako su neki ljudi inteligentniji od drugih, da su svi ljudi jednako slobodni. Kao i Einstein i Dawkins, slobodnu volju ima i nepismena sluškinja, pa će se na dan izbora njezini osjećaji - koje predstavlja njezin glas - računati jednako kao i osjećaji bilo koga drugoga.

Osjećaji ne vode samo birače, nego i političare. Godine 2016. prije

referenduma za Brexit, kampanju za napuštanje EU-a zajedno su vodili Boris Johnson i Michael Gove. Nakon što je David Cameron dao ostavku, Gove je u početku podržavao Jo- hnsona za mjesto premijera, ali je u zadnji čas izjavio kako Johnson nije sposoban za tu poziciju i najavio svoju kandidaturu. Goveovi postupci, koji su uništili Johnsonove šanse, opisani su kao makijavelističko političko ubojstvo.[4] Gove ih je, međutim, branio pozivajući se na svoje osjećaje, objašnjavajući da se „u svakom koraku svog političkog života vodio jednim pitanjem: što je ispravno, što ti govori srce".[5] Zbog toga se, tvrdi, tako žestoko borio za Brexit i zato se osjećao prisiljenim zabiti nož u leđa nekadašnjem savezniku Johnsonu i kandidirati se za poziciju alfa-mužjaka. Tako mu je govorilo srce.

Oslanjanje na srce moglo bi se pokazati kao Ahilova peta liberalne demokracije. Jer čim netko (bilo u Pekingu ili u San Franciscu) stekne tehnološku sposobnost da „hakira" ljudsko srce i uspije njime manipulirati, demokratska politika pretvorit će se u emocionalno kazalište lutaka.

Pfe'

Slušajte algoritam

Liberalna vjera u osjećaje i slobodan izbor pojedinca nije nam prirođena, a nije ni osobito stara. Tisućama godina ljudi su vjerovali da moć proizlazi iz božanskih zakona, a ne iz ljudskog srca te da bismo stoga trebali svetkovati riječ Božju umjesto ljudske slobode. Tek se unatrag nekoliko desetljeća izvor moći s nebeskih božanstava preselio na ljude od krvi i mesa.

Uskoro bi se autoritet mogao ponovo premjestiti - s ljudi na algoritme. Baš kao što su božanski autoritet ozakonile religijske mitologije, i ljudski autoritet opravdala je liberalna priča, tako da će nadolazeća tehnološka revolucija možda uspostaviti auto-

ritet *Big Data*-algoritama, potkopavajući time samu ideju individualne slobode.

Kao što smo već spomenuli u prethodnom poglavlju, znanstvene spoznaje o načinu na koji funkcioniraju mozak i tijelo ukazuju na to da naši osjećaji nisu neka jedinstvena ljudska duhovna karakteristika i ne odražavaju nikakvu „slobodnu volju' Osjećaji su, zapravo, biokemijski mehanizmi koje svi sisavci i sve ptice koriste da bi brzo izračunali mogućnosti preživljavanja i reprodukcije. Osjećaji se ne temelje na intuiciji, inspiraciji ili slobodi - temelje se na izračunu. Kad majmun, miš ili čovjek ugledaju zmiju, osjete strah jer milijuni neurona u mozgu brzo izračunaju relevantne podatke i zaključe da je mogućnost smrti velika. Osjećaji seksualne privlačnosti nastaju kada drugi biokemijski algoritmi izračunaju da pojedinac u blizini nudi visoku mogućnost uspješnog parenja, društvenog povezivanja ili nekog drugog željenog cilja. Moralni osjećaji poput zgroženosti, krivnje ili oproštaja proizlaze iz neuronskih mehanizama koji su nastali da bi omogućili suradnju unutar skupine. Svi ti biokemijski algoritmi oblikovani su u milijunima godina evolucije. Ako su osjećaji nekog davnog pretka napravili pogrešku, geni koji su te osjećaje oblikovali nisu se prenijeli na iduće generaciju. Osjećaji stoga nisu suprotnost racionalnosti - oni utjelovljuju evolucijsku racionalnost.

Obično ne shvaćamo da su osjećaji zapravo kalkulacije, jer se brzi proces izračuna događa daleko izvan granica naše svijesti. Ne osjećamo milijune neurona u mozgu kako računaju vjerojatnost preživljavanja i reprodukcije, pa pogrešno vjerujemo da su naš strah od zmija, odabir seksualnih partnera ili mišljenje o Europskoj uniji rezultat neke tajanstvene „slobodne volje“.

Međutim, iako liberalizam pogrešno vjeruje da naši osjećaji odražavaju slobodnu volju, sve do danas je oslanjanje na osjećaje bilo smisleno i praktično. Premda u njima nije bilo ničeg čarobnog ni slobodnog, naši su osjećaji bili najbolja metoda u svemiru za odlučivanje o tome što trebamo studirati, za koga se trebamo udati ili oženiti i za koju stranku glasati. I nijedan vanjski sustav ne bi mogao ni približno dobro razumjeti moje

osjećaje kao ja. Čak i kad bi me španjolska inkvizicija ili sovjetski KGB špijunirali u stopu, nedostajalo bi im biološko znanje i računalna moć potrebna da hakiraju biokemijske procese koji oblikuju moje želje i odabire. Iz svih praktičnih razloga bilo je razumno tvrditi da imam slobodnu volju jer je moja volja formirana prije svega međusobnim djelovanjem unutarnjih sila koje nitko izvana nije mogao vidjeti. Mogao sam uživati u iluziji da kontroliram svoje tajno unutarnje borilište, dok drugi izvana jednostavno nikad nisu stvarno mogli razumjeti što se u meni događa i kako donosim odluke.

Liberalizam je, dakle, bio u pravu kad je ljudima savjetovao da slijede svoje srce umjesto kakvog svećenika ili političara. Uskoro bi nas, međutim, računalni algoritmi mogli savjetovati bolje od ljudskih osjećaja. Budući da španjolska inkvizicija i KGB prepuštaju stvari Googleu i Baiduu, „slobodna volja" će vjerojatno biti razotkrivena kao mit, a liberalizam bi mogao izgubiti svoje praktične prednosti.

Zasad se nalazimo između dvije goleme revolucije. S jedne se strane biolozi bave dešifriranjem misterija ljudskog tijela, poglavito mozga i ljudskih osjećaja. Istodobno nam računalni stručnjaci daju dosad neviđenu snagu obrade podataka. Kad se biotehnološka revolucija spoji s revolucijom informacijskih tehnologija, proizvest će *Big Data*-algoritme koji mogu upravljati mojim osjećajima i razumjeti ih bolje nego ja, a onda će se autoritet vjerojatno prebaciti s ljudi na računala. Moja iluzija slobodne volje vjerojatno će se rasplinuti u svakodnevnim susretima s institucijama, korporacijama i vladinim agencijama koje razumiju i manipuliraju onime što je donedavno bio moj nedostupni unutarnji svijet.

Sve se to već događa u medicini. Najvažnije medicinske odluke u našem životu ne oslanjanju se na naš osjećaj zdravlja ili bolesti, čak ni na točna predviđanja našeg liječnika, nego na računalne kalkulacije koje razumiju naša tijela mnogo više nego mi. U roku od nekoliko desetljeća *Big Data*-algoritmi mogli bi, dobivajući informacije iz nepresušnog izvora biometrijskih podataka, nadzirati naše zdravlje 24 sata na dan. Mogli bi otkriti

sam početak gripe, raka ili Alzheimerove bolesti mnogo prije nego što osjetimo da s nama nešto nije u redu. Mogli bi nam potom preporučiti odgovarajuće terapije, dijete i dnevne režime prilagođene našoj tjelesnoj građi, našem DNK-u i našoj osobnosti.

Ljudi će vjerojatno uživati u blagodati najbolje zdravstvene zaštite ikad, ali će baš zato vjerojatno sve vrijeme biti bolesni. U tijelu uvijek nešto ne valja. U prošlosti ste se osjećali savršeno zdravo dok niste osjetili bol ili, na primjer, počeli šepati. No do 2050. godine, zahvaljujući biometrijskim senzorima i *BigData*-algoritmima, bolesti bi se mogle dijagnosticirati i liječiti znatno prije nego što dovedu do boli ili poteškoća. Vi ćete, međutim, uvijek osjećati da patite od nekog „zdravstvenog problema[4] i slušati ovu ili onu preporuku algoritma. Ako je ne poslušate, zdravstveno osiguranje moglo bi vam raskinuti policu ili bi vam firma mogla dati otkaz - zašto bi oni plaćali cijenu vaše svoje- glavosti?

}edno je nastaviti pušiti unatoč općim statistikama koje povezuju pušenje s rakom pluća, a sasvim je druga stvar nastaviti pušiti i nakon konkretnog upozorenja biometrijskog se uzora koji je upravo otkrio 17 kancerogenih stanica u gornjem dijelu vašeg lijevog plućnog krila. Možda vi i jeste spremni prkositi senzoru, ali što ćete učiniti kada taj senzor proslijedi upozorenje vašem osiguravajućem društvu, vašem šefu i vašoj obitelji?

Tko će imati vremena i energije baviti se svim tim bolestima? Vjerojatno bismo od našeg zdravstvenog algoritma jednostavno mogli zatražiti da se bavi većinom tih problema prema vlastitu nahođenju. U većini slučajeva slat će povremene obavijesti našim pametnim telefonima, govoreći nam da je „otkriveno i uništeno 17 kancerogenih stanica[44]. Hipohondri bi te obavijesti mogli poslušno čitati, ali većina nas će ih ignorirati baš kao što ignoriramo one naporne obavijesti antivirusnih programa na računalima.

Drama odlučivanja

Ono što se već sada počelo događati u medicini vjerojatno će se dogoditi i u sve većem broju područja. Ključni izum je biometrijski senzor, koji ljudi mogu nositi na tijelu ili u njemu i koji biološke procese pretvara u elektroničke informacije koje raču-

nala mogu pohranjivati i analizirati. Pod pretpostavkom da dobiju dovoljno biometrijskih podataka i dovoljno računalne snage, eksterni sustavi za obradu podataka mogu hakirati sve vaše želje, odluke i mišljenja. Mogu točno znati tko ste. Većina ljudi ne poznaje sebe osobito dobro. Ja sam s 21 godinom napokon shvatio da sam homoseksualac, nakon što sam godinama živio poričući to. Nisam bio jedini. Mnogi homoseksualni muškarci su u tinejdžerskim godinama nesigurni u vlastitu seksualnost. Sad zamislite situaciju 2050. godine, kad će algoritam svakom tinejdžeru moći reći gdje točno stoji na skali homoseksualnosti/heteroseksualnosti (pa čak i koliko je ta pozicija varijabilna). Možda vam algoritam pritom prikaže filmiće atraktivnih muškaraca i žena, prateći pokrete vaših očiju, krvni tlak i aktivnost mozga, pa vam u roku od pet minuta izbaci broj na Kinseyjevoj ljestvici.[6] Mene je to moglo poštedjeti godina frustracije. Možda se vi sami ne biste podvrgnuli takvom testu, ali što ako se, na primjer, zateknete na prijateljevoj rođendanskoj proslavi pa netko predloži da se svi testirate onim novim *cool* algoritmom (pri čemu svi mogu vidjeti rezultate i komentirati ih). Biste ii otišli sa zabave? Čak i ako biste se nastavili skrivati i od sebe i od drugih, nećete se moći sakriti od Amazona, Alibabe ili tajne policije. Dok surfate internetom, gledate YouTube ili čitate novosti na društvenim mrežama, algoritam će vas potajice pratiti, analizirati i reći Coca-Coli da, ako vam želi prodati neko gazirano piće, treba koristiti reklamu s muškarcem golog torza umjesto sa ženom u toplesu. Nećete to ni primijetiti. Ali oni hoće, a takva informacija vrijedit će milijarde.

S druge strane, možda će sve izaći na čistac, pa će ljudi rado dijeliti podatke o sebi kako bi dobili bolje preporuke i, na kraju, s jednostavnom situacijom poput odlučivanja o tome koji ćete film gledati. Odlučili ste s prijateljima provesti ugodno poslijepodne pred TV-om. Prvo morate odabrati što ćete gledati. Prije 50 godina morali biste birati, ali danas - s porastom usluga gledanja na zahtjev - dostupne su tisuće naslova. Dogovor bi mogao biti vrlo težak, jer dok vi volite znanstveno-fantastične trilere, Marko preferira

romantične komedije, a Ana glasa za francuski film. Možda na kraju kompromisno dođete do toga da gledate neki osrednji film B-produkcije koji će vas sve razočarati.

Algoritam bi tu mogao pomoći. Mogao bi vam reći koji su se filmovi svakome od vas dosad zbilja svidjeli i, temeljeći odluku na golemoj bazi statističkih podataka, pronaći savršen spoj za cijelu grupu. Na žalost, takav jednostavni algoritam lako se može prevariti, posebno zato što je izvještavanje o samome sebi općenito poznato kao nepouzdano mjerilo za stvarne ljudske želje. Često čujemo da mnogi proglašavaju neki film remek-dje- lom, što nas potakne da ga pogledamo. Iako zaspemo negdje na polovici, ne želimo ispasti malograđani, pa svima kažemo da je bio sjajan.[7]

Takvi se problemi mogu riješiti ako dopustimo algoritmu da skuplja podatke o nama u stvarnom vremenu, dok gledamo filmove, umjesto da se oslanja na naše sumnjive izvještaje. Za početak, algoritam može nadgledati koje smo filmove odgledali do kraja, a koje smo prekinuli na pola. Čak i ako cijelom svijetu kažemo da je *Zameo ih vjetar* najbolji film ikad, algoritam će znati da ga nikad nismo odgledali dalje od polovice i da zapravo nikad nismo vidjeli kako gori Atlanta.

Algoritam može ići i mnogo dalje. Inženjeri trenutno rade na razvoju softvera koji može otkriti ljudske emocije na temelju kretnji očiju i mišića lica.[8] Dodate li televizoru dobru kameru, takav će softver znati koje su nas scene nasmijale, koje rastužile, a koje su nam bile dosadne. Nadalje, spojite li algoritam s bio- metrijskim senzorima, znat će kako nam je koji kadar utjecao na brzinu otkucaja srca, na krvni tlak i moždanu aktivnost. Dok gledamo, recimo, Tarantinov Pakleni šund, algoritam bi mogao

primijetiti da je scena silovanja uzrokovala gotovo neprimjetnu primjesu seksualnog uzbuđenja, da nas scena u kojoj Vincent slučajno upuca Marvina u lice navodi na smijeh s određenom dozom osjećaja krivnje te da nismo shvatili vic o velikom Ka- huna-burgeru - ali da smo se svejedno smijali kako ne bismo ispali glupi. Kad se natjerate na smijeh, koristite druge dijelove mozga i mišiće od onih koje koristite kad se smijete jer vam je nešto zbilja smiješno. Ljudi obično ne mogu primijetiti razliku. Ali biometrijski senzor bi mogao.[9]

Riječ televizija dolazi od grčke riječi *tele*, što znači daleko, i latinske riječi *visio*, vid. Izvorno je televizija zamišljena kao uređaj koji nam omogućava da vidimo izdaleka. No uskoro bi nam mogla omogućiti da izdaleka budemo viđeni. Kao što je George Orwell predvidio u svojoj *1984.*, televizija će gledati nas dok mi gledamo nju. Nakon što smo odgledali cijelu Tarantinovu filmo- grafiju, možda smo većinu toga zaboravili. Ali Netflix, Amazon ili tko god već posjeduje TV-algoritam, nije, pa će znati kojem tipu osobnosti pripadamo i na koji način može doprijeti do nas. Takvi bi podaci Netflixu i Amazonu mogli omogućiti da nam neobično precizno odabiru filmove, ali i da umjesto nas donose najvažnije životne odluke - primjerice, što studirati, gdje raditi i za koga se udati ili oženiti.

Naravno, Amazon neće uvijek biti u pravu, to je nemoguće. Algoritmi će griješiti zbog nedovoljne količine podataka, neispravnog programiranja, nejasno definiranih ciljeva i kaotično- sti života.[1/1] Ali Amazon neće morati biti savršen. Samo će u prosjeku morati biti bolji od nas ljudi. A to nije toliko teško. Većina ljudi ne poznaje same sebe osobito dobro pa često čini grozne greške u velikom broju važnih životnih odluka. Cak i više nego algoritmi, ljudi pate od nedostatka podataka, neispravnog programiranja (genetskog ili kulturalnog), nejasnih definicija i životnoga kaosa.

Možete popisati sve probleme koji muče algoritme i zaključiti da im ljudi nikad neće vjerovati, ali to bi pomalo sličilo katalo- gizaciji svih nedostataka demokracije i dovelo do zaključka da nijedna normalna osoba nikad ne bi odlučila poduprijeti takav sustav. Poznata je izjava Winstona Churchilla, koji je tvrdio daje demokracija najgori politički sustav na svijetu, uz iznimku svih ostalih. Ispravno ili

pogrešno, ljudi bi na isti način mogli doći do zaključaka o *Big Data*-algoritmima: često griješe, ali bolje opcije nemamo.

Kako znanstvenici sve bolje budu razumijevali način na koji ljudi odlučuju, tako će vjerojatno rasti i iskušenje da se pouzdamo u algoritme. Hakiranje procesa ljudskog donošenja odluka neće samo učiniti *Big Data*-algoritme pouzdanijima, nego će istodobno ljudske osjećaje učiniti *manje* pouzdanima. Što će vlade i korporacije uspješnije hakirati ljudski operativni sustav, to ćemo više biti zasuti precizno usmjerenom manipulacijom, oglašavanjem i propagandom. Moglo bi postati toliko jednostavno manipulirati našim mišljenjima i emocijama da ćemo biti prisiljeni pouzdati se u algoritme na isti način na koji pilot usred napada vrtoglavice mora zanemariti ono što mu kažu osjetila i uzdati se u stroj.

U nekim zemljama i nekim situacijama ljudi možda neće imati nikakvog izbora pa će biti prisiljeni pokoriti se odlukama *Big* Dfltn-algoritama. Ali čak bi i u navodno slobodnim društvima algoritmi mogli preuzeti vlast jer ćemo iz iskustva naučiti da im vjerujemo u sve većem broju pitanja i, naposljetku, izgubiti sposobnost samostalnog donošenja odluka. Samo pomislite kako su u samo dva desetljeća milijarde ljudi Googleovu algoritmu za pretraživanje počele povjeravati jednu od najvažnijih zadaća uopće: traženje svih relevantnih i pouzdanih informacija. Informacije više ne tražimo sami. Umjesto toga ih „guglamo". I što se više oslanjamo na Google, naša sposobnost da samostalno istražujemo nestaje. Već se danas „istina[1] definira putem prvih rezultata Googleove pretrage.[11]

Isto se počelo događati i s našim fizičkim sposobnostima, kao što je orijentiranje u prostoru. Ljudi od Googlea traže da ih vodi po svijetu. I onda im, kad se nađu na križanju, instinkt kaže da skrenu ulijevo, a Google Maps da skrenu udesno. Prvo poslušaju instinkt, skrenu lijevo, zapnu u prometu i propuste važan sastanak. Idući put poslušaju Google, skrenu desno i stignu na vrijeme. Iz iskustva nauče vjerovati Googleu. Za godinu ili dvije slijepo vjeruju svemu što im Google Maps kaže i ako im se pametni telefon pokvari, potpuno su izgubljeni.

U travnju 2012. godine tri japanska turista u Australiji odlučila su otići na izlet do malog otoka i odvezla se automobilom ravno u Tihi ocean. Vozač, dvadesetjednogodišnji Yuzu Noda, kasnije je ispričao kako je samo slijedio upute GPS-a koje su ga navodile da „može voziti dalje". „Uporno je govorio kako će nas usmjeriti na cestu. Zapeli smo."[12]U nekoliko sličnih incidenata ljudi su se odvezli u jezero ili pali s razrušenog mosta navodno slijedeći upute GPS-a.[13] Sposobnost orijentacije je kao mišić - nestane ako je ne koristite.[14] Isto vrijedi i za sposobnost odabira supružnika ili zanimanja.

Svake godine milijuni mladih moraju odlučiti što žele studirati. Vrlo važna i teška odluka. Pod pritiskom ste roditelja, prijatelja i nastavnika, a svatko od njih ima svoje mišljenje i interese. Pritom se još morate baviti vlastitim strahovima i snovima. Vaša je prosudba zamagljena i izmanipulirana hollywoodskim *blockbusterima*, lošim romanima i sofisticiranim reklamnim kampanjama. Teško je donijeti pametnu odluku jer zapravo ne znate što je potrebno za uspjeh u kojem zanimanju, a nemate nužno ni najrealističniju sliku vlastitih prednosti i mana. Što je potrebno da bi se uspjelo kao odvjetnik? Kakav sam pod pritiskom? Jesam li dobar timski igrač?

Neka bi učenica mogla otići na pravo jer ima krivu sliku o vlastitim sposobnostima i još iskrivljeniju predodžbu o tome što zapravo znači biti odvjetnik (jer ne držite dramatične govore po cijele dane i ne vičete: „Prigovor, časni suče!").

U međuvremenu, njezina prijateljica odluči ispuniti svoj djetinji san i postati profesionalna balerina iako za to nema potrebnu strukturu kostiju ni disciplinu.

Mnogo godina kasnije obje duboko žale zbog svojih odluka. U budućnosti bismo se mogli osloniti na Google, da on odluči umjesto nas. Google bi mi mogao reći da ću gubiti vrijeme na pravnom fakultetu ili u baletnoj školi - ali da bih bio izvrstan (i jako sretan) psiholog ili vodoinstalater.

Jednom kad umjetna inteligencija počne donositi bolje odluke od nas kad je riječ o karijerama, pa možda čak i vezama, naš koncept čovječanstva i života morat će se promijeniti. Ljudi su navikli razmišljati o životu kao o drami donošenja odluka. Li-

beralna demokracija i tržišni kapitalizam promatraju pojedinca kao autonomnog agenta koji neprestano donosi neke odluke. U umjetničkim djelima - bilo Shakespeareovim dramama, romanima Jane Austen ili kičastim hollywoodskim komedijama - heroj obično mora donijeti neku osobito važnu odluku. Biti ili ne biti? Slušati ženu i ubiti kralja Duncana ili slušati savjest i poštedjeti ga? Udati se za gospodina Collinsa ili gospodina Darcvja? Kršćanska i muslimanska teologija na sličan se način fokusiraju na dramu donošenja odluka, tvrdeći kako upravo o ispravnoj odluci ovisi hoćemo li doživjeti vječni spas ili prokletstvo.

Što će se dogoditi s tim životnim nazorom kad se u donošenju odluka sve češće počnemo oslanjati na umjetnu inteligenciju? Trenutno vjerujemo Netflixu za preporuku filma i Google Mapsu za orijentaciju u prostoru, ali kad se počnemo oslanjati na umjetnu inteligenciju pri odabiru studija, posla i supružnika, ljudski život prestat će biti drama odlučivanja. Demokratski izbori i slobodna tržišta neće imati previše smisla. Isto će biti i s religijama i umjetničkim djelima. Zamislite Anu Karenjinu kako vadi svoj pametni telefon i pita Facebookov algoritam treba li ostati u braku s Kare nj inom ili pobjeći sa zanosnim Vronskim. Ili zamislite svoju najdražu Shakespeareovu dramu u kojoj sve ključne odluke donosi Googleov algoritam. Hamlet i Macbeth živjet će mnogo ugodnije, ali kakav će to život zapravo biti? Imamo li modele koji bi dali smisao takvom životu?

S prelaskom autoriteta s ljudi na algoritme mogli bismo izgubiti viziju svijeta kao igrališta autonomnih individua koje se bore ne bi li donijele ispravne odluke. Umjesto toga, cijeli bismo svemir mogli shvatiti kao protok podataka, spoznati organizme kao nešto malo više od biokemijskih algoritama i vjerovati da je ljudski poziv stvoriti sveobuhvatni sustav za obradu podataka i onda se s njim stopi. Već danas postajemo sitni čipovi. unutar golemog sustava za obradu podataka koji nitko zapravo ne razumije. Svaki dan upijem velike količine podataka iz e-rna- ilova, objava na Twitteru i tekstova, obradim te podatke i šaljem natrag nove putem e-mailova, objava na Twitteru i tekstova. Ne znam gdje se točno uklapam na velikom planu i

na koji se način djelići mojih podataka spajaju s djelićima koje su proizvele milijarde drugih ljudi i računala. Nemam se vremena time baviti jer sam prezauzet odgovaranjem na sve te e-mailove.

Filozofski automobil

Moglo bi biti prigovora da algoritmi nikad ne bi mogli donositi važne odluke umjesto nas jer važne odluke obično u sebi sadrže neku etičku dimenziju, a algoritmi ne razumiju etiku. Ipak, ne postoji razlog zbog kojeg bismo pretpostavili da algoritmi neće nadmašiti prosječnog čovjeka čak i u etici. Uređaji poput pametnih telefona i autonomnih vozila donose odluke koje su prije bile isključivo ljudska domena i već danas se počinju hvatati u koštac s istom vrstom etičkih problema koji su mučili ljude tisućama godina.

Na primjer, pretpostavimo da dvoje djece naganjajući loptu skoči ravno pred samovozeći automobil. Na temelju svojih iznimno brzih izračuna, algoritam koji vozi automobil zaključit će da djecu može izbjeći jedino tako da prijeđe u suprotnu traku i riskira sudar s nadolazećim kamionom. Algoritam izračuna kako u tom slučaju postoji mogućnost od 70 posto da vlasnik vozila - koji spava na stražnjem sjedalu - pogine. Što bi algoritam trebao učiniti?[16]

Filozofi o takvim „problemima tramvaja" raspravljaju već tisućljećima (nazivamo ih „problemi tramvaja" jer se udžbe- nički primjeri u suvremenim filozofskim raspravama pozivaju na tramvaj bez nadzora koji juri niz tračnice umjesto na samovozeći automobil).[1] Dosad su te rasprave imale sramotno mali utjecaj na stvarno ponasanie ier u vriieme krize ljudi prečesto zaborave svoje filozofske nazore te slijede instikte i emocije.

Jedan od najgorih eksperimenata u povijesti društvenih znanosti proveden je u prosincu 1970. godine nad skupinom studenata princetonskog Teološkog sjemeništa, koji su se školovali za svećenike u Prezbiterijanskoj crkvi. Od svakog studenta zatraženo je da požuri do udaljene predavaonice i tamo održi govor o prispodobi o milostivom Samarijancu, o tome kako su kriminalci

opljačkali i pretukli nekog Židova na putu iz Jeruzalema u Jerihon te ga ostavili da umre pokraj ceste. Nakon nekog vremena naišli su svećenik i levit, ali su obojica ignorirali muškarca. S druge strane se Samarijanac - član sekte koju su Židovi poprilično prezirali - zaustavio, pobrinuo za njega i spasio mu život. Pouka priče je da se ljudska vrijednost treba suditi prema stvarnom ponašanju, a ne prema vjerskoj pripadnosti.

Nestrpljivi mladići pohitali su prema predavaonici, razmišljajući putem o tome kako na najbolji način objasniti pouku prispodobe o milostivom Samarijancu. Ali ispitivači su im na put postavili čovjeka u dronjcima koji je sjedio skutren u do- vratku, spuštene glave i zatvorenih očiju. Kako bi koji student, ne sluteći ništa, prošao u žurbi pokraj njega, tako bi se ,,žrtva" nakašljala i žalosno zastenjala. Većina studenata nije ni zastala pitati što nije u redu s muškarcem, a kamoli ponuditi kakvu pomoć. Emocionalni stres stvoren kroz žurbu na putu prema predavaonici nadmašio je njihovu moralnu obavezu da pomognu strancu u nevolji.[18]

Ljudske emocije nadmašuju filozofske teorije u brojnim drugim situacijama. To etičku i filozofsku povijest svijeta pretvara u prilično depresivnu priču o plemenitim idejama i ne baš idealnom ponašanju. Koliko kršćana zapravo okreće drugi obraz, koliko budista se zapravo izdiže iznad svojih egoističnih opsesija i koliko Židova zapravo ljubi bližnje svoje kao same sebe? Jednostavno, riječ je o načinu na koji je prirodna selekcija oblikovala *Homo sapiensa*. Poput svih sisavaca, *Homo sapiens* koristi emocije kako bi brzo donio odluke o životu i smrti. Od milijuna predaka koji su prošli najstrože provjere kvalitete prirodne selekcije, naslijedili smo bijes, strah i žudnju. Na žalost, ono što je prije milion godina vrijedilo za preživljavanje i reprodukciju u afričkoj savani, ne znači nužno odgovorno ponašanje na autocestama 21. stoljeća. Smeteni, ljuti i anksiozni, ljudski vozači svake godine u prometu ubiju više od milijun ljudi. Možemo poslati sve filozofe, proroke i svećenike da tim vozačima propovijedaju o etici, ali emocije sisavaca i instinkti savane na cesti preuzimaju stvar svoje ruke. Prema tome, studenti će u žurbi ignorirati ljude u nevolji, a vozači će u krizi gaziti

bespomoćne pješake.

Taj jaz između sjemeništa i ceste jedan je od najvećih praktičnih problema etike. Immanuel Kant, John Stuart Mili i John Rawls mogu u udobnoj sveučilišnoj dvorani danima raspravljati o teoretskim problemima etike - ali bi li nervozni vozači uhvaćeni u djeliću sekunde neke nesreće zapravo primijenili njihove zaključke? Michael Schumacher - prvak Formule 1, ponekad hvaljen kao najbolji vozač u povijesti - možda i jest mogao razmišljati
0 filozofiji dok je vozio utrku, ali većina nas nije Schumacher.

Računalne algoritme nije, međutim, oblikovala prirodna selekcija i oni jednostavno nemaju ni emocije ni instinkte. Stoga bi u kriznim trenucima mogli slijediti etičke smjernice mnogo bolje od ljudi - pod pretpostavkom da pronađemo način da kroz precizne brojke i statistike kodiramo etičnost. Ako Kanta, Milla
1 Rawlsa podučimo kodiranju, u svom bismo udobnom laboratoriju mogli pažljivo programirati samovozeći automobil i biti sigurni da će na autocesti slijediti njihove upute. Zapravo bi svakim automobilom upravljali Michael Schumacher i Immanuel Kant spojeni u jednom vozaču.

Stoga će samovozeći automobil, ako ga programirate da stane i pomogne strancu u nevolji, tako i napraviti, pa makar s neba padale sjekire (osim, naravno, ako ne umetnete iznimnu klauzulu o padanju sjekira s neba). Slično tome, ako je vaš samovozeći automobil programiran da skrene u suprotnu traku da bi spasio dvoje djece koja su mu se našla na putu, možemo se kladiti u što god hoćete da će učiniti baš to. Što znači da će pri dizajniranju samovozećeg automobila Toyota ili Tesla pretvarati teoretski filozofski ili etički problem u praktični inženjerski problem.

Slažemo se, filozofski algoritmi nikad neće biti savršeni. Pogreške će se uvijek događati i uzrokovati ozljede, smrt i ek-
stremno komplicirane tužbe. (Možda ćete prvi put u povijesti moći tužiti filozofa zbog neuspješnog rezultata njegovih teorija jer ćete prvi put u povijesti moći dokazati izravnu uzročno po sljedičnu vezu između filozofskih ideja i događaja u stvarnom životu.) Međutim, algoritmi neće morati biti savršeni da bi zamijenili

ljudske vozače. Morat će samo biti bolji od ljudi. Ako uzmemo u obzir da ljudski vozači usmrte više od milijun ljudi svake godine, to i nije toliko teška zadaća. Biste li, nakon svega, željeli da automobil pokraj vas vozi pijani tinejdžer ili tim Schu- macher-Kant?[1]"

Ista logika vrijedi i za mnoge druge situacije. Na primjer, prijave za posao. U 21. stoljeću će odluku o tome treba li zaposliti nekoga ili ne sve češće donositi algoritmi. Ne možemo se osloniti na stroj da postavi relevantne etičke standarde - i dalje će to morati raditi ljudi. Ali čim donesemo odluku o nekom etičkom standardu na tržištu rada - da je pogrešno diskriminirati crnce ili žene, na primjer - možemo biti sigurni da će strojevi provesti i održavati taj standard bolje nego ljudi.[20]

Ljudski bi menadžer mogao znati, i čak se s tim složiti, da je neetično diskriminirati crnce i žene. Ipak, kad se crnkinja prijavi za posao, menadžer je nesvjesno diskriminira i donosi odluku ne zaposliti je. Ako dopustimo da prijave za posao procjenjuje računalo i programiramo ga tako da u potpunosti zanemari rasu i spol, možemo biti sigurni da će zanemariti te faktore jer računala nemaju podsvijest. Naravno, neće biti lako napisati kod za procjenu takvih prijava, a uvijek postoji i opasnost da će inženjeri nekako u softver ugraditi svoje podsvjesne predrasude.[21] Svejedno, kad otkrijemo takve pogreške, vjerojatno ćemo ih lakše ukloniti iz softvera nego što ćemo ljude osloboditi njihovih rasističkih i mizoginih predrasuda.

Vidjeli smo da bi uspon umjetne inteligencije mogao izgurati većinu ljudi s tržišta rada - uključujući vozače i prometne policajce (kad se prgavi ljudi zamijene poslušnim algoritmima, prometna policija bit će suvišna). Ipak, mogla bi se otvoriti nova mjesta za filozofe, jer će njihove vještine - dosad znatno lišene tržišne vrijednosti - odjednom biti iznimno tražene. Ako dakle, želite studirati nešto što će vam jamčiti dobar posao u budućnosti, filozofija možda i nije toliko loš izbor.

Naravno, filozofi se rijetko slažu oko ispravnog puta. Nekoliko „problema tramvaja[1] riješeno je na zadovoljstvo svih filozofa, a konzekvencijalistički mislioci poput Johna Stuarta Milla (koji sude

djela po njihovim posljedicama) imaju umnogome različita mišljena od deontologa poput Immanuela Kanta (koji sude djela po apsolutnim pravilima). Hoće li Tesla morati zauzeti stav o tome kako bi proizveo auto? Pa, možda će to jednostavno prepustiti tržištu. Tesla će proizvesti dva modela samovozećih automobila: Tesla Altruist i Tesla Egoist. U slučaju nužde, Altruist će žrtvovati svog vlasnika za više dobro, dok će Egoist učiniti sve što je u njegovoj moći da ga spasi, čak i ako to znači ubiti ono dvoje djece. Kupci će tada moći kupiti automobil koji najbolje odgovara njihovim filozofskim nazorima. Ako više ljudi kupi model Tesla Egoist, za to nećete moći kriviti Teslu. Kupac je, naposljetku, uvijek u pravu.

Ovo nije šala: u jednoj inovativnoj studiji iz 2015. godine ljudima je predstavljen hipotetski scenarij u kojem neki samovo- zeći automobil samo što nije pregazio nekoliko pješaka. Većina je rekla da bi u takvom slučaju automobil trebao spasiti pješake čak pod cijenu toga da usmrti svog vlasnika. Kad im je potom postavljeno pitanje bi li kupili automobil programiran da žrtvuje svog vlasnika za viši cilj, većina je rekla da ne bi. Oni bi radije uzeli model Tesla Egoist.[22]

Zamislite da ste kupili novi automobil, ali prije nego što ga počnete koristiti morate otvoriti postavke i označiti nekoliko kućica. Ako dođe do nesreće, želite li da automobil žrtvuje vaš život ili da ubije obitelj u drugom automobilu? Želite li uopće o tome odlučivati? Pomislite samo na rasprave sa suprugom o tome koju kućicu označiti.

Možda bi u takvim slučajevima trebala intervenirati država, da regulira tržište i utvrdi etički kod koji obavezuje sve samovo- zeće automobile? Neki bi zakonodavci bez sumnje bili oduševljeni prilikom da napokon donesu zakone koiih će se držati svi. Drugi zakonodavci bili bi zabrinuti zbog takve neviđene i tota- litarističke odgovornosti. Kroz povijest su, uostalom, zakonska ograničenja omogućavala zakonodavcima predrasude, pogreške i prijestupe. Posrećilo nam se već s činjenicom da su se zakoni protiv homoseksualnosti i bogohuljenja provodili tek djelomično. Želimo

li zaista sustav u kojem će odluke grešnih političara postati neumoljive poput gravitacije?

Digitalne diktature

Umjetna inteligencija često plaši ljude jer se pribojavaju da neće ostati poslušna. Gledali smo previše znanstveno-fantastičnih filmova o robotima koji dižu pobune protiv svojih ljudskih gospodara, divljaju ulicama i ubijaju sve oko sebe. Stvarni problem s robotima upravo je suprotan. Trebali bismo ih se bojati jer će vjerojatno uvijek slušati svoje gospodare i nikad se neće pobuniti.

Nema ništa loše u slijepoj poslušnosti, naravno, dok god roboti služe bezopasnim gospodarima. Čak bi i u ratu oslanjanje na robote ubojice moglo omogućiti da se prvi put u povijesti poštuju zakoni ratovanja. Ljudski vojnici potaknuti emocijama ponekad ubijaju, pustoše i siluju, kršeći time konvencije. Obično emocije povezujemo sa suosjećanjem, ljubavlju i empatijom, ali u ratu kontrolu često preuzimaju strah, mržnja i okrutnost. Budući da roboti nemaju emocija, moglo bi im se vjerovati da će se uvijek doslovce pridržavati vojnoga kodeksa i da ih nikad neće poljuljati vlastiti strah i mržnja.[23]

Dana 16. ožujka 1968. godine jedna je satnija američkih vojnika u selu My Lai na jugu Vijetnama poludjela i masakrirala oko 400 civila. Do tog ratnog zločina došlo je na inicijativu nekolicine muškaraca koji su nekoliko mjeseci proveli u džungli u gerilskim borbama. Nije služio nikakvoj ratnoj strategiji i protivio se zakonskom kodeksu i vojnoj politici SAD-a. Skrivile su ga ljudske emocije.[24] Da je SAD u Vijetnamu koristio robote ubojice, masakr u selu My Lai nikad se ne bi dogodio. Ipak, prije no što požurimo s razvojem i primjenom robota ubojica, moramo se podsjetiti da roboti uvijek odražavaju i po-

Ipak, prije nego što požurimo s razvojem i primjenom robota jačavaju osobine svoga koda. Ako je kod ograničen i bezopasan - roboti će vjerojatno biti golem napredak u odnosu na prosječnog

ljudskog vojnika. Ipak, ako je kod nemilosrdan i okrutan
- ishod će biti katastrofalan. Pravi problem s robotima nije njihova umjetna inteligencija, nego prirođena glupost i okrutnost njihovih ljudskih gospodara.

U srpnju 1995. godine postrojbe bosanskih Srba masakrirale su više od 8000 Bošnjaka oko Srebrenice. Za razliku od nasumič- nog masakra u selu My Lai, ubojstva u Srebrenici bila su dugotrajna i dobro organizirana operacija koja je odražavala politiku bosanskih Srba da „etnički očiste" Bosnu od muslimana.[25] Da su bosanski Srbi 1995. godine imali robote ubojice, zločin bi vjerojatno bio i grozniji. Nijedan robot ne bi ni trenutka oklijevao da izvrši svaku zapovijed koju dobije i ne bi poštedio život nijednog muslimanskog djeteta zbog suosjećanja, gađenja ili puke letargije.

Nemilosrdni diktator naoružan takvim robotima ubojicama nikad ne bi morao strahovati da će se njegovi vojnici okrenuti protiv njega, koliko god okrutne i lude njegove zapovijedi bile. Vojska robota vjerojatno bi već u povojima srezala Francusku revoluciju 1789. godine, a daje 2011. Hosni Mubarak imao kontingent robota ubojica, pustio bi ih na ljude bez ikakva straha da će ga iznevjeriti. Slično tome, imperijalistička bi vlada koja se oslanja na robotsku vojsku mogla nametati neželjene ratove bez ikakve brige da će roboti izgubiti motivaciju ili da će njihove obitelji organizirati prosvjede. Daje SAD imao robote ubojice u Vijetnamskom ratu, masakr u My Laiju mogao se spriječiti, ali bi se rat otezao još godinama jer bi američka vlada imala manje briga s demoraliziranim vojnicima, masovnim proturatnim prosvjedima i pokretima „veterana robota protiv rata" (neki američki građani i dalje bi prigovarali zbog rata, ali bez straha od toga da sami u njega budu uvučeni, bez sjećanja na to da su i sami počinili zločine i bez bolnoga gubitka dragih ljudi, pa bi i prosvjednika vjerojatno bilo manje i bili bi manje posvećeni cilju).[26]

Spomenuti problemi su znatno manie važni za civilna autonomna vozila jer nijedan proizvođač automobila neće zlona- mjerno programirati svoja vozila da ciljano ubijaju ljude. Ipak, autonomni oružani sustavi su tempirana bomba koja samo čeka da se dogodi jer je prevelik broj vlada etički iskvaren, ako ne i sasvim

zao.

Opasnost nije ograničena samo na strojeve ubojice. Jednako bi riskantni mogli biti i sustavi nadzora. U rukama bezopasne vlade moćni algoritmi za nadzor mogli bi biti nešto najbolje što se čovječanstvu dogodilo. Ipak, ti isti *Big Data*-algoritmi mogli bi osnažiti budućeg Velikog Brata, pa bismo se na kraju mogli naći u onvelovskom režimu nadzora u kojem se svakog pojedinca nadgleda sve vrijeme.[27]

Dapače, mogli bismo se naći u nečemu što si je čak i Orwell jedva mogao zamisliti: totalnom režimu nadzora koji ne prati samo sve naše vanjske aktivnosti i izjave, nego nam se čak može uvući duboko pod kožu kako bi pratio naša unutarnja iskustva. Razmislite, na primjer, što bi Kimov režim u Sjevernoj Koreji mogao učiniti s tom novom tehnologijom. U budućnosti bi se od svakog sjevernokorejskoga građanina moglo zahtijevati da nosi biometrijsku narukvicu koja nadzire sve što čini i govori - kao i krvni tlak i moždanu aktivnost. Koristeći naše sve veće razumijevanje ljudskog mozga i goleme mogućnosti strojnog učenja, sjevernokorejski režim mogao bi prvi put u povijesti moći procijeniti o čemu svaki građanin u svakom trenutku razmišlja. Ako pogledate Kim Jong Unovu sliku, a biometrijski senzor primijeti kod vas znakove bijesa (povišeni krvni tlak, povećanu aktivnost u amigdali) - završit ćete u gulagu već iduće jutro.

Istina, sjevernokorejski bi režim zbog svoje izolacije teško mogao sam razviti potrebne tehnologije, ali ona bi se mogla razviti u tehnološki naprednijim zemljama pa bi je Sjeverna Koreja, ili neka druga nazadna diktatura, mogla kopirati ili kupiti. I Kina i Rusija neprestano poboljšavaju svoje nadzorne alate, kao i brojne demokratske zemlje, od SAD-a do moje domovine, Izraela. Izrael, kojeg nazivaju i *start-up*-državom, ima iznimno živopisan visokotehnološki sektor i najsuvremeniju industriju cyber-sigurnosti. Istodobno je zaglavio u smrtonosnom konflik- tu s Palestincima, pa bi barem dio njegovih čelnika, generala i građana bio vrlo sretan da se na Zapadnoj obali uvede režim totalnog nadzora, čim nabave za to potrebnu tehnologiju. Već je danas

vjerojatno da Palestince, kad god telefoniraju, objavljuju nešto na Facebooku ili putuju od jednog do drugog grada, nadziru izraelski mikrofoni, kamere, dronovi i špijunski softver. Prikupljeni podaci analiziraju se s pomoću *Big Data*-algoritama. To pomaže izraelskim sigurnosnim službama da bez previše izlazaka na teren identificiraju i neutraliziraju potencijalne prijetnje. Palestinci možda upravljaju nekim gradovima i selima na Zapadnoj obali, ali Izraelci kontroliraju nebo, rađiovalove i virtualni prostor. Stoga je potrebno iznenađujuće malo izraelskih vojnika da bi se na Zapadnoj obali učinkovito kontroliralo otprilike 2,5 milijuna Palestinaca.[28]

U tragikomičnom incidentu u listopadu 2017. godine jedan je palestinski radnik na svom privatnom profilu na Facebooku objavio svoju fotografiju s radnog mjesta, kako stoji pokraj buldožera. Uz sliku je napisao: „Dobro jutro!" Automatski algoritam napravio je malu pogrešku u prijevodu arapskih slova. Umjesto „Ysabechhum!" (što znači „Dobro jutro!"), algoritam je prepoznao slova kao „Ydbachhum!" (što znači „Ubijte ih!"). Sumnjajući da je čovjek terorist koji namjerava buldožerom pregaziti ljude, izraelske sigurnosne službe brzo su ga uhitile. Pušten je nakon što su shvatili da je algoritam pogriješio. Ali uvredljiva objava svejedno je uklonjena s Facebooka. Opreza nikad dovoljno. Ono što Palestinci na Zapadnoj obali doživljavaju danas, mogao bi biti tek primitivni nagovještaj onoga što će na kraju doživjeti milijarde ljudi diljem svijeta.

U kasnom 20. stoljeću demokracije su obično nadmašivale diktature jer su bile bolje u obradi podataka. Demokracija raspršuje moć obrade podataka i odlučivanja na velik broj ljudi i institucija, dok diktatura prikuplja podatke i moć na jednome mjestu. S obzirom na tehnologiju 20. stoljeća, bilo je neučinkovito skupljati previše informacija i moći na jednome mjestu. Nitko nije imao sposobnost obraditi sve te informaciie dovolino brzo i donijeti prave odluke. Djelimično je to razlog zbog kojeg je Sovjetski Savez donosio mnogo gore odluke od SAD-a i zašto je sovjetska ekonomija toliko zaostajala za američkom.

Ipak, umjetna inteligencija mogla bi uskoro sve promijeniti.

Umjetna inteligencija omogućava središnju obradu goleme količine podataka. Umjetna inteligencija uistinu bi mogla centralizirane sustave učiniti znatno učinkovitijima od difuznih jer, što više podataka strojno učenje analizira, to bolje funkcionira. Ako skupite sve podatke o milijardu ljudi u jednu bazu podataka, zanemarujući sva pitanja privatnosti, možete oblikovati puno bolje algoritme nego kad poštujete individualnu privatnost i u svojoj bazi zadržavate samo dio podataka o tih milijardu ljudi. Na primjer, ako neka autoritarna vlada naredi svim svojim građanima da skeniraju svoj DNK i podijele svu svoju medicinsku dokumentaciju s nekom središnjom upravom, imala bi golemu prednost u pitanju genetike i medicinskog istraživanja nad društvima u kojima su medicinski podaci strogo privatni. Glavni hendikep autoritarnih režima u 20. stoljeću - pokušaj da skupe sve podatke na jednome mjestu - mogao bi u 21. stoljeću postati njihova ključna prednost.

Budući da nas algoritmi sve bolje poznaju, autoritarne vlade mogle bi steći apsolutnu kontrolu nad svojim građanima, čak i veću od one u nacističkoj Njemačkoj, a otpor takvim režimima mogao bi postati posve nemoguć. Ne samo da će režimi znati točno kako se osjećate, mogli bi vas natjerati da osjećate što god požele. Diktator možda ne bi mogao svojim građanima pružiti zdravstvenu zaštitu i jednakost, ali bi ih mogao natjerati da zavole njega ili da zamrze njegove protivnike. Demokracija u svojoj trenutnoj formi ne može preživjeti spajanje biotehnologije i informacijskih tehnologija. Morat će se uspješno obnoviti u radikalno novom obliku ili će ljudi početi živjeti u „digitalnim diktaturama'.

Neće to značiti povratak Hitlerovih i Staljinovih dana. Digitalne diktature razlikovat će se od nacističke Njemačke onoliko koliko se nacistička Njemačka razlikovala od francuske apsolutističke monarhije. Luj XIV. bio je centralistički autokrat, ali nije imao tehnologiju potrebnu za stvaranje moderne totalitarne države. Nije podnosio nikakvo protivljenje njegovoj vladavini,

ali bez radija, telefona i vlakova nije imao kontrolu nad svakodnevnim životima seljaka u udaljenim selima Bretanje ili čak nad građanima u srcu Pariza. Nije imao ni želje ni mogućnosti uspostaviti masovnu

stranku, nacionalni pokret mladih ili nacionalni obrazovni sustav.[30] Tehnologije 20. stoljeća bile su ono što je Hitleru dalo i motivaciju i moć da to učini. Ne možemo predvidjeti što će biti motivacija i moć digitalnih diktatura 2084. godine, ali malo je vjerojatno da će samo kopirati Hitlera i Staljina. One koji se pripremaju na bitke poput onih iz 1930-ih mogao bi neočekivano iznenaditi napad iz sasvim drugog smjera.

Čak i ako se demokracija uspije prilagoditi, pa preživi, ljudi bi mogli postati žrtve novih vrsta opresije i diskriminacije. Već danas sve više banaka, korporacija i institucija koristi algoritme da bi analizirale podatke i odlučivale o nama. Kad se prijavite u banku radi kredita, vašu prijavu vjerojatno analizira algoritam, a ne čovjek. Algoritam analizira veliku količinu vaših podataka i statistike o milijunima drugih ljudi te na temelju toga odlučuje jeste li kreditno sposobni. Pritom često obavlja posao bolje od čovjeka bankara, no problem je u tome što je teško znati diskriminira li neke ljude. Ako vam banka odbije dati kredit, a vi pitate zašto, banka će odgovoriti da je algoritam rekao ne. Vi ćete pitati: „Zašto je algoritam rekao ne? Što nije u redu sa mnom?“, a banka će odgovoriti: „Ne znamo. Nijedan čovjek ne razumije algoritam jer se temelji na naprednom strojnom učenju. Ali mi vjerujemo svom algoritmu, tako da vam nećemo dati kredit.“[3!]

Kad je diskriminacija uperena protiv cijelih skupina, poput žena i crnaca, te se skupine mogu organizirati i prosvjedovati protiv takve kolektivne diskriminacije. Ali sada bi neki algoritam mogao diskriminirati vas osobno, a vi nećete imati pojma zašto. Možda je pronašao nešto što mu se ne sviđa u vašem DNK- u, vašoj prošlosti ili na vašem Facebook-profilu. Algoritam vas ne diskriminira zato što ste žena ili Afroamerikanac, nego zbog vas samih. Kod vas postoji nešto specifično što se algoritmu ne sviđa. Ne znate što je to, a čak i da znate, ne možete organizirati prosvjed s drugim ljudima, jer ne postoje drugi ljudi prema kojima algoritam ima iste predrasude. Ima ih samo prema vama.

Umjesto kolektivne diskriminacije, u 21. stoljeću mogli bismo se suočiti s rastućim problemom individualne diskriminacije.[32]

Na najvišim razinama vlasti vjerojatno ćemo zadržati ljude zbog

kojih ćemo vjerovati u iluziju kako su algoritmi samo savjetnici i da je krajnji autoritet i dalje u ljudskim rukama. Nećemo umjetnu inteligenciju imenovati za njemačkoga kancelara ili direktora Googlea, ali odluke koje će njemački kancelar i direktor Googlea donositi oblikovat će upravo umjetna inteligencija. Kancelar bi i dalje mogao birati između nekoliko opcija, ali sve te opcije bile bi ishod analize *Big* Dato-algoritama te bi više odražavale način na koji svijet vidi umjetna inteligencija nego način na koji ga vide ljudi.

Evo još jedan primjer: današnjim političarima nudi se izbor između nekoliko ekonomskih politika, ali u većini su slučajeva te različite politike odraz kapitalističkog pogleda na ekonomiju. Političari su uhvaćeni u iluziji odabira, dok su zaista važne odluke već donijeli ekonomisti, bankari i biznismeni koji su oblikovali ponuđene opcije. Tako bi za nekoliko desetljeća političari mogli birati između opcija koje je oblikovala umjetna inteligencija.

Umjetna inteligencija i prirodna glupost

U svemu tome je dobro što se barem u idućih deset godina nećemo morati nositi s punim opsegom znanstveno-fantastične noćne more u kojoj umjetna inteligencija stječe svijest i odlučuje porobiti ili uništiti čovječanstvo. Iako čemo se u odlučivanju sve više oslanjati na algoritme, malo je vjerojatno da će algoritmi početi svjesno manipulirati nama. Algoritmi neće imati nikakvu svijest.

Znanstvena fantastika često brka inteligenciju sa sviješću te pretpostavlja da će računala jednostavno morati razviti svijest kako bi se mogla mjeriti s ljudskom inteligencijom ili je nadmašiti. U fabuli gotovo svih filmova i romana o umjetnoj inte ligenciji to je čaroban trenutak. Kad se to dogodi, ljudski junak zaljubi se u robota ili robot pokuša pobiti cijelo čovječanstvo, ili se obje opcije dogode istodobno.

U stvarnosti, međutim, nema razloga za pretpostavku da će umjetna inteligencija steći svijest jer su inteligencija i svijest dvije vrlo različite stvari. Inteligencija je sposobnost rješavanja problema. Svijest je sposobnost da osjećate bol, sreću, ljubav i bijes. Često brkamo to

dvoje jer kod ljudi i drugih sisavaca inteligencija i svijest idu ruku pod ruku. Sisavci većinu problema rješavaju tako što osjećaju sve oko sebe. Računala, međutim, rješavaju probleme na potpuno drugačiji način.

Postoji nekoliko različitih putova koji vode do visoke inteligencije, a samo neki od njih podrazumijevaju stjecanje svijesti. Baš kao što zrakoplovi lete brže od ptica iako nikad nisu razvili perje, tako bi i računala mogla rješavati probleme puno bolje od sisavaca, a da nikad ne razviju osjećaje. Umjetna će inteligencija, doduše, morati precizno analizirati ljudske osjećaje kako bi mogla liječiti ljudske bolesti, prepoznati ljudske teroriste, preporučiti ljudske partnere i usmjeravati promet u ulici punoj pješaka. Ali mogla bi to činiti bez ikakvih svojih osjećaja. Algoritam ne mora osjećati sreću, bijes ili strah da bi mogao prepoznati različite biokemijske uzorke sretnih, bijesnih ili prestrašenih majmuna.

Naravno, nije potpuno nemoguće da umjetna inteligencija razvije vlastite osjećaje. Još ne znamo dovoljno o svijesti da bismo to mogli sa sigurnošću tvrditi. Općenito govoreći, postoje tri mogućnosti koje trebamo razmotriti:

- svijest je nekako povezana s organskom biokemijom na takav način da nikad neće biti moguće stvoriti svijest u neor- ganskim sustavima
- svijest nije povezana s organskom biokemijom, ali jest s inteligencijom, i to na takav način da bi računala mogla razviti svijest, a računala će *morati* razviti svijest ako žele prijeći određeni prag inteligencije
- ne postoje bitne veze između svijesti i organske biokemije ili visoke inteligencije. Računala stoga mogu razviti svijest - ali i ne moraju. Mogla bi postati superintelifrentna bez ikakve svijesti.

S obzirom na znanje koje trenutno posjedujemo, ne možemo isključiti nijednu od ovih opcija. Ali upravo zbog toga što znamo toliko malo o svijesti, malo je vjerojatno da bismo u skorije vrijeme mogli programirati svjesna računala. Stoga će, unatoč njezinoj golemoj moći, upotreba umjetne inteligencije u skoroj budućnosti i dalje barem donekle ovisiti o ljudskoj svijesti.

Ako uložimo previše truda u razvoj umjetne inteligencije, a

premalo u razvoj ljudske svijesti, postoji opasnost da će vrlo sofisticirana umjetna inteligencija računala služiti samo za poticanje urođene ljudske gluposti. U nadolazećim desetljećima nećemo doživjeti pobunu robota, ali ćemo se možda morati nositi s hordom robota koji bolje od naše majke znaju što nas pokreće i tu jezivu sposobnost koriste kako bi nam nešto prodali - bilo automobil, političara ili cijelu ideologiju. Roboti bi mogli prepoznati naše najdublje strahove, mržnje i žudnje te iskoristiti ta naša unutarnja djelovanja protiv nas. Predodžbu o tome već smo dobili na nedavnim izborima i referendumima diljem svijeta, kad su hakeri naučili kako manipulirati glasačima putem analize podataka o njima i iskorištavanjem njihovih predrasuda.[33] Dok znanstveno-fantastične trilere privlače dramatične apokalipse pune vatre i dima, u stvarnosti bismo se mogli suočiti s banalnom apokalipsom klikanja.

Da bismo izbjegli takve situacije, za svaki dolar i svaku minutu koje uložimo u poboljšanje umjetne inteligencije valjalo bi uložiti dolar i minutu u unaprjeđenje ljudske svijesti. Na žalost, trenutno ne radimo gotovo ništa da bismo je istražili i razvili. Većinom istražujemo i razvijamo ljudske sposobnosti prema neposrednim potrebama ekonomskog i političkog sustava umjesto prema dugoročnim potrebama nas kao svjesnih bića. Moj šef želi da odgovorim na e-mailove što je brže moguće, ali ga ne zanima moja sposobnost da okusim hranu i uživam u njoj. Stoga e-mailove provjeravani dok jedem, pri čemu gubim sposobnost opažanja vlastitih osjetila. Ekonomski sustav tjera me da proširim i razgranam svoj investicijski portfelj, ali mi ne daje nikakve poticaje za proširenje i grananje empatije. Stoga se trudim razumjeti misterije burze, a sve manje pokušavam razumjeti duboke uzroke patnje.

U tome su ljudi slični domaćim životinjama. Uzgojili smo poslušne krave koje proizvode goleme količine mlijeka, ali su u svemu ostalom poprilično inferiorne s obzirom na svoje divlje pretke. Manje su okretne, manje znatiželjne i manje snalažljive.[34] Trenutno stvaramo krotke ljude koji proizvode goleme količine podataka i funkcioniraju

kao vrlo efikasni čipovi u golemom mehanizmu za obradu podataka, ali ti ljudi, nalik poslušnim kravama koje stvaraju podatke, jedva da povećavaju ljudski potencijal. Zapravo i ne znamo što je puni ljudski potencijal, jer o ljudskom umu znamo vrlo malo. Unatoč tome, u njegovo istraživanje jedva da ulažemo neko vrijeme, dok se s druge strane fokusiramo na to da nam internetska veza bude što brža, a naši *Big Data*-algoritmi što efikasniji. Ako ne budemo oprezni, dobit ćemo nazadne ljude koji zloupotrebljavaju napredna računala kako bi razorili i sebe i svijet.

Digitalne diktature nisu jedina opasnost koja nas očekuje. Uz slobode, liberalni poredak snažno vjeruje i u vrijednost jednakosti. Liberalizam je uvijek cijenio političku jednakost, a postupno je shvatio da je ekonomska jednakost gotovo jednako važna. Jer bez socijalne sigurnosne mreže i barem malo ekonomske jednakosti sloboda postane besmislena. Ali baš kao što bi *Big Data*-algoritmi mogli uništiti slobodu, mogli bi istodobno stvoriti i društva s najvećim stupnjem nejednakosti ikad. Sve bogatstvo i sva moć mogli bi biti u rukama malobrojne elite, dok bi većina ljudi patila ne od eksploatacije, nego od nečeg mnogo goreg - nebitnosti.

JEDNAKOST

Oni koji posjeduju podatke, posjeduju budućnost

Posljednjih nekoliko desetljeća svim se ljudima na svijetu tumačilo da je čovječanstvo na putu prema jednakosti te kako će nam globalizađja i nove tehnologije pomoći da brže ostvarimo cilj. U stvarnosti bi 21. stoljeće moglo stvoriti društva s dosad neviđenim stupnjem nejednakosti.

Iako globalizacija i internet premošćuju jaz među državama, oni prijete i povećanjem raskola medu klasama. I baš kad se činilo da je čovječanstvo blizu dosezanja globalnog ujedinjenja, moglo bi se podijeliti na biološke kaste.

Nejednakost seže sve do kamenog doba. Prije 30.000 godina skupine lovaca sakupljača pokapale su članove svoga plemena u raskošnim grobnicama punim kuglica od bjelokosti, narukvica, dragulja i umjetnina, dok su se ostali morali zadovoljiti pukom jamom u zemlji. Ipak, drevne skupine lovaca sakupljača više su poštivale jednakost od bilo kojeg kasnijeg ljudskog društva, jer su imale vrlo imalo imovine. Imovina je preduvjet za dugoročnu nejednakost.

Nakon neolitske revolucije, imovina se nagomilala, a s njom i nejednakost. Kako su ljudi stjecali vlasništvo nad zemljom, životinjama i oruđem, tako su se pojavljivala kruta hijerarhijska društva u kojima su malobrojne elite generacijama monopolizirale većinu bogatstva i moći. Ljudi su taj poredak prihvatili kao

prirodan, pa čak i božanski predodređen. Hijerarhija nije bila samo norma, nego i ideal. Kako može postojati red bez jasne hijerarhije između aristokrata i pučanstva, između muškarca i žene ili između roditelja i djeteta? Svećenici, filozofi i pjesnici diljem svijeta strpljivo su objašnjavali da, baš kao što dijelovi ljudskog tijela nisu jednaki - jer stopala moraju slušati glavu - tako bi i u ljudskom društvu jednakost samo donijela kaos.

U kasnom novom vijeku jednakost je, doduše, postala ideal u gotovo svim ljudskim društvima. Djelomični uzrok tome bio je uspon novih ideologija: komunizma i liberalizma. Ali djelomični je uzrok bila i industrijska revolucija, koja je mase učinila važnijima nego ikad. Industrijske ekonomije oslanjale su se na mase običnih radnika dok su se industrijske vojske oslanjale na mase običnih vojnika. Vlade u demokracijama i diktaturama značajno su ulagale u zdravlje, obrazovanje i dobrobit masa jer su im trebali milijuni zdravih radnika za rad na proizvodnim trakama i milijuni odanih ratnika u rovovima. Stoga je u povijesti 21. stoljeća u velikoj mjeri bila riječ o smanjenju nejednakosti među klasama, rasama i spolovima. Iako je svijet 2000. godine i dalje bio vrlo hijerarhiziran, bio je mnogo ravnopravniji od svijeta 1900. godine. U prvim godinama 21. stoljeća ljudi su očekivali da će se proces ravnopravnosti nastaviti, pa čak i ubrzati. Osobito su se nadali da će globalizacija diljem svijeta donijeti ekonomski prosperitet, pa da će zbog toga ljudi u Indiji i Egiptu moći uživati u istim mogućnostima i privilegijima kao i ljudi u Finskoj i Kanadi. Cijela jedna generacija odrasla je na tom obećanju.

Sad se čini da ono možda neće biti ispunjeno. Globalizacija je sigurno pogodovala velikom dijelu čovječanstva, ali postoje znakovi rastuće nejednakosti i među društvima i unutar njih. Neke skupine sve više monopoliziraju plodove globalizacije, dok milijarde za

njima zaostaju. Već danas najbogatijih jedan posto čovječanstva posjeduje polovicu svjetskog bogatstva. Još je alarmantniji podatak da najbogatijih 100 ljudi na svijetu zajedno posjeduje više od najsiromašnijih četiri milijarde.[1] A moglo bi biti i mnogo gore.

Kao što je objašnjeno u prethodnim poglavljima, uspon umjetne inteligencije mogao bi uništiti ekonomsku vrijednost i političku moć većine ljudi. Istodobno bi napredak u biotehnologiji mogao omogućiti da se ekonomska nejednakost pretvori u biološku. Superbogati bi napokon sa svojim nevjerojatnim bogatstvom mogli napraviti nešto smisleno. Dok su dosad mogli kupovati tek nešto malo više od statusnih simbola, uskoro bi mogli kupiti sam život. Ako se novi tretmani za produljenje života i poboljšanje fizičkih i kognitivnih sposobnosti pokažu skupima, čovječanstvo bi se moglo podijeliti na biološke kaste.

Kroz povijest su bogati i aristokrati uvijek mislili da imaju vještine nadmoćne drugima i da zbog toga vladaju. Koliko vidimo, bili su u krivu. Prosječni vojvoda nije bio talentiraniji od prosječnog seljaka - svoju nadmoć dugovao je pravnoj i ekonomskoj diskriminaciji. Ipak, do 2100. godine bogati bi zaista mogli postati talentiraniji, kreativniji i inteligentniji od stanovnika sirotinjskih četvrti. Kad se jednom stvori jaz medu sposobnostima bogatih i siromašnih, bit će gotovo nemoguće premostiti ga. Ako bogati iskoriste svoje nadmoćne vještine da bi se obogatili još više, i ako budu s više novca mogli kupiti poboljšana tijela i poboljšane mozgove, s vremenom će se jaz samo produbiti. Do 2100. godine najbogatijih jedan posto moglo bi posjedovati ne samo većinu svjetskog bogatstva, nego i većinu svjetske ljepote, kreativnosti i zdravlja.

Dva procesa - bioinženjering i uspon umjetne inteligencije - mogla bi stoga uzrokovati raslojavanje čovječanstva u malobrojnu klasu superljudi i masovnu potklasu beskorisnih *Homo sapiensa.* Da zloslutna situacija bude i gora, kako mase budu gubile ekonomsku važnost i političku moć, tako će država gubiti motivaciju da ulaže u njihovo zdravlje, obrazovanje i dobrobit. Vrlo je opasno biti suvišan. Budućnost masa ovisit će o dobroj volji malobrojne elite. Možda će nekoliko desetljeća te dobre volje i biti, ali u doba krize - na primjer, klimatskih katastrofa - eliti bi se moglo učiniti jednostavnijim

sve suvišne ljude gurnuti preko palube.

U zemljama poput Francuske i Novog Zelanda, koje imaju dugu tradiciju liberalizma i socijalne države, elita će možda nastaviti brinuti o masama čak i ako ih ne bude trebala. U kapitalističkom SAD-u, međutim, elite bi mogle iskoristiti prvu priliku da rastoče preostale dijelove američke socijalne države. Još veći problem nazire se u velikim zemljama u razvoju poput Indije, Kine, Južnoafričke Republike i Brazila. U trenutku kad obični ljudi izgube ekonomsku vrijednost, tamo bi nejednakost mogla naglo porasti.

Slijedom toga, umjesto da globalizacija uzrokuje globalno jedinstvo, mogla bi izazvati „specijaciju": razdvajanje ljudi u različite biološke kaste ili čak na različite vrste. Globalizacija će brisanjem nacionalnih granica horizontalno ujediniti svijet, ali će istodobno vertikalno podijeliti čovječanstvo. Oligarhije u dosad različitim državama, poput SAD-a i Rusije, mogle bi se spojiti i ujediniti protiv masa običnih *Sapiensa*. Iz te je perspektive trenutni populistički gnjev koji je usmjeren protiv „elita" sasvim opravdan. Ako nećemo biti oprezni, unuci tajkuna iz Silicijske doline i moskovski milijarderi mogli bi postati vrsta nadmoćna unucima sibirskih seljaka i divljaka s Apalačkoga gorja.

Dugoročno gledano, takav bi scenarij čak mogao uzrokovati deglobalizaciju svijeta u kojoj bi se viša kasta okupila unutar samoproglašene „civilizacije' te podigla zidove i iskopala rovove kako bi se odvojila od „barbarskih" hordi izvana. U 20. stoljeću industrijska je civilizacija ovisila o „barbarima" zbog jeftinog rada, sirovina i tržišta. Stoga ih je pokorila i crpila. Ali u 21. stoljeću postindustrijska bi civilizacija, koja se oslanja na umjetnu inteligenciju, bioinženjering i nanotehnologiju, mogla postati znatno neovisnija i samoodrživija. Ne samo cijele klase, nego i cijele države i kontinenti mogli bi postati beznačajni. Utvrde pod zaštitom dronova i robota

mogle bi odvajati samoproglašenu civiliziranu zonu, u kojoj se kiborzi međusobno bore logičkim bombama, od barbarskog područja u kojem se divljaci bore mačevima i kalašnjikovima.

U ovoj knjizi često koristim prvo lice množine kako bih govorio o budućnosti čovječanstva. Govorim o tome što bismo "mi"

trebali učiniti u vezi s „našim" problemima. No možda ne postojimo „mi". Možda je jedan od „naših" najvećih problema što različite skupine ljudi imaju sasvim različite budućnosti. Možda biste u nekim dijelovima svijeta trebali svoju djecu podučiti kodiranju, dok bi u drugim dijelovima bilo bolje naučiti ih kako brzo izvući pištolj i zapucali.

Tko ima podatke?

Ako želimo spriječiti da se budućnost sveg bogatstva i sve moći nade u rukama elite, ključno je regulirati vlasništvo nad podacima. U drevnim je vremenima zemlja bila najvažnija imovina na svijetu, a politika borba za kontrolu nad zemljom, a kad se previše zemlje našlo u premalo ruku - društvo se razdijelilo na aristokrate i puk. U modernom dobu strojevi i tvornice postali su važniji od zemlje, a političke borbe usredotočile su se na kontrolu tih iznimno važnih sredstava proizvodnje. Kad se previše strojeva našlo u premalo ruku, društvo se razdijelilo na kapitaliste i proletarijat. U 21. stoljeću podaci će nadmašiti i zemlju i strojeve i bit će najvažnija imovina, a politika će se svesti na borbu za kontrolu toka podataka. Ako se podaci nadu u premalo ruku, čovječanstvo će se razdijeliti na različite vrste.

Međutim, u

Utrka za podacima već traje, a predvode je podatkovni giganti poput Googlea, Facebooka, Baiđua i Tencenta. Dosad se činilo da su usvojili poslovni model „trgovanja pažnjom".[2] Privuku nam pažnju time što nam daju besplatne informacije, usluge i zabavu, a onda tu našu pažnju preprodaju oglašivačima. Ipak, podatkovni su giganti vjerojatno ambiciozniji od bilo kojeg trgovca pažnjom dosad. Njihov pravi posao uopće nije prodaja oglasa. Oni zapravo, privlačenjem naše pažnje, uspijevaju akumulirati nepregledne količine podataka o nama, što je vrednije od bilo kojeg oglašavanja. Nismo mi njihovi klijenti, mi smo njihov proizvod.

Srednjoročno gledano, to skupljanje podataka otvara put prema radikalno drugačijem poslovnom modelu čija će prva žr-

tva biti sama industrija oglašavanja. Novi model temelji se na prenošenju autoriteta s ljudi na algoritme, uključujući i autoritet odabira i kupovanja stvari. Kad algoritmi jednom počnu birati i kupovati za nas, tradicionalna industrija oglašavanja će propasti. Pomislite samo na Google. Google želi doći do točke u kojoj ga možemo pitati bilo što i dobiti najbolji mogući odgovor. Što će se dogoditi ako ga jednom pitamo: „Hej, Google, na temelju svega što znaš o automobilima i na temelju svega što znaš o meni (uključujući moje potrebe, navike, stavove o globalnom zatopljenju, pa čak i moje mišljenje o politici na Bliskom istoku), koji je najbolji automobil za mene?" Ako nam Google može ponuditi dobar odgovor i ako počnemo vjerovati Googleovoj mudrosti umjesto vlastitim osjećajima - kojima se lako može manipulirati - što će nam onda reklame za automobile?[3]

Dugoročno gledano, spajanjem dovoljne količine podataka i dovoljne računalne moći, podatkovni giganti mogli bi hakirati najdublje tajne života, a onda to znanje iskoristiti ne samo da odlučuju u naše ime ili da nama manipuliraju, nego i da iznova stvore organski život i anorganske oblike života. Možda će prodaja reklama biti potrebna da bi kratkoročno održala gigante na životu, ali oni često evaluiraju aplikacije, proizvode i tvrtke prema podacima koje ubiru, a ne prema novcu koji stvaraju. Neka popularna aplikacija možda nema nikakav poslovni model i možda čak, kratkoročno gledano, gubi novac, ali dok god crpi podatke, može vrijediti milijarde.[4] Čak i ako ne znate kako unovčiti podatke danas, isplati se imati ih jer bi mogli biti ključni za kontrolu i oblikovanje života u budućnosti. Ne znam sa sigurnošću razmišljaju li podatkovni giganti o tome baš na takav način, ali njihova djela govore da akumulaciju podataka vrednuju više od pukih dolara.

Običnim ljudima bit će jako teško oduprijeti se tom

procesu. Trenutno ljudi rado dijele svoju najvrjedniju imovinu - osobne podatke - u zamjenu za besplatne usluge e-maila i smiješne videoklipove s mačkama. Podsjećaju pritom na afrička i američka domorodačka plemena koja su europskim imperijalistima nesvjesno dala cijele države u zamjenu za šarene perle i jeftine

drangulije. Ako obični ljudi naknadno odluče pokušati zaustaviti tijek podataka, to bi im moglo biti teško, osobito ako se počnu oslanjati na mrežu koja će odlučivati umjesto njih, čak i o njihovu zdravlju i životu.

Ljudi i strojevi mogli bi se toliko stopiti da čovjek više neće moći preživjeti ako ga se isključi iz mreže. Bit će spojen od rođenja, a ako kasnije odluči tu vezu prekinuti, osiguravajuće kuće bi mu mogle uskratiti osiguranje, poslodavci radno mjesto, a zdravstvene institucije zdravstvenu zaštitu. U velikoj borbi između zdravlja i privatnosti, zdravlje bi pobijedilo kao od šale.

Što više podataka pametni strojevi putem biometrijskih sen- zora dobiju iz vašeg tijela i mozga, korporacijama i vladinim agencijama bit će jednostavnije upoznati vas, manipulirati i donositi odluke u vaše ime. A što je i važnije, mogli bi dešifrirati duboke mehanizme svih tijela i svih mozgova i time steći moć stvaranja života inženjeringom. Ako želimo spriječiti da malobrojna elita monopolizira takve božanske moći i ako želimo spriječiti podjelu čovječanstva na biološke kaste, trebamo postaviti ključno pitanje: tko ima podatke? Pripadaju li podaci o mojem DNK-u, mom mozgu i mom životu meni, vladi, nekoj korporaciji ili ljudskom kolektivu?

Davanje ovlasti vladi da nacionalizira podatke vjerojatno će zauzdati moć velikih korporacija, ali ono može stvoriti i jezive digitalne diktature. Političari su pomalo poput glazbenika, a instrument koji sviraju su ljudski emocionalni i biokemijski sustavi. Kad održe govor, državom se proširi val straha. Kad napišu objavu na Twitteru, nastane eksplozija mržnje. Mislim da tim muzikantima ne treba u ruke davati sofisticiranije instrumente. Cim bi političari dobili priliku izravno utjecati na naša emocionalna stanja, pa izazivati anksioznost, mržnju, radost i dosadu kad god požele, politika bi postala puki emocionalni cirkus. Koliko god se treba bojati moći velikih korporacija, povijest nas uči da nam ne bi bilo bolje ni u rukama pretjerano moćnih vlada. Nakon ožujka 2018. godine radije bih svoje podatke dao Marku Zuckerbergu nego Vladimiru Putinu (iako je skandal s tvrtkom Cambridge Analytica pokazao da tu možda i nema mnogo iz-

bora, jer podaci povjereni Zuckerbergu lako mogu doći do Putina),

Privatno vlasništvo nad vlastitim podacima moglo bi biti prihvatljivije od bilo koje od ovih opcija, ali nejasno je što to zapravo znači. Imamo tisućljetno iskustvo u regulaciji vlasništva nad zemljom. Znamo kako napraviti ogradu oko polja, postaviti stražara na ulaz i kontrolirati tko sve može ući. U protekla dva stoljeća postali smo iznimno sofisticirani u regulaciji vlasništva nad industrijom, pa kupnjom dionica možemo posjedovati dio General Motorsa ili Toyote. Nemamo, međutim, puno iskustva u regulaciji vlasništva nad podacima, što je samo po sebi mnogo teže jer, za razliku od zemlje i strojeva, podaci su istodobno i svugdje i nigdje, mogu se kretati brzinom svjetlosti i možete ih kopirati koliko god puta želite. Stoga bismo odvjetnike, političare i filozofe, pa čak i pjesnike, trebali pozvati da obrate pažnju na sljedeću zagonetku: kako regulirati vlasništvo nad podacima? Možda je riječ o najvažnijem političkom pitanju našeg doba. Ako uskoro na njega ne odgovorimo, naš bi sociopolitički sustav mogao propasti. Ljudi već osjećaju nadolazeću kataklizmu. Možda je to i razlog zbog kojeg građani diljem svijeta gube vjeru u liberalnu priču, priču koja se još prije samo desetak godina činila neodoljivom.

Kako onda nastaviti dalje i kako se nositi s golemim izazovima biotehnološke i informacijske revolucije? Možda će baš oni znanstvenici i poduzetnici koji su poremetili svijet doći do nekog tehnološkog rješenja? Na primjer, bi li mrežni algoritmi mogli oblikovati kostur globalne ljudske zajednice koja bi kolektivno mogla posjedovati sve podatke i nadgledati razvoj života u budućnosti? S obzirom na uspon globalne nejednakosti i povećanje društvenih napetosti diljem svijeta, možda bi Mark Zuckerberg mogao pozvati svojih dvije milijarde prijatelja da ujedine snage i učine nešto?

Drugi dio: Politički izazov

Spajanje informacijskih tehnologija i biotehnologija ugrožava temeljne moderne vrijednosti, slobodu i jednakost. Svako rješenje tehnološkog izazova mora uključivati globalnu suradnju. Međutim, nacionalizam, religija i kultura dijele čovječanstvo **u** neprijateljske tabore i otežavaju suradnju na globalnoj razini.

ZAJEDNICA

Ljudi imaju tijela

Kalifornija je navikla na potrese, ali politički tremor američ- kih izbora 2016. godine ipak je za Silicijsku dolinu bio neugodan šok. Shvativši da su dio problema možda i oni, računalni čarob- ? njaci reagirali su na problem radeći ono što inženjeri rade najbolje: traženjem tehnološkog rješenja. Najsnažnija reakcija bila je u Facebookovu sjedištu u Menlo Parku. Naravno. Facebook se | * bavi društvenim mrežama, pa je najviše usklađen s društvenim nemirima.

Nakon tri mjeseca preispitivanja, 16. veljače 2017. godine Mark Zuckerberg objavio je hrabar manifest o potrebi stvaranja globalne zajednice i Facebookovoj ulozi u tom projektu.[1] U govoru koji je nakon toga uslijedio na prvi put održanom Facebookovu samitu zajednica 22. lipnja 2017., Zuckerberg je objasnio da su sociopolitički nemiri našeg doba - od raširene zloporabe droga do ubojitih totalitarnih režima - velikim dijelom uzrokovani raspadanjem ljudskih zajednica. Zažalio je što „desetljećima broj članstva u raznim vrstama takvih zajednica opada za čak četvrtinu'. „To je mnogo ljudi koji sada smisao i podršku trebaju pronaći negdje drugdje."[2] Obećao je da će Facebook biti predvodnik borbe za obnovu tih zajednica i da će njegovi inženjeri preuzeti teret koji su odbacili župnici. „Počet ćemo razvijati neke alate", rekao je, „kako bismo olakšali izgradnju zajednica.“

Dalje je objasnio da su počeli raditi na projektu kako bi vidjeli mogu li postati još bolji u predlaganju skupina koje bi ljudima bile važne. „Počeli smo graditi umjetnu inteligenciju koja bi to radila. I funkcionira. U prvih šest mjeseci pomogli smo dodatnih 50 posto ljudi da se pridruže značajnim zajednicama."

Njegov je krajnji cilj „pomoći milijardi ljudi da se pridruže takvim, značajnim zajednicama'... „Ako u tome uspijemo, dogodit će se preokret u opadanju broja članstava u zajednicama, koji promatramo već desetljećima, i doći će do jačanja naše društvene strukture i zbližavanja cijelog svijeta." To je toliko važan cilj da je Zuckerberg obećao „promijeniti cijelu misiju Fa- cebooka" kako bi se time bavio.[3] Zuckerberg je sigurno u pravu kad žali zbog raspada ljudskih zajednica. Ipak, nekoliko mjeseci nakon što je dao to obećanje i baš kad se ova knjiga trebala tiskati, skandal s tvrtkom Cambridge Analytica otkrio je da su treće osobe prikupljale podatke povjerene Facebooku i koristile ih kako bi upravljale izborima diljem svijeta. Time su Zuckerbergova velebna obećanja postala predmet sprdnje, dok je povjerenje javnosti u Facebook izigrano. Možemo se samo nadati da će se Facebook, prije nego što počne pothvat izgradnje novih ljudskih zajednica, posvetiti zaštiti privatnosti i sigurnosti onih zajednica koje već postoje.

Svejedno, valja pobliže razmotriti Facebookovu viziju o zajednicama i ispitati mogu li on/me-društvene mreže, nakon što se pojača razina sigurnosti, i dalje pomoći u izgradnji globalne ljudske zajednice. Iako bi u 21. stoljeću ljudi mogli napredovati do razine bogova, u 2018. godini smo i dalje životinje iz kamenog doba. I dalje moramo osnivati intimne zajednice da bismo mogli napredovati. Milijunima su godina ljudi bili prilagođeni životu u malim skupinama od njih nekoliko desetaka. Čak je i danas većini nas nemoguće zaista poznavati više od 150 ljudi, bez obzira na to s koliko se prijatelja na Facebooku hvalimo.' Bez tih se skupina ljudi osjećaju usamljeno i izolirano.

Na žalost, u posljednja dva stoljeća intimne su se `zajednice` zaista počele raspadati. Pokušaj da se male skupine ljudi `koji` se stvarno poznaju zamjene zamišljenim zajednicama nacije i po-

litičkih stranaka nikad ne bi mogao uspjeti. Milijuni vaše braće V1 nacionalnoj obitelji i milijuni vaših drugova u komunističkoj partiji ne mogu vam pružiti toplu bliskost koju pružaju stvarni brat, sestra ili prijatelj. Stoga na sve povezanijem planetu ljudi žive sve usamljenije. Mnogi društveni i politički raskoli našeg doba mogu se svesti na taj problem.[5]

Zuckerbergova vizija ponovnog međusobnog povezivanja ljudi stoga je došla u pravi čas. No, djela govore više od riječi. Da bi ostvario tu viziju, Facebook će morati sasvim promijeniti način poslovanja. Teško da ćete izgraditi globalnu zajednicu ako zarađujete privlačenjem pažnje i njezinom prodajom oglašivačima. Unatoč tome, Zuckerbergova volja da formulira takvu viziju zaslužuje pohvalu. Stav većine korporacija je da se trebaju usredotočiti na zaradu, da bi vlade trebale činiti što je mogu-

će manje, a da bi čovječanstvo donošenje važnih odluka trebalo povjeriti tržišnim silama.[6] Stoga, ako se Facebook zaista namjerava ideološki posvetiti izgradnji ljudskih zajednica, oni koji se boje njegove moći ne bi ga trebali gurati natrag u korporativnu

čahuru uz povike: „Big Brother!" Umjesto toga, trebali bismo pozvati i ostale korporacije, institucije i vlade da vlastitim ideološkim angažmanom izazovu Facebook.

Naravno, ne manjka organizacija koje žale za slomom ljudskih zajednica i koje ih nastoje obnoviti. Od feminističkih aktivista do islamskih fundamentalista, svi se bave izgradnjom zajednica. Neke od tih nastojanja promotrit ćemo u kasnijim poglavljima. Ono što Facebookov potez čini jedinstvenim su njegov globalni doseg, njegova korporativna pozadina i duboka vjera u tehnologiju. Zuckerberg zvuči kao da je uvjeren kako nova Facebookova umjetna inteligencija može prepoznati „značajne zajednice[1]', ali isto tako i „ojačati našu društvenu strukturu i zbližiti svijet". Mnogo ambicioznije od korištenja umjetne inteligencije za vožnju ili dijagnosticiranje raka.

Facebookova vizija za zajednice možda je prvi eksplicitni pokušaj upotrebe umjetne inteligencije za centralno planirani društveni inženjering na globalnoj razini. Stoga ga možemo promatrati kao ključni test. Ako uspije, vjerovatno ćemo vidjeti

još mnogo takvih pokušaja, a algoritmi će biti priznati kao novi gospodari društvenih mreža. Ako, pak, ne uspije, otkrit će nam ograničenja novih tehnologija - da su algoritmi možda korisni za navigaciju vozila i liječenje bolesti, ali kad dođe do rješavanja društvenih problema, da je još uvijek najbolje osloniti se na političare i svećenike.

Online protiv *offlinea*

Posljednjih godina Facebook bilježi nevjerojatan uspon. Trenutno ima više od dvije milijarde aktivnih korisnika. Ipak, da bi ostvario svoju novu viziju, morat će premostiti jaz između života *online* i života *offline***.** Zajednica će možda i nastati *Online***,** ali da bi zaista procvala, trebat će uhvatiti korijenje i u stvarnom svijetu. Ako jednoga dana neki diktator u svojoj državi zabrani Facebook ili ugasi internet, hoće li zajednice nestati ili će se pregrupirati i pružiti otpor? Hoće li moći organizirati prosvjed bez *online*-zajednice? Zuckerberg je u svom manifestu iz veljače 2017. godine objasnio da on/mc-zajednice potiču razvoj *offline*-zajednica. To je ponekad točno. No, u mnogim slučajevima *online* dolazi na štetu *offlinea*, a postoji i značajna razlika između to dvoje. Fizičke zajednice imaju dubinu s kojom se virtualne zajednice ne mogu mjeriti, barem ne u bliskoj budućnosti. Ako ležim bolestan kod kuće u Izraelu, moji on/me-prijatelji iz Kalifornije mogu sa mnom razgovarati, ali mi ne mogu donijeti toplu juhu ili šalicu čaja.

Ljudi imaju tijela. Tijekom posljednjeg stoljeća tehnologija nas je počela udaljavati od naših tijela. Počeli smo gubiti sposobnost obraćanja pažnje na ono što možemo pomirisati i okusiti. Umjesto toga, zadubljeni smo u pametne telefone i računala. Više nas zanima što se događa u virtualnoj stvarnosti nego u našoj ulici. Lakše mije razgovarati s rođakom u Švicarskoj nego kod kuće za doručkom s vlastitim suprugom, jer on neprestano gleda u svoj pametni telefon, a ne u mene.

U prošlosti si ljudi nisu mogli priuštiti takvu bezbrižnost. Drevni lovci i sakupljači uvijek su bili na oprezu. Lutajući po

šumi u potrazi za gljivama, promatrali bi tlo i tražili bilo kakve tragove.

Osluškivali su i najmanji pokret u travi da se možda u njoj ne krije neka zmija. Kad bi pronašli jestivu gljivu, jeli bi je krajnje pažljivo, daje mogu razlikovati od njezine otrovne rođakinje. Članovi današnjih društava izobilja ne trebaju takvu snažnu osviještenost. Danas u supermarketu možemo bezbrižno, tipkajući usput poruke na mobitelu, kupiti bilo koje od tisuću jela, jer su zdravstveno provjerena i ispravna. Ali što god odabrali, najvjerojatnije ćemo na kraju pojesti u žurbi pred nekim ekranom, provjeravajući e-mailove ili gledajući televiziju, jedva obraćajući pažnju na okus.

■I

Zuckerberg je rekao kako Facebook predano radi na „dalj-njem poboljšanju alata" koji bi korisnicima ojačali moć dijeljenja iskustava s drugima.[8] A ljudima bi zapravo trebali alati koji bi im omogućili da se povežu s vlastitim iskustvima. U ime „dijeljenja iskustava', ljude se potiče da shvate što im se događa iz perspektive drugih. Ako se dogodi nešto uzbudljivo, prvi instinkt korisnika Facebooka je da izvuče pametni telefon, snimi foto-grafiju, objavi je i čeka laj kove. U tom procesu jedva da primijeti što osjeća on sam. Dapače, ono što osjeća sve više određuju *online*-reakcije drugih.

Ljudi otuđeni od svojih tijela, osjetila i fizičke okoline vje- rojatno se osjećaju strano i dezorijentirano. Stručnjaci za takve osjećaje otuđenosti često krive nestanak religioznih i nacionalnih veza, ali gubitak veze s vlastitim tijelom vjerojatno je još važniji. Ljudi su milijunima godina živjeli bez religioznih i nacionalnih veza, pa vjerojatno mogu sretno živjeti bez njih i u 21. stoljeću. Ne mogu, međutim, živjeti sretno ako su odvojeni od vlastita tijela. Ako se u svom tijelu ne osjećate kao kod kuće, nikad se nigdje nećete tako osjećati.

Dosad je Facebookov model poslovanja poticao ljude da provode sve više vremena *Online*, čak i ako je to značilo da će imati manje vremena i energije za aktivnosti *offline***.** Može li Facebook osvojiti novi model koji bi poticao ljude da budu *online* samo kad je to uistinu potrebno i da više pažnje posvećuju svojem fizičkom okruženju, svom tijelu i osjetilima? Što bi dioničari mi-

slili o ovom modelu? (Nacrt ovakvog alternativnog modela nedavno je predložio Tristan Harris, bivši googleovac i tehnološki filozof koji je smislio novu mjernu jedinicu „kvalitetno provedenog vremena?)

Ograničenost *online-veza* također narušava Zuckerbergovo rješenje problema društvene polarizacije. On s pravom ističe da samo povezivanje ljudi i njihovo izlaganje različitim mišljenjima neće premostiti društvene podjele, jer „kad pokažete ljudima članak iz suprotne perspektive, time što formulirate druge perspektive kao strane, zapravo pojačavate polarizaciju*. Umjesto toga, Zuckerberg predlaže da bi „najbolja rješenja za poboljšanje diskusija mogla nastati iz međusobnog upoznavanja ljudi kao cjeline, a ne samo njihovih mišljenja - za što bi Facebook bio iznimno pogodan. Ako se povežemo s ljudima oko nečega što nam je zajedničko - sportske momčadi, televizijske emisije, interesa - lakše je razgovarati o tome nego o nečemu oko čega se ne slažemo.“[10]

Ipak, vrlo je teško međusobno se poznavati kao „cjelovita* ljudska bića. Potrebno je mnogo vremena i izravne fizičke interakcije. Kao što je već spomenuto, prosječni *Homo sapiens* vjerojatno nije u stanju intimno poznavati više od 150 ljudi. U idealnom slučaju, izgradnja zajednica ne bi trebala krenuti od nulte točke. Ljudi mogu istodobno biti odani različitim skupinama. Na žalost, kod intimnih je veza vjerojatno riječ o kretanju od nule. Nakon određene točke, vrijeme i energija koju potrošite na upoznavanje svojih ***Online*** prijatelja iz Irana ili Nigerije stajat će vas upoznavanja vaših prvih susjeda.

Ključni test za Facebook doći će u trenutku kad neki inženjer izumi novi alat koji ljude potiče da manje vremena troše kupujući stvari ***Online,*** a više na smislene o/f/me-aktivnosti s prijateljima. Hoće li Facebook usvojiti takav alat? Hoće li se Facebook kockati i dati prednost društvenim problemima, a ne financijskim interesima? Ako to učini - i uspije izbjeći bankrot - bit će to značajna transformacija.

Posvećivanje više pažnje *offline*-svijetu umjesto kvartalnim izvještajima ostavilo je traga i na Facebookovoj poreznoj poli-

tici. Poput Amazona, Googlea, Appiea i nekoliko drugih tehnoloških divova, Facebook je više puta optužen za utaju poreza.[11] Poteškoće vezane uz oporezivanje *online*-aktivnost olakšavaju tim globalnim korporacijama upuštanje u razne vrste kreativnog računovodstva. Ako mislite da ljudi uglavnom žive *online* i da im vi pružate sve nužne alate za njihovu on/me-egzistenciju, možete se smatrati socijalnom ustanovom, čak i onda kad izbjegavate plaćanje poreza *offline*-vlađama. Ali kad se sjetite da ljudi imaju tijela, pa zato i dalje trebaju ceste, bolnice i kanalizacijske sustave, puno je teže opravdati utaju poreza. Kako možete veličati vrline zajednice, a istodobno odbijati financijski poduprijeti većinu važnih službi te zajednice?

Možemo se samo nadati da Facebook može promijeniti svoj model poslovanja, usvojiti poreznu politiku naklonjeniju *offli*ne-zajednicama, pomoći zbližavanju svijeta - i svejedno ostati profitabilan. Ipak, ne bi trebalo previše očekivati od Facebooko- ve sposobnosti da ostvari svoju globalnu viziju o zajednicama. Povijesno gledano, korporacije nisu bile idealno sredstvo za vođenje društvenih i političkih revolucija. Stvarna revolucija prije ili kasnije zahtijeva žrtve koje korporacije, njezini zaposlenici i dioničari ne žele podnijeti. Zbog toga revolucionari osnivaju crkve, političke stranke i vojske. Takozvane Facebook- i Twitter- revolucije u arapskom su svijetu započinjale obećavajuće, u onlme-zajednicama, ali čim bi se pojavile u kaotičnom *offline*- svijetu, zapovijedali bi im vjerski fanatici i vojne hunte. Da Facebook sada namjerava pokrenuti globalnu revoluciju, morao bi se puno više potruditi oko premošćivanja jaza između *online*- i *offline*-stvarnosti. Facebook i ostali *online*-divovi skloni su ljude smatrati audiovizualnim životinjama - par očiju i par ušiju spojen s deset prstiju, ekranom i kreditnom karticom. Ključan korak u ujedinjavanju čovječanstva je uvažiti činjenicu da ljudi imaju tijela.

Naravno, i to uvažavanje ima nedostatak. Spoznaja o ograničenosti on/me-algoritama mogla bi samo potaknuti tehnološke divove da povećaju domet svog djelovanja. Uređaji poput Google Glassa i igre poput Pokemon Goa dizajnirani su da izbrišu

razliku između *online*- i *offline*-svijeta, spajajući ih u jedinstvenu proširenu stvarnost. Na još višoj razini, biometrijski senzori i izravna sučelja između mozga i računala žele uništiti granicu između elektroničkih uređaja i organskih tijela te nam se doslovce uvući pod kožu. Kad se tehnološki divovi jednoga dana pomire s ljudskim tijelom, mogli bi početi manipulirati njime u potpunosti, jednako kao što trenutno manipuliraju našim očima, prstima i kreditnim karticama. Možda će nam tada nedostajati dobri stari dani kada je *online*-svijet bio odvojen od onog *offline*.

CIVILIZACIJA

Na svijetu postoji samo jedna civilizacija

Dok Mark Zuckerberg sanja o ujedinjavanju čovječanstva u virtualnom svijetu, čini se da nedavni događaji u stvarnosti ! daju vjetar u leđa tezi o „sukobu civilizacija'. Mnogi stručnjaci, p političari i obični građani vjeruju da su građanski rat u Siriji, uspon Islamske države i kaos oko Brexita te nestabilnost Eu- I, ropske unije posljedice sukoba između „zapadne civilizacije" i T „islamske civilizacije". Pokušaji zapadnjaka da islamskim nacijama nametnu demokraciju i ljudska prava rezultirali su nasilnom islamskom protureakcijom, a val muslimanskih imigranata povezanih s islamskim terorističkim napadima nagnao je europske | birače da napuste multikulturalne snove u korist ksenofobnih lokalnih identiteta.

Prema toj tezi, čovječanstvo je oduvijek bilo podijeljeno u različite civilizacije čiji su članovi svijet promatrali na nepomirljivo različite načine. Ti nespojivi svjetonazori čine sukobe među civilizacijama neizbježnima. Baš kao što se u prirodi različite vrste bore za opstanak prema nemilosrdnim zakonima prirodne selekcije, tako su se i civilizacije kroz povijest uvijek iznova J§® sukobljavale i samo su one najsposobnije preživljavale. Oni koji
zanemaruju tu strašnu činjenicu - bilo da su liberalni političari ili inženjeri s glavom u oblacima - čine to na vlastitu odgovornost.

Teza o sukobu civilizacija ima dalekosežne političke implikacije. Njezini pristaše tvrde daje svaki pokušaj pomirenja „Zapada[4] s „muslimanskim svijetom[4] osuđen na propast. Muslimanske zemlje nikad neće usvojiti zapadne vrijednosti, a zapadne države nikad neće uspješno integrirati muslimanske manjine. Prema tome, SAD ne bi trebao primati imigrante iz Sirije ili Traka, a Europska unija bi trebala odustati od svoje zablude o multukulturalnom društvu kako bi očuvala svoj neustrašivi zapadnjački identitet. Dugoročno gledano, samo jedna civilizacija može preživjeti okrutne testove prirodne selekcije, a ako birokrati u Bruxellesu odbiju spasiti Zapad od islamske opasnosti, Britaniji, Danskoj ili Francuskoj bit će bolje samima.

Iako naširoko prihvaćena, taje teza pogrešna. Islamski fundamentalizam možda uistinu predstavlja radikalni izazov, ali „civilizacija[44] koja se suočava s tim izazovom je globalna civilizacija, ne isključivo zapadnjačka. Nije uzalud Islamska država uspjela protiv sebe ujediniti Iran i SAD. Čak i islamski fundamentalisti, unatoč svim svojim srednjovjekovnim maštarijama, svoje djelovanje znatno više temelje na suvremenoj globalnoj kulturi nego na Arapskom poluotoku 17. stoljeća. Oni podilaze strahovima i nadama otuđene moderne mladeži, a ne srednjovjekovnih seljaka i trgovaca. Baš kao što su Pankaj Mishra i Christopher de Bellaigue dokazali, na radikalne islamiste utjecali su u jednakoj mjeri Marx i Foucault kao i Muhamed te su naslijedili ostavštinu europskih anarhista 19. stoljeća isto koliko i omejidskih i abasidskih kalifa.[2] Stoga je ispravuije Islamsku državu promatrati kao zalutali rukavac globalne kulture koja nam je svima zajednička, a ne kao granu nekog misterioznog stranog stabla.

Što je još važnije, analogija između povijesti i biologije, kojom se podupire teza o „sukobu civilizacija[44], pogrešna je. Ljudske skupine - od malih plemena do golemih civilizacija - iz temelja se razlikuju od životinjskih vrsta, a povijesni sukobi znatno su drukčiji od prirodnih procesa selekcije. Životinjske vrste imaju objektivni identitet koji traje tisućama generacija. Jeste li čimpanza ili gorila, ovisi o vašim genima, a ne o vašim uvjerenjima,

panze žive u miješanim skupinama mužjaka i ženki. Natječu se za moć uspostavljanjem savezništva s pripadnicima oba spola. Među gorilama, s druge strane, jedan dominantan mužjak uspostavlja harem ženki i obično iz skupine izbacuje svakog odraslog mužjaka koji bi mogao ugroziti njegov položaj. Čimpanze ne mogu usvojiti društveno uređenje gorila; gorile se ne mogu početi organizirati poput čimpanzi, a koliko znamo, identični društveni sustavi postojali su kod čimpanzi i gorila ne samo u posljednjih nekoliko desetljeća, nego stotinama tisuća godina.

Nećete pronaći ništa slično među ljudima. Da, ljudske skupine možda imaju različite društvene sustave, ali oni nisu genetski određeni i rijetko kad potraju dulje od nekoliko stoljeća. Pogledajmo, na primjer, Njemačku u 20. stoljeću. U manje od sto godina Nijemci su se organizirali u šest potpuno različitih sustava: carstvo Hohenzollerna, Weimarsku Republiku, Treći Reich, Njemačku Demokratsku Republiku (odnosno komunističku Istočnu Njemačku), Saveznu Republiku Njemačku (odnosno Zapadnu Njemačku) i na kraju demokratski ujedinjenu Njemačku. Naravno, Nijemci su zadržali jezik i ljubav prema pivu i kobasicama, ali postoji li neka jedinstvena njemačka suština koja ih razlikuje od ostalih nacija, a koja je ostala netaknuta od Wilhelma II. pa sve do Angele Merkel? Ako i smislite neki odgovor, je li ona bila tamo i prije 1000 ili 5000 godina?

(Neratifkirana) preambula Europskog ustava počinje napomenom da svoju inspiraciju crpi „iz kulturne, religijske i humanističke ostavštine Europe, od koje su se razvile jedinstvene vrijednosti nepovredivih i neotuđivih prava ljudskog bića, demokracije, jednakosti, slobode i vladavine prava[13] Moglo bi se pomisliti da je europska civilizacija definirana vrijednostima ljudskih prava, demokracije, jednakosti i slobode. Nebrojeni govori i dokumenti povlače paralele između drevne atenske demokracije i današnje Europske unije, slaveći 2500 godina europske slobode i demokracije. To podsjeća na onu poslovicu o slijepcu koji se uhvati za rep slona i zaključi da je slon neka vrsta kista. Da, demokratske su ideje stoljećima bile dio europske kulture ali nikad nisu bile ukupna kultura. Unatoč svoj svojoj slavi

i utjecaju, atenska demokracija bila je blijedi eksperiment koji je u malom kutku Balkana preživio jedva 200 godina. Ako su europsku civilizaciju posljednjih 25 stoljeća određivale demokracija i ljudska prava, kako bismo onda trebali shvatiti Spartu i Julija Cezara, križare i konkvistadore, inkviziciju i trgovanje robovima, Luja XIV. i Napoleona, Hitlera i Staljina? Jesu li oni bili uljezi iz neke strane civilizacije?

U stvarnosti, europska civilizacija nije ništa drugo nego ono što su od nje napravili Europljani, baš kao što je kršćanstvo ono što su od njega napravili kršćani, islam ono što su od njega napravili muslimani i židovstvo ono što su od njega napravili Židovi. 1 od toga tijekom stoljeća stvorili koješta. Ljudske skupine više su definirane promjenama kroz koje su prošle nego bilo kakvim kontinuitetom, ali svejedno su sposobne kreirati svoje identitete zahvaljujući vještini usmene predaje. Kroz kakve god revolucije prošle, ljudske skupine i dalje su u stanju od starih i novih niti isplesti jedinstvenu priču.

Čak i pojedinac može od dramatičnih osobnih promjena isplesti koherentnu i moćnu životnu storiju: „Ja sam onaj čovjek koji je nekoć bio socijalist, ali je onda postao kapitalist", ,,Rođen/a sam u Francuskoj, sad živim u SAD-u“, ,,Bio/la sam u braku, a onda sam se rastao/la", ,,Imao/la sam rak, a onda sam ozdravio/la“. Slično tome, ljudske skupine, poput Nijemaca, mogu se definirati promjenama kroz koje su prošle: „Nekoć smo bili nacisti, ali naučili smo lekciju i sad smo miroljubivi demokrati." Ne treba tražiti jedinstvenu njemačku suštinu koja se prvi put pojavila u Wilhelmu II., pa onda u Hitleru i na kraju u A. Merkel. Upravo su radikalne transformacije ono što određuje njemački identitet. Biti Nijemac 2018. godine znači boriti se s teškim naslijeđem nacizma te istodobno zagovarati liberalne i demokratske vrijednosti. Tko zna što će to značiti 2050. godine.

Ljudi često odbijaju vidjeti te promjene, osobito kad su posrijedi temeljne političke i religijske vrijednosti. Inzistiramo na tome da su naše vrijednosti dragocjena ostavština drevnih predaka. Međutim, jedino što nam omogućava da to kažemo je činjenica da su naši preci odavno mrtvi pa ne mogu govoriti u

svoje ime. Razmotrite, na primjer, stav Židova prema ženama. Današnji ultraortodoksni Židovi zabranjuju slike žena u javnom prostoru. Plakati i reklame za ultraortodoksne Židove obično prikazuju samo muškarce i dječake - nikad žene i djevojčice.[4]

Godine 2011. izbio je skandal kad su brooklynske ultraortodoksne novine *Di Tzeitung* objavile fotografiju američkih dužnosnika kako promatraju pretres utočišta Osame bin-Ladena, ali su pritom s fotografije uklonile sve žene, uključujući i državnu tajnicu Hillary Clinton. Novine su objasnile kako su to bile prisiljene učiniti zbog židovskih „zakona čednosti". Sličan skandal izbio je i kad su novine *HaMevaser* izbrisale Angelu Merkel s fotografije prosvjeda protiv masakra u uredništvu lista *Charlie Hebdo* da njezin lik ne bi u glavama pobožnih čitatelja izazvao nikakve pohotne misli. Izdavač trećih ultraortodoksnih novina, *Hamodia*, branio je tu politiku objašnjenjem: „Nas podupire tisuću godina židovske tradicije."[5]

Nigdje zabrana gledanja žena nije stroža nego u sinagogi. U ortodoksnim sinagogama žene su pažljivo odvojene od muškaraca. Moraju se ograničiti na određenu zonu, gdje su skrivene iza zastora kako im nijedan muškarac, dok izgovara molitvu ili čita Sveto pismo, ne bi slučajno vidio siluetu. No, ako je to utemeljeno u tisućama godina židovske tradicije i neizmjenjivim božanskim zakonima, kako onda objasniti činjenicu da, kad su arheolozi iskapali drevne sinagoge u Izraelu iz doba Mišne i Tal- muđa, nisu pronašli nikakve znakove spolne segregacije, nego su otkrili predivne podne mozaike i zidne slike s likovima žena, od kojih su neke prilično oskudno odjevene? Rabine koji su pisali Misnu i Talmuđ i svakodnevno molili i učili u tim sinagogama, današnji bi ortodoksni Židovi smatrali blasfemičnim oskvrnite- ljima drevnih tradicija.[6]

Slična iskrivljavanja drevnih tradicija karakteristična su za sve religije. Islamska država pohvalila se da se vratila čistoj i izvornoj verziji islama, a zapravo je njihovo prakticiranje islama potpuno novo. Točno, citiraju mnogo drevnih tekstova, ali su prilično slobodni u odabiru onih koje žele citirati i onih koje žele ignorirati, kao i u načinu na koji će ih interpretirati. Dapače
njihov stav uradi-sam prema interpretaciji svetih spisa vrlo je moderan. Tradicionalno gledano, monopol nad interpretacijom imali su obrazovani uleme - učenjaci koji su proučavali musli-

mansko pravo i teologiju u renomiranim institucijama poput Sveučilišta Al-Azhar u Kairu. Nekolicina vođa Islamske države mogla se pohvaliti takvim referencama, ali većina poštovanih ulema odbacila je Abu Bakr al-Bagdadija i njemu slične kao neuke kriminalce.[7] To ne znači da se Islamska država „deislamizi- rala" ili „antiislamizirala", kako navode neki. Posebno je ironično kad se kršćanski vođe poput Baracka Obame drznu govoriti samoproglašenim muslimanima poput Abu Bakr al-Bagdadija što to znači biti musliman.[8] Njihova žestoka rasprava o pravoj biti islama jednostavno je besmislena. Islam nema stalni DNK. Islam je ono što muslimani od njega naprave.[9]

Nijemci i gorile

Postoji i veća razlika između ljudskih skupina i životinjskih vrsta. Životinjske vrste često se odvajaju, ali se nikad ne spajaju. Prije sedam milijuna godina čimpanze i gorile imale su zajedničke pretke. Ta jedinstvena vrsta zajedničkog pretka razdijelila se u dvije populacije koje su se na kraju evolucijski razvile u različitim smjerovima. Nakon što se to dogodilo, više nije bilo povratka. Budući da pripadnici jedne vrste ne mogu proizvesti plodne potomke s pripadnicima druge vrste, one se nikad ne mogu spajati. Gorile se ne mogu spajati s čimpanzama, žirafe se ne mogu spajati sa slonovima, a psi se ne mogu spajati s mačkama.

Ljudska plemena, s druge strane, sklona su s vremenom srastati u sve veće skupine. Moderni Nijemci nastali su srastanjem Sasa, Prusa, Švaba i Bavaraca, koji se donedavno nisu podnosili. Otto von Bismarck navodno je izjavio (nakon što je pročitao Darwinovo *Podrijetlo vrsta*) da je Bavarac karika koja nedostaje između Austrijanca i ljudi.[10] Francuzi su nastali spajanjem Franaka, Normana, Bretonaca, Gaskonjaca i Provansalaca. U međuvremenu su se s druge strane kanala Englezi, Škoti, Velšani i Irci postupno stopili (htjeli oni to ili ne) u Britance. U ne pretjerano dalekoj budućnosti, Nijemci, Francuzi i Britanci mogli bi se još spojiti u Europljane.

Spajanje ne traje vječno, čega su u posljednje vrijeme posebno svjesni ljudi u Londonu, Edinburghu i Bruxellesu. Brexit bi mogao pokrenuti simultani raspad Velike Britanije i Europske unije. Dugoročno gledano,

međutim, smjer povijesti vrlo je jasan. Prije 10.000 godina čovječanstvo je bilo podijeljeno na bezbroj izoliranih plemena. Kako su tisućljeća odmicala, tako su se plemena spajala u sve veće skupine stvarajući sve manje različitih civilizacija. U posljednjih se generacija nekoliko preostalih civilizacija spojilo u jedinstvenu globalnu civilizaciju. Političke, etničke, kulturne i ekonomske podjele i dalje su tu, ali ne potkopavaju temeljno jedinstvo. Dapače, neke podjele moguće su tek uz zajedničku strukturu. U ekonomiji, na primjer, podjela rada ne može postojati ako svi ne dijelimo jedinstveno tržište. Jedna se država ne može specijalizirati u proizvodnji automobila ili nafte ako ne može kupiti hranu od drugih država koje uzgajaju pšenicu i rižu.

Proces ljudskog ujedinjavanja događa se u dva različita oblika: povezivanjem različitih skupina i homogeniziranjem praksi među njima. Veze se mogu uspostavljati čak i među skupinama koje se i dalje ponašaju vrlo različito. Štoviše, veze se mogu uspostavljati čak i medu zakletim neprijateljima. Sam rat može stvoriti neke od najsnažnijih ljudskih veza. Povjesničari često tvrde da je globalizacija dosegla prvi vrhunac 1913. godine, pa je potom za vrijeme svjetskih ratova i hladnoga rata dugo opadala, a onda se tek nakon 1989. oporavila.[1] Isti bi princip mogao vrijediti za ekonomsku globalizaciju, ali se pritom zanemaruje drukčija, i jednako važna, dinamika vojne globalizacije. Rat širi ideje, tehnologije i ljude znatno brže od trgovine. Godine 1918. SAD je bio tješnje povezan s Europom nego 1913.; u međurat- nim su se godinama međusobno udaljili da bi im se sudbine ponovo neodvojivo ispreplele tijekom Drugog svjetskog rata i hladnog rata

Rat u ljudima budi i mnogo više zanimanja za druge. SAD nikad nije bio tješnje povezan s Rusijom nego tijekom hladnog rata, kad je svaki kašalj u nekom moskovskom hodniku natjerao ljude da se mahnito rastrče po washingtonskim stubištima. Ljude mnogo više zanimaju njihovi neprijatelji nego trgovinski partneri. Na svaki američki film o Tajvanu ide otprilike pedeset filmova o Vijetnamu.

Srednjovjekovna olimpijada

Svijet ranog 21. stoljeća uvelike je nadvladao stvaranje veza među različitim skupinama. Ne samo da su ljudi diljem svijeta u kontaktu jedni s drugima, nego i sve više dijele ista uvjerenja i običaje. Prije tisuću godina Zemlja je pružala plodno tlo za desetke različitih političkih modela. U Europi ste mogli pronaći feudalne kneževine koje se nadmeću s neovisnim gradovima državama i sitnim teokracijama. Muslimanski je svijet imao svoj kalifat i težio jedinstvenoj suverenosti, ali je eksperimentirao i s kraljevstvima, sultanatima i emiratima. Kineska carstva smatrala su sebe jedinim legitimnim političkim entitetima, dok su se na sjeveru i zapadu plemenske konfederacije borile jedna protiv druge. Indija i jugoistočna Azija imale su šaroliku paletu režima, dok su se državni sustavi u Americi, Africi i Australiji kretali od sitnih bandi lovaca i sakupljača do rasprostranjenih carstava. Nije ni čudo da su čak i susjedne skupine ljudi imale poteškoće u dogovaranju zajedničkih diplomatskih procedura, a da i ne spominjemo međunarodne zakone. Svako društvo imalo je vlastitu političku paradigmu i teško je moglo razumjeti i poštovati njemu strane političke koncepte.

Danas je, nasuprot tome, svugdje prihvaćena jedinstvena politička paradigma. Planet je podijeljen na otprilike 200 suverenih država, koje se uglavnom slažu oko istih diplomatskih protokola i zajedničkih međunarodnih zakona. Švedska, Nigerija, Tajland i Brazil obilježeni su na našim atlasima kao ista vrsta šarenih oblika; svi su članovi UN-a i, unatoč mnoštvu razlika, svi su priznati kao suverene države koje uživaju slična prava i povlastice. Dapače di-

jele i mnogo drugih političkih ideja i običaja, uključujući i, barem simboličnu, vjeru u predstavnička tijela, političke stranke, opće pravo glasa i ljudska prava. U Teheranu, Moskvi, Cape Tovvnu i New Delhiju postoje parlamenti baš kao i u Londonu i Parizu. Kad se Izraelci i Palestinci, Rusi i Ukrajinci, Kurdi i Turci bore za naklonost globalnog javnog mnijenja, svi koriste jednak diskurs ljudskih prava, državne suverenosti i međunarodnog prava.

Svijet je možda pun raznih vrsta „propalih država', ali poznaje samo jednu paradigmu za uspješnu državu. Globalna politika stoga slijedi princip *Ane Karenjine*: sve uspješne države nalik su jedna na drugu, a svaka neuspješna država neuspješna je na svoj način, jer joj nedostaje neki sastojak dominantnog političkog paketa. Islamska država donedavno se isticala potpunim odbacivanjem tog paketa i pokušajem da uspostavi potpuno druga- I čiju vrstu političkog entiteta - univerzalni kalifat. Ali propala je upravo zbog toga. Brojne gerilske postrojbe i terorističke orga-j§ nizacije uspjele su uspostaviti nove države ili pokoriti

postojeće. (Ali uvijek im je to polazilo za rukom zbog prihvaćanja temelj-

nih načela globalnog političkog poretka. Čak su i talibani tražili I međunarodno priznanje kao legitimna vlada suverene države i Afganistan. Nijedna skupina koja je odbacila načela globalne politike dosad nije stekla nikakvu trajnu kontrolu ni nad kojim I značajnim teritorijem.

Snaga globalne političke paradigme može se možda najbolje razumjeti razmatranjem ne toliko teških političkih pitanja oko | r^ta i diplomacije, nego nečega poput Olimpijskih igara u Riju 2016. godine. Razmislite na trenutak o načinu na koji su te igre organizirane. Jedanaest tisuća sportaša podijeljeno je u delegacije prema nacionalnosti, a ne prema religiji, klasi ili jeziku. Nije bilo budističke delegacije, proleterske delegacije ili delegacije s engleskoga govornog područja. Osim u nekoliko slučajeva - osobito Tajvana i Palestine - određivanje nacionalnosti sportaša bila je jasna stvar.

Na svečanosti otvorenja 5. kolovoza 2016. godine sportaši su defilirali u skupinama, a svaka je skupina mahala svojom nacionalnom zastavom. Kad god je Michael Phels osvojio novu

zlatnu medalju, zvjezdice i pruge američke zastave dizale su se uz zvuk njihove nacionalne himne. Kad je Emilie Anđeo! osvojila zlatno odličje u džudu, podignuta je francuska trobojnica i svirala je francuska himna.

Prikladno, svaka zemlja na svijetu ima himnu koja odgovara istom univerzalnom modelu. Gotovo su sve himne orkestralni komadi koji traju nekoliko minuta, a ne dvađesetominutni napjevi koje mogu izvoditi samo nasljednici svećenika iz posebne kaste. Čak su i države poput Saudijske Arabije, Pakistana i Konga u svojim himnama usvojile zapadnjačke glazbene konvencije. Većina njih zvuči kao nešto što bi Beethoven skladao za relativno prosječnog dana. (Provedite popodne s prijateljima puštajući himne na YouTubeu i pogađajući koja je čija.) Čak su i tekstovi diljem svijeta gotovo jednaki, što ukazuje na zajedničke koncepcije politike i odanosti skupini. Na primjer, kojoj zemlji pripada sljedeća himna? (Ime države promijenio sam u opći pojam - „moja zemlja"):

Moja zemlja, moja domovina,
Zemlja u kojoj sam prolio svoju krv,
Tamo stojim,
Da budem čuvar svoje domovine.
Moja zemljo, moj narode,
Moji ljudi i moja domovino,
Uzviknimo: „Ujedini se, moja zemljo![u] Živjela
moja zemlja, živjela moja država,
Moj narod, moja domovina, u svojoj cijelosti.
Izgradite joj dušu, probudite joj tijelo,
Za moju sjajnu državu!
Moja sjajna država, neovisna i slobodna Moj
dom i zemlja koju volim.
Moja sjajna država, neovisna i slobodna,
Živjela moja sjajna država!

Odgovor je Indonezija. Ali bi li vas iznenadilo da sam vam rekao kako je odgovor zapravo Poljska, Nigerija ili Brazil? Nacionalne zastave prikazuju istu turobnu usklađenost. S jednim

izuzetkom, sve su pravokutni komadi tkanine obilježeni vrlo ograničenim repertoarom boja, pruga i geometrijskih oblika. Nepal je jedina iznimka, sa zastavom koja se sastoji od dva trokuta. (Ali nikad nije osvojio olimpijsku medalju.) Indonezijska zastava sastoji se od crvene pruge koja se nalazi iznad bijele pruge. Poljska zastava prikazuje bijelu prugu iznad crvene pruge. Zastava Monaka identična je zastavi Indonezije. Daltonist bi teško mogao razlikovati zastave Belgije, Čada, Obale Bjelokosti, Francuske, Gvineje, Irske, Italije, Malija i Rumunjske - sve imaju tri vodoravne pruge različitih boja. Neke od tih država surovo su međusobno ratovale, ali su u turbulentnom 20. stoljeću Olimpijske igre otkazane samo triput, zbog rata (1916., 1940. i 1944. godine). SAD i neki njegovi saveznici bojkotirali su Olimpijske igre u Moskvi 1980. godine, 1984. godine je sovjetski blok bojkotirao igre u Los Angelesu, a i u nekoliko drugih prilika Olimpijske igre našle su se u središtu političke oluje (posebice 1936. godine, kad je domaćin Igara bio nacistički Berlin, i 1972., kad su palestinski teroristi masakrirali izraelsku delegaciju na Olimpijskim igrama u Munchenu). U cjelini gledano, političke kontroverze nisu ugrozile olimpijski projekt.

Vratimo se sada tisuću godina unatrag. Recimo da ste u Riju 1016. godine željeli održati Srednjovjekovne olimpijske igre. Zaboravite na trenutak da je Rio tada bio malo selo Indijanaca Tupi i da Azijati, Afrikanci i Europljani nisu bili ni svjesni postojanja Amerike. Zaboravite logističke probleme dovođenja svih najboljih sportaša svijeta u Rio u vremenu u kojem avioni još ne postoje. Također zaboravite da je na svijetu postojalo samo nekoliko sportova i da se ljudi, čak i da su svi mogli trčati, ne bi mogli složiti oko pravila za trčanje. Samo se zapitajte kako biste delegacije podijelili u skupine. Današnji Međunarodni olimpijski odbor troši nebrojene sate na rasprave o tajvanskom i palestinskom pitanju. Pomnožite to s 10.000 i dobit ćete otprilike broj sati koje biste morali potrošiti na politiku Srednjovjekovnih olimpijskih igara.

Za početak, 1016. godine kinesko carstvo dinastije Sung ne bi priznalo nijedan politički entitet kao sebi ravan. Za njega bi bilo nezamislivo poniženje dati svojoj olimpijskoj delegaciji jednak status kao i delegacijama korejskoga kraljevstva Goryeo ili vijetnamskoga kraljevstva Dai Co Viet - a da i ne spominjemo delegacije primitivnih prekomorskih barbara.

Kalif u Bagdadu također je težio univerzalnoj hegemoniji, a većina sunitskih muslimana priznala ga je kao svog vrhovnog vođu. U stvarnosti je kalif jedva vladao gradom. Bi li svi sunit- ski sportaši bili dio jedinstvene kalifatske delegacije ili bi bili podijeljeni u desetke delegacija iz brojnih emirata i sultanata sunitskog svijeta? Ali zašto se zaustaviti na emiratima i sultanatima? Arapska pustinja udruživala se sa slobodnim beduinskim plemenima koja nisu priznavala nijednog vrhovnog vođu osim Alaha. Bi li svatko od njih imao pravo poslati neovisnu delegaciju koja bi se natjecala u streličarstvu ili utrkama deva? I Europa bi vam zadala jednako muke. Bi li se sportaš iz normanskoga grada Ivryja natjecao pod zastavom lokalnoga grofa od Ivryja ili svoga grofa, normanskog vojvode, ili možda slabašnoga kralja Francuske?

Mnogi od tih političkih entiteta pojavili su se i nestali u roku od nekoliko godina. Tijekom priprema za Olimpijske igre 1016. godine ne biste unaprijed mogli znati koje će se delegacije pojaviti jer nitko ne bi bio siguran koji će politički entiteti iduće godine još postojati. Da je Englesko kraljevstvo 1016. godine na Igre poslalo svoju delegaciju, sportaši bi na povratku kući s medaljama u rukama otkrili da su Danci upravo zauzeli London i daje Engleska postala dio Sjevernomorskog carstva kralja Knuta Velikog, zajedno s Danskom, Norveškom i dijelovima Švedske. U idućih 20 godina to se carstvo raspalo, ali 30 godina kasnije Englesku je ponovo pokorio normanski vojvoda.

Ne treba ni spominjati da velika većina tih kratkotrajnih političkih entiteta nije imala ni himnu koju bi svirali, ni zastavu kojom bi mahali. Politički simboli bili su od iznimne važnosti, naravno, ali simbolički jezik europske politike bio je znatno drukčiji od simboličkog jezika indonezijske ili kineske politike

ili politike Indijanaca Tupi. Usuglašavanje jedinstvenog protokola kojim bi se obilježila pobjeda bilo bi gotovo nemoguće.

Stoga, kad ćete gledati Olimpijske igre u Tokiju 2020. godine, sjetite se daje to prividno natjecanje medu nacijama zapravo nevjerojatan globalni sporazum. Jer od sveg nacionalnog ponosa koji ljudi osjećaju kad njihova ekipa osvoji zlato i kad se podigne njihova zastava, veći je razlog za ponos činjenica daje čovječan- N stvo u stanju organizirati takav događaj.

Jedan dolar da zavlada svima

U predmoderna vremena ljudi su eksperimentirali ne samo s raznim političkim sustavima, nego i s nevjerojatno različitim ekonomskim modelima. Ruski bojari, hindski maharadže, kineski mandarini i poglavice američkih Indijanaca imali su različite

predodžbe o novcu, trgovini, oporezivanju i zapošljavanju. Za razliku od njih, danas gotovo svatko vjeruje u pomalo različite varijacije na istu kapitalističku temu, a svi smo mi samo kotači- ći u jedinstvenom proizvodnom stroju. Bilo da živite u Kongu ili Mongoliji, u Novom Zelandu ili Boliviji, vaše dnevne rutine i ekonomska bogatstva ovise o istim ekonomskim teorijama, istim korporacijama i bankama i istim protocima kapitala. Da ministri financija Izraela i Irana odu zajedno na ručak, govorili bi zajedničkim ekonomskim jezikom, mogli bi se međusobno razumjeti i suosjećati jedan s drugim zbog nevolja s kojima se susreću.

Kad je Islamska država osvojila velike dijelove Sirije i Iraka, |i Pobila je desetke tisuća ljudi, uništila arheološka nalazišta, srušila spomenike i sustavno uništavala simbole prethodnih režima i kulturnog utjecaja Zapada."! Ali kad su borci ušli u lokalne *f* banke i tamo pronašli zalihe američkih dolara prekrivenih licima američkih predsjednika sa sloganima na engleskom koji b veličaju američke političke i vjerske ideale - nisu spalili te simbole američkog imperijalizma. Jer dolar je univerzalno cijenjen u svim političkim i vjerskim podjelama. Iako nema intrinzičnu

vrijednost - ne možete ga jesti ili piti - vjera u dolar i mudrost američke središnje banke toliko je snažna da u njoj sudjeluju čak i islamski fundamentalisti, meksički narkobosovi i sjevernokorejski tirani.

Ipak, homogenost suvremenog čovječanstva najočitija je kad je posrijedi naš pogled na svijet prirode i ljudsko tijelo. Kad biste se prije tisuću godina razboljeli, bilo bi jako važno gdje živite. U Europi bi vam lokalni svećenik vjerojatno rekao da ste naljutili Boga i da biste trebali nešto darovati crkvi, hodočastiti na neko sveto mjesto i smjerno moliti za Božji oprost kako biste vratili zdravlje. S druge strane, seoska bi vam vještica mogla objasniti da vas je opsjeo demon i da bi ga ona mogla istjerati uz pomoć pjesme, plesa i krvi crnog pijetla.

Na Bliskom istoku bi vam liječnici odgojeni na antičkim tradicijama mogli objasniti daje riječ o neskladu između vaše četiri tjelesne tekućine te da biste ih trebali dovesti u ravnotežu pravilnom prehranom i smrdljivim napicima. U Indiji bi ajurveđski stručnjaci izrekli vlastite teorije o ravnoteži između tri tjelesna elementa, takozvanih doša, i predložili tretman biljem, masažama i jogom. Kineski liječnici, sibirski šamani, afrički vračevi, medicinari američkih Indijanaca - svako carstvo, kraljevstvo i pleme imalo je vlastite tradicije i stručnjake, svatko od njih vjerovao je u drugačije poglede na ljudsko tijelo i prirodu bolesti te je svatko od njih nudio vlastitu paletu rituala, preparata i napitaka. Neki od njih djelovali su iznenađujuće dobro, dok su drugi značili gotovo smrtnu presudu. Jedino što je ujedinilo europske, kineske, afričke i američke medicinske prakse bila je činjenica da je svugdje umirala barem trećina djece, a prosjek očekivane životne dobi bio je znatno manji od 50 godina.[14]

Ako vam se danas dogodi da se razbolite, manje je važno gdje živite. U Torontu, Tokiju, Teheranu ili Tel Avivu, bit ćete odvedeni u bolnice koje sve iz gledaju slično i u kojima ćete susresti liječnike u bijelim kutama koji su učili iste znanstvene teorije na istim medicinskim fakultetima. Slijedit će iste protokole i koristiti iste testove kako bi došli do vrlo sličnih dijagnoza. Potom će vam dati iste lijekove koje proizvode iste međunarodne

farmaceutske tvrtke. Iako postoje neke sitne kulturološke razlike, kanadski, japanski, iranski i izraelski liječnici imaju jednake poglede na ljudsko tijelo i ljudske bolesti. Nakon što je Islamska država zauzela Raku i Mosul, nije srušila lokalne bolnice. Umjesto toga, pozvala je muslimanske liječnike i medicinske sestre iz cijelog svijeta da kod njih volontiraju.[15] Vjerojatno čak i muslimanski liječnici i medicinske sestre vjeruju daje tijelo sastavljeno od stanica, da bolesti uzrokuju patogeni i da antibiotici ubijaju bakterije.

A od čega su sačinjene te stanice i bakterije? Doista, od čega je sačinjen cijeli svijet? Prije tisuću godina svaka je kultura imala vlastitu priču o svemiru i temeljnim sastojcima kozmičke juhe. Danas obrazovani ljudi diljem svijeta vjeruju u sasvim iste stvari o materiji, energiji, vremenu i prostoru. Uzmite, na primjer, iranske i sjevernokorejske nuklearne programe. Problem je upravo u tome što Iranci i Sjevernokorejci imaju sasvim jednake poglede na fiziku kao i Izraelci i Amerikanci. Da Iranci i Sjevernokorejci vjeruju kako je $E = MC^4$, Izrael i Amerika ne bi ni najmanje brinuli zbog njihovih nuklearnih programa.

I dalje postoje različite vjere i nacionalni identiteti, ali kad govorimo o praktičnim stvarima - kako izgraditi državu, ekonomiju, bolnicu ili bombu - gotovo svi pripadamo istoj civilizaciji. I dalje postoje nesuglasice, u to nema sumnje, ali sve civilizacije imaju svoje unutarnje razmirice. Dapače, sve civilizacije obilježene su upravo tim razmiricama. Pokušavajući objasniti svoj identitet, ljudi često sastavljaju popis uobičajenih karakteristika. To je pogrešno. Puno bi bolje prošli kad bi sastavili popis uobičajenih konflikata i dilema. Na primjer, 1618. godine Europa nije imala jedinstven vjerski identitet - bila je obilježena vjerskim sukobima. Biti Europljanin 1618. godine značilo je biti opsjednut sitnim doktrinarnim razlikama između katolika i protestanata ili između kalvinista i luterana te biti voljan ubiti i biti ubijen zbog tih razlika. Ako netko 1618. godine nije brinuo o tim konfliktima, onda je to Turčin ili Hindu, nipošto Europljanin.

Također, 1940. godine Velika Britanija i Njemačka bile su nositeljice suprotnih političkih vrijednosti, ali su svejedno obje bile sastavni dio „europske civilizacije" Hitler nije bio manje Europljanin od Churchilla. Dapače, upravo su nesuglasice među njima određivale što je u tom trenutku povijesti značilo biti Europljanin. S druge strane, pripadnik plemena !Kung 1940. godine nije bio Europljanin jer za njega unutarnji europski sraz oko rase i carstva baš i ne bi imao previše smisla.

Ljudi s kojima se najviše borimo najčešće su članovi naše obitelji. Identitet se definira konfliktima i dilemama više nego sporazumima. Što znači biti Europljanin 2018. godine? Biti bijele kože, vjerovati u Isusa Krista i zagovarati slobodu - zasigurno ne. Biti Europljanin trenutno znači žustro raspravljati o imigraciji, Europskoj uniji i granicama kapitalizma. Također podrazumijeva i opsesivno pitanje „čime je određen moj identitet" i brigu o populaciji koja stari, zabrinutost zbog obijesnoga kon- zumerizma i globalnog zatopljenja. U svojim konfliktima i dilemama, Europljani 21. stoljeća razlikuju se od svojih predaka iz 1618. i 1940. godine, ali sve više počinju sličiti svojim kineskim i indijskim trgovinskim partnerima.

Kakve god promjene da nas očekuju u budućnosti, vjerojatno će uključivati borbu među braćom unutar jedne civilizacije, a ne sukobe između stranih civilizacija. Veliki izazovi 21. stoljeća bit će globalni. Što će se dogoditi kad klimatske promjene pokrenu ekološke katastrofe? Što će se dogoditi kad računala nadmaše ljude u velikom broju zadataka i zamijene ih na velikom broju radnih mjesta? Što će se dogoditi kad nam biotehnologija omogući unaprjeđivanje ljudi i produljenje životnog vijeka? Nema sumnje da ćemo o tim pitanjima voditi velike rasprave i žestoko se sukobljavati. Ali te rasprave i sukobi vjerojatno nas neće odvojiti jedne od drugih. Upravo suprotno. Zbog njih ćemo jedni o drugima ovisiti još više. Iako je čovječanstvo daleko od skladne zajednice, svi smo mi članovi jedinstvene surove globalne civilizacije.

Kako onda objasniti val nacionalizma koji se širi velikim dijelom svijeta? Možda smo u našem entuzijazmu oko globalizacije

prebrzo odbacili dobre stare nacije? Bi li povratak tradicionalnom nacionalizmu mogao biti rješenje za beznadne globalne krize? Ako globalizacija sa sobom donosi toliko problema - zašto je jednostavno ne odbacimo?

NACIONALIZAM

Globalni problemi traže globalne odgovore

Budući da cijelo čovječanstvo u ovom času predstavlja jedinstvenu civilizaciju u kojoj svi ljudi dijele zajedničke izazove i prilike, postavlja se pitanje zašto se Britanci, Amerikanci, Rusi **i** brojne druge skupine okreću nacionalističkoj izolaciji. Nudi li povratak nacionalizmu stvarna rješenja za dosad neviđene probleme našega globalnog svijeta ili je riječ o eskapističkoj zadovoljštini koja bi čovječanstvo i cjelokupnu biosferu mogla osuditi na propast?

Da bismo mogli odgovoriti na ovo pitanje, trebamo najprije razbiti rašireni mit. Protivno općem uvjerenju, nacionalizam nije prirodan i vječan dio ljudske psihe te nije usađen u ljudsku biologiju. Istina, ljudi su društvene životinje skroz naskroz, odanost grupi utisnuta im je u gene. Ipak, tisućama su godina *Homo sapiens* i njegovi čovjekoliki preci živjeli u malim btimnim zajednicama s tek nekoliko desetaka članova. Ljudi bko razviju osjećaj odanosti malim skupinama poput pleme- [na]> pješačke satnije ili obiteljskog poduzeća, ali osjećaj odanosti bilijunima potpunih stranaca nije im sasvim prirodan. Takva basovna odanost pojavila se tek unatrag nekoliko tisuća godina ~ jučer ujutro, evolucijski govoreći **- i** zahtijeva goleme napore [u] društvenoj izgradnji. Ljudi su uložili goleme napore u izgradnju nacionalnih kolektiva jer su se morali suočiti s izazovima

koje ne bi moglo riješiti nijedno pleme. Uzmimo, na primjer, drevna plemena koja su prije nekoliko tisuća godina živjela uz rijeku Nil. Rijeka je za njih bila izvor života. Navodnjavala im je polja i omogućavala trgovinu. Ali bila je nepredvidljiv saveznik. Premalo kiše, i ljudi su umirali od gladi; previše kiše, i rijeka bi preplavila obalu i uništila cijela sela. Nijedno pleme nije moglo taj problem riješiti samostalno, jer je svako upravljalo samo malim dijelom rijeke i moglo je mobilizirati tek nekoliko stotina radnika. Samo uz zajedničke napore u izgradnji golemih brana i kopanju stotina kilometara kanala mogli su se nadati da će obuzdati i ukrotiti moćnu rijeku. Bio je to jedan od razloga zbog kojih su se plemena postupno spojila u jedinstvenu naciju koja je imala moć sagraditi brane i kanale, regulirati tok rijeke, uzgojiti zalihe žita za sušne godine i diljem zemlje uspostaviti sustav za prijevoz i komunikaciju.

Unatoč tim prednostima, pretvaranje plemena i klanova u jedinstvenu naciju nikad nije bio jednostavan proces, ni u drevnim vremenima, a ni danas. Da biste shvatili koliko je bilo teško identificirati se s takvom nacijom, samo se morate zapitati: „Poznajem li ja te ljude?K Mogu nabrojiti imena svojih dviju sestara i jedanaest bratića i cijeli dan pričati o njihovim osobnostima, mušicama i vezama. Ne mogu, međutim, nabrojiti imena osam milijuna ljudi s kojima dijelim izraelsko državljanstvo, veliku većinu nikad nisam upoznao i vrlo vjerojatno nikad neću. Moja sposobnost da se unatoč tome osjećam odanim toj nejasnoj masi nije naslijeđena od mojih predaka koji su bili lovci i skupljači, nego je čudo nedavne povijesti. Biolog s Marsa koji bi bio upoznat isključivo s anatomijom i evolucijom *Homo sapien- sa* nikad ne bi mogao pretpostaviti da su ti majmuni sposobni razviti komunikacijske veze s milijunima stranaca. Kako bi me uvjerili da budem odan ,,Izraelu“ i osam milijuna njegovih stanovnika, cionistički pokret i izraelska država morali su stvoriti divovsku mašineriju sazdanu od obrazovanja, propagande i mahanja zastavom, kao i nacionalne sustave sigurnosti te zdravstvene i socijalne skrbi. Ne znači to da su nacionalne veze nužno loše. Golemi sustavi ne mogu funkcionirati bez masovnog

osjećaja odanosti, a širenje kruga ljudske empatije sigurno ima svoje prednosti. Blaži oblici patriotizma jedna su od najdobro- ćudnijih ljudskih tvorevina. Vjera u to da je moja nacija jedinstvena, da zaslužuje moju odanost te da imam posebnu dužnost prema njezinim članovima potiče me da se brinem za druge i da se žrtvujem za njih. Opasna je pogreška zamišljati da bismo bez nacionalizma svi živjeli u liberalnom raju. Izglednije je da bismo živjeli u plemenskom kaosu. Sve miroljubive, imućne i liberalne zemlje poput Švedske, Njemačke i Švicarske imaju snažan osjećaj domoljublja. Popis zemalja kojima nedostaju čvrste nacionalne veze uključuje Afganistan, Somaliju, Kongo i većinu drugih neuspjelih država.[1]

Problem počinje u trenutku kad se benigni patriotizam pretvori u šovinistički ultranacionalizam. Umjesto vjerovanja u to da je moja nacija jedinstvena - što vrijedi za sve nacije - mogao bih početi vjerovati da je moja nacija iznad svih drugih, da joj dugujem svu svoju odanost i da nemam nikakve značajne obaveze ni prema kome drugome. To je plodno tlo za nasilne sukobe. Generacijama je temeljna kritika nacionalizma bila da on vodi u rat. A svejedno ta kritika nije mogla obuzdati nacionalističke ekscese, pogotovo zato sto je svaka nacija opravdavala svoju vojnu ekspanziju potrebom da se zaštiti od spletkarenja susjeda. Dok god je nacija većini svojih građana pružala neviđenu razinu sigurnosti i blagostanja, građani su to bili spremni platiti krvlju. U 19. i ranom 20. stoljeću nacionalizam je još djelovao vrlo privlačno. Iako je dovodio do užasnih sukoba na dotad neviđenoj razini, moderne nacionalne države istodobno su gradile i goleme sustave obrazovanja te zdravstvene i socijalne skrbi. Zbog nacionalne zdravstvene skrbi činilo se da su se bitke kod Ypresa i Verduna isplatile.

Sve se promijenilo 1945. godine. Izum nuklearnog oružja žestoko je poremetio ravnotežu nacionalističkog ideala. Nakon Hirošime, ljudi se više nisu bojali da nacionalizam vodi u rat - počeli su strahovati da vodi u *nuklearni* rat. Potpuno uništenje na neki način izoštri ljudski um, a velikim dijelom zahvaljujući i atomskoj bombi, uspjelo se dogoditi ono nemoguće te je duh

nacionalizma barem napola vraćen u bocu. Baš kao što su drevni žitelji porječja Nila preusmjerili dio svoje odanosti s lokalnih klanova na puno veće kraljevstvo, koje je moglo obuzdati opasnu rijeku, tako je u nuklearnom dobu globalna zajednica postupno nadrasla brojne nacije jer je jedino takva zajednica mogla obuzdati nuklearnog zloduha.

U američkoj predsjedničkoj kampanji 1964. godine Lyndon B. Johnson prikazao je promidžbeni spot *Daisy*, koji je postao jedan od najuspješnijih propagandnih uradaka u povijesti televizije. Reklama počinje kadrom djevojčice koja bere tratinčice i broji latice, ali kad dođe do deset, brojanje preuzima metalni muški glas koji broji unatrag, od deset do nule, kao pri odbrojavanju za ispaljivanje rakete. Kada dođe do nule, ekran ispuni blistava svjetlost nuklearne eksplozije, a predsjednički kandidat Johnson se obrati američkoj javnosti i kaže: „Ovo su ulozi. Izgraditi svijet u kojem sva Božja djeca mogu živjeti ili nestati u mraku. Moramo se međusobno voljeti ili umrijeti."[2] Slogan „Vodite ljubav, a ne rat" često povezujemo s kontrakulturom kasnih 1960-ih, ali je to zapravo već 1964. godine bila općeprihvaćena mudrost, čak i među beskompromisnim političarima poput Johnsona.

Nacionalizam je, dakle, tijekom hladnog rata svoje mjesto ustupio globalnijem pristupu internacionalnoj politici, a kad je hladni rat završio, globalizacija je djelovala kao neodoljivi nalet budućnosti. Očekivalo se da će čovječanstvo potpuno odbaci- \ ti nacionalističku politiku kao relikviju primitivnijih vremena koja bi se u najboljem slučaju mogla svidjeti loše informiranim stanovnicima nekih nerazvijenih zemalja. Nedavni su događaji, međutim, pokazali da je nacionalizam i dalje snažno ukorijenjen čak i među građanima Europe i SAD-a, a da ne spominjemo Rusiju, Indiju i Kinu. Otuđeni bezličnim silama globalnoga kapitalizma i u strahu za nacionalni sustav obrazovanja te zdravstvenu i socijalnu skrb, ljudi diljem svijeta traže sigurnost i smisao u naručju nacije.

Ipak, pitanje koje je Johnson postavio u svom spotu danas je čak važnije nego što je bilo 1964. godine. Hoćemo li stvoriti svijet u kojem će svi ljudi moći živjeti zajedno ili ćemo nestati u mraku? Hoće li Donald Trump, Theresa May, Vladimir Putin,

Narendra Modi i njihovi kolege spasiti svijet raspirivanjem naših nacionalnih sentimenata ili je trenutna bujica nacionalizama oblik bijega od neukrotivih globalnih problema s kojima se suočavamo?

Nuklearni izazov

Počnimo s poznatim neprijateljem čovječanstva: nuklearnim ratom. Kad je 1964. godine prikazana *Daisy*, što je bilo dvije godine nakon kubanske krize, nuklearno uništenje bilo je očita prijetnja. 1 stručnjaci i laici podjednako su se pribojavali kako čovječanstvo nije dovoljno mudro da spriječi katastrofu i da je samo pitanje vremena kad će hladni rat postati krajnje vruć. Ali čovječanstvo se zapravo pokazalo doraslim nuklearnom izazovu. Amerikanci, Sovjeti, Europljani i Kinezi promijenili su način na koji se geopolitika vodila stoljećima, pa je hladni rat završio tek manjim krvoprolićem, a novi međunarodni svjetski poredak stvorio je doba neviđenog mira. Ne samo da je nuklearni rat spriječen, nego su nestale i razne druge vrste ratova. Od 1945. godine nasilno je promijenjeno iznenađujuće malo granica, a većina država prestala je koristiti rat kao standardno političko sredstvo. Godine 2016., unatoč ratu u Siriji, Ukrajini i na nekoliko drugih mjesta, manje je ljudi umrlo od nasilja nego od pretilosti, automobilskih nesreća ili samoubojstva.[3] To bi moglo biti najveće političko i moralno postignuće našeg doba.

Na žalost, dosad smo se toliko navikli na to postignuće da ga uzimamo zdravo za gotovo. Djelomice si zbog toga ljudi dopuštaju igru s vatrom. Rusija i SAD nedavno su započeli novu utrku u nuklearnom naoružanju, razvijajući pritom nove strojeve za uništenje koji prijete poništavanjem svih teško postignutih uspjeha iz proteklih desetljeća i ponovnim dovođenjem čovječanstva na rub nuklearnog uništenja.[1] U međuvremenu, javnost je naučila "ne brinuti i zavoljeti bombu" (kao što je predložio Dr.

Strangelove) ili je jednostavno zaboravila da ona postoji. Tako se u debati oko Rrexita u Velikoj Britaniji - koja je velika nuklearna sila - uglavnom govorilo o ekonomskim pitanjima i imigraciji, dok je ključni doprinos Europske unije europskom i svjetskom miru uvelike zanemaren. Nakon stoljeća strašnih krvoprolića, Francuzi, Talijani i Britanci napokon su izgradili mehanizam koji osigurava sklad na Kontinentu - da bi britanska javnost sada taj čudotvorni stroj sabotirala.

Bilo je vrlo teško stvoriti međunarodni režim koji sprječava nuklearni rat i osigurava svjetski mir. Nema sumnje da ovaj j režim moramo prilagoditi promjenama stanja u svijetu, na primjer tako da se manje oslanjamo na SAD i dajemo veću ulogu istočnjačkim silama poput Kine i Indije.[5] Ali potpuno odbacivanje ovog režima i povratak nacionalističkoj politici moći bio bi neodgovoran rizik. Istina, u 19. stoljeću države su igrale nacionalističku igru i nisu uništile ljudsku civilizaciju. Ali to je bilo prije Hirošime. Od tada su nuklearna oružja povećala uloge i promijenila suštinu ratovanja i politike. Dok god ljudi znaju kako obogatiti uran i plutonij, njihov opstanak ovisit će o tome hoće li sprječavanje nuklearnog rata vrednovati više od interesa bilo koje pojedinačne nacije.

Gorljivi nacionalisti koji uzvikuju: „Prvo naša zemlja!“ trebali bi se zapitati može li njihova zemlja sama, bez snažnog sustava međunarodne suradnje, zaštititi svijet - ili čak samu sebe - od nuklearnog uništenja.

Ekološki izazov

Osim s nuklearnim ratom, čovječanstvo će se u nadolazećim desetljećima suočiti s novom egzistencijalnom prijetnjom koja 1964. godine nije postojala na političkom obzoru: ekološkim kolapsom. Ljudi narušavaju ravnotežu globalne biosfere na više strana. Iz prirode uzimamo sve više resursa, dok joj zauzvrat da-jemo goleme količine otpada i otrova, mijenjajući time sastav tla, vode i atmosfere.

Jedva da smo svjesni svih načina na koje narušavamo osjetljivu ekološku ravnotežu koja se oblikovala milijunima godina. Razmislite, na primjer, o uporabi fosfora kao gnojiva za biljke. U malim je količinama važan hranjivi sastojak potreban za rast biljaka, ali u prekomjernim dozama postaje otrovan. Moderna industrijska poljoprivreda temelji se na umjetnoj gnojidbi polja velikim količinama fosfora, ali otpad s farmi koji sadrži visoke količine tog elementa zagađuje rijeke, jezera i oceane te uništava morski svijet. Poljoprivrednik koji uzgaja kukuruz u Iowi mogao bi tako nehotice ubiti ribe u Meksičkom zaljevu.

Zbog takvih se aktivnosti razaraju staništa, životinje i biljke izumiru, a cijeli ekosustavi, poput australskog Velikog koraljnog grebena i Amazonske prašume, mogli bi biti uništeni. Tisućama se godina *Homo sapiens* ponašao kao ekološki serijski ubojica; sad se pretvara u ekološkog masovnog ubojicu. Ako nastavimo ovako, prouzročit ćemo ne samo uništenje velikog postotka svih oblika života, nego ćemo narušiti i temelje ljudske civilizacije.[6]

Najveća prijetnja su klimatske promjene. Ljudi postoje već stotinama tisuća godina i preživjeli su brojna ledena doba i velike vrućine. Međutim, poljoprivreda, gradovi i složena društva postoje tek nekih 10.000 godina. Tijekom tog razdoblja, takozvanog holocena, klima na Zemlji bila je relativno stabilna. Bilo kakvo odstupanje od tog holocenskog standarda donijet će ljudima goleme izazove s kojima se dosad nisu susreli. Bit će to poput neizvjesnog eksperimentiranja s milijardama ljudskih pokusnih kunića. Čak i ako se ljudska civilizacija prilagodi novim uvjetima, tko zna koliko bi žrtava moglo stradati u procesu prilagodbe.

Ovaj zastrašujući pokus već je pokrenut. Za razliku od nuklearnog rata - koji je moguć u budućnosti - klimatske promjene trenutna su stvarnost. Postoji znanstveni konsenzus oko toga da ljudske aktivnosti, osobito emisija stakleničkih plinova poput ugljikova dioksida, uzrokuju zastrašujuće brzu promjenu Zemljine klime. Nitko ne zna koliko još ugljikova dioksida možemo izbaciti u atmosferu prije nego što izazovemo nepovratnu kataklizmu. Ali naše najbolje znanstvene procjene ukazuju na to

da će, ako u idućih dvadeset godina drastično ne smanjimo emisiju

stakleničkih plinova, prosječna globalna temperatura narasti za više od dva stupnja Celzijeva[8] i uzrokovati širenje pustinja, nestanak polarnih kapa, podizanje razine oceana i sve češće ekstremne vremenske nepogode poput uragana i tajfuna. Zauzvrat će te promjene poremetiti poljoprivrednu proizvodnju, poplaviti gradove, učiniti većinu svijeta nenaseljivim i poslati milijune izbjeglica u potragu za novim domom.[9]

Štoviše, ubrzano se približavamo sve većem broju ključnih trenutaka nakon kojih čak i dramatičan pad emisije stakleničkih plinova neće biti dovoljan da obrnemo razvoj događaja i izbjegnemo svjetsku tragediju. Na primjer, dok globalno zatopljenje topi slojeve leda na polarnim kapama, od Zemlje se u svemir odbija sve manje sunčeve svjetlosti. To znači da planet upija više vrućine, temperature još više rastu, a led se još brže topi. Kad ta petlja prijeđe kritičnu točku, nezaustavljivo će se zahuktati, a sav led u polarnim područjima će se rastaliti, čak i ako ljudi prestanu spaljivati ugljen, naftu i plin. Stoga nije dovoljno samo prepoznati opasnost s kojom se suočavamo. Jako je važno učiniti nešto - *odmah.*

Na žalost, od 2018. godine umjesto da se emisija stakleničkih plinova smanji, stopa globalne emisije i dalje raste. Čovječanstvu je preostalo još vrlo malo vremena da se odvikne od fosilnih goriva. S odvikavanjem moramo početi već danas. Ne iduće godine ili idućeg mjeseca, nego danas. „Pozdrav, ja sam *Homo sapiens* i ovisan sam o fosilnim gorivima."

Gdje se u tu zabrinjavajuću sliku uklapa nacionalizam? Postoji li nacionalistički odgovor na ekološku opasnost? Može li ijedna nacija, neovisno o svojoj snazi, sama zaustaviti globalno zatopljenje? Pojedinačno, zemlje sigurno mogu usvojiti razne zelene politike, od kojih mnoge ekonomski, ali i ekološki imaju smisla. Vlade mogu oporezovati emisiju ugljika, povećati cijenu nafte i plina, usvojiti snažnije okolišne regulacije, ukinuti subvencije industrijama koje zagađuju okoliš i poticati prelazak na obnovljive izvore energije. Također, mogu uložiti više novca u istraživanje i razvoj tehnologija pogodnih za okoliš, nešto po-

put ekološkog projekta Manhattan. Motoru s unutarnjim sagorijevanjem dugujemo velik napredak u posljednjih 150 godina, ali želimo li održati stabilnost u našem fizičkom i ekonomskom okružju, moramo ga odbaciti i zamijeniti novim tehnologijama koje ne spaljuju fosilna goriva.[10]

Tehnološke inovacije mogu biti korisne i u mnogim drugim područjima. Pomislite, na primjer, na potencijal u uzgoju „čistog mesa". Mesna industrija trenutno nanosi neopisivu bol milijardama osjetilnih bića, a ujedno je i jedan od glavnih uzročnika globalnog zatopljenja, jedan od glavnih potrošača antibiotika i otrova te jedan od najistaknutijih zagađivača zraka, zemlje i voda. Prema jednom izvještaju Institucije inženjera strojarstva iz 2013. godine, da bi se proizveo kilogram govedine, potrebno je otprilike 15.000 litara svježe vode, dok je za kilogram krumpira potrebno 287 litara.[11]

Pritisak na okoliš vjerojatno će se pogoršati jer rast blagostanja u zemljama poput Kine i Brazila omogućava stotinama milijuna ljudi da se s konzumiranja krumpira na dnevnoj bazi prebace na konzumiranje govedine. Bilo bi teško uvjeriti Kineze i Brazilce - a da ne spominjemo Amerikance i Nijemce - da prestanu jesti odreske, hamburgere i kobasice. Ali što kad bi inženjeri pronašli način da uzgoje meso iz stanica? Ako želite jesti hamburger, jednostavno uzgojite hamburger umjesto da uzgajate i ubijate cijelu kravu (i transportirate njezin leš tisućama kilometara).

Možda će djelovati kao znanstvena fantastika, ali prvi čisti hamburger na svijetu uzgojen je od stanica - a potom i pojeden - 2013. godine. Stajao je 330.000 američkih dolara. Četiri godine istraživanja i razvoja smanjile su cijenu na 11 dolara po komadu, a za još jedno desetljeće očekuje se da će industrijski proizvedeno čisto meso biti jeftinije od mesa zaklanih životinja. Ovaj tehnološki izum mogao bi spasiti milijarde životinja od ponižavajuće bijede, pomoći milijardama pothranjenih ljudi i istodobno spriječiti ekološku katastrofu.[12]

Postoji, stoga, mnogo stvari koje vlade, korporacije i pojedinci mogu napraviti da bi se izbjegle klimatske promjene. Ali da bi bile učinkovite, te promjene moraju se dogoditi na globalnoj razini. Kad je riječ o klimi, zemlje jednostavno nisu suverene. Prepuštene su na milost i nemilost djelima ljudi koji se nalaze na

drugoj strani planeta. Republika Kiribati - otočna zemlja u Tihom oceanu - mogla bi svoju razinu emisije stakleničkih plinova svesti na nulu i svejedno bi je mogli potopiti valovi. Čad bi mogao postaviti solarni panel na sve krovove u zemlji i svejedno postati jalova pustinja zbog neodgovornih okolišnih politika dalekih stranaca. Čak i moćne nacije poput Kine i Japana nisu ekološki suverene. Da bi zaštitile Šangaj, Hong Kong i Tokio od razornih poplava i tajfuna, kineska i japanska vlada morat će uvjeriti rusku i američku vladu da napuste pristup „neka sve ide po staronT.

Nacionalistička je izolacija u kontekstu klimatskih promjena vjerojatno još opasnija od nuklearnog rata. Sveopći nuklearni rat prijeti uništenjem svih nacija, tako da sve nacije imaju jednako dobar razlog da ga spriječe. Globalno zatopljenje, s druge strane, vjerojatno će različito utjecati na različite nacije. Neke zemlje, a posebno Rusija, mogle bi od toga čak imati koristi. Rusija ima razmjerno malo obale, stoga ima daleko manje razloga za brigu zbog podizanja razine mora nego Kina ili Kiribati. I dok će visoke temperature Čad vjerojatno pretvoriti u pustinju, Sibir bi mogle pretvoriti u svjetsku žitnicu. Nadalje, s otapanjem leda na dalekom sjeveru ruski dio Arktičkog oceana mogao bi postati žila kucavica globalne trgovine, a Kamčatka bi umjesto Singapura mogla postati raskrižje svijeta.[13]

Slično tome, zamjena fosilnih goriva s obnovljivim izvorima energije nekim će se zemljama svidjeti više nego drugima. Kina, Japan i Južna Koreja ovise o uvozu golemih količina nafte i plina. Bit će im jako drago riješiti se tog tereta. Rusija, Iran i Saudijska Arabija ovise o izvozu nafte i plina. Njihova će gospodarstva propasti ako naftu i plin odjednom zamijene sunčeva energija i vjetar.

Dok će se, dakle, neke zemlje poput Kine, Japana i Kiribatija snažno zalagati za to da se što prije smanji globalna razina emisije ugljika, druge zemlje poput Rusije i Irana mogle bi time biti daleko manje oduševljene. Čak i u zemljama koje bi zbog globalnog zatopljenja mogle puno toga izgubiti, poput SAD-a, nacionalisti su možda previše kratkovidni i usmjereni na sebe da bi primijetili opasnost. Malen, ali značajan primjer dan je u siječnju

2018. godine, kad je SAD nametnuo carine od 30 posto na inozemne solarne panele i solarnu opremu podupirući time američke solarne proizvođače čak i pod cijenu sporijeg prijelaza na obnovljive izvore energije.[14]

Atomska bomba toliko je očita neposredna prijetnja da je nitko ne može ignorirati. Globalno zatopljenje, s druge strane, nejasnija je i dugotrajnija prijetnja. Kad god bi, stoga, dugoročna razmatranja okolišnih problema zahtijevala bolne kratkoročne žrtve, nacionalisti bi se mogli naći u iskušenju da nacionalne interese stave na prvo mjesto i uvjere se kako se okolišem mogu pozabaviti i kasnije ili da ekološko pitanje jednostavno prepuste nekom drugom. Ili bi mogli jednostavno poreći problem. Nije slučajnost da je skepsa prema postojanju klimatskih promjena svojstvena nacionalističkoj desnici. Rijetko ćete kad vidjeti da ljevičar i socijalist na Twitteru tvrdi kako su „klimatske promjene kineska podvala'. Budući da nema nacionalnog odgovora na problem globalnog zatopljenja, neki nacionalistički političari radije vjeruju da problem uopće ne postoji.[15]

Tehnološki izazov

Ista dinamika vjerojatno će pokvariti svaki nacionalistički protuotrov za treću egzistencijalnu prijetnju 21. stoljeća: tehnološku disruptivnost. Kao što smo već vidjeli u ranijim poglavljima, spajanje informacijskih tehnologija i biotehnologija otvara vrata cijelom nizu scenarija Sudnjeg dana, od digitalnih diktatura do stvaranja globalne beskorisne klase.

Kako glasi odgovor nacionalista na te prijetnje?

Ne postoji odgovor nacionalista. Kao i u slučaju klimatskih promjena, tako i s disruptivnim tehnologijama: nacionalna država jednostavno nudi pogrešan okvir za rješavanje te prijetnje.

Budući da nijedna država nema monopol nad znanošću i razvojem, čak ni velesila poput SAD-a ne može ih samostalno ograničiti. Američka vlada može zabraniti genetsku modifikaciju ljudskih embrija, ali ne može spriječiti kineske znanstvenike da se

njome bave. Ako, pak, Kina time stekne neku ključnu ekonomsku ili vojnu prednost, SAD će se naći u iskušenju da prekrši vlastitu zabranu. Posebice u ksenofobnom svijetu, u kojem vrijedi moto da je „čovjek čovjeku vuk", čak i ako samo jedna zemlja odluči poći visokotehnološkim putem visokog rizika, ali i visoke dobiti, druge će zemlje biti prisiljene učiniti isto, jer si danas nitko ne može priuštiti kaskanje za drugima. Da bi u potpunosti izbjeglo takvu utrku, čovječanstvu će trebati neka vrsta globalnog identiteta i globalne odanosti. Štoviše, dok nuklearni rat i klimatske promjene prijete fizičkom opstanku čovječanstva, disruptivne tehnologije mogle bi promijeniti samu narav čovječanstva te su stoga isprepletene s najdubljim ljudskim etičkim i vjerskim uvjerenjima. Svi se slažu da bismo trebali izbjeći nuklearni rat i ekološku propast, ali mišljenja o korištenju bioinženje- ringa i umjetne inteligencije da bi se ljudi nadogradili i da bi se stvorili novi oblici života vrlo su različita. Ako čovječanstvo ne uspije smisliti i provesti globalno prihvaćene etičke smjernice, otvorit ćemo vrata doktoru Frankensteinu.

Kad govorimo o formuliranju takvih etičkih smjernica, nacionalizam više od svih pati od manjka mašte. Nacionalisti razmišljaju u okviru teritorijalnih sukoba proteklih stoljeća, dok se tehnološka revolucija 21. stoljeća zapravo treba razmatrati u kozmičkom okviru. Nakon četiri milijarde godina organskog života koji se razvijao prirodnom selekcijom, znanost nagovijesta doba anorganskog života oblikovanog inteligentnim dizajnom. U tom će procesu *Homo sapiens* kao takav vjerojatno nestati. Danas smo još uvijek majmuni iz čovjekolike obitelji. Još uvijek s neandertalcima i čimpanzama dijelimo većinu tjelesnih struktura te fizičkih i mentalnih sposobnosti. Nisu to samo ruke, oči i mozgovi; i naša požuda, ljubav, naš bijes i naše društvene veze sasvim su čovjekoliki. Za stoljeće ili dva kombinacija biotehnologije i umjetne inteligencije mogla bi stvoriti tjelesne, fizičke i

mentalne osobine koje će se u potpunosti odvojiti od čovjeko- likoga kalupa. Neki vjeruju da bi se svijest čak mogla odvojiti od svih organskih struktura te da bi mogla surfati virtualnim prostorom oslobođena svih bioloških i fizičkih ograničenja. S druge strane, mogli bismo svjedočiti potpunom odvajanju inteligencije od svijesti, a razvoj umjetne inteligencije mogao bi stvoriti svijet kojim vladaju superinteligentne jedinke bez ikakve svijesti.

Što izraelski, ruski ili francuski nacionalizam ima reći na to? li Da bismo donijeli mudre odluke o budućnosti života, moramo rj nadići nacionalističko gledište i sagledati stvari iz globalne, ili |l čak kozmičke perspektive.

Svemirski brod Zemlja

Svaki od tri problema - nuklearni rat, ekološka propast i tehnološki poremećaj - dovoljan je da ugrozi budućnost civilizacije. Ali sva tri zajedno predstavljaju neviđenu egzistencijalnu krizu, osobito stoga što jedan drugoga mogu učiniti snažnijim i kompliciranijim. Na primjer, iako ekološka kriza ugrožava opstanak civilizacije kakvu znamo, malo je vjerojatno da će zaustaviti razvoj umjetne inteligencije i bioinženjeringa. Ako računate na to da će podizanje razine oceana, smanjenje zaliha hrane i masovne migracije odvratiti našu pažnju od algoritama i gena, promislite još jednom. Kako ekološka kriza raste, tako će se razvoj tehnologija visokog rizika, ali i visoke dobiti, vjerojatno samo ubrzati.

Štoviše, klimatske promjene vjerojatno će odigrati istu ulogu kao i dva svjetska rata. Između 1914. i 1918. godine te između 1939. i 1945. godine tehnološki razvoj naglo je porastao jer su nacije uključene u totalni rat odbacile oprez i gospodarstvo te goleme resurse ulagale u razne vrste hrabrih i fantastičnih projekata. iMnogi od tih projekata nisu uspjeli, ali neki su proizveli tenkove, radare, otrovne plinove, nadzvučne zrakoplove, interkontinentalne rakete i nuklearne bombe. Slično tome, nacije suočene s klimatskom kataklizmom mogle bi doći u iskušenje i sve svoje nade očajnički uložiti u tehnološke projekte visokog rizika. Čovječanstvo ima mnogo opravdanih razloga za brigu zbog umjetne inteligencije i bioinženjeringa, ali u kriznim vre-

menima ljudi čine riskantne stvari. Što god mislili o regulaciji disruptivnih tehnologija, samo se zapitajte mogu li te regulacije opstati čak i ako klimatske promjene uzrokuju globalnu nestašicu hrane, poplave gradove diljem svijeta i pošalju milijune izbjeglica preko granica.

S druge bi strane tehnološka disruptivnost mogla povećati opasnost od apokaliptičnih ratova, ne samo zbog povećanja globalnih napetosti, nego i zbog destabilizacije ravnoteže nuklearne moći. Od 1950-ih naovamo velesile izbjegavaju međusobne konflikte jer znaju da je rat sigurno uništenje. Ali s pojavom novih oružja za napad i obranu, neka tehnološka velesila mogla bi zaključiti da neprijatelja može uništiti nekažnjeno. Isto tako, neka bi sila na zalasku mogla strahovati da će njezino tradicionalno nuklearno naoružanje uskoro zastarjeti te kako bi bilo bolje da ga iskoristi prije nego što ga izgubi.

Tradicionalno gledano, nuklearni su sukobi sličili hiperracionalnoj šahovskoj igri. Što će se dogoditi kad će igrači moći koristiti kibernetičke napade da steknu kontrolu nad protivnikom, kad će anonimne treće strane moći pomicati pijune, a da nitko ne zna tko vuče taj potez - ili kad *AlphaZero* s običnog šaha prijeđe na nuklearni?

Baš kao što je vjerojatno da razni izazovi jedan drugoga čine kompliciranijima, tako i dobru volju nužnu za suočavanje s jednim izazovom mogu potkopati problemi na drugom frontu. Zemlje zaokupljene naoružavanjem vjerojatno se neće složiti s ograničavanjem razvoja umjetne inteligencije, a zemlje koje se bore nadmašiti tehnološka postignuća svojih konkurenata teško će se moći dogovoriti oko zajedničkog plana za zaustavljanje kl i - matskih promjena. Dok god je svijet podijeljen na suprotstavljene nacije, bit će jako teško istodobno nadvladati sva tri izazova - a neuspjeh čak i na samo jednom frontu mogao bi se pokazati katastrofalnim.

Da zaključimo, nacionalistički val koji se širi svijetom ne može vratiti vrijeme do 1939. ili 1914. godine. Tehnologija je promijenila sve i stvorila skup globalnih egzistencijalnih prijetnji koje nijedna nacija ne može riješiti sama. Zajednički neprijatelj najbolji je katalizator za stvaranje zajedničkog identiteta, a čovječanstvo sad ima najmanje tri takva neprijatelja - nuklearni rat, klimatske promjene i tehnološku disruptivnost. Ako unatoč tim zajedničkim prijetnjama ljudi odluče svoje pojedinačne nacionalne identitete staviti na prvo mjesto, posljedice toga mogle bi biti mnogo gore nego 1914. i 1939. godine.

Puno je bolji put onaj naznačen u Europskom ustavu, koji kaže da „iako ponosni na vlastiti nacionalni identitet i vlastitu povijest, narodi Europe odlučni su u namjeri da nadiđu sve svoje prijašnje razdore te da se još čvršće ujedine kako bi skro- jili zajedničku sudbinu[4].[16] To ne znači ukidanje svih nacionalnih identiteta, svih lokalnih tradicija i pretvaranje čovječanstva u homogenu sivu masu. Ne znači ni omalovažavanje svih oblika patriotizma. Dapače, pružanjem kontinentalnog vojnog i ekonomskog zaštitnog oklopa Europska unija je nedvojbeno potaknula razvoj lokalnog patriotizma u mjestima poput Flandrije, Lombardije, Katalonije i Škotske. Ideja o uspostavljanju nezavisne Škotske ili Katalonije privlačnija je kad se ne morate bojati njemačke invazije i kad možete računati na zajednički europski front protiv globalnog zatopljenja i globalnih korporacija.

Europski nacionalisti stoga nisu previše zabrinuti. Uza svu priču o povratku nacije, vrlo je malo Europljana zapravo voljno ubiti i biti ubijeno u to ime. Kad su se Škoti u doba VVilliama Wallacea i Roberta Brucea htjeli osloboditi okova Londona, morali su mobilizirati vojsku. S druge strane, tijekom škotskog referenduma 2014. godine nije ubijen nitko, a iduči put kad Škoti budu glasali o neovisnosti, malo je vjerojatno da če se ponovo odigrati Bitka kod Bannockburna. Katalonski pokušaj odvajanja od Španjolske završio je mnogo većom količinom nasilja, ali također nije ni blizu pokolja koji je Barcelona doživjela 1939. ili 1714. godine.

Nadajmo se da ostatak svijeta može nešto naučiti iz europskog primjera. Cak će i na ujedinjenom planetu biti dovoljno mjesta za onu vrstu patriotizma koja slavi jedinstvenost moje nacije i naglašava moje obaveze prema njoj. Ipak, ako želimo preživjeti i dalje se razvijati, čovječanstvo nema puno izbora osim nadopuniti takvu vrstu odanosti velikim obavezama prema globalnoj zajednici. Svaki čovjek istodobno može i mora biti odan svojoj obitelji, svom susjedstvu, svojem zanimanju i svojoj naciji. Zašto onda na listu ne dodati i čovječanstvo i Zemlju? Istina, ako ste odani većem broju stvari, sukobi su ponekad neizbježni. Ali tko kaže da je život jednostavan? Nosite se s tim.

U proteklim su se stoljećima stvarali nacionalni identiteti jer su se ljudi suočavali s problemima i prilikama koje su bile znatno iznad mogućnosti lokalnih plemena i koje su se mogle riješiti samo zajedničkom suradnjom diljem zemlje. U 21. stoljeću, nacije se nalaze u istoj situaciji u kojoj su bila drevna plemena: više nisu zadovoljavajući okvir za rješavanje najvažnijih izazova našeg doba. Potreban nam je novi globalni identitet jer nacionalne institucije više nisu u stanju nositi se s dosad neviđenim globalnim izazovima. Trenutno imamo globalnu ekologiju, globalnu ekonomiju i globalnu znanost - ali smo zapeli na nacionalnoj politici. Ta neusklađenost sprječava politički sustav da se učinkovito suprotstavi glavnim problemima. Da bismo imali učinkovitu politiku, moramo ili đeglobalizirati ekologiju, ekonomiju i napredak znanosti - ili globalizirati politiku. Budući da je nemoguće đeglobalizirati ekologiju i napredak znanosti te da bi cijena deglobalizacije ekonomije vjerojatno bila previsoka, jedino realno rješenje je globalizacija politike. To ne znači uspostavljanje „globalne vlade " - što je sumnjiva i nerealna vizija. Globalizacija politike zapravo znači da bi politička dinamika unutar zemalja, pa čak i gradova, trebala pridavati mnogo više pažnje globalnim problemima i interesima. Nacionalistički sentimenti tu vjerojatno neće biti od velike pomoći. Možda bismo se onda mogli osloniti na univerzalne religijske tradicije čovječanstva da nam pomognu ujediniti svijet? Prije nekoliko stotina godina religije poput kršćanstva i islama već su razmišljale u globalnim, a

ne u lokalnim okvirima te su se uvijek snažno zanimale **za** velika Životna pitanja, a ne samo za političke borbe ove ili one nacije. Ali jesu li tradicionalne religije i dalje važne? Imaju li još uvijek dovoljno veliku moć da oblikuju svijet ili su samo inertni relikti naše prošlosti koje tu i tamo nabacuju moćne sile suvremenih država, ekonomija i tehnologija?

8

RELIGIJA

Bog sada služi naciji

Modernim ideologijama, znanstvenim eksperimentima i nacionalnim vladama dosad nije uspijevalo stvoriti održivu viziju budućnosti čovječanstva. Može li se takva vizija pronaći među najdubljim izvorima ljudskih religijskih tradicija? Možda se odgovor sve ovo vrijeme nalazio na stranicama Biblije, Kurana ili Vede.

Ljudi koji nisu vjernici vjerojatno će tu ideju odbaciti kao smiješnu ili strašnu. Svete su knjige možda bile važne u srednjem vijeku, ali kako nam mogu biti vodič u vremenu umjetne inteligencije, bioinženjeringa, globalnog zatopljenja i *cyber*-ratovanja? Pa ipak, ti ljudi su u manjini. Milijarde ljudi i danas više vjeruju u Kuran i Bibliju nego u teoriju evolucije; religijski pokreti oblikuju politiku raznih država poput Indije, Turske i SAD-a, a religijska netrpeljivost stvara sukobe od Nigerije sve do Filipina.

Koliko su onda religije poput kršćanstva, islama i hinduizma važne? Mogu li nam pomoći da riješimo goleme probleme s kojima se suočavamo? Da bismo razumjeli ulogu tradicionalnih religija u svijetu 21. stoljeća, moramo razlikovati tri vrste problema:

1. tehničke probleme - na primjer, kako se poljoprivrednici u državama s neplodnim tlom trebaju nositi s velikim sušama koje uzrokuje globalno zatopljenje?

2. političke probleme - na primjer, koje mjere vlade trebaju usvojiti kako bi spriječile globalno zatopljenje?
3. probleme identiteta - na primjer, treba li me uopće biti briga za probleme poljoprivrednika na drugom kraju svijeta ili se trebam brinuti samo za probleme ljudi iz svog plemena i svoje zemlje?

Kao što ćemo vidjeti na sljedećim stranicama, tradicionalne su religije uglavnom nevažne za tehničke i političke probleme. S druge strane, iznimno su važne za probleme identiteta, ali u većini slučajeva upravo one predstavljaju glavninu problema, a ne njegovo potencijalno rješenje.

Tehnički problemi: kršćanska poljoprivreda

U davnim su vremenima religije rješavale širok raspon tehničkih problema svakodnevice, poput poljoprivrede. Božanski kalendari određivali su kad valja saditi, a kada žeti, dok su rituali u hramovima osiguravali kišu i štitili od nametnika. Kad bi se zbog suše ili najezde skakavaca pojavila poljoprivredna kriza, poljoprivrednici bi se obraćali svećenicima da se zauzmu za njih kod bogova. Medicina je također pripadala vjerskoj domeni. Gotovo svaki prorok, guru i šaman ujedno je bio i iscjelitelj. Stoga je Isus velik dio svog vremena posvećivao tome da bolesni ozdrave, slijepi progledaju, nijemi progovore i da se ludi urazume. Bilo da ste živjeli u drevnom Egiptu ili srednjovjekovnoj Europi, kad ste bili bolesni, vjerojatno ste išli vješcu, a ne običnom liječniku, ili na hodočašće u neki poznati hram umjesto u bolnicu.

U novije su vrijeme posao svećenika i čudotvoraca preuzeli biolozi i kirurzi. Da Egipat sada pogodi najezda skakavaca, Egipćani bi mogli tražiti Alahovu pomoć, zašto ne, ali ne bi zaboravili pozvati kemičare, entomologe i genetičare da razviju jače pestici- de i otpornije vrste pšenice. Da dijete pobožnog Hindua pati od teškog slučaja ospica, otac bi se pomolio Dhanvantari i položio cvijeće i slatkiše u lokalni hram - ali teknakon što bi s djetetom

odjurio u najbližu bolnicu i povjerio ga na skrb tamošnjim liječnicima. Čak i mentalne bolesti - posljednja utvrda religijskih iscjelitelja - postupno prelaze u ruke znanstvenika, pri čemu neurologija zamjenjuje demonologiju, a *Prozac* egzorcizam.

Pobjeda znanosti toliko je sveobuhvatna da se i naša predodžba religije promijenila. Više ju ne povezujemo s poljoprivredom i medicinom. Čak i mnogi fanatici sada pate od kolektivne amnezije i zaboravljaju da su pravo na ta područja prije polagale tradicionalne religije. „Pa što ako smo se okrenuli inženjerima i liječnicima?" kažu fanatici. „To ništa ne dokazuje. Što religija uopće ima s poljoprivredom i medicinom?"

Tradicionalne religije povukle su se s mnogih područja jer, iskreno, baš i nisu bile osobito uspješne, ni u poljoprivredi ni u zdravstvu. Prava struka svećenika i gurua zapravo nikad nije bila zazivanje kiše, liječenje, prorokovanje ili vraćanje. Bila je tumačenje. Svećenik ne zna kako izvesti ples da bi se dozvala kiša niti zna zaustaviti sušu. Svećenik zna kako opravdati neuspjeh plesa za zazivanje kiše i zašto moramo nastaviti vjerovati u našega boga unatoč tome što se čini da se oglušio na sve naše molitve. Baš je taj njihov talent za interpretaciju razlog zbog kojeg su u nepovoljnom položaju kad se natječu protiv znanstvenika. I znanstvenici znaju zaobići pravila i izvrnuti dokaze, ali na kraju, obilježje znanosti je upravo volja da prizna poraz i pokuša pronaći drugi put. Stoga znanstvenici neprestano uče kako uzgojiti bolje usjeve i proizvesti bolje lijekove, dok svećenici i gurui neprestano uče kako pronaći bolje izgovore. Čak su i istinski vjernici primijetili razliku, pa religijski autoritet iščezava iz sve većeg broja tehničkih područja. Što je i razlog zbog kojeg svijet sve više postaje jedinstvena civilizacija. Kad stvari zaista funkcioniraju, prihvaćaju ih svi.

Politički problemi: muslimanska ekonomija

Dok nam znanost nudi jasne odgovore na tehnička pitanja kako izliječiti ospice, na primjer - među znanstvenicima postoje poprilična neslaganja oko politike.

Gotovo svi znanstvenici suglasni su tome da je globalno zatopljenje činjenica, ali ne postoji

konsenzus oko najbolje ekonomske reakcije na tu prijetnju. To, doduše, ne znači da nam tradicionalne religije mogu pomoći riješiti ovaj problem. Drevni spisi jednostavno nisu dobar vodič za suvremenu ekonomiju, a glavne razmirice - na primjer, između kapitalista i socijalista - ne odgovaraju podjelama među tradicionalnim religijama.

Istina, u državama poput Izraela i Irana rabini i ajatolasi izravno utječu na vladinu ekonomsku politiku. Čak i u seku- larnijim državama poput SAD-a i Brazila vjerski vođe utječu na mišljenje javnosti o raznim pitanjima, od oporezivanja do uredbi o zaštiti okoliša. Ipak, pomniji pogled otkriva da u većini tih slučajeva tradicionalne religije zapravo igraju sporednu ulogu modernim znanstvenim teorijama. Kad ajatolah Hamnei mora donijeti važnu odluku o iranskoj ekonomiji, u Kuranu jednostavno ne može pronaći odgovor, jer su Arapi u 7. stoljeću znali vrlo malo o problemima i prilikama modernih industrijskih ekonomija i globalnih financijskih tržišta. Stoga se, da bi dobili odgovore, on i njegovi pomoćnici moraju obratiti Karlu Marxu, Miltonu Friedmanu, Friedrichu Haveku i modernoj znanosti o ekonomiji. Nakon što je donio odluku o povećanju kamatnih stopa, smanjenju poreza, privatizaciji vladinih monopola i potpisivanju međunarodnog carinskog sporazuma, Ali Hamnei može iskoristiti svoje vjersko znanje i autoritet da bi znanstveni odgovor obavio ruhom nekog stiha iz Kurana i predstavio ga masama kao Alahovu volju. Ali ruho nije važno. Ako usporedite ekonomske politike šijitskog Irana, sunitske Saudijske Arabije, židovskog Izraela, hinduističke Indije i kršćanske Amerike, nećete primijetiti baš neku veliku razliku.

Tijekom 19. i 20. stoljeća muslimanski, židovski, hinduistički i kršćanski mislioci zgražali su se nad modernim materijalizmom, bezdušnim kapitalizmom i ispadima birokratske države. Obećali su da će, ako im se samo pruži prilika, riješiti sve boljke mođernosti i uspostaviti potpuno drukčiji socioekonomski sustav, temeljen na vječnim duhovnim vrijednostima njihove vjere.

Iako su nakon toga dobili dovoljno prilika, jedina značajna promjena koju su postigli na utvrdi moderne ekonomije je ta što su obojili fasadu i na krov postavili golemi polumjesec, križ, Davidovu

zvijezdu ili simbol om.

Baš kao i kod dozivanja kiše, tako je bilo i s ekonomijom; dugogodišnja stručnost vjerskih učenjaka u reinterpretaciji tekstova ono je što religiju čini irelevantnom. Koju god ekonomsku politiku Hamnei odabrao, uvijek bi je mogao podmiriti Kuranom. Kuran je stoga od izvora istinskog znanja spao na izvor pukog autoriteta. Kad se suočite s teškom ekonomskom dvojbom, pažljivo čitate Marxa i Hayeka. Oni vam pomognu bolje razumjeti ekonomski sustav, vidjeti stvari iz nove perspektive i razmisliti o mogućim rješenjima. Nakon što ste smislili odgovor, obratite se Kuranu i temeljito ga iščitate u potrazi za nekom surom koja, ako se dovoljno maštovito interpretira, može opravdati rješenje koje ste dobili od Hayeka ili Marxa. Nije sad važno koje ste rješenje pronašli, ako ste dobar učenjak Kurana, uvijek ćete ga moći opravdati.

Isto vrijedi i za kršćanstvo. Kršćanin može biti kapitalist jednako lako kao i socijalist. Iako nekoliko stvari koje je Isus rekao mirišu na čisti komunizam, u vrijeme hladnog rata američki su kapitalisti mirno i bez puno primjedbi nastavljali čitati *Propovijed na gori*. Jednostavno ne postoji „kršćanska ekonomija", „muslimanska ekonomija" ili „hinduistička ekonomija".

Nije da u Bibliji, Kuranu ili Vedi ne postoje ekonomske ideje, ali jednostavno nisu ažurne. Kad je Mahatma Gandhi čitao Vedu, zamislio je neovisnu Indiju kao skupinu samodostatnih agrarnih zajednica gdje svatko samom sebi šije odjeću *khadi* i malo izvozi, a još manje uvozi. Njegova najpoznatija fotografija prikazuje ga kako prede pamuk vlastitim rukama na skromnom tkalačkom stanu, koji je učinio simbolom indijskog nacionalnog otpora[1]. Ipak, ta arkadijska vizija jednostavno nije bila kompatibilna s modernim ekonomijama pa od nje nije puno ni ostalo. Osim Gandhijeve blještave slike na milijardama novčanica rupija.

Moderne ekonomske teorije toliko su značajnije od tradicionalnih dogmi da je postalo uobičajeno čak i naizgled vjerske

konflikte interpretirati u ekonomskim okvirima, pri čemu nitko ne razmišlja o tome da napravi suprotno. Na primjer, neki smatraju da su problemi u Sjevernoj Irskoj medu katolicima i protestantima velikim dijelom bili uzrokovani klasnim borbama. Zbog raznih povijesnih slučajnosti, u Sjevernoj Irskoj većinu više klase činili su uglavnom protestanti, a nižoj su klasi uglavnom pripadali katolici. Stoga je nešto što se na prvi pogled moglo činiti kao teološki problem o naravi Krista zapravo bila tipična borba između viših i nižih klasa. S druge strane, vrlo bi malo ljudi tvrdilo da su konflikti među komunističkom gerilom i kapitalističkim zemljoposjednicima u Južnoj Americi 1970-ih zapravo bili samo paravan za puno dublja neslaganja o kršćanskoj teologiji.

Kakvu bi ulogu u suočavanju s velikim izazovima 21. stoljeća onda mogla igrati religija? Uzmimo, na primjer, pitanje treba li umjetnoj inteligenciji dopustiti da donosi odluke o ljudskim životima - birajući pritom što ćete studirati, gdje ćete raditi i s kim trebate stupiti u brak. Kakav je muslimanski stav o tome? Kakav je židovski stav? Ovdje ne postoje „židovski" ni „muslimanski" stavovi. Čovječanstvo će vjerojatno biti podijeljeno u dva tabora - one koji žele umjetnoj inteligenciji dati taj autoritet i oni koji će se tome protiviti. Muslimani i Židovi vjerojatno će se naći u *oba* tabora, a da bi opravdali poziciju koju zauzmu, zalagat će se za maštovitu interpretaciju Kurana i Talmuda.

Naravno, vjerske bi skupine mogle osnažiti svoje stavove o određenim temama i pretvoriti ih u navodno svete i vječne dogme. Sedamdesetih godina 20. stoljeća teolozi u Latinskoj Americi smislili su teologiju oslobođenja zbog koje je Isus izgledao pomalo kao Che Guevara. Također, Isusa se može regrutirati za debatu o globalnom zatopljenju, zbog čega će aktualne pozicije izgledati kao da je riječ o vječnim vjerskim principima. To se već počelo događati. Protivljenje ekološkim regulacijama usađeno je već u propovijedi nekih američkih evangeličkih pastora o Sudnjem danu, dok papa Franjo predvodi napad protiv globalnog zatopljenja, u ime Krista (kao što se može primjetiti u njegovoj drugoj encikliki Laudato si). Možda će do kraja 2070. godine,

što se tiče okoliša, biti jako važno jeste li evangelik ili katolik. Evangelici bi se stoga suprotstavljali bilo kakvom ograničenju emisije ugljika, dok će katolici vjerovati kako je Isus propovijedao da moramo zaštititi okoliš.

Primijetit ćete razliku čak i u njihovim automobilima. Evangelici će voziti goleme terence koji žderu velike količine benzina, dok će se katolici voziti u uglađenim električnim automobilima s naljepnicama na kojima piše: „Spalite planet - i gorjet ćete u paklu!" Iako bi mogli citirati različite ulomke Biblije da obrane svoja stajališta, stvarni izvor razlika među njima bit će moderne i| znanstvene teorije i politički pokreti, a ne Biblija. Iz ove perspektive, religija ne može puno pridonijeti velikim političkim debatama našeg vremena. Kao što je
tvrdio Karl Marx, ona je samo lažni sjaj.

Problemi identiteta: Tragovi u pijesku

Marx je ipak pretjerivao kad je odbacio religiju kao puku nadgradnju koja krije moćne tehnološke i ekonomske sile. Čak i ako su islam, hinduizam i kršćanstvo šarene dekoracije koje kriju modernu ekonomsku strukturu, ljudi se često poistovjećuju s tim dekorom, a ljudski identiteti ključna su sila povijesti. Ljudska moć ovisi o masovnoj suradnji, masovna suradnja ovisi o stvaranju masovnih identiteta - a svi masovni identiteti temelje se na Akcijskim pričama, a ne na znanstvenim činjenicama ili čak ekonomskim nužnostima. U 21. stoljeću podjela ljudi na Židove i muslimane ili na Ruse i Poljake i dalje ovisi o vjerskim mitovima. Pokušaji nacista i komunista da znanstveno odrede ljudsku rasu i klasu pokazali su se opasnom pseudoznanošću, a znanstvenici se otad prilično ustručavaju pomoći u određivanju bilo kakvih „prirodnih" identiteta za ljudska bića.

Tako u 21. stoljeću religije ne donose kišu, ne liječe bolesti, ne grade bombe - ali svejedno određuju tko smo "mi", a tko su "oni", koga bismo trebali liječiti a koga bombardirati. Kao što je ranije rečeno, u praksi postoji malo razlika između šiitskog

Irana, sunitske Saudijske Arabije i židovskog Izraela. Sve su to birokratske nacionalne države, sve slijede manje ili više kapitalistički nastrojenu politiku, sve cijepe djecu protiv dječje paralize i sve se pri izradi bombi oslanjaju na kemičare i fizičare. Ne postoji šijitska birokracija, sunitski kapitalizam ili židovska fizika. Pa kako onda navesti ljude da se osjećaju jedinstveno i odano samo jednom ljudskom plemenu, a da budu neprijateljski prema drugom?

Da bi povukle jasne crte u živom pijesku čovječanstva, religije koriste običaje, obrede i ceremonije. Šijiti, suniti i ortodoksni Židovi nose različitu odjeću, izgovaraju različite molitve i poštuju različite tabue. Te različite vjerske tradicije često ispunjavaju svakodnevni život ljepotom i potiču ljude na ljubaznije i obzirnije ponašanje. Pet se puta na dan melodiozan glas mujezina diže visoko iznad buke bazara, ureda i tvornica, pozivajući muslimane da se odmore od vreve i užurbanosti svakodnevnih poslova i da se pokušaju povezati s vječnom istinom. Njihovi hinduistički susjedi možda će stremiti istom cilju uz dnevne puje i recitacije mantri. Svakog tjedna petkom uvečer židovske obitelji okupe se radi posebnog obroka radosti, zahvalnosti i zajedništva. Dva dana kasnije, nedjeljom ujutro, kršćanski zbor donosi nadu životima milijuna ljudi, pomažući time da se u zajednici stvore veze pune povjerenja i naklonosti.

Neke druge, pak, vjerske tradicije ispunjavaju svijet s mnogo tog ružnog i navode ljude da se ponašaju zlobno i okrutno. Malo se tog dobrog, na primjer, može reći o vjerski nadahnutoj mizoginiji ili diskriminaciji nekih kasta. Ali bile lijepe ili ružne, sve te vjerske tradicije ujedinjuju neke ljude, a istodobno ih odvajaju od njihovih susjeda. Gledane izvana, vjerske tradicije koje dijele ljude često djeluju sitničavo, a Freud je čak ismijavao opsesi j u k o j o m l j u d i p r i s t u p a j u t i m s t v a r i m a k a o „ n a r c i z a m sitnih razlika[4]. [3] Ali u povijesti i politici sitne razlike mogu biti iznimno važne. Ako ste homoseksualac ili homoseksualka, činjenica da živite u Izraelu, Iranu ili Saudijskoj Arabiji za vas može značiti život ili smrt. U Izraelu LGBT-osobe žive pod zaštitom zakona, a postoje čak i neki rabini koji bi blagoslovili brak između dviju

žena. U Iranu se homoseksualce sustavno progoni, a ponekad Čak i ubija. U Saudijskoj Arabiji lezbijka sve do 2018. godine nije čak smjela voziti automobil - samo zato jer je žena, bez obzira na njezinu seksualnu opredijeljenost.

Možda najbolji primjer za kontinuiranu moć i važnost tradicionalnih religija u modernom svijetu dolazi iz Japana. Godine 1852. američka je flota natjerala Japan da se otvori modernom svijetu. Kao odgovor na to, Japan se upustio u ubrzan i vrlo uspješan proces modernizacije. U roku od nekoliko desetljeća postao je iznimno snažna birokratska država koja se oslanjala na znanost, kapitalizam i najnoviju vojnu tehnologiju kako bi pobijedila Kinu i Rusiju, okupirala Tajvan i Koreju te naposljetku potopila američku flotu kod Pearl Harbora i uništila europska carstva na Dalekom istoku. Ali Japan ipak nije slijepo kopirao zapadnjački plan i program. Žestoko je odlučio zaštititi svoj identitet i osigurati da moderni Japanci budu odani Japanu, a ne znanosti.

Stoga je Japan zadržao izvornu religiju, šintoizam, kao temelj japanskog identiteta. Zapravo je japanska država izmijenila šintoizam. Tradicionalni šintoizam bio je mješavina animističkih vjerovanja u razna božanstva i duhove, a svako selo i hram imali su vlastite omiljene duhove i lokalne običaje. U kasnom 19. i ranom 20. stoljeću japanska je država stvorila službenu verziju šintoizma, dok je istodobno gušila brojne lokalne tradicije. Taj „državni šintoizanT stopio se s mnogim modernim idejama nacionalnosti i rase, koje je japanska elita pokupila od europskih imperijalista. U tu je mješavinu dodan svaki element u budizmu, konfucijanizmu i samurajskom feudalnom etosu koji je mogao biti koristan u učvršćivanju odanosti državi. Povrh svega, državni šintoizam čuvao je, kao svoje vrhovno načelo, štovanje japanskog cara, kojeg se smatralo izravnim potomkom božice sunca Amaterasu, a njega samoga ni manje ni više nego živućim bogom.[4]

Na prvi je pogled ta čudna mješavina starog i novog djelovala kao iznimno neprikladan odabir za državu koja se upušta u brzinsku modernizaciju. Živući bog? Animalistički duhovi?

Feudalni etos? Sve je to zvučalo više kao da je riječ o nekom neolitskom plemenu, a ne o modernoj industrijskoj sili. Ipak, sve je savršeno funkcioniralo. Japanci su se modernizirali iznenađujućom brzinom i istodobno uspjeli razviti fanatičnu odanost državi. Najpoznatiji simbol uspjeha državnog šintoizma je činjenica da je Japan bio prva sila koja je razvila i upotrijebila precizno navođene projektile. Desetljećima prije nego što je SAD upotrijebio pametnu bombu i u vrijeme kad je nacistička Njemačka tek počinjala s uporabom jednostavnih raketa V2, Japan je potopio desetke savezničkih brodova s pomoću precizno navođenih projektila. Danas te projektile nazivamo kamikazama. Dok u današnje vrijeme precizno navođeno streljivo usmjerava računalo, kamikaze su bili obični zrakoplovi napunjeni eksplozivom kojima je upravljao ljudski pilot spreman za misiju s koje nema povratka. Ta je spremnost bila proizvod duha požrtvovnosti koji je prkosio smrti i koji je uzgojio državni šintoizam. Kamikaze su se stoga temeljili na kombinaciji najnovijih tehnologija i najnovije vjerske indoktrinacije.[5]

Svjesno ili nesvjesno, brojne vlade danas slijede japanski primjer. Usvajaju univerzalna sredstva i strukture modernosti dok se i dalje oslanjaju na tradicionalne religije kako bi očuvale jedinstveni nacionalni identitet. Ulogu državnog šintoizma u Japanu u manjoj ili većoj mjeri ispunjavaju pravoslavno kršćanstvo u Rusiji, katoličanstvo u Poljskoj, šijitski islam u Iranu, vehabizam u Saudijskoj Arabiji i judaizam u Izraelu. Neovisno o tome koliko arhaično neka vjera možda izgleda, uz malo mašte i reinterpretacije može se gotovo uvijek sjediniti s najnovijim tehnološkim uređajima i najsofisticiranijim modernim institucijama.

U nekim slučajevima države mogu stvoriti i potpuno novu religiju da bi ojačale svoj jedinstveni identitet. Najekstremniji primjer može se pronaći u nekadašnjoj koloniji Japana, Sjever-noj Koreji. Sjevernokorejski režim indoktrinira svoje državljane s pomoću fanatične državne religije zvane *juche*. Riječ je o mješavini marksizma-lenjinizma, nekih drevnih korejskih tradicija, rasističkog uvjerenja u jedinstvenu čistoću korejske rase i dei-

fikaciji Kim II Sungove obiteljske loze. Iako nitko ne tvrdi da je kod obitelji Kim riječ o potomcima neke božice sunca, štuje ih se s više žara nego ijednoga drugoga boga u povijesti. Možda je, imajući na umu način na koji je japansko carstvo na kraju poraženo, i sjevernokorejski *juche* dugo inzistirao na dodavanju nuklearnog oružja u cijelu tu mješavinu, prikazujući svoj razvoj p kao svetu dužnost dostojnu najvećih žrtava.[6]

Sluškinja nacionalizma

Baš zato, neovisno o daljnjem razvoju tehnologije, možemo očekivati da će razmirice oko vjerskih identiteta i rituala nastaviti utjecati na upotrebu novih tehnologija, a mogle bi i dalje imati moć da unište cijeli svijet. Najsuvremeniji nuklearni projektili i *cyber*-bombe mogli bi se lako iskoristiti za rješavanje neke znanstvene rasprave o srednjovjekovnim tekstovima. Religije, običaji I i rituali bit će važni dok god snaga čovječanstva počiva na masovnoj suradnji i dok god masovna suradnja počiva na vjeri u zajedničke fikcije.

Na žalost, upravo su zbog toga tradicionalne religije dio problema čovječanstva, a ne dio rješenja. Religije i dalje imaju veliku političku moć jer mogu učvrstiti nacionalni identitet neke zemlje, pa čak i započeti treći svjetski rat. Ali kad je riječ o rješavanju globalnih problema 21. stoljeća, a ne njihovu poticanju, čini se da ne nude puno. lako brojne tradicionalne religije prihvaćaju univerzalne vrijednosti i polažu pravo na kozmičku valjanost, trenutno se najčešće koriste kao sluškinje modernih na- cionalizama - bilo u Sjevernoj Koreji, bilo u Rusiji, bilo u Iranu ili u Izraelu. Stoga još više otežavaju prevladavanje nacionalnih razlika i pronalaženje globalnog rješenja za prijetnje nuklearnog rata, ekološkoga kolapsa i tehnološke disruptivnosti.

Kad se, prema tome, bave globalnim zatopljenjem ili nuklearnom proliferacijom, šijitski klerici potiču Irance da te probleme sagledaju iz ograničene iranske perspektive, židovski rabini potiču Izraelce da budu usmjereni samo na ono što je dobro za

Izrael, a pravoslavni svećenici navode Ruse da prije svega razmisle o ruskim interesima. Na kraju krajeva, mi smo ipak odabran Božji narod, ono što je dobro za našu naciju, sigurno je i Bogu ugodno. Sigurno postoje vjerski mudraci koji odbacuju nacionalističke ispade i prihvaćaju puno univerzalnije vizije. Na žalost, takvi mudraci danas nemaju preveliku političku moć.

Zarobljeni smo, dakle, između dvije vatre. Čovječanstvo sada tvori jedinstvenu civilizaciju, a problemi poput nuklearnog rata, ekološkoga kolapsa i tehnološke disruptivnosti mogu se riješiti samo na globalnoj razini. S druge strane, nacionalizam i vjera i dalje dijele civilizaciju na brojne, često neprijateljske tabore. Taj sraz između globalnih problema i lokalnih identiteta očituje se u krizi koja trenutno opsjeda najveći multikulturnim eksperiment na svijetu - Europsku uniju. Nekoć izgrađena na obećanju univerzalnih liberalnih vrijednosti, Europska unija klima se na rubu raspada zbog problema s integracijom i imigracijom.

IMIGRACIJA

Neke su kulture možda bolje od drugih

Iako je globalizacija uvelike smanjila kulturološke razlike di ljem svijeta, istodobno je olakšala susretanje stranaca i uzruja- vanje zbog toga što su „neobični" Razlika između anglosaske Engleske i indijskog Carstva Pala bila je mnogo veća od razlike između današnje Britanije i današnje Indije - ali British Airways u doba kralja Alfreda Velikog nije nudio izravne letove između Delhija i Londona.

Budući da sve više ljudi prelazi sve veći broj granica u potrazi za poslom, sigurnošću i boljom budućnošću, potreba da se strance konfrontira, asimilira ili izbaci opterećuje političke sustave i kolektivne identitete oblikovane u manje neizvjesnim vremenima. Nigdje problem nije teži nego u Europi. Europska unija izgrađena je na obećanju da će nadvladati kulturološke razlike između Francuza, Nijemaca, Španjolaca, Grka. Mogla bi se urušiti zbog nemogućnosti da pomiri razlike između Europljana i migranata iz Afrike i s Bliskog istoka. Ironično, Europa je i privukla toliko migranata jer je uspješno izgradila prosperitetni multikulturalni sustav. Sirijci se radije sele u Njemačku nego u Saudijsku Arabiju, Iran, Rusiju ili Japan ne zato što je Njemačka bliža ili bogatija od svih ostalih potencijalnih odredišta, nego zato što je Njemačka mnogo bolja u prihvaćanju i integraciji imigranata.

Rastući val izbjeglica i imigranata uzrokuje različite reakcije Europljana i pokreće žestoke rasprave o identitetu i budućnosti Europe. Neki Europljani zahtijevaju da Europa zatvori vrata; izdaju li time europsku multikulturnost i ideale tolerancije ili samo poduzimaju pametne korake da bi spriječili katastrofu? Drugi se zalažu za to da se vrata otvore još šire. Ostaju li time vjerni temeljnim europskim vrijednostima ili opterećuju europski projekt prevelikim očekivanjima? Rasprava o imigraciji često se spušta do razine nadvikivanja u kojem nijedna strana ne čuje onu drugu. Da bismo stvar mogli raščistiti, najbolje bi bilo razmotriti imigraciju kao sporazum s tri osnovna uvjeta ili zahtjeva:

»I

1. uvjet: zemlja domaćin dopušta imigrantima ulazak
2. uvjet: zauzvrat imigranti moraju prihvatiti barem temeljne norme i vrijednosti zemlje domaćina, čak i ako to znači odbacivanje nekih svojih tradicionalnih normi i vrijednosti
3. uvjet: ako se imigranti dovoljno asimiliraju, s vremenom postaju jednaki i punopravni članovi društva zemlje domaćina. „Oni" postaju „mi"

Ova tri uvjeta potiču tri različite rasprave o tome što točno znači svaki od njih. Četvrta rasprava tiče se ispunjavanja uvjeta. Kad ljudi raspravljaju o imigraciji, često brkaju te četiri rasprave, pa nitko na kraju ne razumije o čemu je zapravo riječ. Stoga je najbolje promotriti svaku od njih odvojeno.

Prva rasprava. Prvi stavak imigracijskog ugovora jednostavno navodi na to da zemlja domaćin imigrantima dopušta ulazak. Ali treba li se to shvatiti kao dužnost ili kao usluga? Je li zemlja domaćin dužna otvoriti vrata svima ili ima pravo birati, pa čak i potpuno zaustaviti imigraciju? Zagovornici imigracije, čini se, misle da države imaju moralnu dužnost prihvatiti ne samo izbjeglice, nego i ljude iz zemalja pogođenih siromaštvom koji traže posao i bolju budućnost. Posebice u globaliziranom svijetu, svi ljudi imaju moralnu dužnost prema svim drugim lju-

dima, a oni koji izbjegavaju te dužnosti egoisti su ili čak rasisti. Osim toga, mnogi zagovornici imigracije naglašavaju da ju je nemoguće zaustaviti i da će se, bez obzira na to koliko zidova i ograda postavili, očajni ljudi uvijek nekako kroz njih probiti. Stoga je bolje legalizirati imigraciju i baviti se njome otvoreno, I nego stvoriti golem podzemni svijet trgovine ljudima, ilegalnih radnika i djece bez dokumenata.

Protivnici imigracije imaju na to odgovor: ako koristite dovoljnu količinu sile, imigraciju možete potpuno zaustaviti i nikad nećete biti dužni otvoriti vrata, osim možda izbjeglicama koje bježe pred okrutnim progonima u susjednoj zemlji. Turska i» možda ima moralnu dužnost očajnim sirijskim izbjeglicama doli pustiti da prijeđu njezinu granicu, ali ako te izbjeglice potom pokušaju otići u Švedsku, Šveđani ih nisu obavezni primiti. Što se tiče migranata koji traže posao i blagostanje, sve ovisi o zemlji domaćinu - želi li ih ili ne i pod kojim uvjetima.

Protivnici imigracije naglašavaju kako je jedno od osnovnih | prava svakog ljudskog kolektiva da se brani od invazije, bilo da | je riječ o vojskama ili migrantima. Šveđani su naporno radili i I podnijeli mnogo žrtava da bi izgradili uspješnu liberalnu demokraciju, a ako Sirijci u tome nisu uspjeli, pa nisu im oni za to krivi. Ako švedski birači ne žele više sirijskih izbjeglica u svojoj zemlji - zbog bilo kojeg razloga - njihovo je pravo odbiti im ulazak. Ako, pak, žele prihvatiti nekolicinu imigranata, treba biti sasvim jasno da je pritom riječ o njihovoj usluzi, a ne dužnosti, što znači da bi imigranti kojima se dopusti ulazak u Švedsku trebali biti jako zahvalni za sve što dobiju umjesto da dolaze s popisom zahtjeva, kao da se sve to podrazumijeva.

Protivnici imigracije nadalje tvrde da država može imati imigracijsku politiku kakvu god želi. Imigrante može provjeravati ne samo u kaznenim evidencijama, nego i testirati njihove poslovne sposobnosti i talente, ali i ispitivati koje su vjere. Možda bi vam se moglo učiniti odvratnim ako bi država poput Izraela odlučila dopustiti ulazak samo Židovima, a država poput Poljske samo kršćanima s Bliskog istoka, ali je to pravo izraelskih i poljskih birača.

Stvari još složenijima čini to što ljudi uglavnom žele sjediti na dva stolca. Brojne države zatvaraju oči pred ilegalnom imigracijom, pa čak privremeno zapošljavaju strane radnike želeći profitirati od talenata i jeftine radne snage. Te iste zemlje, međutim, potom odbijaju legalizirati status tih ljudi, navodeći kako ne žele imigrante. Dugoročno gledano, takva bi praksa mogla stvoriti hijerarhijska društva u kojima viša klasa punopravnih građana iskorištava deklasirani sloj bespomoćnih došljaka, kao što se već događa Kataru i nekoliko drugih zaljevskih država.

Dok god se ta rasprava ne razriješi, vrlo je teško odgovoriti na sva daljnja pitanja o imigraciji. Budući da zagovornici imigracije misle kako ljudi imaju pravo naseljavati druge zemlje ako to žele, a zemlje domaćini imaju dužnost primiti ih, ostaju ogorčeni kad se imigrantima naruše ljudska prava i kad države ne uspiju ispo- štivati svoju dužnost i provesti integraciju. Protivnici imigracije šokirani su takvim stavovima. Oni imigraciju smatraju privilegijem, a integraciju uslugom. Zašto ljude optuživati za rasizam i fašizam samo zato što odbijaju ulazak u vlastitu državu?

Naravno, čak i ako prihvaćanje imigranta shvatimo kao uslugu, a ne dužnost, nakon što se oni smjeste, država domaćin njima i njihovim potomcima postupno nameće brojne dužnosti. Stoga današnji antisemitizam u SAD-u ne možete opravdati time da smo „vašoj prabaki napravili uslugu kad smo je 1910. godine pustili u ovu državu, pa se prema vama sad možemo po-; našati kako nam se sviđf.

Druga rasprava. Drugi stavak imigrantskog ugovora navodi da imigranti, ako im je dopušten ulazak, imaju obavezu asimilirati se s lokalnom kulturom. Ali dokle asimilacija treba ići? Ako se imigranti presele iz patrijarhalnog društva u liberalno, moraju li postati feministi? Ako dolaze iz duboko religioznog društva, moraju li prihvatiti sekularni pogled na svijet? Moraju li odbaciti svoj tradicionalni način odijevanja i prehrambene regule? Protivnici imigracije ovdje često postavljaju ljestvicu vrlo visoko, dok je zagovornici imigracije stavljaju mnogo niže.

Zagovornici imigracije smatraju da je Europa sama po sebi vrlo raznolika i da njezino izvorno stanovništvo ima širok spektar

mišljenja, navika i vrijednosti. Upravo to čini Europu tako sjajnom i snažnom. Zašto bi imigranti bili prisiljeni držati se nekakvog imaginarnog europskog identiteta kojeg se drži malo koji Europljanin? Želite prisiliti muslimanske imigrante u Ujedinjenom Kraljevstvu da postanu kršćani, dok s druge strane mnogi britanski državljani jedva da idu u crkvu? Tražite od imigranata iz Pandžaba da odbace *curry* i masalu u korist ribe, krumpirića i jorkširskog pudinga? Ako Europa ima neke stvarne temeljne vrijednosti, to su liberalne vrijednosti tolerancije i slobode, koje podrazumijevaju da Europljani moraju biti tolerantni prema imigrantima i dopustiti im što više slobode kako bi slijedili vlastite tradicije, pod uvjetom da one ne narušavaju slobode i prava drugih ljudi.

Protivnici imigracije slažu se da su tolerancija i sloboda naj-važnije europske vrijednosti, pa mnoge imigrantske skupine - posebno one iz muslimanskih zemalja - optužuju za netoleranciju, mizoginiju, homofobiju i antisemitizam. Baš zato što Europa cijeni toleranciju, ne može dopustiti da u nju uđe prevelik broj netolerantnih ljudi. Tolerantno se društvo može snaći s manjom količinom neliberalnih manjina, ali ako broj takvih ekstremista prijeđe prag, narav društva se mijenja. Ako Europa primi prevelik broj imigranata s Bliskog istoka, na kraju će izgledati kao Bliski istok.

Neki protivnici imigracije idu i korak dalje. Tvrde da je na-cionalna zajednica mnogo više od pukog kolektiva ljudi koji se međusobno toleriraju. Stoga nije dovoljno da se imigranti pridr-žavaju europskih standarda tolerancije. Moraju usvojiti i brojne jedinstvene karakteristike britanske, njemačke ili švedske kulture, koje god bile. Time što ih prihvaća, lokalna kultura preuzima na sebe velik rizik i golem trošak. Nema razloga da se pritom i uništi. Ona nudi potpunu jednakost, pa zahtijeva i potpunu asimilaciju. Ako imigranti imaju problem s određenim specifičnostima britanske, njemačke ili švedske kulture, slobodno mogu otići.

Dva ključna problema ove rasprave su neslaganje oko netolerancije imigranata i neslaganje oko eurooskog identiteta. Ako su imigranti zaista nepopravljivo netolerantni, mnogi liberalni Europljani, koji se trenutno zalažu za njihovu imigraciju, prije ili kasnije će joj se oštro suprotstaviti. S druge strane, ako se pokaže

da je većina imigranata liberalna i slobodoumna kad je riječ o religiji, spolu i politici, to će poništiti neke od najjačih protuimi- grantskih argumenata. Ipak, pitanje o jedinstvenim europskim nacionalnim identitetima i dalje će ostati otvoreno. Tolerancija je univerzalna vrijednost. Postoje li neke jedinstvene francuske norme i vrijednosti koje bi trebao prihvatiti svatko tko imigri- ra u Francusku ili jedinstvene danske norme i vrijednosti koje bi trebao prihvatiti imigrant u Dansku? Dok god su Europljani oko ovog pitanja strogo podijeljeni, teško da mogu imati jasnu * imigracijsku politiku. Isto tako, kad Europljani jednom shvate tko su, 500 milijuna njih ne bi trebalo imati problem prihvatiti nekoliko milijuna izbjeglica - ili ih odbiti.

Treća rasprava. Treći stavak imigracijskog ugovora tvrdi da je zemlja domaćin - ako se imigranti zaista potrude asimilirati, a posebno ako se potrude usvojiti vrijednost tolerancije - obavezna tretirati ih kao građane prvog reda. Ali koliko vremena treba proći prije nego što imigranti postanu punopravni članovi društva? Treba li se prva generacija imigranata iz Alžira osjećati uvriježeno ako ih se nakon dvadeset godina provedenih u toj državi ne smatra punopravn i m F r a n c u z i m a ? A š t o j e s t r e ć o m g e neracijom imigranata čiji su djedovi 1970-ih došli u Francusku?

Zagovornici imigracije skloni su zahtijevati brzo prihvaćanje, dok protivnici imigracije žele puno dulje probno razdoblje. Ako se treću generaciju imigranata ne vidi i ne tretira kao ravnopravne građane, za zagovornike imigracije to znači da zemlja domaćin ne ispunjava svoje obaveze. Ako, pak, takav stav prouzroči i tenzije, neprijateljstva, pa čak i nasilje, zemlja domaćin za to može okriviti samo vlastite predrasude. Za protivnike imigracije su ta prevelika očekivanja priličan problem. Imigranti bi trebali biti strpljivi. Ako su vaši djedovi i bake došli ovamo tek prije četrdeset godina, a vi ste sada na ulicama jer smatrate da vas se ne tretira kao domaće ljude, onda ste pali na testu.

Ključni problem ove rasprave tiče se raskoraka između osobnog vremenskog okvira i kolektivnog vremenskog okvira. S gledišta ljudskih kolektiva, četrdeset godina je kratko razdoblje.

Teško je očekivati da će društvo u nekoliko desetljeća u potpunosti prihvatiti strane grupe ljudi. Civilizacijama koje su asimilirale strance i pretvarale ih u ravnopravne građane - poput drevnog Rima, muslimanskoga kalifata, kineskih carstava i SAD-a - trebala su stoljeća, a ne desetljeća, da dovrše transformaciju. S gledišta ljudskog života, međutim, četrdeset godina može biti vječnost. Za tinejdžericu rođenu u Francuskoj dvadeset godina nakon što su njezini djedovi i bake u nju imigrirali, putovanje od Alžira do Marseillesa je daleka prošlost. Ona je tu rođena, kao i svi njezini prijatelji, govori francuski, a ne arapski i nikad nije bila u Alžiru. Francuska je jedini dom koji poznaje. A sad joj ljudi govore da to nije njezin dom i da bi se trebala ,,vratiti" Ina mjesto na kojem nikad nije živjela? Kao da uzmete sjeme eukaliptusa u Australiji i posadite ga u Francuskoj. Iz ekološke perspektive, eukaliptus je invazivna vrsta i trebat će generacije prije | nego što ga botaničari iznova klasificiraju kao izvornu europsku | biljku. Ipak, iz perspektive pojedinog đrveta, ono je francusko. I Ako ga ne zalijevate francuskom vodom, uvenut će. Ako ga po- s kušate iskorijeniti, otkrit ćete da je pustilo korijenje duboko u francusko tlo, baš kao i lokalni hrastovi i borovi.

Četvrta rasprava. Iznad svih tih nesuglasica oko točne definicije imigracijskog ugovora, glavno je pitanje funkcionira li " uopće taj ugovor. Ispunjavaju li obje strane svoje obaveze? Protivnici imigracije skloni su tvrditi da imigranti ne ispunjavaju 2. uvjet. Ne trude se iskreno asimilirati, a previše njih drži se netolerantnih svjetonazora i netrpeljivosti. Stoga zemlja domaćin nema razloga ispuniti 3. uvjet (tretirati ih kao građane prvog reda) i ima svako pravo ponovo razmotriti 1. uvjet (da ih Prihvati). Ako se pokazalo da su ljudi iz neke kulture neprestano odbijali ispunjavati obaveze imigracijskog ugovora, zašto ih uopće dalje prihvaćati i time stvarati još veći problem?

Zagovornici imigracije odgovaraju kako je tu riječ o zemlji domaćinu koja ne uspijeva ispuniti svoje dužnosti iz ugovora. Unatoč iskrenom trudu velike većine imigranata da se asimilira-

ju, zemlja domaćin im to otežava, a što je još gore, one imigrante koji se uspješno asimiliraju i dalje se tretira kao građane drugog reda, čak i u drugoj i trećoj generaciji. Moguće je, naravno, da nijedna strana ne ispunjava svoje obaveze, čime potiču međusobnu sumnju i ljutnju u sve većem začaranom krugu.

Četvrta se rasprava ne može razriješiti prije nego što se razjasni točna definicija triju uvjeta. Dok god ne znamo je li prihvaćanje dužnost ili usluga, koja se razina asimilacije od imigranata zahtijeva i u kojem roku zemlje domaćini trebaju početi tretirati imigrante kao ravnopravne građane, ne možemo odlučiti ispunjavaju li obje strane svoje obaveze. Dodatni problem tiče se kalkulacija. Pri procjeni imigracijskog ugovora, obje strane veću pažnju pridaju kršenju pravila nego suradnji. Ako milijun imigranata poštuje zakon, a stotinjak njih se pridruži terorističkoj skupini i napadne zemlju domaćina, znači li to da se svi imigranti slažu s uvjetima ugovora ili ih krše? Ako imigrantica treće generacije tisuću puta prođe ulicom, a da je nitko ne uznemiri, ali joj jednom neki rasist dovikne neke uvrede, znači li to da domaće stanovništvo prihvaća ili odbacuje imigrante?

Ipak, ispod svih ovih rasprava nazire se mnogo važnije pitanje koje se tiče našeg shvaćanja ljudske kulture. Ulazimo li u raspravu o imigrantima s pretpostavkom da su sve kulture inherentno jednake ili smatramo da bi neke kulture mogle biti bolje od drugih? Kad Nijemci raspravljaju o prihvaćanju milijuna sirijskih izbjeglica, može li se ikako opravdati njihov stav da je njemačka kultura na neki način bolja od sirijske?

Od rasizma do kulturizma

Prije sto godina Europljani su uzimali zdravo za gotovo da su neke rase - osobito bijela - inherentno bolje od drugih. Nakon 1945. godine takav je stav s prezirom odbačen. Rasizam se smatrao ne samo moralno odbojnim, nego i znanstveno nevjerodostojnim. Biolozi, a osobito genetičari, dali su vrlo snažne znanstvene dokaze da su biološke razlike između Europljana,

Afrikanaca, Kineza i Indijaca zanemarive. Istodobno su, međutim, antropolozi, sociolozi, povjesničari, bihevioralni ekonomisti, pa čak i neurolozi, prikupili obilje podataka o postojanju značajnih razlika među ljudskim kulturama. Doista, da su sve ljudske kulture u suštini jednake, zašto bi nam uopće trebali antropolozi i povjesničari? Zašto ulagati resurse u proučavanje beznačajnih razlika? U najmanju bismo ruku trebali prestati financirati sve te skupe ekspedicije na južni Pacifik i u pustinju Kalahari i zadovoljiti se proučavanjem ljudi u Oxfordu ili Bostonu. Ako su razlike među kulturama beznačajne, što god da otkrijemo o studentima Harvarda trebalo bi onda vrijediti i za lovce i sakupljače u Kalahariju,

Nakon što razmisli, većina ljudi priznaje postojanje barem nekoliko značajnih razlika među kulturama, u rasponu od seksualnog morala do političkih navika. Kako se onda odnositi prema tim razlikama? Kulturni relativisti navode da razlika ne podrazumijeva ujedno i hijerarhiju te kako nikad ne bismo trebali davati prednost jednoj kulturi pred drugom. Ljudi se možda ponašaju i razmišljaju različito, ali trebali bismo slaviti tu različitost i jednako vrednovati sva uvjerenja i običaje. Na žalost, takvi slobodoumni stavovi ne mogu izdržati test stvarnosti. Ljudska različitost može biti sjajna kad govorimo o kuhanju i poeziji, ali rijetki bi spaljivanje vještica, čedomorstvo i ropstvo smatrali fascinantnim ljudskim ekscentričnostima koje valja zaštititi od utjecaja globalnoga kapitalizma i koka-kolonizacije*.[1]

Pogledajmo također kako se različite kulture odnose prema strancima, imigrantima i izbjeglicama. Ne odlikuju se sve jednakom razinom prihvaćanja. Njemačka kultura u ranom 21. stoljeću mnogo je tolerantnija prema strancima i otvorenija prema imigrantima od kulture Saudijske Arabije. Muslimanu je mnogo jednostavnije odseliti se u Njemačku nego kršćaninu u Saudijsku Arabiju. Dapače, čak je i za muslimanskog izbjeglicu iz Sirije vjerojatno jednostavnije odseliti se u Njemačku nego u Saudijsku Arabiju, a od 2011. godine Njemačka je primila mnogo više sirijskih izbjeglica nego Saudijska Arabija.[1] Također, količina dokaza daje naslutiti da je kultura Kalifornije u ranom 20.
stoljeću bila otvorenija prema imigrantima nego kultura Japana.

Stoga, ako mislite da je dobro biti tolerantan prema strancima i otvoreno ih primati, ne biste li također trebali misliti da je, barem u ovom slučaju, njemačka kultura bolja od saudijske, a kali- fornijska od japanske? Štoviše, čak i kad su dvije kulturne norme u teoriji jednako vrijedne, u praktičnom kontekstu imigracije i dalje bi bilo opravdano jednu zemlju domaćina procijeniti kao bolju. Norme i vrijednosti koje se u jednoj kulturi smatraju prikladnima, u drugoj kulturi, pod drukčijim okolnostima, jednostavno ne funkcioniraju. Pogledajmo pobliže konkretan primjer. Da ne bismo podlegli uvriježenim predrasudama, zamislimo dvije izmišljene države: Ledenija i Toplija. Među njima postoje kulturne razlike, između ostaloga i u stavu prema međuljudskim odnosima i sukobima. Leđenijanci odmalena uče da, ako u školi, na poslu ili čak u obitelji uđete s nekim u sukob, najbolje je to potisnuti. Vikanje, izražavanje ljutnje ili suočavanje s drugom osobom treba izbjegavati, jer ispadi bijesa samo pogoršavaju stvar. Bolje je baviti se vlastitim osjećajima i tim putem smiriti situaciju. U međuvremenu treba ograničiti kontakt s osobom s kojom ste se sukobili, a ako je neizbježan, treba biti kratak i pristojan te valja izbjegavati osjetljive teme.

Toplijanci, s druge strane, odmalena uče eksternalizirati sukobe. Ako se nađete u sukobu, ne potiskujte ništa. Iskoristite prvu priliku i emocijama otvoreno dajte oduška. U redu je biti ljut, vikati i reći drugome kako se osjećate, jer je to jedini način na koji se stvari mogu riješiti - zajedno, iskreno i izravno. Jedan dan vikanja može riješiti sukob koji bi se inače razvlačio godinama. Iako izravna konfrontacija nikad nije ugodna, svi ćete se nakon nje osjećati mnogo bolje. Obje metode imaju svoje prednosti i mane i teško je reći da je jedna bolja od druge.

Ali što će se dogoditi ako se Toplijanac odseli u Ledeniju i dobije posao u nekoj ledenijskoj tvrtki? Kad god se pojavi sukob s nekim suradnikom, Toplijanac udari šakom o stol i počne vikati iz sveg glasa očekujući da će time usmjeriti pažnju na problem i brže ga riješiti. Nekoliko godina kasnije oslobodi se neka viša pozicija u tvrtki. Iako Toplijanac ima sve posetrebne kvalifikaci-

je, šefica će radije unaprijediti nekog ledenijanskog zaposlenika. Kad će je pitati zašto, objasnit će: „Da, Toplijanac je vrlo talentiran i sposoban, ali ima i ozbiljan problem s međuljudskim odnosima. Previše je temperamentan, stvara nepotrebne tenzije i ometa našu korporativnu kulturu.[u] Ista sudbina snašla bi i druge toplijanske iseljenike u Ledeniji. Većina njih ostala bi na nižim pozicijama ili se uopće ne bi uspjela zaposliti jer bi menadžeri pretpostavili da će, ako su Toplijanci, vjerojatno biti previše temperamentni i problematični zaposlenici. Budući da Toplijanci nikad ne dođu do viših pozicija, teško im je promijeniti korporativnu kulturu Ledenijanaca.

Slično bi se dogodilo i Ledenijancima koji bi se odselili u Topliju. Ledenijanac koji počinje raditi u nekoj toplijanskoj tvrtki vrlo brzo stječe reputaciju snoba ili pretjerano rezerviranog čovjeka s jedva nekoliko prijatelja. Ljudi misle daje neiskren ili da mu nedostaju osnovne socijalne vještine. Nikad ne napreduje do viših pozicija i stoga nikad ne dobiva priliku promijeniti korporativnu kulturu. Toplijanski menadžeri zaključuju da je većina Ledenijanaca neljubazna ili sramežljiva i ne žele ih zaposliti na pozicijama koje zahtijevaju kontakt s kupcima ili blisku suradnju s drugim zaposlenicima.

Čini se da oba slučaja mirišu na rasizam. A zapravo nije riječ o rasizmu. Riječ je o ,,kulturizmu“. Ljudi se i dalje upuštaju u herojsku borbu protiv tradicionalnog rasizma ne primjećujući pritom da se bojište premjestilo. Tradicionalni rasizam je na izmaku i svijet je sada pun ,,kulturista“.

Tradicionalni rasizam čvrsto se temeljio na biološkim teorijama. U zemljama poput Britanije, Australije i SAD-a 1890-ih ili 1930-ih vjerovalo se da neka nasljedna biološka osobina Afrikance i Kineze čini prirodno manje inteligentnima, poduzetnima i moralnima od Europljana. Problem je bio u njihovoj krvi. fakvi stavovi uživali su političko poštovanje i široku znanstvenu podršku. Brojni pojedinci i danas donose takve rasističke zaključke, ali su u međuvremenu izgubili svu znanstvenu podršku
I većinu političkog ugleda osim ako ti zaključci nisu u kulturološkom smislu preformulirani. Reći da su crnci skloni zločinima

jer imaju loše gene danas je prošlost; sad je u trendu reći da su skloni zločinima jer dolaze iz disfunkcionalnih supkultura.

U SAD-u, na primjer, neke stranke i njihovi vođe otvoreno podupiru diskriminatornu politiku i često iznose opaske kojima ocrnjuju Afroamerikance, Latinoamerikance i muslimane, ali gotovo nikad neće reći da nešto ne valja s njihovim DNK- om. Problem je navodno u njihovoj kulturi. Kad je predsjednik Trump stoga opisao Haiti, Salvador i neke afričke države kao „sranje od zemaija", očito je javnosti nudio stav o kulturi tih mjesta, a ne o njihovoj genetskoj konstrukciji.[2] Sljedeći se put Trump uhvatio meksičkih imigranata: „Kad Meksiko šalje ljude, ne šalje najbolje. Šalje ljude s puno problema, koji ih donose sa sobom. Donose drogu, kriminal. To su silovatelji, ali pretpostavljam da su neki od njih dobri ljudi." Riječ je o uvredljivoj izjavi, i to više gledano sociološki nego biološki. Trump ne implicira da je meksička krv nužno zla - on samo implicira da dobri Meksikanci obično ostaju južno od rijeke Rio GrandeP

Ljudsko tijelo - tijelo Latinoamerikanaca, Afrikanca, Kineza - i dalje je u središtu rasprave. Boja kože je iznimno važna. Ako šećete newyorškim ulicama s većom količinom melanina u koži, policija bi vas mogla gledati s pojačanom sumnjom. Ali ljudi poput predsjednika Trumpa i predsjednika Obame objasnit će vam važnost boje kože u kulturnom i povijesnom smislu. Policija sa sumnjom gleda na vašu boju kože ne zbog nekog biološkog razloga, nego zbog povijesti. Obamin tabor vjerojatno će objasniti da su predrasude policije nesretna ostavština povijesnih zločina poput ropstva, dok će Trumpov tabor objasniti kako je stopa kriminaliteta kod crnaca nesretna ostavština povijesnih pogrešaka koje su počinili bijeli liberali i crnačke zajednice. U svakom slučaju, čak i ako ste turist iz Delhija koji ne zna ništa o američkoj povijesti, morat ćete se nositi s posljedicama te povijesti.

Pomak s biologije na kulturu nije samo beznačajna promjena žargona. Riječ je o dubokoj promjeni s dalekosežnim praktičnim posljedicama, nekim dobrim, nekim lošim. Za početak, kultura je mnogo fleksibilnija od biologije. To znači da bi, s jedne strane, današnji "kulturisti" mogli biti tolerantniji od tradi-

cionalnih rasista - ako „drugi" samo prihvate našu kulturu, mi ćemo njih prihvatiti kao nama ravnopravne. S druge strane bi to moglo stvoriti mnogo jači pritisak na „druge" da se asimiliraju i snažniju kritiku ako u tome ne uspiju.

Čovjeka tamne kože ne možete okriviti da je nije izbijelio, ali Afrikance ili muslimane možete optužiti, a to ljudi i čine, da ne usvajaju norme i vrijednosti zapadne kulture. Što ne znači da su takve optužbe nužno opravdane. Najčešće nema nekog posebnog razloga za prihvaćanje dominantne kulture, a u mnogim slučajevima to je gotovo pa nemoguća misija. Afroameri- kancima iz sirotinjskih četvrti koji se istinski trude uklopiti u fiegemonijsku američku kulturu mogla bi se na putu ponajprije prepriječiti institucionalna diskriminacija - da bi ih se potom optužilo kako se nisu dovoljno trudili i da su si sami krivi za sve svoje nevolje.

Druga ključna razlika između biologije i kulture je ta da, za razliku od tradicionalne rasističke bigoterije, kulturistički argumenti ponekad mogu imati smisla, kao što je slučaj s Ledenijom i Toplijom. Leđenijanci i Toplijanci zaista imaju različite kulture obilježene drukčijim stilom međuljudskih odnosa. Budući da su međuljudski odnosi ključni za brojne poslove, je li neetično kad toplijanska tvrtka kazni Ledenijanca jer se ponaša u skladu sa svojim kulturnim naslijeđem? Antropolozi, sociolozi i povjesničari prilično su zabrinuti zbog tog pitanja. S jedne strane, sve to zvuči opasno, rubno rasistički. S druge strane, kulturizam ima mnogo čvršću znanstvenu podlogu od rasizma; znanstvenici s područja humanističkih i društvenih znanosti ne mogu poreći postojanje i važnost kulturnih razlika.

Naravno, čak i da prihvatimo valjanost nekoliko kulturističk- kih tvrdnji, ne moramo ih prihvatiti sve. Mnoge kulturističke tvrdnje pate od tri uobičajena nedostatka. Prvo, kulturisti često miješaju lokalnu superiornost s objektivnom superiornošću. U lokalnom kontekstu Toplijanaca, toplijanska metoda rješavanja konflikata stoga može biti superiorna u usporedbi s ledenijan- skom metodom, u slučaju čega toplijanska tvrtka koja djeluje u Topliji ima dobar razlog diskriminirati introvertirane zapo-

slenike (čime će se nerazmjerno sankcionirati ledenijanski imigranti). Ipak, to ne znači da je toplijanska metoda objektivno superiornija. Toplijanci bi možda mogli ponešto naučiti od Ledenijanaca, a ako se okolnosti promijene - na primjer, toplijanska tvrtka uđe na globalno tržište i otvori podružnice u raznim zemljama - različitost bi odjednom mogla postati prednost.

Nadalje, kad jasno definirate neko mjerilo, vrijeme, ali i mje-sto, kulturističke tvrdnje mogle bi biti empirijski smislene. Ali ljudi prečesto prihvaćaju vrlo općenita kulturistička gledišta, što nema previše smisla. Govoriti stoga da je „ledenijanska kultura manje tolerantna prema javnim izljevima bijesa od toplijanske kulture" vrlo je razumna tvrdnja. Mnogo je, međutim, manje ra-zumno govoriti da je „muslimanska kultura vrlo netolerantna". Ta je tvrdnja jednostavno previše mutna. Što mislite kad kažete „netolerantna"? Netolerantna prema komu, prema čemu? Kul-tura može biti netolerantna prema vjerskim manjinama i neo-bičnim političkim stavovima, dok je istodobno vrlo tolerantna prema pretilima ili starijima. I što podrazumijevamo pod „muslimanska kultura"? Govorimo li o Arapskom poluotoku u 7. stoljeću? O Osmanskom Carstvu u 16. stoljeću? O Pakistanu u ranom 21. stoljeću? I na kraju, što je mjerilo? Da nas zanima tolerancija prema vjerskim manjinama, pa da u tom kontekstu uspoređujemo Osmansko Carstvo u 16. stoljeću sa zapadnom Europom u 16. stoljeću, zaključili bismo kako je muslimanska kultura vrlo tolerantna. Da uspoređujemo Afganistan pod tali- banima sa suvremenom Danskom, došli bismo do posve druga-čijeg zaključka.

Pa ipak, najveći problem s kulturističkim tvrdnjama je taj što se unatoč svojoj statističkoj prirodi, prečesto koriste kako bi se unaprijed osuđivalo *pojedince***.** Kad se starosjedilac Toplije i ledenijanski imigrant prijave za isto radno mjesto u nekoj toplijanskoj tvrtki, menadžer bi mogao radije zaposliti Toplijanca, jer su „Ledenijanci hladni i nedruštveni". Čak i da je to statistički točno, možda je baš taj određeni Ledenijanac mnogo topliji i otvoreniji od tog nekog Toplijanca? Iako je kultura važna, ljude oblikuju njihovi geni i jedinstvena osobna povijest.

pojedinci često prkose statističkim stereotipima. Za tvrtku ima smisla da je naklonjenija druželjubivim zaposlenicima umjesto distanciranim zaposlenicima, a nema smisla da je naklonjenija 'poplijancima nego Ledenijancima. Ali sve to preinačuje određene kulturističke tvrdnje, a da ne diskreditira kulturizam kao cjelinu. Za razliku od rasizma, koji je neznanstvena predrasuda, kulturistički argumenti ponekad mogu biti vrlo smisleni. Ako pogledamo statistike i otkrijemo da toplijanske tvrtke imaju nekoliko Ledenijanaca na višim pozicijama, to bi mogla biti posljedica ne rasističke diskriminacije, nego dobre procjene. Trebaju li ledenijanski imigranti biti gnjevni zbog toga i tvrditi da Toplija ne poštuje imigrantski ugovor? Trebamo li natjerati toplijanske tvrtke da zaposle više ledenijanskih menadžera zakonom „pozitivne diskriminacije", u nadi da će se toplijanska temperamentna korporativna kultura tako malo smiriti? Ili su možda ledenijanski imigranti krivi jer se nisu uspjeli asimilirati u lokalnu kulturu i bismo li se zato trebali više potruditi da ledenijanskoj djeci utuvimo u glavu toplijanske norme i vrijednosti?

Vraćajući se iz područja fikcije na područje činjenica, vidimo daje europska debata o imigraciji daleko od jasne bitke između dobra i zla. Bilo bi pogrešno proglasiti sve protivnike imigracije fašistima, baš kao što bi bilo pogrešno za sve zagovornike imigracije reći da su posvećeni „kulturnom samoubojstvu" Rasprava o imigraciji stoga ne bi trebala biti beskompromisna borba za neki nepromjenjivi moralni imperativ. Riječ je o raspravi između dviju legitimnih političkih pozicija, koja bi trebala biti odlučena u standardnim demokratskim procedurama.

Trenutno je sasvim nejasno može li Europa pronaći srednji put koji bi joj omogućio da i dalje drži svoja vrata otvorenima za strance, a da je ne destabiliziraju ljudi koji ne dijele njezine vrijednosti. Ako Europa uspije pronaći takav put, možda se ta formula može kopirati na globalnoj razini. Međutim, ako europski projekt ne uspije, to bi značilo da vjera u liberalne vrijednosti slobode i tolerancije nije dovoljna za rješavanje svjetskih kulturnih sukoba i ujedinjenje čovječanstva uoči nuklearnog rata, ekološkog kolapsa i tehnološke disruptivnosti. Ako se Grci i

Nijemci ne mogu dogovoriti oko zajedničke sudbine i ako 500 milijuna bogatih Europljana ne može prihvatiti nekoliko mili* juna osiromašenih izbjeglica, kakve izglede ima čovječanstvo u prevladavanju mnogo dubljih sukoba koji opsjedaju globalnu civilizaciju?

Ono, pak, što bi Europi i svijetu moglo pomoći da se bolje integriraju i da umove i granice ostave otvorenima, jest da se smanji histerija oko terorizma. Bila bi velika šteta ako bi se europski eksperiment slobode i tolerancije raspao zbog pretjeranog straha od terorista. Ne samo da bi se time ostvarili ciljevi terorista, nego bi se toj šačici fanatika dalo preveliko pravo odlučivanja o budućnosti čovječanstva. Terorizam je oružje marginalnog i slabog dijela čovječanstva. Kako mu je uspjelo zavladati svjetskom politikom?

Treći dio: Očaj i nada

Unatoč dosad neviđenim izazovima i snažnim političkim nesuglasicama, čovječanstvo ih može prevladati uspijemo li kontrolirati strahove i biti malo skromniji u pogledu svojih stavova

TERORIZAM

Ne paničarite

Teroristi su majstori kontrole uma. Ubiju malo ljudi, a svejedno uspiju prestraviti milijarde i uzdrmati velike političke strukture poput Europske unije i SAD-a. Od 11. rujna 2001. godine teroristi su svake godine ubili oko 50 ljudi u Europskoj uniji, oko 10 u SAD-u, sedam u Kini i do 25.000 u cijelom svijetu (uglavnom u Iraku, Afganistanu, Pakistanu, Nigeriji i Siriji).[1] U usporedbi s tim, u prometnim nesrećama svake godine život izgubi oko 80.000 Europljana, 40.000 Amerikanaca, 270.000 Kineza... Ukupno, 1,25 milijuna ljudi.[2] Dijabetes i visoke razine šećera u krvi ubiju do 3,5 milijuna ljudi na godinu, dok onečišćenje zraka ubije oko sedam milijuna ljudi.[3] Zašto se onda više bojimo terorista nego šećera i zašto naše vlade gube izbore zbog sporadičnih terorističkih napada, ali ne i zbog kroničnog onečišćenja zraka?

Kao što značenje riječi kaže, terorizam je vojna strategija koja želi promijeniti političku situaciju širenjem straha, a ne stvaranjem materijalne štete. Tu strategiju gotovo uvijek primjenjuju vrlo slabe skupine koje svojim neprijateljima ne mogu nanijeti puno materijalne štete. Naravno, svaka vojna akcija širi strah, ali u konvencionalnom ratovanju strah je samo nusproizvod materijalnih gubitaka i često je proporcionalan sili koja nanosi gubitke. U terorizmu je strah glavni i postoji zapanjujući ne-

srazmjer između stvarne snage terorista i straha koji uspijevaju izazvati.

Nije uvijek jednostavno političku situaciju promijeniti nasiljem. Prvi dan Bitke na Sommi, 1. srpnja 1916. godine, ubijeno je 19.000 britanskih vojnika, a još 40.000 ih je ranjeno. Do kraja bitke u studenom obje strane su zajedno imale više od milijun žrtava, uključujući 300.000 mrtvih.[4] Ali taj strašni pokolj jedva da je promijenio političku ravnotežu sila u Europi. Bile su potrebne još dvije godine i još milijuni žrtava da bi se nešto napokon promijenilo.

U usporedbi s ofenzivom na Sommi, terorizam djeluje slabašno. U napadima u Parizu u studenom 2015. godine ubijeno je 130 ljudi, u bombaškom napadu u Bruxellesu u ožujku 2016. godine 32, a u bombaškom napadu u manchesterskoj areni u svibnju 2017. godine 22 ljudi. Godine 2002., na vrhuncu palestinske terorističke kampanje protiv Izraela, kad su autobusi i restorani svakodnevno bombardirani, broj ljudskih žrtava popeo se na 451 Izraelca.[5] Iste godine 542 Izraelca poginula su u prometnim nesrećama.[6] Nekoliko terorističkih napada, poput podmetanja bombe na Pan Amov let 103 iznad Lockerbieja 1988. godine, ubilo je stotine ljudi.[7] U napadima u SAD-u 11. rujna 2001. postavljen je novi rekord - smrtno je stradalo gotovo 3000 ljudi.[8] Ali čak je i to zasjenjeno konvencionalnim ratovanjem. Ako dodate sve ljude ubijene i ranjene u Europi u terorističkim napadima od 1945. godine - uključujući žrtve nacionalističkih, vjerskih, ljevičarskih i desničarskih skupina - ukupni će broj i dalje biti manji od broja žrtava bilo koje mračne bitke Prvog svjetskog rata, poput Treće bitke kod rijeke Aisne (250.000 žrtava) ili Desete bitke na Soči (225.000).[9]

Zašto se onda teroristi nadaju da će nešto postići? Nakon terorističkog čina neprijatelj i dalje ima isti broj vojnika, tenkova i brodova kao i prije. Neprijateljeva komunikacijska mreža, njegove ceste i željeznice velikim su dijelom netaknute. Njegove tvornice, luke i baze također. A ipak, iako ne mogu ugroziti neprijateljevu materijalnu moć, teroristi se nadaju da će strah i zbunjenost natjerati neprijatelja da zloupotrijebi svoju netaknu-

tu snagu i da pretjerano reagira. Teroristi računaju na to da će neprijatelj u bijesu iskoristiti svoju golemu snagu protiv njih i podići puno nasilniju vojnu i političku oluju koju teroristi sami nikad ne bi mogli stvoriti. U svakoj se oluji dogode razne nepredviđene stvari. Počine se pogreške, zločini, javno mnijenje se koleba, neutralni zauzimaju stav, a ravnoteža moći se pomiče. Teroristi stoga nalikuju muhi koja pokušava uništiti staklarni- cu. Muha je toliko slaba da ne može pomaknuti ni jednu jedinu čašu. Pa kako onda može uništiti staklarnicu? Ako pronađe slona, uđe mu u uho i počne zujati. Slon poludi od straha i ljutnje, pa uništi staklarnicu. To se dogodilo nakon 11. rujna, kad su islamski fundamentalisti nahuškali američkog bika da uništi bliskoistočnu staklarnicu. I sad buja u tim krhotinama. A svijetu ne nedostaje bikova nagle ćudi.

Ponovno miješanje karata

Terorizam je vrlo neprivlačna vojna strategija jer ostavlja sve važne odluke u rukama neprijatelja. Budući da su sve opcije kojima je raspolagao prije napada i dalje tu, neprijatelj ima potpunu slobodu odabrati jednu od njih. Vojske obično pokušavaju pod svaku cijenu izbjeći takvu situaciju. Kad napadaju, ne žele izvesti zastrašujući spektakl koji bi prestrašio neprijatelja i natjerao ga u protunapad. Umjesto toga, nastoje neprijatelju nanijeti značajnu materijalnu štetu i smanjiti njegovu sposobnost za osvetom. Posebno nastoje ukloniti njegovo najopasnije oružje i najopasnije opcije. Japan je to, na primjer, napravio u prosincu 1941. godine, kad je pokrenuo iznenadni napad na SAD i potopio američku pacifičku flotu u Pearl Harboru. Nije to bio terorizam. To je bio rat. Japanci nisu mogli biti sigurni kako će Amerikanci uzvratiti na napad, ali su mogli biti sigurni u jedno: što god Amerikanci odlučili, dogodine neće moći poslati flotu na Filipine ili Hong Kong.

Izazivanje neprijateljeve reakcije, a da mu se ne ukloni sve oružje ili opcije, očajnički je čin koji se poduzima samo kad nema druge mogućnosti. Kad god je moguće nanijeti ozbiljnu materijalnu štetu, ne poseže se za pukim terorizmom. Da su u prosincu 1941. godine Japanci torpedirali civilni putnički brod i ostavili pacifičku flotu u Pearl Harboru netaknutom, bila bi to potpuna ludost.

Teroristi, međutim, nemaju mnogo izbora. Toliko su slabi da ne mogu ratovati. Stoga odlučuju proizvesti kazališni spektakl u nadi da će izazvati neprijatelja i navesti ga na pretjeranu reakciju. Teroristi proizvode zastrašujući spektakl nasilja koji zaokuplja našu maštu i okreće je protiv nas. Zbog ubojstva šačice ljudi, za živote strahuju milijuni drugih. Da bi smirile te strahove, vlade na teatar terora reagiraju predstavama o sigurnosti, demonstrirajući golemu silu poput progona cijelog stanovništva ili invazije stranih zemalja. U većini slučajeva su te pretjerane reakcije na terorizam mnogo veća opasnost za sigurnost nego sami teroristi.

Teroristi stoga ne razmišljaju kao vojni generali, nego kao kazališni producenti. Javno sjećanje na napade 11. rujna potvrđuje da svi to intuitivno razumiju. Ako pitate ljude što se dogodilo 11. rujna, vjerojatno će reći da je Al-Kaida srušila tornjeve Svjetskog trgovačkog centra. Ali napad nije uključivao samo tornjeve, nego i dvije druge akcije, naročito uspješan napad na Pentagon. Kako to da ga se sjeća malo ljudi?

Da je napad 11. rujna bio konvencionalna vojna kampanja, napadu na Pentagon pripala bi većina pozornosti. U njemu je Al-Kaida uspjela uništiti dio neprijateljeva središnjeg stožera ubivši i ranivši više zapovjednike i vojne analitičare. Zašto onda javnost pridaje mnogo veću važnost uništavanju dviju civilnih zgrada i pogibiji brokera, računovođa i službenika? Zato što je Pentagon relativno niska i naizgled skromna zgrada, dok je Svjetski trgovački centar visok totem čiji je krah proizveo golem audiovizualni efekt. Svi koji su vidjeli snimke urušavanja nisu ih mogli zaboraviti. Zato što intuitivno razumijemo da je terorizam kazalište, sudimo ga prema njegovom emocionalnom, a ne materijalnom utjecaju.

Kao i teroristi, i oni koji se bore protiv terorizma trebaju više razmišljati kao kazališni producent a manje kao generali. Prije svega, ako se želimo učinkovito boriti protiv terorizma, moramo shvatiti da nas ništa što teroristi čine ne može poraziti. Možemo se poraziti jedino mi sami ako pretjerano i na pogrešan način reagiramo na provokacije terorista. Teroristi se upuštaju u nemoguću misiju: nasiljem žele promijeniti političku ravnotežu moći iako nemaju vojsku. Da bi postigli svoj cilj, teroristi i pred državu postavljaju nemoguću misiju: da dokaže kako može zaštititi sve građane od političkog nasilja, svugdje i u bilo kojem trenutku. Teroristi se nadaju da će država, pokušavajući izvršiti tu nemoguću misiju, promiješati političke karte i

dodijeliti im neki as.

Istina, kad država odgovori na izazov, obično uspije slomiti teroriste. Razne su države posljednjih desetljeća uspjele uništiti stotine terorističkih organizacija. Između 2002. i 2004. godine Izrael je pokazao da se čak i najstrašnije terorističke kampanje mogu suzbiti čistom silom.[10] Teroristi dobro znaju da u takvom sukobu izgledi nisu na njihovoj strani, ali su vrlo slabi i nemaju drugih vojnih opcija, pa malo toga mogu izgubiti, a puno dobiti. S vremena na vrijeme politička oluja koju stvore protuteroristič- ke kampanje zaista ide na ruku teroristima, pa to kockanje i ima smisla. Terorist je poput kockara koji u ruci ima vrlo loše karte te stoga pokušava uvjeriti protivnike da se ponovo promiješaju. Ne može izgubiti ništa, a može dobiti sve.

Maleni novčić u velikoj praznoj staklenci

Zašto bi država pristala na miješanje karata? Budući da je materijalna šteta koju terorizam uzrokuje zanemariva, država, teoretski gledano, ne bi trebala poduzimati ništa ili bi trebala poduzimati snažne, ali diskretne mjere, daleko od kamera i mikrofona. Države zapravo često rade upravo to. Ponekad, međutim, izgube strpljenje i reagiraju pretjerano nasilno i javno, čime idu na ruku teroristima. Zašto su države toliko osjetljive na provokacije terorista?

Države teško odolijevaju tim provokacijama jer se legitimnost moderne države temelji na obećanju da će javna sfera biti

oslobođena političkog nasilja. Neki režim može izdržati strašne katastrofe, čak ih i ignorirati, pod uvjetom da se njegov legitimitet ne temelji na njihovu sprječavanju. S druge strane, neki režim može propasti zbog manjeg problema ako se smatra da taj problem potkopava njegov legitimitet. U 14. stoljeću je Crna smrt ubila između četvrtine i polovice europskog stanovništva, ali nijedan kralj zbog toga nije izgubio prijestolje, niti se previše trudio svladati kugu. Nitko tada nije smatrao da je sprječavanje kuge kraljev posao. S druge strane, vladari koji su dopustili da se njihovim područjem širi vjerska hereza mogli su izgubiti krunu, pa čak i glavu.

Danas vlada ipak može manje opterećeno pristupati slučajevima obiteljskog i seksualnog nasilja nego terorizmu, jer unatoč utjecaju pokreta poput #MeToo, silovanje ne potkopava legitimitet vlade. U Francuskoj se, na primjer, vlastima na godinu prijavi više od 10.000 slučajeva silovanja, uz vjerojatno desetke tisuća slučajeva koji ostanu neprijavljeni.[11] Ali silovatelje i nasilne muževe ne smatra se egzistencijalnom prijetnjom francuskoj državi jer, povijesno gledano, država nije izgrađena na obećanju da će eliminirati seksualno nasilje. Nasuprot tome, mnogo rjeđi slučajevi terorizma smatraju se smrtonosnom prijetnjom za Francusku jer su tijekom posljednjih nekoliko desetljeća moderne zapadnjačke države svoj legitimitet postupno izgradile na eksplicitnom obećanju da neće tolerirati političko nasilje unutar svojih granica.

U srednjem vijeku javna je sfera bila puna političkog nasilja. Sposobnost da se iskoristi nasilje bila je doista ulaznica za političku igru, a onaj tko nije imao tu sposobnost, nije bio politički značajan. Brojne plemićke obitelji angažirale su vojne snage, kao i mnogi gradovi, cehovi, crkve i samostani. Kad bi preminuo opat pa bi nastala rasprava o nasljedstvu, suparničke frakcije - koje su činili svećenici, lokalni moćnici i zainteresirani susjedi - često bi koristile oružanu silu da odluče o tom pitanju.

U takvom svijetu terorizmu nije bilo mjesta. Tko god nije bio snažan da nanese značajnu materijalnu štetu, bio je nebitan.

Daje 1150. godine nekolicina muslimanskih fanatika ubila šačicu civila u Jeruzalemu zahtijevajući da križari napuste Svetu zemlju, reakcija na to prije bi bila ismijavanje nego strah. Ako ste željeli da vas se shvati ozbiljno, morali ste steći kontrolu nad barem jednom ili dvije utvrde. Terorizam nije zabrinjavao naše srednjovjekovne pretke jer su imali puno većih problema.

Tijekom suvremenog doba centralizirane države postupno su smanjile razinu političkog nasilja na svojim teritorijima, a u posljednjih nekoliko desetljeća zapadne su ga zemlje uspjele gotovo potpuno iskorijeniti. Građani Francuske, Velike Britanije ili SAD-a mogu se boriti za prevlast u gradovima, korporacijama, organizacijama, pa čak i u samoj vladi, bez ikakve potrebe za oružanom silom. Zapovjedništvo nad bilijunima dolara, milijunima vojnika i tisućama brodova, zrakoplova i nuklearnih projektila prelazi s jedne skupine političara na drugu bez ispaljena metka. Ljudi su se na to brzo navikli smatrajući to svojim prirodnim pravom. Slijedom toga, čak se i mjestimičan čin političkog nasilja, koji ubije nekoliko desetaka ljudi, smatra smrtonosnom prijetnjom legitimitetu, pa čak i opstanku države. Malen novčić u velikoj praznoj staklenci proizvodi mnogo buke. Zbog toga je kazalište terorizma toliko uspješno. Država je stvorila golem prostor oslobođen političkog nasilja, koji sada služi kao pojači- vač zvuka, pojačavajući utjecaj svakog oružanog napada, koliko god malen bio. Što manje političkog nasilja u državi ima, to je veći šok javnosti na teroristički čin. Ubijanje nekolicine ljudi u Belgiji privuče više pažnje nego ubijanje stotina ljudi u Nigeriji Bi Iraku. Paradoksalno je, dakle, da je upravo uspjeh moderne države u sprječavanju političkog nasilja razlog zbog kojeg je toliko podložna terorizmu.

Država je mnogo puta naglasila da neće tolerirati političko nasilje unutar svojih granica. Građani su, sa svoje strane, navikli na nultu razinu političkog nasilja. Stoga kazalište straha stvara instinktivni strah od anarhije, ostavljajući dojam da će se društveni poredak svakog trena raspasti. Nakon stoljeća krvavih borbi, ispuzali smo iz crne rupe nasilja ali osjećamo da je ona

još uvijek tu negdje i da strpljivo čeka ponovo nas progutati. Nekoliko jezivih strahota - i već zamišljamo da ponovo upadamo u nju.

Da bi se ti strahovi ublažili, država je na kazalište straha prisiljena reagirati kazalištem sigurnosti. Najučinkovitiji odgovor na terorizam mogla bi biti dobra obavještajna mreža i tajna akcija protiv financijskih veza koje terorizam održavaju na životu. Ali to građani ne mogu gledati na televiziji. Građani su vidjeli terorističku dramu urušavanja Svjetskog trgovačkog centra. Država se osjeća prisiljenom uprizoriti spektakularnu protudramu, s još više vatre i dima. Tako da, umjesto da djeluje tiho i efikasno, država stvara moćnu oluju, koja nerijetko ispuni najpoželjnije snove terorista.

Kako bi se onda država trebala nositi s terorizmom? Uspješna protuteroristička borba treba se voditi na tri fronta. Prvo, vlade se trebaju fokusirati na tajne akcije protiv terorističkih mreža. Drugo, mediji trebaju sagledavati stvari u perspektivi i izbjegavati histeriju. Kazalište terora ne može uspjeti bez publiciteta. Na žalost, mediji prečesto taj publicitet daju besplatno. Opse- sivno izvještavaju o terorističkim napadima i uvelike napuhuju opasnost jer izvještaji o terorizmu prodaju novine mnogo bolje od izvještaja o dijabetesu ili onečišćenju zraka. Treća fronta je mašta svih nas kao pojedinaca. Teroristi zarobljavaju našu maštu i koriste je protiv nas. Na pozornici našeg uma teroristički napad uvježbavamo uvijek iznova - prisjećajući se 11. rujna ili posljednjeg samoubilačkog bombaškog napada. Teroristi ubiju stotinjak ljudi, ali 100 milijuna ljudi natjeraju da misle kako iza svakog ugla vreba ubojica. Odgovornost je svakoga građanina ili građanke da oslobodi maštu od terorista i prisjeti se stvarnih dimenzija prijetnje. Naš unutarnji strah potiče medije da opsesiv- no izvještavaju o terorizmu i vladu da reagira pretjerano. Uspjeh ili neuspjeh terorizma stoga ovisi o nama. Ako dopustimo da našu maštu zarobe teroristi, a potom pretjerano reagiramo na vlastite strahove, terorizam će uspjeti. Ako maštu oslobodimo terorista i reagiramo na uravnotežen i miran način, terorizam će propasti.

Terorizam postaje nuklearan

Prethodna analiza vrijedi za terorizam kakav smo poznavali u posljednja dva stoljeća i kakav se trenutno pojavljuje na ulicama New Yorka, Londona, Pariza i Tel Aviva. Ali dođu li teroristi do oružja za masovno uništenje, drastično će se promijeniti narav terorizma, ali i narav države i svjetske politike. Ako male organizacije šačice fanatika mogu uništiti cijele gradove i ubiti milijune ljudi, javna sfera više neće biti lišena političkog nasilja. Stoga, iako je današnji terorizam većinom samo kazalište, budući nuklearni terorizam, kibernetički terorizam ili bioterorizam mogli bi biti puno ozbiljnija prijetnja, koja zahtijeva mnogo drastičniju reakciju. Upravo zbog toga moramo biti vrlo oprezni u razlikovanju takvih hipotetskih scenarija od stvarnih terorističkih napada kojima smo dosad svjedočili. Strah da bi se teroristi jednog dana mogli domoći nuklearne bombe i uništiti New York ili London ne opravdava pretjeranu, histeričnu reakciju na teroriste koji automatskom puškom ili ukradenim kamionom ubiju desetak prolaznika.

Države bi trebale još više pripaziti kako ne bi krenule u progon svih disidentskih skupina samo zato što bi jednog dana mogle pokušati nabaviti nuklearno oružje ili hakirati naše sa- movozeće automobile i pretvoriti ih u skupinu robota ubojica. Također, iako vlade moraju nastaviti pratiti radikalne skupine i poduzimati mjere kako bi ih spriječile da preuzmu kontrolu nad oružjem masovnog uništenja, one moraju održavati ravnotežu između straha od nuklearnog terorizma i ostalih prijetećih scenarija. U posljednja dva desetljeća SAD je na rat protiv terorizma potrošio bilijune dolara i puno političkoga kapitala. George W. Bush, Tony Blair, Barack Obama i njihova administracija mogu donekle opravdano tvrditi kako ih je lov na teroriste natjerao da više razmišljaju o opstanku nego o nabavci nuklearnih bombi. Možda su tim putem spasili svijet od nuklearnog 11. rujna. Tvrdnja kako Al-Kaida ne bi nabavila nuklearno oružje da mi nismo pokrenuli rat protiv terorizma proturječna je, pa je teško prosuditi jeli točna. Svakako, međutim, možemo biti sigurni da

su Amerikanci i njihovi saveznici ratom protiv terora prouzročili ne samo golema uništenja diljem svijeta, nego su i stvorili nešto što ekonomisti nazivaju „oportunitetni trošak[11]. Novac, vrijeme i politički kapital uloženi u borbu protiv terorizma nisu se uložili u borbu protiv globalnog zatopljenja, AIDS-a i siromaštva, za postizanje mira i blagostanja u subsaharskoj Africi ili za stvaranje boljih odnosa s Rusijom i Kinom. Ako New York ili London s vremenom nestanu pod Atlantskim oceanom ili ako napetosti s Rusijom eskaliraju do otvorenog rata, ljudi bi za to lako mogli okriviti Busha, Blaira i Obamu, jer su se fokusirali na pogrešne probleme.

Teško je postaviti prioritete u realnom vremenu, dok je s druge strane previše jednostavno naknadno ih kritizirati. Optužujemo vođe da nisu uspjeli spriječiti katastrofe koje su se dogodile, a istodobno živimo u blaženom neznanju o katastrofama koje su izbjegnute. Stoga se ljudi osvrću na Clintonovu administraciju 1990-ih i krive ju za zanemarivanje prijetnje koju je predstavljala Al-Kaida. Ali 1990-ih je malo tko mogao zamisliti da će islamski teroristi započeti svjetski sukob zabijanjem putničkih zrakoplova u newyorške nebodere. S druge strane, mnogi su se bojali da bi se Rusija mogla potpuno raspasti i izgubiti kontrolu ne samo nad svojim nepreglednim teritorijem, nego i nad nuklearnim i biološkim bombama. Dodatan razlog za brigu bilo je i moguće širenje krvavih ratova u bivšoj Jugoslaviji na druge dijelove istočne Europe, čime bi došlo do sukoba između Mađarske i Rumunjske, Bugarske i Turske, ili između Poljske i Ukrajine. Mnogi su bili još zabrinutiji zbog ponovnog ujedinjenja Njemačke. Samo četiri i pol desetljeća nakon pada Trećeg Reicha, mnogi su ljudi i dalje osjećali instinktivni strah od moći Njemačke. Hoće li Njemačka, bez sovjetske prijetnje, postati dominantna supersila europskoga kontinenta? A Kina? Uznemirena slomom sovjetskog bloka, Kina bi mogla odbaciti svoje reforme, vratiti se tvrdolinijaškoj maoističkoj politici i završiti kao veća verzija Sjeverne Koreje.

Danas se možemo smijati tim zastrašujućim scenarijima jer znamo da se nisu ostvarili. Situacija u Rusiji se stabilizira-

la, većina istočne Europe mirno se integrirala u EU, ujedinjena Njemačka danas se slavi kao vođa slobodnog svijeta, a Kina je postala ekonomski motor cijelog globusa. Sve je to postignuto, barem djelomično, zahvaljujući konstruktivnoj politici SAD-a i EU-a. Bi li bilo pametnije da su se SAD i EU 1990-ih fokusirali na islamske ekstremiste umjesto na situaciju u bivšem sovjetskom bloku ili u Kini?

Ne možemo se pripremiti za svaku moguću situaciju. Prema tome, iako moramo spriječiti nuklearni terorizam, čovječanstvu to ne može biti prvi prioritet. A sasvim sigurno ne bismo trebali koristiti teoretsku prijetnju nuklearnog terorizma kao opravdanje za pretjerane reakcije na uobičajene terorističke napade. Riječ je o različitim problemima koji zahtijevaju različita rješenja.

Ako se, unatoč našem trudu, terorističke skupine naposljetku ipak domognu oružja za masovno uništenje, teško je znati kako će se voditi politički sukobi, ali će biti potpuno drukčiji od terorističkih i protuterorističkih kampanji s početka 21. stoljeća. Ako 2050. godine svijet bude pun nuklearnih terorista i biote- rorista, njihove žrtve prisjećat će se svijeta iz 2018. godine s čežnjom i nevjericom; kako su se ljudi koji su živjeli tako sigurnim životom ipak osjećali toliko ugroženima?

Naravno, naš trenutni osjećaj opasnosti ne stvara samo terorizam. Velik broj stručnjaka i laika strahuje da treći svjetski rat vreba iza ugla, kao da smo sličan film već jednom gledali, prije stotinjak godina. Kao i 1914. godine, čini se da nas i u 2018. rastuće tenzije između velikih sila zajedno s neukrotivim globalnim problemima sve više vuku prema svjetskom ratu. Je li ova tjeskoba opravdanija od našeg pretjeranog straha od terorizma?

11

RAT

Nikad ne podcjenjujte ljudsku glupost

Posljednja desetljeća bila su najmiroljubivije razdoblje u ljudskoj povijesti. Dok je u ranim poljoprivrednim društvima nasilje uzrokovalo do 15 posto svih ljudskih smrti, a u 20. stoljeću oko 5 posto, danas je nasilje uzrok tek 1 posto smrti.[1] No od svjetske financijske krize 2008. godine stanje u svijetu sve se brže pogoršava, huškanje na rat ponovo je u modi, a izdaci za vojsku sve su veći.[2]1 stručnjaci i laici strahuju da bi, baš kao što je 1914. godine ubojstvo austrijskog nadvojvode pokrenulo Prvi svjetski rat, u 2018. godini neki incident u sirijskoj pustinji ili neki nerazumni potez na korejskom poluotoku mogao izazvati globalni sukob. S obzirom na rastuće napetosti u svijetu i osobnosti vođa u VVashingtonu, Pyongyangu i nekoliko drugih mjesta, za to sasvim sigurno postoji razlog. Ipak, postoji nekoliko ključnih razlika između 2018. i 1914. godine. Konkretno, 1914. godine rat je uvelike privlačio elite diljem svijeta jer su postojali brojni konkretni primjeri da uspješni ratovi pridonose ekonomskom blagostanju i političkoj moći. S druge se strane čini da su u 2018. godini uspješni ratovi ugrožena vrsta.

Od doba Asiraca i dinastije Qin velika carstva obično su nastajala nasilnim osvajanjima. I 1914. godine sve su velike sile svoj status dugovale uspješnom ratovanju. Na primjer, imperijalni Japan postao je regionalna sila zbog svojih pobjeda nad Ki-

nom i Rusijom, Njemačka je postala prva država Europe nakon što je pobijedila Austro-Ugarsku i Francusku, a Velika Britanija je stvorila najveće i najbogatije carstvo na svijetu nizom manjih ratova diljem globusa. Godine 1882. Britanija je stoga napala i osvojila Egipat izgubivši samo 57 vojnika u odlučujućoj bitki kod Tel el-Kebira.[3] Dok zauzimanje neke muslimanske zemlje danas zvuči kao zapadnjačka noćna mora, Britanci su nakon te bitke naišli samo na manji oružani otpor i potom više od šest desetljeća upravljali dolinom Nila i iznimno važnim Sueskim kanalom. Ostale europske sile slijedile su britanski primjer, a kad god su vlade u Parizu, Rimu ili Bruxellesu razmišljale o slanju vojske u Vijetnam, Libiju ili Kongo, jedino čega su se bojale bilo je da bi ih netko mogao u tome pretećи.

Čak su i Sjedinjene Američke Države svoj status velike sile dugovale vojnom djelovanju, a ne isključivo ekonomskim pothvatima. Godine 1846. napale su Meksiko i osvojile Kalifor- niju, Nevadu, Utah, Arizonu, New Mexico i dijelove Colorada, Kansasa, Wyominga i Oklahome. Mirovnim sporazumom potvrđeno je i prethodno američko pripajanje Teksasa. Oko 13.000 američkih vojnika poginulo je u ratu zbog kojeg je SAD dobio 2,3 milijuna četvornih kilometara (što je više nego zbroj teritorija Francuske, Velike Britanije, Njemačke, Španjolske i Italije).[4] Bila je to pogodba tisućljeća. Stoga su 1914. godine elite u Was- hingtonu, Londonu i Berlinu točno znale kako izgleda uspješan rat i koliko se iz njega može dobiti. S druge strane, u 2018. godini globalne elite imaju dobar razlog za sumnju da je takva vrsta ratovanja izumrla. Iako neki diktatori Trećeg svijeta i nedržavni akteri i dalje uspijevaju profitirati od rata, čini se da velike sile više ne znaju kako to postići.

Najveća pobjeda našeg vremena - kad je SAD porazio Sovjetski Savez - postignuta je bez velikog vojnog sukoba. SAD je u Prvom zaljevskom ratu nakratko osjetio staru vojnu slavu, ali ga je to samo nagnalo da potroši bilijune na ponižavajuće vojne neuspjehe u Iraku i Afganistanu. Kina, najvažnija sila u usponu ranog 21. stoljeća, od neuspješnog napada na Vijetnam 1979. godine marljivo je izbjegavala sve vojne sukobe te svoj uspon

duguje isključivo ekonomskim faktorima. U tome nije slijedila japanska, njemačka ili talijanska carstva iz razdoblja prije 1914. godine, nego japansko, njemačko i talijansko ekonomsko čudo iz razdoblja nakon 1945. U svim tim slučajevima ekonomsko blagostanje i geopolitička moć postignuti su bez ispaljenog metka.

Čak i na Bliskom istoku - u borbenoj areni svijeta - regionalne sile ne znaju kako uspješno ratovati. Iran nije dobio ništa od dugotrajnoga krvoprolića, iransko-iračkog rata, i kasnije je izbjegavao sve izravne vojne sukobe. Iranci financiraju i naoružavaju lokalne pokrete sve od Iraka do Jemena i šalju svoju Revolucionarnu gardu da pomaže njihovim saveznicima u Siriji i Libanonu, ali dosad su vodili računa o tome da ne napadaju druge zemlje. Iran je nedavno postao regionalni hegemon, ali ne zbog briljantne pobjede na bojišnici, nego zbog toga što nema nikog drugog tko bi zauzeo tu poziciju. Njegova dva glavna neprijatelja - SAD i Irak - upleli su se u rat koji je uništio i Irak i američke apetite za bliskoistočnim kaljužama, ostavljajući pritom Iran da uživa u plijenu.

Gotovo se isto može reći i za Izrael. Posljednji uspješni rat vodio je 1967. godine. Od tada je napredovao unatoč brojnim ratovima, a ne zahvaljujući njima. Većina područja koja je okupirao postala su za njega teško ekonomsko breme i politička odgovornost koja ga ograničava. Kao i Iran, Izrael je u posljednje vrijeme popravio svoj geopolitički položaj, ali ne ratovanjem, nego izbjegavanjem vojnih avantura. Dok je rat pustošio neprijatelje Izraela u Iraku, Siriji i Libiji, Izrael se distancirao. Ne dopustiti da se Izrael uvuče u građanski rat u Siriji nedvojbeno je Netanvahuovo najveće političko postignuće (od ožujka 2018). Da su željele, Izraelske obrambene snage zauzele bi Damask za tjedan dana, ali što bi Izrael time dobio? Izraelskim obrambenim snagama bilo bi čak jednostavnije osvojiti Gazu i svrgnuti Hamasov režim, ali Izrael je više puta odbio to učiniti. Unatoč svoj svojoj vojnoj hrabrosti i agresivnoj retorici izraelskih političara, Izrael zna da se ratovanjem malo toga može dobiti. Poput SAD-a, Kine, Njemačke, Japana i Irana, čini se da i Izrael razu-

mije kako je najuspješnija strategija u 21. stoljeću jednostavno čekati i pustiti ostale da odrade sve umjesto tebe.

Pogled iz Kremlja

Dosad je jedina uspješna invazija u 21. stoljeću koju je pokrenula velika sila bilo rusko osvajanje Krima. U veljači 2014. godine ruske su snage napale susjednu Ukrajinu i okupirale krim- ski poluotok, koji je potom pripojen Rusiji. Gotovo bez ikakve borbe, Rusija je stekla strateški iznimno važan teritorij, utjerala susjedima strah u kosti i ponovo se etablirala kao svjetska sila. Svejedno, pohod je uspio zahvaljujući izvanrednom spletu okolnosti. Ni ukrajinska vojska ni lokalno stanovništvo nisu Rusima pružali previše otpora, dok su se ostale sile suzdržavale od izravnog uplitanja. Te će se okolnosti teško moći reproducirati drugdje u svijetu. Ako je preduvjet za uspješan rat odsutnost protivnika koji su voljni oduprijeti se agresoru, dostupne opcije su ozbiljno ograničene.

Doista, kad je Rusija pokušala reproducirati svoj krimski uspjeh u drugim dijelovima Ukrajine, naišla je na znatno jači otpor, a rat u istočnoj Ukrajini zapeo je u neproduktivnoj pat- poziciji. Što je još gore (iz perspektive Moskve), rat je rasplamsao protursko raspoloženje u Ukrajini i tu zemlju iz saveznika pretvorio u zakletog neprijatelja. Baš kao što je uspjeh u Prvom zaljevskom ratu naveo SAD da se precijeni u Iraku, uspjeh na Krimu možda je naveo Rusiju da se precijeni u Ukrajini.

Promatrane zajedno, ruske ratove u Kavkazu i Ukrajini u ranom 21. stoljeću ne može se baš opisati kao uspješne. Iako su povećali prestiž Rusije kao svjetske sile, povećali su i nepovjerenje i animozitet prema Rusiji, a ekonomski gledano, bili su gubitak. Turistička naselja na Krimu i oronule tvornice iz sovjetskog razdoblja u Lugansku i Donjecku teško mogu nadoknaditi troškove rata, a sasvim sigurno ne kompenziraju troškove nastale zbog bijega kapitala i međunarodnih sankcija. Da bi se shvatila ograničenja ruske politike, treba samo usporediti golem ekonomski

napredak miroljubive Kine u posljednjih dvadeset godina s ekonomskom stagnacijom „pobjedničke" Rusije u istom razdoblju."

Unatoč hrabrim govorima iz Moskve, ruska elita vjerojatno je vrlo svjesna stvarnih troškova i koristi svojih vojnih avantura, zbog čega je dosad vrlo dobro pazila da ne dode do njihova zaoštravanja. Rusija slijedi princip školskog nasilnika: odaberi najslabije dijete i nemoj ga baš pretući, da se učitelj ne bi umiješao. Da je Vladimir Putin vodio svoje ratove u maniri Staljina, Petra Velikog ili Džingis-kana, ruski bi tenkovi odavno jurnuli na Tbilisi i Kijev, ako ne i na Varšavu i Berlin. Ali Putin nije ni Džingis-kan ni Staljin. Čini se da bolje od ikog drugog zna kako se s vojnom moći u 21. stoljeću ne može dospjeti daleko i da vođenje uspješnog rata znači vođenje ograničenog rata. Čak je i u Siriji, unatoč nemilosrdnom bombardiranju ruskih aviona, pazio da ograniči ruske tragove, prepusti sve ozbiljnije borbe drugima i spriječi da se rat proširi na susjedne države. Dapače, iz perspektive Rusije, svi njezini navodno agresivni potezi posljednjih godina nisu bili potezi započinjanja novog svjetskog rata, nego pokušaj da ojača svoju ogoljelu obranu. Rusi opravdano mogu istaknuti da ih se nakon miroljubivog povlačenja u kasnim 1980-ima i ranim 1990-ima tretiralo kao poraženog neprijatelja. SAD i NATO iskoristili su rusku slabost te, iako su obećavali suprotno, proširili NATO na istočnu Europu, čak i na neke bivše sovjetske republike. Zapad je nastavio zanemarivati ruske interese na Bliskom istoku, napao Srbiju i Irak pod sumnjivim izgovorima i općenito Rusiji jasno dao do znanja da može računati samo na vlastitu vojnu moć kako bi zaštitila svoje područje interesa od invazije sa zapada. Iz te perspektive, za nedavne ruske vojne poteze može se okriviti Bi 11 a Clintona i Georgea W. Busha jednako kao i Vladimira Rutina.

Naravno, ruske vojne akcije u Gruziji, Ukrajini i Siriji možda se još ispostave počasnom paljbom u znak kretanja u mnogo hrabriji imperijalni pohod. Čak i ako Putin dosad nije imao ozbiljne planove za globalna osvajanja, njegove bi ambicije mogao raspiriti uspjeh. Ipak, bilo bi dobro prisjetiti se i da je Putinova Rusija znatno slabija od Staljinova SSSR-a te da, ako joj se ne

pridruže druge zemlje poput Kine, ne može izdržati novi hladni rat, a kamoli svjetski rat u punom opsegu. Rusija ima 150 milijuna stanovnika i BDP od četiri bilijuna američkih dolara. I u broju stanovnika i u proizvodnji nadmašuju je SAD (325 milijuna ljudi i 19 bilijuna dolara) i Europska unija (500 milijuna ljudi i 21 bilijun dolara).[6] SAD i EU zajedno imaju pet puta više ljudi nego Rusija i deset puta više dolara.

Nedavni tehnološki razvoji učinili su taj jaz i većim nego što se čini. SSSR je dosegao vrhunac sredinom 20. stoljeća, kad je teška industrija bila motor globalne ekonomije, a centralizirani sovjetski sustav isticao se masovnom proizvodnjom traktora, kamiona, tenkova i interkontinentalnih raketa. Danas su informacijske tehnologije i biotehnologije mnogo važnije od teške industrije, a Rusija se ne ističe ni u jednom ni u drugom. Iako ima impresivne sposobnosti ratovanja u kibernetskom prostoru, nedostaje joj civilni informatički sektor, a njezina se ekonomija uglavnom oslanja na prirodne resurse, posebice naftu i plin. Možda je to dovoljno za bogaćenje nekoliko oligarha i Putinovo zadržavanje na vlasti, ali je nedovoljno za dobivanje digitalne ili biotehnološke utrke u naoružanju. Pritom je još važnije da Puti- novoj Rusiji nedostaje univerzalna ideologija. Tijekom hladnog rata SSSR se oslanjao na globalnu privlačnost komunizma jednako kao i na globalni doseg Crvene armije. Putinizam, s druge strane, malo toga može ponuditi Kubancima, Vijetnamcima ili francuskim intelektualcima. Autoritarni nacionalizam možda se doista širi svijetom, ali po svojoj prirodi nije pogodan za uspostavljanje povezanih međunarodnih blokova. Dok su i poljski i ruski komunizam barem u teoriji bili posvećeni univerzalnim interesima međunarodne radničke klase, poljski i ruski nacionalizam po svojoj su definiciji posvećeni suprotnim interesima. Budući da Putinov uspon izaziva porast poljskog nacionalizma, Poljska će biti još manje naklonjena Rusiji nego prije. Stoga, iako se Rusija upustila u globalnu kampanju dezinformiranja i subverzije kojoj je cilj razbiti NATO i EU, ne djeluje kao da će se upustiti u globalnu kampanju fizičkog osvajanja. Možemo se samo nadati - donekle opravdano - da će preuzimanje Krima i

ruski upadi u Gruziju i istočnu Ukrajinu ostati izolirani incidenti, a ne nagovještaji novog ratnog doba.

Izgubljeno umijeće dobivanja ratova

Zašto je velikim silama u 21. stoljeću toliko teško uspješno | ratovati? ledan je razlog promjena prirode ekonomije. U prošli losti je ekonomska imovina bila pretežito materijalna, pa je bilo I relativno jednostavno obogatiti se osvajanjem. Ako ste porazili I neprijatelje na bojišnici, mogli ste iz toga profitirati pljačkanjem | njihovih gradova, prodajom njihovih civila na tržištu robljem : i zauzimanjem vrijednih polja pšenice i rudnika zlata. Rimlja- (ni su profitirali od prodaje Grka i Gala, a Amerikanci su u 19. I stoljeću napredovali zauzimanjem rudnika zlata u Kaliforniji i I rančeva stoke u Teksasu. No u 21. stoljeću tim se putem može | ostvariti samo sitna dobit. Danas se glavna ekonomska prednost | sastoji od stručnog i institucionalnog znanja, a ne od pšeničnih i polja, rudnika zlata ili čak naftnih polja, a znanje jednostavno ne možete osvojiti vojnom akcijom. Organizacija poput Islamske države možda i može profitirati od pljačkanja gradova i naftnih bušotina na Bliskom istoku - zaplijenili su više od 500 milijuna američkih dolara iz iračkih banaka i 2015. godine zaradili još 500 milijima prodajom nafte[7] - ali za velike sile poput Kine ili SAD-a to su neznatni iznosi. Teško je vjerovati da će Kina, s godišnjim BDP-om od više od 30 bilijuna dolara, započeti rat za bijednih milijardu dolara. Što se tiče trošenja bilijuna dolara na rat protiv SAD-a, kako bi Kina mogla otplatiti te troškove i nadoknaditi svu štetu i izgubljene trgovinske mogućnosti? Bi li pobjednička Narodnooslobodilačka vojska Kine opljačkala bogatstvo Silicij- ske doline? Istina, korporacije poput Applea, Facebooka i Googlea vrijede stotine milijardi dolara, ali to bogatstvo ne možete oteti silom. Ne postoje rudnici silicija u Silicijskoj dolini.

Uspješan rat bi, teoretski, ipak mogao biti vrlo koristan za pobjednika jer bi mu omogućio preslagivanje svjetskog trgovinskog sustava u vlastitu korist, kao što je Velika Britanija učinila

nakon pobjede nad Napoleonom, a SAD nakon pobjede nad Hitlerom. No, promjene u vojnoj tehnologiji otežavaju ponavljanje ovakvog pothvata u 21. stoljeću. Atomska je bomba pobjedu u nekom svjetskom ratu pretvorila u kolektivno samoubojstvo. Nije slučajnost da se, nakon Hirošime, velesile međusobno nikad nisu izravno sukobile te su se uključivale samo u ono što su (za njih) bile bitke malih uloga, u kojima je iskušenje da upotrijebe nuklearno oružje kako bi izbjegle poraz bilo malo. Doista, čak je i napad na drugorazrednu nuklearnu silu poput Sjeverne Koreje vrlo neprivlačan pothvat. Zastrašujuće je pomisliti što bi obitelj Kim mogla učiniti ako se suoči s vojnim porazom.

Cyber-ratovanje situaciju čini još gorom za tobožnje imperijaliste. U dobrim starim danima kraljice Viktorije i Maximo- vog topa britanska vojska mogla je masakrirati pleme u nekoj udaljenoj pustinji, a da time nije ugrozila mir u Manchesteru i Birminghamu. Čak i u doba Georgea W. Busha, SAD je mogao opustošiti Bagdad i Faludžu, a da Iračani nisu imali nikakvo sredstvo osvete upereno protiv San Francisca ili Chicaga. Ali da SAD danas napadne neku državu koja ima čak osrednje sposobnosti *cyber*-ratovanja, rat bi za nekoliko minuta mogao doći i do Kalifornije ili Illinoisa. Zlonamjerni softveri i logičke bombe mogli bi zaustaviti zračni promet u Dallasu, uzrokovati sudare vlakova u Philadelphiji i srušiti električnu mrežu u Michiganu.

U dobu velikih osvajača ratovanje je donosilo malu štetu i veliki profit. U Bitci kod Flastingsa 1066. godine Vilim Osvajač pokorio je cijelu Englesku u jednom jedinom danu, a cijena je bila nekoliko tisuća mrtvih. S druge strane, nuklearno oružje i *cyber*-ratovanje su tehnologije velike štete i malog profita. Takvo se oružje može iskoristiti da se unište cijele zemlje, ali ne i da se izgrade profitabilna carstva.

Stoga je u svijetu u kojem su negativna atmosfera i zveckanje oružjem sve glasniji, naš najbolji jamac za mir možda činjenica da velesile nisu upoznate s novijim slučajevima uspješnih ratova. Dok bi Džingis-kan ili Julije Cezar napali drugu zemlju bez imalo oklijevanja, današnji nacionalistički vođe poput

Erđogana, Modija ili Netanyahua puno govore, ali su jako oprezni kad je posrijedi stvarno pokretanje ratova. Naravno, kad bi netko pronašao formulu za uspješno ratovanje u uvjetima 21. stoljeća, vrata pakla otvorila bi se istog trena. Zbog toga je ruski uspjeh na Krimu osobito zastrašujući. Nadajmo se da će ostati iznimka.

Marš ludosti

Na žalost, čak i ako ratovi ostanu neprofitabilan posao, to nam neće u potpunosti jamčiti mir. Nikad ne smijemo podcije- y niti ljudsku glupost.

I na osobnom i na kolektivnom planu, ljudi su skloni sudjelovati u autodestruktivnim aktivnostima. Godine 1939. rat je vjerojatno bio kontraproduktivan potez za Sile osovine - ali to ipak nije spasilo svijet. Jedna od zapanjujućih stvari

o Drugom svjetskom ratu je da su nakon njega poražene sile napredovale kao nikad. Dvadeset godina nakon potpunog uništenja njihovih vojski i sloma njihovih carstava, Nijemci, Talijani

i Japanci uživali su u dotad neviđenom bogatstvu. Zašto su onda uopće išli u rat? Zašto su milijunima ljudi nanijeli bespotrebnu smrt i razaranje? Sve je to bio samo glupi pogrešni izračun. Godine 1930. japanski generali, admirali, ekonomisti i novinari složili su se da je Japan, bez kontrole Koreje, Mandžurije i kineske obale, osuđen na ekonomsku stagnaciju.[8] Svi su bili u krivu. Zapravo je slavno japansko ekonomsko čudo počelo tek nakon što je Japan izgubio sve svoje kopnene bitke.

Ljudska glupost jedna je od najvažnijih sila u povijesti, iako je, unatoč tome, često ne uzimamo u obzir. Političari, generali i znanstvenici promatraju svijet kao veliku šahovsku igru u kojoj svaki potez slijedi oprezne racionalne izračune. To je donekle točno. Tek je nekoliko vođa u povijesti bilo ludo u užem smislu te riječi, da je nasumce pomicalo pijune i lovce. General Tojo, Sadam Husein i Kim Jong II imali su racionalne razloge za svaki potez koji su odigrali. Problem je u tome što je svijet puno kompliciraniji od šahovske ploče, a ljudska racionalnost nije dorasla

zadatku da ga zaista razumije. Stoga čak i racionalni vođe ponekad čine vrlo glupe stvari.

Koliko bismo se onda trebali bojati svjetskog rata? Najbolje je izbjeći krajnosti. S jedne strane, rat je definitivno moguće izbjeći. Mirni završetak hladnog rata dokazuje da se čak i sukobi velesila mogu mirno razriješiti kad ljudi donesu ispravne odluke. Štoviše, pretpostavka da je novi svjetski rat neizbježan, krajnje je opasna, a usto i sugestivna. Ako države pretpostave da je rat neizbježan, ojačat će vojske, upustiti se u bezglave utrke u naoružavanju, odbiti kompromise i pretpostaviti da su sve geste dobre volje samo zamke. To je garancija izbijanja rata.

S druge strane, bilo bi naivno pretpostaviti daje rat nemoguć. Čak i ako je rat katastrofičan za sve, nijedan bog i nijedan zakon prirode ne štite nas od ljudske gluposti. A mogući lijek za ljudsku glupost je doza poniznosti. Nacionalne, vjerske i kulturne tenzije pogoršava veličanstveni osjećaj da su moja nacija, moja vjera i moja kultura najvažniji na svijetu - pa su zato moji interesi ispred interesa svih ostalih, ili čovječanstva uopće. Kako postići da nacije, vjere i kulture budu malo realističnije i skromnije kad je u pitanju njihovo stvarno mjesto u svijetu?

12
PONIZNOST

Niste centar svijeta

Većina ljudi obično vjeruje da su centar svijeta i da je njihova kultura glavni potporanj ljudske povijesti. Mnogi Grci vjeruju da je povijest počela s Homerom, Sofoklom i Platonom i da su sve važne ideje i izumi rođeni u Ateni, Sparti, Aleksandriji i Konstantinopolu. Kineski nacionalisti tvrde da je povijest zapravo počela sa Žutim carom i dinastijama Xia i Shang te da je sve što su zapadnjaci, muslimani ili Indijci postigli zapravo samo blijeda kopija izvorno kineskih otkrića. Hinduski nativisti odbijaju to kinesko hvalisanje i tvrde da su čak i avione i nuklearne bombe izumili drevni mudraci indijskog potkontinenta daleko prije Konfucija i Platona, a da i ne spominjemo Einsteina ili braću Wright. Jeste li znali, na primjer, da je Maharishi Ehardwaj izumio rakete i zrakoplove, daje Vishvvamitra ne samo izumio, nego i koristio projektile, da je Acharya Kanad bio otac atomske teorije te da se u *Mahabharati* precizno opisuje nuklearno oružje?[1]

Pobožni muslimani smatraju svu povijest prije proroka Muhameda uvelike nebitnom i vjeruju kako se sva povijest nakon otkrića Kurana vrti oko muslimanskog *ummeta.* Glavne iznimke su turski, iranski i egipatski nacionalisti, koji tvrde daje prije Muhameda upravo njihova nacija bila izvor svega dobroga u čovječanstvu te da su nakon otkrića Kurana većinom njihovi ljudi bili ti koji su čuvali čistoću islama i širili njegovu slavu.

Ne treba ni spominjati da su Britanci, Francuzi, Nijemci, Amerikanci, Rusi, Japanci i brojne druge skupine isto tako uvjereni kako bi čovječanstvo živjelo u neznanju punom barbarstva i nemorala da nije bilo spektakularnih postignuća njihovih nacija. Neki ljudi u povijesti išli su tako daleko da su zamišljali kako su njihove političke institucije i vjerske prakse bile ključne za same zakone fizike. Azteci su tako čvrsto vjerovali da sunce ne bi izlazilo i da bi se cijeli svemir raspao da oni nisu svake godine prinosili žrtve.

Sve su te tvrdnje netočne. U njima se spajaju svjesno nepoznavanje povijesti i nemala količina rasizma. Nijedna od današnjih vjera ili nacija nije postojala kad su ljudi kolonizirali svijet, pripitomljavali biljke i životinje, podizali prve gradove ili izumili pismo i novac. Moral, umjetnost, duhovnost i kreativnost univerzalne su ljudske sposobnosti usađene u naš DNK. Nastale su u kamenom dobu u Africi. Stoga je krajnje egoistično pripisivati im novije mjesto i vrijeme, bilo da je riječ o Kini u doba Žutog cara, Grčkoj u doba Platona ili Arabiji u doba Muhameda.

I sam sam itekako upoznat s takvim krajnjim egoizmom jer Židovi, moj vlastiti narod, također misle da su najvažniji na svijetu. Navedite bilo koje ljudsko postignuće ili izum i oni će si brzo pripisati zasluge. A budući da sam blizak s njima, znam i da su u to zaista uvjereni. Jednom sam išao nekom učitelju joge u Izraelu koji je na uvodnom satu sasvim ozbiljno objasnio da je jogu izmislio Abraham i da su svi osnovni položaji u jogi izvedeni oblici slova hebrejskog alfabeta! (Tako je položaj *trikonasana* oponašao oblik hebrejskog slova alef, tuladanda sana slovo dalet, itd.) Abraham je tim položajima podučavao sina jedne od svojih konkubina, koji je onda otišao u Indiju
i podučio Indijce. Kada sam pitao za dokaz, učitelj je citirao biblijski odlomak: „A sinovima od svojih suložnica dade Abraham samo darove i još ih za
za svoga života razašalje po istoku - daleko od svog sina Izaka - u Istočni kraj“ (Postanak 25:6). Što mislite, što su bili ti darovi? Kao što vidite, čak su i jogu zapravo izmislili Židovi

Smatrati Abrahama izumiteljem joge vrlo je rubno. Ipak, glavna struja judaizma i dalje svečano tvrdi da cijeli svemir postoji samo kako bi židovski rabini mogli proučavati svoje svete spise i da će, ako prestanu s tom praksom, svemiru doći kraj. Kina, Indija, Australija, pa čak i udaljene galaktike, bit će uništene ako rabini u Jeruzalemu i Brooklynu prestanu raspravljati
0 Talmudu. To je glavna točka vjere ortodoksnih Židova, a svakoga tko se usudi dovesti je u pitanje smatra se neukom budalom. Sekularni Židovi možda su malo skeptičniji po pitanju te grandiozne tvrdnje, ali i oni vjeruju da su glavni junaci povijesti
1 izvor ljudskog morala, duhovnosti i učenja.

Ono što mojim ljudima nedostaje u brojnosti i stvarnom utjecaju, to i više nego nadoknađuju *hutzpom.* Budući da je pristojnije kritizirati vlastiti narod nego strance, iskoristit ću primjer judaizma kako bih pokazao koliko su smiješna takva samodopadna uvjerenja, a čitateljima diljem svijeta prepustiti da prošire prazne priče iz vlastitih plemena.

Freudova majka

Moja knjiga *Sapiens: Kratka povijest čovječanstva* izvorno je napisana na hebrejskom, za izraelsku publiku. Nakon što je 2011. godine objavljena hebrejska verzija, najčešće pitanje izraelskih čitatelja bilo je zašto u svojoj povijesti ljudske vrste gotovo da nisam spominjao judaizam. Zašto sam opširno pisao o kršćanstvu, islamu i budizmu, a židovskoj vjeri i Židovima posvetio samo nekoliko riječi? Jesam li namjerno zanemarivao njihov golem doprinos ljudskoj povijesti? Jesam li imao neke zlobne Političke motive?

Izraelskim Židovima takva pitanja dolaze prirodno, jer ih se °d vrtića odgaja da misle kako je judaizam superzvijezda ljudske povijesti. Izraelska djeca obično završe dvanaest godina škole, a da ne steknu ni približno jasnu sliku o svjetskim podesnim procesima. Ne podučava ih se gotovo uopće o Kini, Indiji ili Africi. Iako uče o Rimskom Carstvu, Francuskoj re-

voluciji i Drugom svjetskom ratu, ti izolirani komadići slaga- lice ne pridonose nikakvoj sveobuhvatnoj priči. Umjesto toga, jedina koherentna povijest koju izraelski obrazovni sustav nudi počinje s hebrejskim Starim zavjetom, nastavlja se s razdobljem Drugog hrama, skakuće među raznim židovskim zajednicama za vrijeme dijaspore i kulminira usponom cionizma, holokausta te osnutkom Države Izrael. Većina učenika završi školu u uvjerenju da je to zasigurno glavna radnja cjelokupne ljudske povijesti. Jer čak i kad učenici čuju za Rimsko Carstvo ili Francusku revoluciju, rasprava u razredu koncentrira se na način na koji se Rimsko Carstvo ophodilo sa Židovima ili na to kakav je bio pravni i politički status Židova u Prvoj Francuskoj Republici. Ljudi koje se drži na takvoj povijesnoj dijeti vrlo teško probavljaju pomisao da je judaizam imao vrlo malen utjecaj na svijet kao cjelinu.

A istina je da je judaizam odigrao samo skromnu ulogu u analima naše vrste. Za razliku od univerzalnih religija poput kršćanstva, islama i budizma, judaizam je oduvijek bio plemensko vjerovanje. Judaizam se fokusira na sudbinu jedne male nacije i jedne sitne zemlje i ne zanimaju ga baš sudbine drugih ljudi i drugih zemalja. Primjerice, nije ga osobito briga za događaje u Japanu ili za ljude na indijskom potkontinentu. Stoga ne čudi da je njegova povijesna uloga bila ograničena.

Nedvojbeno je točno da je judaizam iznjedrio kršćanstvo i utjecao na rođenje islama - dvije najvažnije religije u povijesti. Ali zasluge za svjetska postignuća kršćanstva i islama - kao i krivnja za mnoge njihove zločine - pripadaju samim kršćanima i muslimanima, a ne Židovima. Kao što bi bilo nepošteno kriviti judaizam za mnoga masovna ubojstva križara (kršćanstvo je sto posto krivo), tako nema ni razloga pripisivati judaizmu zasluge za važnu kršćansku ideju da su sva ljudska bića jednaka pred Bogom (misao koja stoji u izravnoj suprotnosti sa židovskom ortodoksijom, koja čak smatra da su Židovi istinski nadmoćni svim drugim ljudima).

Uloga judaizma u priči o čovječanstvu pomalo nalikuje ulozi Freudove majke u modernoj povijesti Zapada. U dobru i zlu,

Sigmund Freud imao je neizmjeran utjecaj na znanost, kulturu, umjetnost i narodnu mudrost modernog Zapada. Također je točno da bez Freuđove majke ne bismo imali Freuda i da su Freudova osobnost, njegove ambicije i mišljenja vjerojatno do neke razine oblikovana odnosom s majkom - što bi i on sam prvi priznao. Ali, kad se piše povijest modernog Zapada, nitko ne očekuje cijelo poglavlje o Freudovoj majci. Slično tome, bez judaizma ne bismo imali kršćanstvo, ali to ne znači da mu u pisanju svjetske povijesti vrijedi pridavati veliku važnost. Ključno je pitanje što je kršćanstvo učinilo s naslijeđem svoje židovske majke.

Svakako je jasno da su Židovi jedinstveni ljudi sa zapanjujućom poviješću (iako to vrijedi za većinu naroda). Isto je tako jasno da je židovska tradicija puna dubokih promišljanja i plemenitih vrijednosti (iako sadrži neke upitne ideje i rasističke, mizogine i homofobne stavove). Također je jasno da su, s obzirom na brojnost, Židovi imali nesrazmjeran utjecaj na povijest posljednjih 2000 godina. Ali, pogledate li širu sliku naše povijesti kao vrste, od pojave *Homo sapiensa* prije 100.000 godina, ja-

jasno je da je židovski doprinos povijesti bio vrlo ograničen. Ljudi su

naselili cijeli planet, uveli poljoprivredu, podigli prve gradove i izumili pismo i novac tisućama godina prije judaizma. Čak i u posljednja dva tisućljeća, ako pogledate povijest iz perspektive Kineza ili Indijanaca, teško je primijetiti neki važan doprinos Židova, osim njegova posredovanja u kršćanstvu i islamu. Fle- brejski Stari zavjet postao je, naposljetku, temeljni kamen globalne ljudske kulture jer ga je kršćanstvo objeručke prihvatilo i integriralo u Bibliju. Talmud, s druge strane - koji po važnosti za židovsku kulturu uvelike premašuje Stari zavjet - kršćanstvo nije prihvatilo, pa je ostao ezoteričan tekst jedva poznat Arapima, Poljacima ili Nizozemcima, a da ne spominjemo Japance i Maye (što je baš šteta jer je Talmud daleko obzirnijai suosjećajna knjiga od Starog zavjeta).

Možete li navesti neko umjetničko djelo nadahnuto Starim zavjetom? Oh, to je lako: Michelangelov *David,* Verdijev *Nabucco,* Cecil B. DeMilleovih Deset zapovijedi. Znate li neko po-

znato djelo koje je inspiraciju pronašlo u Novom zavjetu? Ništa lakše: Leonardova *Posljednja večera*, Bachova *Muka po Mateju*, Monty Pythonov *Brianov život.* A sada pravi test: možete li nabrojiti nekoliko remek-djela nadahnutih Talmudom?

Iako su se židovske zajednice koje su proučavale Talmud rasule po cijelom svijetu, nisu igrale važnu ulogu u stvaranju kineskih carstava i demokratskog sustava, u europskim ekspedicijama ili industrijskoj revoluciji. Novac, sveučilište, parlament, banku, kompas, tiskarski i parni stroj, sve su to izumili nevjernici.

Etika prije Biblije

Izraelci često koriste pojam „tri velike religije" misleći pritom na kršćanstvo (2,3 milijarde sljedbenika), islam (1,8 milijardi) i judaizam (15 milijuna). Hinduizam, s njegovih milijardu vjernika, i budizam, s 500 milijuna sljedbenika - da i ne spominjemo šintoizam (50 milijuna) i sikhizam (25 milijuna) - ne uspijevaju prijeći prag.[2] Taj iskrivljeni koncept „triju velikih religija" u mislima Izraelaca često znači i pretpostavku da su sve velike religije i etničke tradicije proizašle iz utrobe judaizma, koji je bio prva religija što je propovijedala univerzalna etička pravila. Kao da su ljudi prije Abrahama i Mojsija živjeli u hobbesovskom prirodnom stanju bez ikakvih moralnih obaveza i kao da sav suvremeni moral proizlazi iz Deset Božjih zapovijedi. To je neutemeljena i drska ideja koja zanemaruje mnoge najvažnije svjetske etičke tradicije.

Plemena lovaca i skupljača iz kamenog doba imala su moralne kodove desetke tisuća godina prije Abrahama. Kad su prvi europski doseljenici u kasnom 18. stoljeću došli do Australije, susreli su plemena Aboridžina koja su imala dobro razvijen etički svjetonazor unatoč tome što uopće nisu znala tko su Mojsije, Isus i Muhamed. Bilo bi teško tvrditi da su kršćanski kolonizatori koji su nasilno izvlastili domoroce imali moralno superiornije standarde

Znanstvenici danas ističu da moralnost zapravo ima dubo- Jce evolucijske korijene, koji milijunima godina prethode pojavi čovječanstva. Svi društveni sisavci, poput vukova, dupina i majmuna, imaju etički kod, evolucijski prilagođen da bi promicao suradnju unutar skupine.[3] Kad se, na primjer, mladunčad vuka međusobno igra, drži se pravila „fer igre[a]. Ako jedno mladunče prejako ugrize drugo ili nastavi gristi protivnika koji se prevrnuo na leđa i predao, ostali će se mladunci prestati s njim igrati.[4]

Kod čimpanzi se od dominantnih članova skupine očekuje da poštuju pravo vlasništva slabijih članova. Ako mlađa ženka čimpanze pronađe bananu, čak će i alfa-mužjak izbjegavati ukrasti joj je. Ako prekrši to pravilo, vjerojatno će izgubiti svoj status.[3] Majmuni ne izbjegavaju samo iskorištavanje slabijih članova skupine, nego im ponekad čak i aktivno pomažu. Mužjak patuljaste čimpanze zvan Kidogo, koji je živio u zoološkom vrtu okruga Milvvaukee, patio je od ozbiljne srčane mane koja ga je činila slabim i zbunjenim. Kad se tek doselio u zoološki, nije se mogao ni orijentirati niti je razumio upute ljudskih čuvara. Kad su ostale čimpanze shvatile u kakvom je lošem stanju, umiješale su se. Često su ga uzimale za ruku i vodile gdje god je trebao ići. Ako bi se Kidogo izgubio, ispuštao bi glasne zvukove kojima bi signalizirao daje u nevolji i neki bi mu majmun odmah dojurio u pomoć. Jedan od Kidogovih glavnih pomagača bio je Lody, najviše rangirani mužjak u skupini, koji ne samo da ga je vodio, nego ga je i štitio. Dok su se svi drugi članovi skupine lijepo odnosili prema Kidogu, jedan mladi mužjak, Murph, često ga je nemilosrdno zadirkivao. Kad god bi Lođy primijetio takvo ponašanje, otjerao bi nasilnika ili zaštitnički stavio ruku oko Ki-đoga.[6]

Još dirljiviji slučaj dogodio se u džungli u Obali Bjelokosti. Nakon što je mlada čimpanza Oscar izgubio svoju majku, borio se da preživi sam. Nijedna ženka nije ga htjela usvojiti i brinuti se za njega jer su sve bile opterećene vlastitom mladunčadi. Oscar je postupno gubio na težini, zdravlju i vitalnosti. Ali kad se sve Činilo izgubljenim, Oscara je „usvojio' alfa-mužjak skupine, Freddy. Pobrinuo se za to da Oscar dobro jede, pa ga je čak nosio

uokolo na svojim leđima. Genetski testovi pokazali su da Freddy nije u rodu s Oscarom.[7] Možemo samo nagađati što je grubog starog vođu navelo da se pobrine za siroto mladunče, ali očito je da su vođe majmuna razvile sklonost pomaganju siromašnima, potrebitima i siročadi milijunima godina prije nego što je Biblija drevne Izraelce poučila da ne smiju „zlostavljati udovice ni siročad" (Izl 22:21) i prije nego što se prorok Amos žalio na društvenu elitu koja „tlači(te) potrebite, ugnjetava(te) siroma- he" (Amos 4:1). Čak i medu *Homo sapiensima* koji žive na drevnom Bliskom istoku, biblijski proroci nisu bili bez preteča. „Ne ubij" i „Ne ukradf bili su dobro poznati u pravnim i etičkim kodeksima sumerskih gradova država, faraonskog Egipta i babilonskog carstva. Povremeni dani odmora postojali su davno prije židovskog šabata. Tisuću godina prije nego što je prorok Amos ukorio izraelske elite zbog njihova okrutnog ponašanja, babilonski kralj Hamurabi objasnio je kako su mu veliki bogovi naložili da „pokaže pravdu u zemlji, da uništi zlo i pokvarenost, da zaustavi silno iskorištavanje slabih".[8]

U međuvremenu su u Egiptu - stoljećima prije Mojsijeva rođenja - pisari zapisivali priču o rječitom seljaku, koja govori o siromašnom seljaku čiju je imovinu ukrao pohlepni zemljoposjednik. Seljak je došao pred faraonove korumpirane službenike, a kad ga oni nisu uspjeli zaštititi, počeo im je objašnjavati zašto moraju osigurati pravdu i osobito štititi siromašne od bogatih. U jednoj slikovitoj alegoriji taj egipatski seljak objasnio je kako je slabašni imetak siromaha poput daha koji korupcija službenika guši kao začepljen nos.[9]

Mnogi biblijski zakoni kopiraju pravila koja su u Mezopota- miji, Egiptu i Kanaanu bila prihvaćena stoljećima, pa čak i tisućljećima, prije nego što su uspostavljena kraljevstva Juda i Izrael. Ako je biblijski judaizam tim zakonima dao ikakav jedinstven zaokret, onda je to bilo kad ih je iz univerzalnih pravila primjenjivih na sve ljude pretvorio u plemenski kodeks namijenjen primarno Židovima. Židovska moralnost primarno je nastala kao ekskluzivna, plemenska stvar te je donekle takva i ostala do dana današnjeg. Stari zavjet, Talmud i mnogi (iako ne svi) rabini

i dalje smatraju da je život Židova vredniji od života nevjernika, zbog čega je, na primjer, Židovu dopušteno oskvrnuti šabat da bi spasio drugog Židova od smrti, ali je to zabranjeno učiniti da bi se spasilo nevjernika (Babilonski Talmud, Joma 84:2).[10]

Neki židovski mudraci smatrali su kako se čak i zapovijed: „Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe!“ odnosi samo na Židove te da ne postoji apsolutno nikakva zapovijed koja nalaže da se ljubi nevjernike. Uistinu, izvorni tekst iz Levitskog zakonika kaže: „Ne budi osvetljiv prema zemljacima svojim i ne nosi ništa za njima, nego ljubi bližnjega svojega kao sebe samoga" (Lev 19:18), što stvara sumnju da se ono „bližnjega svoga" odnosi samo na ljude koje se smatra „zemljacima svojim". Tu sumnju uvelike učvršćuje činjenica da Biblija zapovijeda Židovima da istrijebe određene narode poput Amalekićana i Kanaanaca: „Ne ostavi u životu nijedne duše žive", nalaže sveta knjiga, „nego ih zatri sasvijem Heteje i Amoreje i Hananeje i Ferezeje i Jeveje i Jevuseje, kao što ti je zapovjedio Gospod Bog tvoj" (Pnz 20: 16- 17). Jedan je to od prvih zabilježenih slučajeva u ljudskoj povijesti u kojem je genocid predstavljen kao obvezujuća vjernikova dužnost.

Tek su kršćani odabrali neke dijelove židovskog moralnog koda, pretvorili ih u univerzalne zapovijedi i proširili ih svijetom. Kršćanstvo se odvojilo od judaizma upravo zbog toga. Dok mnogi Židovi i danas vjeruju da je takozvani odabrani narod bliži Bogu od svih ostalih nacija, utemeljitelj kršćanstva sveti Pa- vao propisao je u svojoj poznatoj Poslanici Galaćanima da „nije više važno je li tko Židov ili poganin, rob ili slobodan čovjek, pa čak ni muškarac ili žena - jer svi ste jedno u Kristu Isusu" (Galaćanima 3:28).

I ponovo moramo naglasiti kako, unatoč silnom utjecaju kr- šćanstva, to zasigurno nije bilo prvi put da je neki čovjek propovijedao univerzalnu etiku. Biblija je daleko od ekskluzivne krstionice ljudskog morala (i sreća da je tako, s obzirom na mnoge rasističke, mizogine i homofobne stavove u njoj). Konfucije, Laozi, Buda i Mahavira uspostavili su univerzalne etičke kodekse davno prije Pavla i Isusa, a da ništa nisu znali o Kanaanu ili

prorocima Izraelovim. Konfucije je podučavao da svaki čovjek mora voljeti druge kao što voli sebe otprilike 500 godina prije nego što je rabin Hilei Stariji rekao da je to srž Tore. A u vremenu u kojem je judaizam i dalje zagovarao žrtvovanje životinja i sistemsko istrebljenje cjelokupnih ljudskih populacija, Buda i Mahavira su svojim sljedbenicima nalagali da izbjegavaju nauditi ne samo svim ljudskim bičima, nego bilo kakvom osjetil- nom biću uopće, čak i kukcima. Stoga nema baš nikakvog smisla judaizmu i njegovu kršćanskom i muslimanskom potomstvu pripisivati zasluge za stvaranje ljudskog morala.

Rođenje bigoterije

Što onda s monoteizmom? Ne zaslužuje li judaizam barem posebnu zahvalu zato što je prvi promicao vjeru u jednoga Boga, što nije postojalo nigdje na svijetu (čak i ako su to uvjerenje kršćani i muslimani kasnije proširili više od Židova)? Možemo se nadmudrivati čak i oko toga, jer prvi jasan dokaz monoteizma dolazi iz vjerske revolucije faraona Eknatona iz 1350. godine prije Krista, a dokumenti poput Moapskoga kamena (koji je podigao moapski kralj Meša) ukazuju na to da se religija biblijskog Izraela gotovo uopće nije razlikovala od religija susjednih kralj evstava poput Moaba. Meša opisuje svog velikog boga Hemoša na gotovo isti način kao što Stari zavjet opisuje Jahvu. Ali problem sa stavom da je judaizam svijetu darovao monoteizam leži u činjenici kako se time baš i ne bi trebalo ponositi. Iz etičke perspektive, monoteizam je vjerojatno bio jedna od najgorih ideja u ljudskoj povijesti. Monoteizam je učinio vrlo malo za podizanje moralnih standarda u ljudi - vjerujete li zaista da su muslimani sami po sebi etičniji od hindua samo zato što vjeruju u jednog boga, a hindui u više njih? Jesu li kršćanski konkvistadori bili etičniji od poganskih indijanskih plemena? Monoteizam je ned- vojbeno učinio ljude znatno manje tolerantnima nego što su bili prije, pridonoseći tako širenju vjerskih progona i svetih ratova. Politeistima je bilo sasvim prihvatljivo da različiti ljudi štuju ra-

zličite bogove i provode različite obrede i rituale. Rijetko su se, ako i uopće, borili protiv drugih ljudi ili ih ubijali samo zbog njihovih vjerskih uvjerenja. Monoteisti su, s druge strane, vjerovali da je njihov bog jedini mogući bog i da zahtijeva sveopću pokornost. Kako su se kršćanstvo i islam širili svijetom, tako se širila i pojava križarskih ratova, džihada, inkvizicija i vjerske diskriminacije.[11]

Usporedite, na primjer, stav indijskog cara Ašoke u 3. stoljeću prije Krista sa stavom kršćanskih careva kasnog Rimskog Carstva. Car Ašoka vladao je carstvom koje je vrvjelo raznim vjerama, sektama i guruima. Sebi je dodijelio službene titule „Miljenik bogova“ i „Onaj koji je naklonjen svima“. Negdje oko 250. godine prije Krista izdao je carski dekret tolerancije kojim je dao do znanja da:

> *Miljenik bogova, kralj koji je naklonjen svima, odaje počast i asketima i poklonicima svih vjera (...) te smatra da bi trebao postojati rast u važnim elementima svih vjera. Rast u važnim elementima može se postići na razne načine, ali svaki od njih u svom korijenu sadrži suzdržanost u govoru, odnosno, izbjegavanje hvaljenja vlastite vjere ili osuđivanja vjere drugih bez dobrog razloga. Tko god hvali svoju vjeru zbog pretjerane pobožnosti, a osuđuje vjeru drugih s mišlju „Daj da slavim vlastitu vjeru] samo šteti svojoj vlastitoj vjeri. Stoga je kontakt među vjerama dobar. Treba slušati i poštivati nauk koji ispovijedaju drugi. Miljenik bogova, kralj koji je naklonjen svima, želi da svi budu upoznati s dobrim naukom drugih vjera.’*[2]

Petsto godina kasnije kasno Rimsko Carstvo bilo je jednako raznoliko kao i Ašokina Indija, ali kad je kršćanstvo stupilo na snagu, carevi su usvojili potpuno drugačiji pristup vjeri. Počevši od Konstantina Velikog i njegova sina Konstancija II., carevi su zatvarali sve nekršćanske hramove i zabranjivali „poganske“ obrede pod prijetnjom smrtnom kaznom. Progoni su kulminirali tijekom vladavine cara Teodozija Velikog - čije ime znači

„dan od Boga“ - koji je 391. godine izdao niz edikata kojima je sve vjere, osim kršćanstva i judaizma, proglasio ilegalnima (i judaizam se proganjao na brojne načine, ali ga je i dalje bilo legalno prakticirati).[13] Prema novim zakonima, čovjeka se moglo pogubiti čak i za štovanje Jupitera ili Mitre u privatnosti vlastita doma." Kao dio kampanje za čišćenje carstva od sveg nevjerničkog naslijeđa, kršćanski su vladari zabranili i Olimpijske igre. Nakon što su se održavale više od tisuću godina, posljednje drevne Olimpijske igre održane su negdje u kasnom 4. ili ranom 5. stoljeću.[15]

Naravno, nisu svi monoteistički vladari bili netolerantni kao Teodozije, pri čemu su brojni vladari i odbacili monoteizam, ali bez usvajanja liberalne politike koju je imao Ašoka. Uz to, in- zistiranjem na činjenici da „ne postoji nijedan bog osim našeg Boga“ monoteistička je ideja bila sklona promicanju bigoterije. Židovima bi bilo dobro da smanje svoju ulogu u širenju te opasne ideje i puste kršćane i muslimane da preuzmu krivnju za to.

Židovska fizika, kršćanska biologija

Tek u 19. i 20. stoljeću možemo vidjeti da Židovi daju izniman doprinos čovječanstvu kao cjelini, i to svojom golemom ulogom u modernoj znanosti. Uz slavna imena poput Einsteina i Freuda, otprilike 20 posto svih dobitnika Nobelove nagrade u znanosti bili su Židovi iako čine manje od 0,2 posto svjetskog stanovništva.[16] Valjalo bi naglasiti da je tu riječ o doprinosu pojedinaca Židova, a ne judaizma kao vjere ili kulture. Većina značajnih židovskih znanstvenika u posljednjih 200 godina djelovala je izvan židovske vjerske sfere. Dapače, Židovi su počeli davati značajne doprinose znanosti tek kad su odbacili ješive i okrenuli se laboratorijima.

Prije 1800. godine židovski utjecaj na znanost bio je ograničen. Židovi, naravno, nisu igrali nikakvu značajnu ulogu u razvoju znanosti u Kini, Indiji ili civilizaciji Maja. U Europi i na Bliskom istoku neki su židovski mislioci poput Majmonida

znatno utjecali na svoje nevjerničke kolege, ali ukupni utjecaj Židova bio je manje-više razmjeran njihovom demografskom opsegu. Tijekom 16., 17. i 18. stoljeća judaizam jedva da je pridonio pojavi znanstvene revolucije. Osim Spinoze (koji je ekskomuniciran zbog svojih problema sa židovskom zajednicom), teško da biste mogli navesti ijednog Židova koji je bio ključan za rođenje moderne fizike, kemije, biologije ili društvenih znanosti. Ne znamo što su Einsteinovi preci radili u doba Galileja i Newtona, ali su vjerojatno bili zainteresiraniji za izučavanje Tal- muda nego za proučavanje svjetla.

Velika promjena pojavila se tek u 19. i 20. stoljeću, kad su sekularizacija i haskala, židovski prosvjetiteljski pokret, naveli mnoge Židove da prihvate svjetonazor i način života svojih nevjerničkih susjeda. Židovi su se tada počeli pridruživati sveučilištima i istraživačkim centrima zemalja poput Njemačke, Francuske i SAD-a. Židovski znanstvenici donijeli su iz geta i štetla važno kulturno naslijeđe. Središnja uloga obrazovanja u židovskoj kulturi bila je jedan od glavnih razloga za izvanredan uspjeh židovskih znanstvenika. Ostali čimbenici bili su želja prognane manjine da dokaže svoju vrijednost i nadiđe sve prepreke koje su sprječavale talentirane Židove da napreduju u pretežito antisemitski nastrojenim institucijama poput vojske i državne uprave.

Ipak, židovski su znanstvenici sa sobom iz ješiva donosili čvrstu disciplinu i duboku vjeru u vrijednost znanja, ali ne i korisni teret konkretnih ideja i spoznaja. Einstein je bio Židov, ali teorija relativnosti nije „židovska fizika“ Što vjera u svetost Tore ima s tim da je energija jednaka masi pomnoženoj s brzinom svjetlosti na kvadrat? Usporedbe radi, Damin je bio kršćanin, koji je studij na Cambridgeu započeo s namjerom da postane anglikanski svećenik. Znači li to daje teorija evolucije kršćanska teorija? Bilo bi smiješno navesti teoriju relativnosti kao židovski doprinos čovječanstvu, baš kao što bi bilo smiješno pripisati kršćanstvu zasluge za teoriju evolucije.

Slično tome, teško je primijetiti išta osobito židovsko u postupku sinteze amonijaka, koji je izumio Fritz Haber (Nobelova

nagrada za kemiju, 1918.), u otkriću antibiotika streptomicina, koji je otkrio Selman Waksman (Nobelova nagrada za fiziologiju ili medicinu, 1952.) ili u otkriću kvazikristala do kojeg je došao Dan Shechtman (Nobelova nagrada za kemiju, 2011.). Što se tiče znanstvenika s područja društvenih i humanističkih znanosti - poput Freuda - njihovo židovsko naslijeđe vjerojatno je imalo dublji utjecaj na njihove spoznaje. No čak i u tim slučajevima, diskontinuiteti su izraženiji od preživjelih veza. Freudovi pogledi na ljudsku psihu bili su sasvim različiti od onih rabina Josepha Karoa ili rabina Johanana ben Zakaja, a ni Freud nije otkrio Edipov kompleks pomno proučavajući Šulhan Aruh (kodeks židovskog prava).

Ukratko, iako je židovska usmjerenost na učenje vjerojatno uvelike pridonijela uspjehu židovskih znanstvenika, temelje za postignuća Einsteina, Flabera i Freuda zapravo su postavili nevjernički mislioci.

Znanstvena revolucija nije bila židovski projekt, a Židovi su svoje mjesto pronašli u njoj tek nakon što su se iz ješiva preselili na sveučilišta. Dapače, židovska navika traženja odgovora na sva pitanja čitanjem tekstova bila je značajna prepreka njihovoj integraciji u svijet moderne znanosti u kojem odgovori dolaze promatranjem i eksperimentiranjem. Ako je postojalo nešto u židovskoj vjeri što je nužno vodilo znanstvenim otkrićima, zašto su onda između 1905. i 1933. godine sekularni njemački Židovi osvajali Nobelove nagrade za kemiju, medicinu i fiziku, ali tijekom istog tog razdoblja nijednu Nobelovu nagradu nije osvojio ni jedan jedini ultraortodoksni, bugarski ili jemenski Židov?

Kako me se ne bi optužilo da sam „samomrzeći Židov“ ili antisemit, želio bih naglasiti kako ne tvrdim da je judaizam bio osobito zla ili zatucana religija. Samo kažem da nije bio osobito važan za povijest čovječanstva. Stoljećima je to bila skromna religija male progonjene manjine koja je radije čitala i razmišljala nego pokoravala daleke zemlje i spaljivala heretike na lomači.

Antisemiti obično misle da su Židovi jako važni. Antisemiti zamišljaju da Židovi upravljaju svijetom ili bankarskim sustavom ili barem medijima, i da su krivi za sve - od globalnog za-

topljenja do napada 11. rujna. Takva antisemitska paranoja jednako je smiješna kao i židovska megalomanija. Židovi su možda vrlo zanimljivi ljudi, ali kad sagledate širu sliku, morate shvatiti da imaju vrlo ograničen utjecaj na svijet.

Kroz povijest, ljudi su stvarali stotine različitih religija i sekti. Šačica njih - krščanstvo, islam, hinduizam, konfucijanizam i budizam - utjecala je na milijarde ljudi (ne uvijek s najboljim ishodom). Velika većina vjerovanja - poput religije Bon i Joruba te židovske religije - imala je znanto manji utjecaj. Dopada mi se pomisao da ne potječem od brutalnih osvajača svijeta, nego od nevažnih ljudi koji su rijetko kad gurali nos u tuđe posle. Mnoge vjere veličaju vrijednost poniznosti, a onda same sebe zamišljaju kao najvažnije u svemiru. Miješaju pozivanje na osobnu krotkost s čistom kolektivnom arogantnošću. Ljudima svih vjera bilo bi dobro da ozbiljnije shvate poniznost.

A među svim oblicima poniznosti, možda je najvažnije biti ponizan pred Bogom. Kad god govore o Bogu, ljudi prečesto ispovijedaju pokorno samoođricanje, a onda koriste ime Božje da bi zapovijedali svojoj braći.

13

BOG

Ne spominjite ime Božje uzalud

Postoji li Bog? Ovisi na kojeg boga mislite. Na svemirski misterij ili svjetovnog zakonodavca? Ponekad kada ljudi govore o Bogu, zapravo govore o golemoj zagonetki o kojoj ne znamo apsolutno ništa. Ovog misterioznog Boga zazivamo kako bismo objasnili najstarije tajne svemira. Zašto postoji nešto umjesto ničega? Što je oblikovalo temeljne zakone fizike? Što je svijest i odakle dolazi? Odgovore na ta pitanja ne znamo i tom našem neznanju dajemo veličanstveno ime Boga. Osnovno obilježje tog misterioznog Boga je to što o njemu ne znamo reći ništa konkretno. To je bog filozofa, bog o kojem pričamo kad navečer sjedimo oko logorske vatre i pitamo se koja je svrha života.

Ljudi u drugim prilikama gledaju na Boga kao na strogog i svjetovnog zakonodavca o kojem znamo i previše. Znamo točno što misli o modi, hrani, seksu i pol itici i onda zazivamo tog ljuti- tog čovjeka na nebu da opravda milijune regulacija, dekreta i sukoba. On se uzruja kad žene nose majice kratkih rukava, kad se dva muškarca seksaju ili kad tinejdžeri masturbiraju. Neki ljudi tvrde kako on ne želi da pijemo alkohol, dok od nekih od nas kategorički zahtijeva da pijemo vino petkom navečer ili nedjeljom ujutro. Ispisane su cijele knjižnice da bi se u najsitnije detalje točno objasnilo što on želi i što ne voli. Osnovna karakteristika tog svjetovnog zakonodavca je ta da o njemu možemo reći vrlo

konkretne stvari. To je bog križara i džihadista, inkvizitora, mi~ zoginista i homofoba. To je bog o kojem pričamo kad stojimo ! oko zapaljene lomače, zasipajući pritom kamenjem i uvredama heretike koje palimo.

Kad se vjernike pita postoji li zaista Bog, često počnu pričati o zagonetnim misterijima svemira i granicama ljudske spoznaje. „Znanost ne može objasniti teoriju Velikog praska*, uzviknu, „stoga je to sigurno Božje djelo“. No kao što iluzionist zavarava publiku neprimjetnom zamjenom karata, vjernici često svemirski misterij zamijene svjetovnim zakonodavcem. Nakon što nepoznate tajne svemira nazovu „Bogom“, nekako to upotrijebe da bi osudili bikinije i razvode brakova. „Ne razumijemo baš Veliki prasak, pa zato morate pokrivati kosu u javnosti i glasati protiv homoseksualnog braka.“ Ne samo da ne postoji nikakva logična poveznica između te dvije cjeline, nego su one u potpunosti oprečne. Što su tajne svemira dublje, to je manje vjerojatno daje ono što ih stvara imalo zainteresirano za pravila ženskog odijevanja ili seksualno ponašanje ljudi.

Karika koja nedostaje između svemirskog misterija i svjetovnog zakonodavca najčešće je neka sveta knjiga. Knjiga je puna najbeznačajnijih propisa, ali se unatoč tome pripisuje svemirskoj zagonetki. Navodno ju je načinio stvaratelj prostora i vremena, onaj koji se najviše potrudio oko toga da nas prosvijetli o tajanstvenim ritualima u hramovima i prehrambenim regulama. Zapravo nemamo baš nikakav dokaz da je Bibliju ili Kuran ili Mormonovu knjigu ili Vedu ili bilo koju drugu svetu knjigu stvorila ista sila koja je odredila da je energija jednaka masi pomnoženoj s brzinom svjetlosti na kvadrat ili da je masa protona 1,837 puta veća od mase elektrona. Prema svim znanstvenim spoznajama, sve te svete spise napisali su maštoviti *Homo sapi- ensi.* Riječ je samo o pričama koje su izmislili naši preci kako bi opravdali društvene norme i političke strukture.

Nikad se nisam prestao čuditi tajni postojanja. Ali nikad nisam razumio kakve ona veze ima sa sitničavim zakonima judaizma, kršćanstva ili hinduizma. Ti su zakoni sigurno bili vrlo korisni u uspostavljanju i tisućljetnom održavanju društvenog

reda. Ali u tome se, u osnovi, ne razlikuju od zakona sekularnih država i institucija.

Treća od Deset zapovijedi traži od ljudi da nikad ne spominju ime Božje uzalud. Mnogi su to shvatili na djetinjast način, kao zabranu izricanja eksplicitnog imena Boga (kao u slavnoj sceni Montya Pythona „Ako kažeš Jehova"). Možda je dublje značenje te zapovijedi da nikad ne bismo trebali koristiti ime Božje kako bismo opravdali svoje političke interese, ekonomske ambicije ili osobne nesklonosti. Ljudi nekog mrze pa kažu: „Bog ga mrzf, ili požele komad zemlje i kažu: „Bog ga želi". Svijet bi bio bolji kad bismo Treću zapovijed slijedili posvećenije. Želite zaratiti sa susjedima i ukrasti im zemlju? Izostavite Boga i nađite si neki drugi izgovor. Na kraju krajeva, sve je pitanje semantike. Kad koristim riječ bog, mislim na boga Islamske države, križara, inkvizicije i boga s natpisa: „Bog mrzi pedere". Kad mislim na tajnu postojanja, radije koristim druge riječi, da izbjegnem pomutnju. A za razliku od boga Islamske države i križara - kojeg uvelike zanimaju imena i povrh svega njegovo najsvetije ime - tajnu postojanja uopće nije briga za imena koja joj mi majmuni dajemo.

Bezbožna etika

Naravno da nam svemirska zagonetka nimalo ne pomaže u održavanju društvenog poretka. Ljudi često tvrde da moramo vjerovati u Boga koji je ljudima dao neke vrlo konkretne zakone ili će u protivnom moralnost nestati, a društvo se urušiti u iskonskom kaosu.

Zasigurno je točno da je vjera u bogove bila ključna za razne društvene poretke te da je ponekad imala pozitivne posljedice. Dapače, iste religije koje u nekim ljudima potiču mržnju i bigo- teriju u drugima potiču ljubav i suosjećanje. U ranim 1960-im godinama metodistički svećenik Ted Mdivenna postao je svjestan položaja LGBT-osoba u svojoj zajednici. Počeo je istraživati situacije homoseksualnih muškaraca i žena u društvu općeni-

to te je u svibnju 1964. godine organizirao pionirski trodnevni razgovor između svećenika i gej-aktivista i aktivistica u centru White iVlemorial Retreat u Kaliforniji. Sudionici su potom osnovali Vijeće za religiju i homoseksualce, koje je uz aktiviste i aktivistice uključivalo metođiste, episkopalce, luterane i svećenike Ujedinjene Kristove crkve. Bila je to prva američka organizacija koja se usudila koristiti riječ homoseksualac u svom službenom nazivu.

Sljedećih su godina aktivnosti Vijeća sezale od organiziranih kostimiranih zabava do pokretanja pravnih postupaka protiv nepravedne diskriminacije i progona. Vijeće je postalo temelj pokreta za prava gej-osoba u Kaliforniji. Velečasni Mcllvenna i ostali Božji sluge koji su mu se pridružili bili su poprilično svjesni biblijskih zabrana homoseksualnosti, ali su smatrali da je važnije biti vjeran milosrdnom duhu Kristovom nego strogoj riječi Biblije.[1] Iako nas bogovi mogu nadahnuti da se ponašamo milostivo, religijska vjera nije uvjet za moralno ponašanje. Ideja da nam je potrebno nadnaravno biće koje bi nas navelo da se ponašamo moralno pretpostavlja kako u moralnosti postoji nešto neprirodno. Ali zašto? Moralnost bilo koje vrste je prirodna. Svi društveni sisavci, od čimpanza do štakora, imaju etičke kodekse koji ih ograničavaju, pa na primjer ne dopuštaju krađu i ubojstvo. Moralnost je prisutna u svim društvima iako sva ta društva ne vjeruju u istog Boga, ili u Boga uopće. Kršćani se ponašaju milosrdno iako ne vjeruju u hinduistički panteon, muslimani cijene iskrenost iako odbacuju božanstvo Krista, a sekularne države poput Danske i Češke nisu nasilnije od pobožnih zemalja poput Irana i Pakistana.

Moralnost ne znači „slijediti Božje zapovijedi[41]. Zapravo znači „smanjiti patnju[44]. Stoga, da biste se ponašali moralno, ne morate vjerovati ni u kakav mit ili priču. Morate samo naučiti istinski razumjeti patnju. Ako zaista razumijete na koji način neko djelo vama ili drugima stvara nepotrebnu patnju, naravno da ćete se od njega suzdržati. Ljudi unatoč tome ubijaju, siluju i kradu, jer tek površno razumiju patnju koju to uzrokuje. Usredotočeni su na zadovoljenje vlastite neposredne požude ili pohlepe, te

brinući pritom kako će to utjecati na druge ili, dugoročno gledano, na njih same. Čak i inkvizitori, koji svojoj žrtvi namjerno žele nanijeti što veću bol, obično koriste razne tehnike kojima se desenzibiliziraju i dehumaniziraju kako bi se distancirali od onoga što čine.[2]

Mogli biste ovdje prigovoriti kako svaki čovjek po svojoj prirodi želi izbjeći da se osjeća loše, ali zašto bi čovjek mario za nesreću drugih, osim ako neki bog to od njega ne zahtijeva? Jedan očiti odgovor na to je da su ljudi društvene životinje, stoga njihova sreća velikim dijelom ovisi o njihovu odnosu s drugima. Bez ljubavi, prijateljstva i zajedništva, tko može biti sretan? Ako živite samotno i egocentrično, gotovo je sigurno da ćete biti nesretni. Da biste bili sretni, trebate se u najmanju ruku brinuti o svojoj obitelji, svojim prijateljima i članovima svoje zajednice.

Što onda s potpunim strancima? Zašto ne ubiti stranca i uzeti mu imovinu da bismo obogatili sebe i svoje pleme? Mnogi mislioci stvorili su složene društvene teorije kojima su objasnili zašto je takvo ponašanje kontraproduktivno. Ne biste željeli živjeti u društvu u kojem se strance rutinski pljačka i ubija. Ne samo da biste bili u stalnoj opasnosti, nego bi vam nedostajale i neke dobrobiti, poput trgovine, koje ovise o povjerenju među strancima. Trgovci obično ne posjećuju lopovske jazbine. Na taj su način sekularni teoretičari od drevne Kine do moderne Europe opravdavali ono zlatno pravilo „ne čini drugima ono što ne želiš da drugi čine tebi".

Ipak nam nisu potrebne tako složene teorije da bismo pronašli prirodni temelj za univerzalno suosjećanje. Zaboravite na trenutak trgovinu. Na puno neposrednijoj razini, nanošenje boli drugima uvijek boli i mene. Svaki nasilni čin u svijetu počinje s nasilnom željom u nečijem umu koja remeti mir i sreću tog čovjeka prije nego što poremeti mir i sreću nekog drugog. Stoga ljudi rijetko kad kradu, osim ako u umu nisu razvili mnogo pohlepe i zavisti. Ljudi obično ne ubijaju, osim ako prije toga u sebi ne nakupe bijes i mržnju. Osjećaji poput pohlepe, zavisti, bijesa i mržnje vrlo su neugodni. Stoga puno prije nego što ste nekoga ubili, vaš vam je bijes već ubio unutarnji mir.

Dapače, možda ćete godinama kipjeti od bijesa, a da nikad zapravo ne ubijete osobu koju mrzite. U tom slučaju niste povrijedili nikoga drugoga, ali sebe ipak jeste. Stoga bi vas vaš osobni prirodni interes - a ne zapovijed kakvog boga - trebali navesti na to da učinite nešto s tim svojim bijesom. Da ga se potpuno oslobodite, osjećali biste se mnogo bolje nego da ubijete nekog ljutog neprijatelja.

Snažna vjera u suosjećajnog Boga koji nam zapovijeda da okrenemo drugi obraz može pomoći nekim ljudima da zauzdaju bijes. Bio je to golem doprinos vjere miru i slozi u svijetu. Na žalost, kod drugih ljudi vjera zapravo raspiruje i opravdava bijes, osobito ako se netko usudi uvrijediti njihova Boga ili zanemariti njegove želje. Stoga vrijednost zakonodavnog boga na kraju ovisi o ponašanju njegovih sljedbenika. Ako se oni ponašaju dobro, mogu vjerovati u što god žele. Slično tome, vrijednost vjerskih rituala i svetih mjesta ovisi o vrsti osjećaja i ponašanja koji nadahnjuju. Ako posjet hramu u ljudima stvara osjećaj mira i sklada, predivno. Ali ako neki određeni hram uzrokuje nasilje i sukobe, što će nam? Očito je hram disfunkcionalan. Baš kao što je besmisleno svađati se oko bolesnog drveta koje rađa trnjem umjesto voćem, tako je i besmisleno svađati se oko hrama koji stvara neprijateljstvo umjesto sklada.

Ne posjećivati nikakav hram i ne vjerovati ni u kakvoga boga također je smislena opcija. Kao što se posljednjih nekoliko stoljeća pokazalo, ne trebamo zazivati Božje ime da bismo živjeli moralnim životom. Sekularizam nam može pružiti sve potrebne vrijednosti.

SEKULARIZAM

Priznajte svoju sjenu

Što znači biti sekularan? Sekularizam se ponekad definira kao negacija religije, a sekularne se ljude onda karakterizira prema onome u što ne vjeruju i što ne čine. Prema toj definiciji, sekularni ljudi ne vjeruju ni u kakve bogove ni anđele, ne idu u crkve ni hramove te ne izvode nikakve obrede ni rituale. Kao takav, sekularni se svijet čini šupalj, nihilističan i amoralan - kao prazna kutija koja čeka da je se nečim napuni.

Malo bi ljudi prihvatilo tako negativan identitet. Ljudi koji se deklariraju kao sekularisti na sekularizam gledaju potpuno drugačije. Za njih je sekularizam vrlo pozitivan i aktivan svjetonazor koji je definiran koherentnim kodom vrijednosti, a ne suprotnošću ovoj ili onoj religiji. Dapače, razne vjerske tradicije dijele mnoge sekularne vrijednosti. Za razliku od nekih sekti koje inzistiraju na tome da imaju monopol nad svom mudrošću i dobrotom, jedno od glavnih obilježja sekularnih ljudi jest da ne tvrde da imaju takav monopol. Oni ne smatraju da su moralnost i mudrost sišli s neba na nekom određenom mjestu u neko određeno vrijeme. Umjesto toga, moral i mudrost prirodno su naslijeđe svih ljudi. Stoga se može očekivati da će se u ljudskim društvima diljem svijeta pojavljivati barem neke vrijednosti i da će biti zajedničke muslimanima, kršćanima, hinduima i ateistima.

Vjerski vođe često pred svoje sljedbenike stave strog izbor ili- ili - ili ste musliman, ili niste. A ako ste musliman, trebali biste odbaciti sve ostale nauke. S druge strane, sekularnim ljudima prihvatljivi su višestruki hibridni identiteti. Što se sekularizma tiče, možete se nazivati muslimanom i nastaviti se moliti Alahu, jesti halal i ići na hadž u Meku - a istodobno biti i dobar član sekularnog društva, pod uvjetom da se pridržavate sekularnoga etičkoga koda. Taj etički kod - koji doista prihvaćaju milijuni muslimana, kršćana i hindua, kao i ateista - u sebi sadrži vrijednosti istine, suosjećanja, jednakosti, slobode, hrabrosti i odgovornosti. On tvori temelje modernih znanstvenih i demokratskih institucija.

Kao i svi etički kodovi, sekularni je kod ideal kojem treba stremiti, a ne društvena stvarnost. Baš kao što kršćanska društva i kršćanske institucije često odstupaju od kršćanskog ideala, tako i sekularna društva i institucije često iznevjere sekularni ideal. Srednjovjekovna Francuska bila je samoproglašeno kršćansko kraljevstvo, a bavila se svim vrstama ne baš kršćanskih aktivnosti (pitajte samo potlačene seljake). Moderna Francuska je samoproglašena sekularna država, ali od Robespierreovih dana naovamo, uskratila je nekoliko problematičnih sloboda samom definicijom slobode (pitajte samo žene). To ne znači da sekularnim ljudima - u Francuskoj ili bilo gdje drugdje - nedostaje moralni kompas ili posvećenost etici. To samo znači da nije jednostavno držati se ideala.

Sekularni ideal

Što je onda sekularni ideal? Najvažnija je sekularna obaveza **istina,** koja se temelji na promatranju i dokazivanju, a ne na čistoj vjeri. Sekularisti streme tome da ne zamijene istinu s vjerom. Ako snažno vjerujete u neku priču, to nam može reci mnogo toga zanimljivog o vašoj psihologiji, vašem djetinjstvu i strukturi vašeg mozga - ali to ne znači da je ta priča istinita. (Često su snažna uvjerenja potrebna baš onda kad priča nije

istinita.) Pritom, sekularisti ne smatraju nijednu skupinu, osobu ili knjigu svetom, kao da samo i isključivo ona ima nadzor nad istinom. Umjesto toga, sekularni ljudi smatraju istinu svetom gdje god da se otkriva - u drevnim fosiliziranim kostima, slikaju rna dalekih galaktika, tablicama statističkih podataka ili spisima Praznih ljudskih tradicija. Ta predanost istini temelj je moderne znanosti koja je čovječanstvu omogućila da cijepa atom, dešifrira genom, prati evoluciju života i razumije povijest samog čovječanstva.

Druga najvažnija obaveza sekularnih ljudi je suosjećanje. Sekularna se etika ne oslanja na poštivanje odredbi ovog ili onog boga, nego na duboko razumijevanje patnje. Na primjer, seku- I larni se ljudi suzdržavaju od ubojstva ne zato što je to zabranila | neka drevna knjiga, nego zato što ubojstvo nanosi neizmjernu | bol osjetilnim bićima. Postoji nešto istinski zabrinjavajuće i opa- \ sno kod ljudi koji izbjegavaju ubojstvo samo zato što „Bog kaže | ne“. Takve ljude pokreće poslušnost, a ne suosjećanje; što će tek
učiniti ako ikad povjeruju da im njihov Bog zapovijeda da ubiju heretike, vještice, preljubnike ili strance?

Naravno, u nedostatku apsolutnih Božjih zapovijedi, sekular na etika često se susreće s teškim dvojbama. Što će se dogodi- ti kad isto djelo nanosi bol jednom čovjeku, a pomaže drugom? f le li etično nametnuti visoke poreze bogatima da bi se pomoglo I siromašnima? Započeti krvavi rat da bi se uklonilo brutalnog ! ' diktatora? Dopustiti neograničenom broju izbjeglica ulazak u [1] našu državu? Kad se sekularni ljudi susretnu s takvim dvojbama, ne pitaju „što Bog zapovijeda*. Umjesto toga, pažljivo procijene osjećaje svih uključenih strana, razmotre širok spektar opažanja i ; niogućnosti te traže srednji put koji će prouzročiti što manje štete.

Razmotrite, na primjer, stavove o seksualnosti. Kako sekularni ljudi odluče treba li prihvatiti ili odbaciti silovanje, homoseksualnost, sodomiju i incest? Procjenom osjećaja, silovanje je očito neetično, ne zato što krši
neku božansku zapovijed, nego zato što povrjeđuje ljude. S druge strane, ljubavni odnos između i dvojice muškaraca nikome ne šteti, pa nema razloea da ga se zabrani.

Što onda sa sođomijom? Sudjelovao sam u brojnim privatnim i javnim raspravama o homoseksualnom braku u kojima bi se prečesto događalo da neki pametnjaković pita: „Ako je brak između dvojice muškaraca u redu, zašto onda ne dopustiti brak između muškarca i koze?“ Sa sekularnog stajališta, odgovor je očit. Zdravi odnosi zahtijevaju emocionalnu, intelektualnu, pa čak i duhovnu dubinu. Brak u kojem nema takve dubine učinit će vas frustriranim, usamljenim i psihološki zakržljalim. Dok dvojica muškaraca sigurno mogu zadovoljiti međusobne emocionalne, intelektualne i duhovne potrebe, u vezi s kozom to nije moguće. Stoga, ako brak smatrate institucijom kojoj je cilj promicanje ljudske dobrobiti - kao što to čine sekularni ljudi - neće vam pasti na pamet postaviti takvo bizarno pitanje. To bi mogli učiniti samo ljudi koji brak smatraju nekom vrstom čudesnog rituala.

Što je onda s odnosima između oca i njegove kćeri? Oboje su ljudi, što fali tome? Pa, brojne psihološke studije pokazale su da takvi odnosi nanose neizmjernu i često nepopravljivu štetu djetetu. Pritom odražavaju i jačaju destruktivne tendencije u roditelju. Evolucija je oblikovala psihu *Sapiensa* na takav način da se ljubavne veze jednostavno ne miješaju s roditeljskim. Stoga vam ne trebaju Bog ili Biblija da biste se protivili incestu - trebate samo pročitati relevantne psihološke studije.[1] To je temeljni razlog zbog kojeg sekularni ljudi cijene znanstvenu istinu. Ne da bi zadovoljili znatiželju, nego da bi saznali koji je najbolji način da se smanji patnja u svijetu. Bez putokaza znanstvenih studija, naše suosjećanje često je slijepo.

Posvećenost istini i suosjećanju stvara i posvećenost jednakosti. Iako se mišljenja o ekonomskoj i političkoj jednakosti razlikuju, sekularni su ljudi načelno sumnjičavi prema svim a *priori* hijerarhijama. Patnja je patnja, neovisno o tome tko je proživljava, a znanje je znanje, neovisno o tome tko je do njega došao. Privilegiranje iskustava ili otkrića određene nacije, klase ili određenog spola učinit će nas vjerojatno sve bešćutnijima i npunureniiima. Sekularni su ljudi sigurno ponosni na jedinstvenost svoje nacije, zemlje i kulture - ali ne miješaju "ponos"

sa „superiornošću“ Stoga, iako sekularni ljudi uvažavaju svoje obaveze prema svojoj naciji i zemlji, ne smatraju te obaveze ekskluzivnima, pa istodobno uvažavaju i svoje obaveze prema čovječanstvu kao cjelini.

Ne možemo tražiti istinu i izlaz iz patnje bez slobode mišljenja, istraživanja i eksperimentiranja. Stoga sekularni ljudi cijene slobodu i suzdržavaju se od ustoličenja bilo kakvog vrhovnog autoriteta u bilo kojem tekstu, instituciji ili vođi kao ultimativnom sucu onoga što je istinito i ispravo. Ljudi bi uvijek trebali imati slobodu sumnjati, provjeriti iznova, čuti drugo mišljenje, iskušati neki drugi put. Sekularni ljudi dive se Galileu Galileiju koji se usudio propitivati sjedi li Zemlja zaista mirno u središtu svemira, dive se masama običnih ljudi koji su jurnuli na tvrđavu Bastille 1789. godine i svrgnuli despotski režim Luja XVI. i dive se Rosi Parks, koja je imala hrabrosti sjesti na autobusno sjedalo rezervirano isključivo za bijelce.

Potrebno je mnogo hrabrosti u borbi protiv pristranosti i opresivnih režima, ali je još više hrabrosti potrebno da priznamo neznanje i upustimo se u nepoznato. Sekularno obrazovanje uči nas da se, ako nešto ne znamo, ne trebamo bojati to priznati i potražiti nove dokaze. Čak ako mislimo da nešto znamo, ne bismo se trebali bojati sumnjati u vlastito mišljenje i provjeriti sve ispočetka. Mnogi ljudi strahuju od nepoznatog i žele jasne odgovore na svako pitanje. Strah od nepoznatog može nas paralizirati više od bilo kojeg tiranina. Ljudi su se tijekom povijesti brinuli da će ljudsko društvo propasti ako ne položimo svu našu vjeru u neki skup apsolutnih odgovora. Suvremena povijest zapravo je pokazala da je društvo puno hrabrih ljudi koji su voljni priznati svoje neznanje i postaviti teška pitanja, obično ne samo puno uspješnije, nego i puno miroljubivije od društava u kojima svatko bez pitanja mora prihvatiti jedan jedini odgovor. Ljudi koji se boje da će izgubiti svoju istinu obično su nasilniji od onih koji su naviknuti gledati svijet iz više različitih perspektiva. Pitanja na koja ne možete ponuditi odgovor obično su bolja za vas od odgovora koje ne možete dovesti u pitanje.

Na kraju, sekularni ljudi cijene odgovornost. Ne vjeruju ni u kakvu višu silu koja se brine o svijetu, kažnjava zle, nagrađuje pravedne i štiti nas od gladi, kuge ili rata. Mi, smrtnici od krvi i mesa, moramo preuzeti punu odgovornost za sve što činimo - ili ne činimo. Ako je svijet pun bijede, naša je dužnost pronaći rješenja. Sekularni ljudi ponosni su na neizmjerna postignuća suvremenih društava, poput liječenja epidemija, hranjenja gladnih te dovođenja mira u velik dio svijeta. Zasluge za ta postignuća ne treba pripisivati nikakvom božanskom zaštitniku - ona su rezultat razvoja ljudskog znanja i suosjećanja. No, upravo zbog toga moramo preuzeti punu odgovornost za zločine i neuspjehe modernosti, od genocida do ekološke degradacije. Umjesto da se molimo za čudo, moramo se pitati što možemo učiniti da bismo pomogli.

To su glavne vrijednosti sekularnog svijeta. Kao što je napomenuto, nijedna od tih vrijednosti nije isključivo sekularna. Židovi također vrednuju istinu, kršćani vrednuju suosjećanje, muslimani jednakost, hindui odgovornost... Sekularna društva i institucije rado uvažavaju te veze i prihvaćaju vjernike - Židove, kršćane, muslimane i hindue, pod uvjetom da, kad se sekularni kod sudari s vjerskim naukom, potonji popusti. Da bi bili prihvaćeni u sekularno društvo, od ortodoksnih se Židova očekuje da se prema nežidovima ponašaju kao prema sebi jednakima, kršćani bi trebali izbjegavati paljenje heretika na lomači, muslimani poštivati slobodu izražavanja, a hindui odbaciti diskriminaciju na temelju kasta.

S druge strane, ne očekuje se da religiozni ljudi odbace Boga ili napuste tradicionalne običaje i rituale. Sekularni svijet sudi ljude na temelju njihova ponašanja, a ne prema njihovoj najdražoj odjeći i obredu. Čovjek se može držati najbizarnijeg sektaš- koga kodeksa odijevanja i prakticirati najčudnije vjerske obrede i djelovati iz najdublje posvećenosti temeljnim sekularnim vrijednostima. Postoje brojni židovski znanstvenici, kršćanski ekolozi, muslimanski feministi i hinduistički aktivisti za ljudska prava. Ako su vjerni znanstvenoj istini, suosjećanju, jednakosti i slobodi, punopravni su članovi sekularnog svijeta i ne postoji

nikakav razlog zahtijevati od njih da skinu svoje kipe, križeve, hidžabe ili tilake.

Iz sličnog razloga sekularno obrazovanje ne znači negativnu indoktrinaciju niti uči djecu da ne vjeruju u Boga i ne sudjeluju ni u kakvim vjerskim obredima. Umjesto toga, sekularno obrazovanje podučava djecu da razlikuju istinu od vjere, da razviju suosjećanje za sva bića koja pate, da cijene mudrost i iskustva svih stanovnika Zemlje, da razmišljaju slobodno bez straha od nepoznatog te da preuzmu odgovornost za svoja djela i za svijet kao cjelinu.

Je li Staljin bio sekularist?

Neutemeljeno je stoga kritizirati sekularizam da mu nedostaju etičke obaveze ili društvene odgovornosti. Zapravo, glavni problem sekularizma je upravo suprotan. Vjerojatno postavlja etičku ljestvicu previsoko. Većina ljudi jednostavno ne može ispuniti očekivanja tako zahtjevnoga koda, a velika društva ne mogu se voditi na temelju potrage za istinom i beskonačnog suosjećanja. Osobito u vremenima izvanrednog stanja - poput rata ili ekonomske krize - društva moraju djelovati brzo i energično, čak i ako nisu sigurna u to što je istina i što je najsuosje- ćajniji potez. Potrebne su im jasne smjernice, efikasne krilatice i inspirativni ratni pokliči. Budući da je teško poslati vojnike u rat ili nametnuti radikalne ekonomske reforme u ime sumnjivih nagađanja, sekularni pokreti opetovano se pretvaraju u dogmatska uvjerenja.

Na primjer, Karl Marx je počeo s tvrdnjom da su sve religije opresivne prevare te je svoje sljedbenike poticao da za sebe istraže pravu bit svjetskog poretka. U idućim desetljećima pritisci revolucije i rata očvrsnuli su marksizam, a u doba Staljina službena politika Sovjetske komunističke partije rekla je kako je svjetski poredak previše kompliciran cia bi ga razumjeli obični ljudi - stoga je najbolje uvijek vjerovati mudrosti Partije i činiti što god od vas zatraži, čak i ako orkestrira zatvaranje i istreblje-

nje desetaka milijuna nedužnih ljudi. Možda će zazvučati grubo, ali kao što partijskim ideolozima nikad nije dosadilo objašnjavati, revolucija nije piknik, a ako želite uspjeti, morate podnijeti i malo žrtava.

Pitanje treba li se Staljina smatrati sekularnim vođom stoga ovisi o tome kako definiramo sekularizam. Ako koristimo minimalističku negativnu definiciju - „sekularni ljudi ne vjeruju u boga“ - onda je Staljin definitivno bio sekularist. Ako koristimo pozitivnu definiciju - „sekularni ljudi odbacuju sve neznanstvene dogme i posvećeni su istini, suosjećanju i slobodi" - onda je Marx bio genijalni sekularist, a Staljin sve osim toga. Bio je prorok bezbožne, ali ekstremno đogmatične vjere - staljinizma.

Staljinizam nije izolirani primjer. S druge strane političkog spektra, kapitalizam je također počeo kao znanstvena teorija vrlo otvorena uma, ali je postupno otvrdnuo i postao dogma. Mnogi kapitalisti stalno ponavljaju mantru o slobodnom tržištu i ekonomskom ratu, neovisno o stvarnom stanju na terenu. Kakve god strašne posljedice ponekad proizađu iz modernizacije, industrijalizacije ili privatizacije, istinski ih kapitalisti sve odbacuju kao „dječje bolesti" i obećavaju da će se s još malo rasta sve popraviti.

Umjereni liberalni demokrati odaniji su sekularnoj potrazi za istinom i suosjećanjem, ali ih čak i oni ponekad odbace u korist utješnih dogmi. Stoga, kad se suoče s neredom brutalnih diktatura i propalih država, liberali se često uzdaju u ritual općih izbora. Pa vode ratove i troše milijarde na mjestima poput Iraka, Afganistana i Konga, čvrsto uvjereni kako će opći izbori nekim čudom ta mjesta pretvoriti u sunčanije verzije Danske. I to sve unatoč neprestanim neuspjesima i činjenici da, čak i u mjestima s dugom tradicijom općih izbora, ti rituali povremeno dovedu na vlast autoritarne populiste i činjenici da često ne uzrokuju ništa drugo nego diktaturu većine. Ako pokušate dovesti u pitanje navodnu mudrost općih izbora, neće vas poslati u gulag, ali će vas vrlo vjerojatno zaliti hladan tuš dogmatskog zlostavljanja.

Naravno, nisu sve dogme jednako štetne. Baš kao što su neka vjerska uvjerenja bila korisna za čovječanstvo, isto je i s nekim

sekularnim dogmama. Posebice to vrijedi za doktrinu ljudskih prava. Jedino mjesto na kojem postoje prava su priče koje ljudi izmišljaju i prepričavaju jedni drugima. Te su se priče kao očita dogma čuvale tijekom borbe protiv vjerskog fanatizma i autokratskih vlada. Iako nije istina da ljudi imaju prirodno pravo na život i slobodu, vjera u tu priču zauzdavala je snagu autoritarnih režima, štitila manjine od zla i čuvala milijarde ljudi od najgorih posljedica siromaštva i nasilja. Stoga je pridonijela sreći i dobrobiti čovječanstva vjerojatno više nego bilo koja doktrina u povijesti. Ali ona je ipak i dalje dogma. Članak 19. Deklaracije Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima kaže: „Svi imaju pravo na slobodu mišljenja i izražavanja/' Ako to shvatimo kao politički zahtjev („svatko *bi trebao* imati pravo na slobodu mišljenja[1]"), sasvim je razumno, ali ako vjerujemo u to da svaki *Sapiens* ima prirodno „pravo na slobodu mišljenja" i da cenzura narušava neke prirodne zakone, promaknut će nam istina o čovječanstvu. Dok god sebe definirate kao „pojedinca koji posjeduje neotuđiva prirodna prava", nećete znati tko ste uistinu i nećete razumjeti povijesne sile koje su oblikovale vaše društvo i vaš um (uključu

jući i vašu vjeru u „prirodna prava").

Takvo neznanje možda nije bilo osobito važno u 20. stoljeću, kad su ljudi bili zauzeti borbom protiv Hitlera i Staljina, ali moglo bi postati pogubno u 21. stoljeću jer tehnologija i umjetna inteligencija sad streme tome da promijene sam smisao čovječanstva. Ako se zalažemo za pravo na život, znači li to da bismo trebali koristiti biotehnologiju da prevladamo smrt? Ako se zalažemo za pravo na slobodu, trebamo li algoritmima omogućiti da dešifriraju i ispune naše skrivene želje? Ako svi ljudi imaju jednaka ljudska prava, imaju li superljudi superprava? Sekularnim ljudima će biti teško baviti se takvim pitanjima dok god su posvećeni dogmatskom vjerovanju u „ljudska prava".

Dogma ljudskih prava prethodnih je stoljeća oblikovana kao oružje protiv inkvizicije, francuskog apsolutizma, nacista i Ku Klux Klana. Teško da je spremna boriti se sa superljudima, ki- borzima i superinteligentnim računalima. Iako su pokreti za ljudska prava razvili impresivni arsenal argumenata protiv vjer-

skih predrasuda i ljudskih tirana, taj nas arsenal teško može zaštititi od konzumerizma i tehnološke utopije.

Priznavanje sjene

Sekularizam se ne bi trebalo izjednačavati sa staljinističkim dogmatizmom ili s gorkim plodovima zapadnog imperijalizma i neobuzdane industrijalizacije. Ipak, sekularizam ne može ni izbjegavati svu odgovornost za njih. Sekularni pokreti i znanstvene institucije obasipali su milijarde ljudi obećanjima da će usavršiti čovječanstvo i iskoristiti blagodati planeta Zemlje za dobrobit naše vrste. Takva obećanja uzrokovala su epidemije bolesti i gladi, ali i nastanak gulaga i topljenje ledenjaka. Mogli biste ustvrditi da su za sve to krivi ljudi koji su pogrešno shvatili i iskrivili temeljne sekularne ideale i znanstvene činjenice. I bili biste potpuno u pravu. Ali to je uobičajeni problem svih utjecajnih pokreta.

Na primjer, kršćanstvo je odgovorno za velike zločine poput inkvizicije, križarskih ratova, ugnjetavanja izvornih kultura diljem svijeta i uskraćivanja prava ženama. Neki bi se kršćanin na to mogao uvrijediti i uzvratiti kako su svi ti zločini posljedica potpunog nerazumijevanja kršćanstva. Isus je propovijedao samo ljubav, a inkvizicija se temeljila na strašnom iskrivljenju njegova učenja. Prema tome bismo mogli biti blagonakloni, ali bi bilo pogrešno dopustiti kršćanstvu da se tako lako izvuče. Kršćani užasnuti inkvizicijom i križarskim ratovima jednostavno ne mogu oprati ruke od tih grozota - bolje bi bilo da si postave nekoliko poprilično teških pitanja. Kako si je to točno njihova „religija ljubavi“ dopustila da ju se iskrivi na takav način, i to ne jedanput, nego mnogo puta? Protestantima koji za sve pokušavaju okriviti katolički fanatizam preporuča se da pročitaju knjigu o ponašanju protestantskih kolonizatora u Irskoj ili Sjevernoj Americi. Također, i marksisti bi se trebali zapitati što je to u Marxovu učenju utrlo put gulagu, znanstvenici bi trebali razmotriti kako je znanstveni projekt tako lako poslužio za de-

stabilizaciju svjetskog ekosustava, a osobito bi trebali biti oprezni genetičari, zbog načina na koji su nacisti preoteli Darwinove teorije.

Svaka religija, ideologija i vjerovanje ima svoju sjenu i koju god vjeru slijedili, trebali biste priznati da ona postoji i pred njom ne zatvarati oči. Sekularna znanost ima barem jednu veliku prednost pred većinom tradicionalnih religija, a to je da nije prestravljena svojom sjenom i da je načelno spremna priznati svoje pogreške i slabe točke. Ako vjerujete u apsolutnu istinu koju vam otkriva neka uzvišena sila, onda u njoj ne tražite greške - to bi poništilo cijelu vašu priču. Ali ako vjerujete u potragu za istinom kao što to rade „grešnici", prihvaćanje pogrešaka je sastavni dio igre. Upravo zbog toga nedogmatični sekularni pokreti obično daju razmjerno skromna obećanja. Svjesni svoje nesavršenosti, nadaju se da će postići male promjene, podići minimalac za nekoliko dolara ili smanjiti stopu smrtnosti djece za nekoliko posto. Znak dogmatskih ideologija je da zbog svojeg pretjeranog samopouzdanja rutinski obećavaju nemoguće. Njihovi vođe pretjerano samouvjereno govore o „vječnosti", „čistoći" i „iskupljenju", kao da donošenjem nekog zakona, gradnjom nekog hrama ili osvajanjem nekog dijela teritorija tom jednom gestom mogu spasiti cijeli svijet.

Kad su u pitanju važne životne odluke, skloniji sam više vjerovati u one koji priznaju neznanje nego u one koji tvrde da su nepogrešivi. Ako želite da vam svijet vode vjera, ideologija ili svjetonazor, prvo pitanje koje ću vam postaviti glasi: što je najveća pogreška koju je počinila vaša vjera, ideologija ili svjetonazor? Što ste krivo shvatili? Ako ne možete smisliti neki ozbiljan odgovor, ja vam, na primjer, ne bih vjerovao.

Četvrti dio: Istina

Ako se osjećate zbunjeno svjetskim problemima, na ispravnom ste putu. Globalni procesi postali su previše komplicirani da bi ih čovjek razumio. Kako onda možete znati istinu o tome što se događa i izbjeći da postanete žrtvom propagande i dezinformacija?

15

NEZNANJE

Znate manje nego što mislite

Prethodna poglavlja bavila su se nekim od najvažnijih problema i razvoja aktualnog doba, od pretjerane terorističke prijetnje do podcijenjene prijetnje tehnološkom disruptivnošću. Ako vas neprestano muči osjećaj da je sve to previše i da više ne možete procesuirati, potpuno ste u pravu. Ne može nitko.

Posljednjih nekoliko stoljeća liberalna je misao razvila neizmjerno povjerenje u racionalnog pojedinca. Prikazivala je čovjeka kao nezavisnog i racionalnog, i to mitsko biće postavila za temelj modernog društva. Demokracija se temelji na ideji da birač zna najbolje, tržišni kapitalizam vjeruje kako je kupac uvijek u pravu, a liberalno obrazovanje podučava učenike da misle svojom glavom. Pogrešno je, međutim, toliko vjerovati racionalnom pojedincu. Postkolonijalni i feministički mislioci istaknuli su kako taj „racionalni pojedinac" može biti i šovinistička maštarija Zapada koja veliča autonomiju i moć bijelih muškaraca iz više klase. Kao što je već naznačeno, bihevioralni ekonomisti i evolucijski psiholozi pokazali su da se većina ljudskih odluka temelji na emocionalnim reakcijama i heurističkim prečacima, a ne na racionalnoj analizi te da, dok su naše emocije i naša heuristika bili pogodni za život u kamenom dobu, na žalost nisu pogodni za život u silicijskom vremenu.

Racionalnost je mit, baš kao i individualnost. Ljudi rijetko kad razmišljaju kao pojedinci. Naprotiv, razmišljamo u skupinama. Baš kao što je potrebno cijelo pleme da bi se podiglo dijete, potrebno je pleme da bi se izumilo neko oruđe, riješio sukob ili izliječila bolest. Nijedan pojedinac ne zna što je sve potrebno da se sagradi katedrala, proizvede atomska bomba ili zrakoplov. Ono što je *Homo sapiensu* dalo prednost pred svim ostalim životinjama i pretvorilo nas u gospodare planeta nije bila naša individualna racionalnost, nego naša neusporediva vještina da razmišljamo zajedno, u velikim skupinama.[1]

Pojedinci znaju sramotno malo o svijetu, a kako je povijest odmicala, tako su znali sve manje. Lovac skupljač u kamenom dobu znao je izraditi vlastitu odjeću, zapaliti vatru, uloviti zeca i pobjeći lavu. Danas mislimo da znamo mnogo više, ali kao pojedinci zapravo znamo puno manje. Za gotovo sve naše potrebe oslanjamo se na stručnost drugih. U jednom otrežnjujućem pokusu ljude se pitalo da procijene koliko dobro razumiju način funkcioniranja običnog patentnog zatvarača. Većina ljudi je odgovorila da ga razumiju jako dobro - na kraju krajeva, koriste ga stalno. Potom ih se pitalo neka što detaljnije objasne sve korake koji uključuju funkcioniranje patentnog zatvarača. Većina njih nije imala pojma.[2] Steven Sloman i Philip Fernbach nazvali su to „iluzijom znanja" Mislimo da znamo puno, a zapravo pojedinačno znamo vrlo malo, jer znanje u glavama drugih ljudi smatramo svojim. Nije to nužno loše. Oslanjanje na grupno razmišljanje učinilo nas je gospodarima svijeta, a iluzija znanja omogućava nam da idemo kroz život, a da se ne zapletemo u nemoguće nastojanje da sve razumijemo sami. Iz evolucijske perspektive vjera u znanje drugih pokazala se za *Homo sapiensa* iznimno korisnom.

Ipak, kao i mnoge druge ljudske osobine koje su imale smisla u prošlosti, a stvorile su nevolje u suvremenom dobu, iluzija znanja ima negativnu stranu. Svijet postaje sve složeniji, a ljudi ne uspijevaju shvatiti koliko su nesvjesni svega što se događa. Ljudi koji ne znaju gotovo ništa o meteorologiji ili biologiji svejedno predlažu politike koje se tiču klimatskih promjena i

genetski preinačenih usjeva, dok drugi imaju vrlo jasan stav o tome što bi se trebalo napraviti u Iraku ili Ukrajini, a da te države ne mogu pronaći na zemljovidu. Ljudi rijetko kada shvaćaju svoje neznanje jer se okružuju istomišljenicima koji potvrđuju njihove stavove, pri čemu se njihova uvjerenja neprestano osnažuju i gotovo nikad ne dovode u pitanje.[3]

Teško da će se stvari promijeniti ako se ljudima pruže bolje i više informacija. Znanstvenici se nadaju da će boljim obrazovanjem razbiti pogrešne stavove, a stručnjaci daće promijeniti javno mnijenje o besplatnom zdravstvu ili globalnom zatopljenju tako da javnosti podastru nove točne podatke i analize. Takve nade temelje se na pogrešnom razumijevanju načina na koji ljudi zapravo misle. Većinu naših stavova oblikuje zajedničko, grupno mišljenje, a ne pojedinačna racionalnost, i tih se stavova držimo zbog odanosti skupini. Bombardiranje ljudi činjenicama i otkrivanje njihova neznanja vjerojatno će postići suprotni učinak. Ljudi uglavnom ne vole previše činjenica, a osobito se ne vole osjećati glupo. Nemojte biti baš tako sigurni da članove Pokreta čajanke *(Tea Party)* možete uvjeriti u istinu o globalnom zatopljenju tako što ćete im podastrijeti gomilu statističkih podataka.[4]

Snaga zajedničkog razmišljanja toliko je sveprisutna da je teško osloboditi se njezinog stiska čak i kad njezini stavovi djeluju prilično proizvoljno. Stoga desne konzervativce u SAD-u obično mnogo manje zanimaju problemi poput onečišćenja i ugroženih vrsta nego članove lijevih progresivnih stranaka, zbog čega Lou- isiana ima mnogo lošije zakone o zaštiti okoliša od Massachu- settsa. Naviknuti smo na tu situaciju, pa je uzimamo zdravo za gotovo, ali zapravo je poprilično iznenađujuća. Netko bi pomislio da bi konzervativci trebali pokazivati znatno više zanimanja za očuvanje starog ekološkog poretka, za očuvanje zemlje, šuma i rijeka svojih predaka. S druge strane, od progresivnih bi se očekivalo da budu mnogo otvoreniji prema radikalnim promjenama krajolika, osobito ako je njihov cilj ubrzati napredak [1] povećati životni standard ljudi. Međutim, kad se stranačkim konsenzusom dogovori stvar o tim pitanjima, utemeljen na ra-

znim povijesnim začkoljicama, konzervativci će odbaciti zabrinutost za zagađene rijeke i izumiranje nekih vrsta ptica, a progresivni ljevičari strepit će od bilo kakve promjene starog ekološkog poretka.[3]

Čak ni znanstvenici nisu imuni na moć razmišljanja skupine. Znanstvenici koji vjeruju da činjenice mogu promijeniti prevladavajući stav, i sami bi mogli biti žrtve znanstvenog grupnog razmišljanja. Znanstvena zajednica vjeruje u djelotvornost činjenica, stoga oni koji su vjerni toj zajednici i dalje vjeruju kako u javnoj raspravi mogu pobijediti nabacivanjem pravih činjenica, iako brojni empirijski dokazi pokazuju baš suprotno. Također, liberalna vjera u pojedinačnu racionalnost možda je i sama proizvod liberalnog zajedničkog razmišljanja. U jednom od najzanimljivijih trenutaka Monty Pythonova *Brianovog života* golemo mnoštvo zanesenih sljedbenika zamijeni Briana za Mesiju. Brian svojim učenicima kaže: „Ne trebate slijediti mene, ne trebate slijediti nikoga! Trebate misliti svojom glavom! Svi ste vi pojedinci! Svi ste različiti!“ Entuzijastično mnoštvo tada jednoglasno počne uzvikivati: „Da! Svi smo mi pojedinci! Da, svi smo različiti!" Monty Python je parodirao ortodoksnost kontrakulture 1960-ih, ali poanta bi mogla vrijediti i za vjeru u racionalni individualizam uopće. Moderne demokracije pune su mnoštva koje jednoglasno uzvikuje: „Da, birač zna najbolje! Da, kupac je uvijek u pravu!"

Crna rupa moći

Problem s grupnim razmišljanjem i pojedinačnom neukošću ne muči samo obične birače i kupce, nego i predsjednike i direktore. Iako imaju na raspolaganju brojne savjetnike i goleme obavještajne mašinerije, malo im to znači. Vrlo je teško otkriti istinu kad upravljate svijetom, jednostavno ste prezaposleni. Većina političkih čelnika i poslovnih magnata vječito je u pokretu. Međutim, ako želite prodrijeti dublje u neku temu, potrebno vam je mnogo vremena , a posebno vam je potreban privilegij gubljenja vremena. Morate istražiti slijepe ulice, stvoriti prostor za skepsu i dosadu te dopustiti malom crvu sumnje da ruje sve dublje. Ako si ne možete priuštiti

gubljenje vremena, nikad nećete pronaći istinu.

Još gore, velika moć neizbježno iskrivljuje istinu. Kod moći je uvijek riječ o tome da mijenjate stvarnost, a ne da je vidite onakvom kakva ona zaista jest. Kad u ruci imate čekić, sve izgleda kao čavao, a kad imate veliku moć, sve izgleda kao poziv da se umiješate. Čak i ako nekako prevladate taj nagon, ljudi koji vas okružuju nikad neće zaboraviti taj golemi čekić u vašoj ruci. Tko god vam se obrati, imat će neki svjestan ili nesvjestan motiv za razgovor, stoga nikad u potpunosti nećete moći vjerovati onome što govore. Nijedan sultan nikad nije mogao biti siguran da mu njegovi dvorjani i sluge govore istinu.

Velika moć stoga djeluje poput crne rupe koja iskrivljuje prostor oko sebe. Što ste joj bliži, to je sve iskrivljenije. Svaka riječ postaje sve teža pri ulasku u vašu orbitu, a svaka osoba koju vidite pokušava vam laskati, zadovoljiti vas ili od vas nešto dobiti. Oni znaju da im ne možete udijeliti više od minutu ili dvije vremena i strahuju da će reći nešto neprikladno ili zbrkano, pa na kraju govore isprazne slogane ili najgore klišeje.

Prije nekoliko godina bio sam pozvan na večeru s izraelskim premijerom Benjaminom Netanyahuom. Prijatelji su me upozorili da ne idem, ali nisam mogao odoljeti iskušenju. Pomislio sam da bih napokon mogao čuti neke velike tajne koje se otkrivaju samo odabranim ušima iza zatvorenih vrata. Kakvo razočaranje! Tamo je bilo tridesetak ljudi, a svi su pokušavali zadobiti pozornost Velikog Čovjeka, impresionirati ga svojom duhovitošću i dodvoravanjem ili iz njega nešto izvući. Ako je itko tamo znao neku veliku tajnu, odlično ju je sačuvao za sebe. Za to baš i nije bio kriv Netanyahu, ali ni itko drugi. Bila je kriva gravitacijska sila moći.

Ako zaista želite istinu, morate uteći crnoj rupi moći i dopustiti si da izgubite puno vremena lutajući amo-tamo po periferiji.
Revolucionarno znanje rijetko kad dopre do centra jer je centar izgrađen na postojećem znanju. Čuvari starog poretka

obično odrede tko može do centara moći i pritom nastoje filtrirati nositelje uznemirujućih nekonvencionalnih ideja. Naravno, oni filtriraju i nevjerojatnu količinu gluposti. Ako niste pozvani na Svjetski ekonomski forum u Davosu, teško da je to jamstvo mudrosti. Zbog toga morate provesti mnogo vremena na periferijama - tamo se može pronaći briljantnih revolucionarnih spoznaja, ali najčešće su pune neinformiranih nagađanja, propalih modela, praznovjernih dogmi i apsurdnih teorija urote.

Vođe su stoga uhvaćeni u dvostrukoj dvojbi. Ako ostanu u središtu moći, imat će prilično izobličenu viziju svijeta. Ako se usude skrenuti na margine, potrošit će previše dragocjenog vremena. A problem će se samo pogoršati. U nadolazećim desetljećima svijet će postati još složeniji nego što je danas. Pojedinci - bilo pijuni ili kraljevi - znat će još manje o tehnološkim uređajima, političkoj dinamici i ekonomskim trendovima koji oblikuju svijet. Kao što je Sokrat prije više od 2000 godina primijetio, najbolje što u takvim uvjetima možemo napraviti je priznati vlastito neznanje.

Ali što je onda s moralnošću i pravdom? Ako ne možemo razumjeti svijet, kako se možemo nadati da ćemo moći razlikovati dobro od lošega, pravdu od nepravde?

16

PRAVDA

Naš smisao za pravdu možda je zastario

Poput svih drugih osjetila, naš smisao za pravdu također ima drevne evolucijske korijene. Ljudski moral formirao se kroz milijune godina evolucije i prilagodio se rješavanju društvenih i etičkih dvojbi koje su nicale u životima malih skupina lovaca i skupljača. Ako odem u lov s vama i ubijem jelena, a vi ne ulovite ništa, trebam li s vama podijeliti svoj plijen? Ako se vi iz šume vratite s punom košarom gljiva, mogu li si prisvojiti sve gljive samo zato što sam jači od vas? Ako, pak, znam da me namjeravate ubiti, je li u redu da djelujem preventivno i pod okriljem noći vam prerežem grkljan?[1]

Zapravo se nije mnogo toga promijenilo otkako smo afričku savanu zamijenili urbanom džunglom. Čovjek bi mogao pomisliti da su pitanja s kojima se suočavamo danas - sirijski građanski rat, globalna nejednakost, globalno zatopljenje - ista stara pitanja, samo u većem formatu. Ali to je iluzija. Veličina je važna, a iz perspektive pravde, kao i iz mnogih drugih perspektiva, jedva da smo se prilagodili svijetu u kojem živimo.

Problem ne leži u vrijednostima. Bile sekularne ili vjerske, građani 21. stoljeća imaju mnoge vrijednosti. Problem leži u primjeni tih vrijednosti u složenom globalnom svijetu. Za sve su krive brojke. Kod lovaca i sakupljača smisao za pravdu bio je oblikovan tako da su se nosili s dvojbama vezanim uz živote

nekoliko desetaka ljudi na području od nekoliko desetaka četvornih kilometara. Kad pokušavamo razumjeti odnose između milijuna ljudi diljem kontinenata, naš smisao za moral je nadvladan.

Pravda zahtijeva ne samo skup apstraktnih vrijednosti, nego i razumijevanje konkretnih uzročno-posljedičnih odnosa. Ako skupljate gljive da biste prehranili djecu, a ja vam otmem košaru, sav vaš trud bio je uzaludan. Vaša će djeca otići u krevet gladna, a to je nepošteno. Ovu je situaciju jednostavno shvatiti jer je jednostavno uvidjeti uzročno-posljedične veze. Na žalost, inherentna značajka suvremenog globalnog svijeta je da su njegove uzročno-posljedične veze vrlo razgranate i složene. Na primjer, ja mogu živjeti mirnim životom i nikad nikome ne nauditi, pa, prema ljevičarskim aktivistima, svejedno biti suodgovoran za nepravdu koju su izraelski vojnici i doseljenici nanijeli Zapadnoj obali. Prema socijalistima, moj udoban život omogućen je dječjim radom u golemim tekstilnim tvornicama Trećega svijeta. Zagovornici prava životinja podsjećaju me kako je moj život isprepleten s jednim od najužasnijih zločina u povijesti - podvrgavanjem milijardi životinjskih farmi brutalnom eksploatacijskom režimu.

Jesam li zaista kriv za sve to? Nije lako odgovoriti. Budući da moje postojanje ovisi o zapanjujućoj mreži ekonomskih i političkih veza i budući da su globalne uzročno-posljedične veze toliko i zamršene, smatram kako je teško odgovoriti i na najjednostavnija pitanja, poput onog odakle dolazi moj ručak, tko je izradio cipele koje nosim i što mirovinski fond čini s mojim novcem.[2]

1

Krađa rijeke

Prapovijesni lovac sakupljač jako je dobro znao odakle je došao njegov ručak (sam ga je nabavio), tko mu je izradio mokasine (netko tko spava dvadesetak metara od njega) i što radi njegov mirovinski fond (igra se u blatu; u to doba ljudi su imali samo jedan mirovinski fond - djecu). Ja sam mnogo neukiji od

lovca sakupljača. Godine istraživanja mogle bi otkriti činjenicu da vlada za koju sam glasao potajice prodaje oružje diktatorima na drugom kraju svijeta. Ali u vremenu koje mi je potrebno da to otkrijem možda propuštam mnogo važnija otkrića, poput sudbine kokoši čija sam jaja jeo za večeru.

Sustav je strukturiran tako da oni koji se nimalo ne trude nešto saznati, mogu živjeti u blaženom neznanju, a oni koji se trude nešto znati, jako teško dolaze do istine. Kako je moguće izbjeći krađu kad svjetski ekonomski sustav neprestano krade u moje ime i bez mog znanja? Nije važno sudite li djela po njihovim posljedicama (pogrešno je krasti jer to osiromašuje žrtve) ili vjerujete u kategoričke dužnosti koje trebamo izvršavati neovisno o posljedicama (pogrešno je krasti jer je Bog tako rekao). Problem je u tome što je postalo vrlo komplicirano shvatiti što zapravo radimo. Božja zapovijed: „Ne ukradi!" formulirana je u danima kad je krađa zapravo značila fizički i vlastitom rukom uzeti nešto što vam ne pripada. Ali danas se važni argumenti o krađi odnose na sasvim drukčije scenarije.

Pretpostavimo da uložim 10.000 američkih dolara u dionice velike petrokemijske korporacije koja mi na godinu daje pet posto povrata na investiciju. Korporacija je vrlo profitabilna jer ne plaća eksternalije. Otrovni otpad odbacuje u obližnju rijeku i ne mari za uništavanje lokalne vodoopskrbe, javnog zdravstva ili biljnog i životinjskog svijeta. Korporacija koristi bogatstvo da bi angažirala vojsku odvjetnika koji je štite od bilo kakvih zahtjeva za naknadom. A unajmljuje i lobiste koji blokiraju svaki pokušaj da se donesu bolji zakoni za zaštitu okoliša.

Možemo li okriviti korporaciju za „krađu rijeke"? A što je sa mnom? Ja nikad ne provaljujem u tuđe kuće i ne kradem dolare iz nečije torbice. Nisam svjestan kako ta korporacija stvara svoju dobit. Jedva da se i sjećam da je u nju uložen dio mog portfelja. Jesam li kriv za krađu? Kako možemo djelovati moralno ako ni [na] koji način ne možemo znati sve važne činjenice?

Problem možemo pokušati izbjeći usvajanjem „moralnosti Namjera". Važno je ono što namjeravam učiniti, a ne ono što to zaista učinim ili ishod onog što učinim. Ali u svijetu u kojem

je sve međusobno povezano, vrhovni moralni imperativ postaje imperativ kojeg se moramo držati. Najveći zločini suvremenog doba nastali su ne samo iz mržnje i pohlepe, nego iz neznanja i indiferentnosti.

Šarmantne engleske dame financirale su atlantsku trgovinu robljem kupujući dionice i obveznice na londonskoj burzi, a da nikad nogom nisu kročile u Afriku ili na Karibe. Onda su u četiri popodne zasladile čaj snježnobijelim kockicama šećera proizvedenim na paklenim plantažama - o kojima nisu znale ništa.

U Njemačkoj u kasnim 1930-ima upravitelj lokalne pošte mogao je biti pošteni građanin koji se brine za dobrobit svojih zaposlenika i pomaže ljudima u nevolji da pronađu izgubljene pakete. Uvijek bi prvi došao na posao i posljednji odlazio kući te bi čak i za vrijeme snježnih oluja osigurao da pošta stigne na vrijeme. Na žalost, njegov je učinkovit i gostoljubiv poštanski ured bio ključna stanica živčanog sustava nacističke države. Ubrzavao je širenje rasističke propagande, Wehrmachtovih naloga za regrutaciju i ozbiljnih zapovijedi lokalnom ogranku SS-a.

Nešto nije u redu s namjerama ljudi koji se ne žele stvarno potruditi da saznaju što treba. Ali što se računa kao „stvarni pokušaj da se sazna što treba“? Trebaju li poštanski činovnici u svakoj zemlji otvarati poštu koju dostavljaju i dati otkaz ili se pobuniti ako otkriju vladinu propagandu? Jednostavno je s apsolutnom moralnom sigurnošću baciti pogled unatrag na nacističku Njemačku 1930-ih, jer znamo do čega je doveo taj lanac uzročno- posljedičnih veza. Ali bez prednosti koje nudi naknadna pamet, sigurnost u moralni odabir možda je izvan našeg dosega. Gorka je istina da je svijet jednostavno postao previše kompliciran za mozgove nas lovaca i sakupljača.

Većina nepravdi u suvremenom svijetu nastaje zbog velikih strukturalnih pristranosti, a ne zbog pojedinačnih predrasuda, a mozgovi nas lovaca i sakupljača nisu dovoljno napredovali da bi otkrili strukturalne pristranosti. Svi mi sudjelujemo u barem nekim predrasudama tog tipa, ali jednostavno nemamo dovoljno vremena i energije da bismo ih sve otkrili. Tome me naučilo pisanje ove knjige. U raspravi o globalnim problemima uvijek sam

u opasnosti da dam prednost gledištima globalnih elita pred gledištima raznih drugih skupina, koje su u nepovlaštenom položaju, Svjetska elita upravlja razgovorom, pa je nemoguće ne primijetiti njezina stajališta. Nepovlaštene grupe, s druge strane, rutinski se ušutkuje, tako da ih je jednostavno zaboraviti - ne zbog namjerne zlobe, nego iz čiste neupućenosti.

Na primjer, ja ne znam ništa o jedinstvenim svjetonazorima i problemima aboridžinskih Tasmanijaca. Dapače, znam toliko malo da sam u prethodnoj knjizi pretpostavio kako aboridžinski Tasmanijci više ne postoje jer su ih sve pobili europski doseljenici. A zapravo postoje tisuće ljudi čije podrijetlo seže sve do aboridžinske populacije na Tasmaniji i koji se bore s raznim specifičnim problemima, od kojih je jedan taj da njihovo postojanje često negiraju čak i obrazovani znanstvenici.

Čak ako sami pripadate nekoj nepovlaštenoj skupini i stoga prve ruke istinski razumijete njihovo stajalište, to ne znači da azumijete stajališta drugih sličnih skupina. Jer svaka skupina i odskupina suočava se s drukčijim labirintom prepreka, dvo- trukih standarda, kodiranih uvreda i institucionalnih diskrimi- acija. Tridesetogodišnji Afroamerikanac ima tridesetogodišnje skustvo toga što znači biti Afroamerikanac. Ne zna, međutim, kako je to biti Afroamerikanka, bugarski Rom, slijepi Rus ili kineska lezbijka. Kako je postajao stariji, tako su tog Afroameri- kanca neprestano zaustavljali i pretraživali policajci, bez ikakvog očitog razloga - što kineska lezbijka nikad nije morala prolaziti. S druge strane, činjenica da je rođen u afroameričkoj obitelji u afroameričkoj četvrti značila je da je bio okružen ljudima poput sebe koji su ga naučili sve što treba znati da bi preživio i napredovao kao Afroamerikanac. Kineska lezbijka nije rođena lezbijskoj obitelji u lezbijskoj četvrti i možda nije imala ni- tog na svijetu da je poduči ključnim stvarima. To što ste odrasli kao crnac u Baltimoreu ne olakšava vam stoga razumijevanje problema lezbijke koja odrasta u Hangzhou. U prethodnim je razdobljima to bilo manje važno, jer teško da ste bili odgovorni [ia] poteškoće ljudi koji se nalaze na drugoj strani svijeta. Ako ste se ikad potrudili suosjećati s vašim manje sretnim susjedima, to

je obično bilo dovoljno. Ali danas velike svjetske rasprave o pitanjima poput klimatskih promjena i umjetne inteligencije imaju golem utjecaj na sve ljude - bilo da se nalaze na Tasmaniji, u Hangzhouu ili Baltimoreu - zato trebamo uzeti u obzir sva gledišta. Ali kako? Kako netko može razumjeti mrežu veza među tisućama isprepletenih skupina diljem svijeta?[3]

Umanjiti ili odbiti?

Cak i da to stvarno želimo, većina nas više nije sposobna razumjeti goleme moralne probleme svijeta. Ljudi mogu razumjeti veze između dva lovca sakupljača, između njih dvadeset ili dva susjedna klana, ali nisu dovoljno opremljeni da bi razumjeli odnose između nekoliko milijuna Sirijaca, između 500 milijuna Europljana ili između svih međusobno isprepletenih skupina i podskupina na svijetu.

U pokušaju da razumiju i razriješe moralne dvojbe na ovim razinama, ljudi često posežu za jednom od četiri metode. Prva metoda je da umanje problem: da sirijski građanski rat razumiju kao da se događa između dva lovca sakupljača i da zamisle Asađov režim kao jednu osobu, a pobunjenike kao drugu, od kojih je jedna zla, a druga dobra. Povijesna kompleksnost konflikta zamjenjuje se jednostavnom, čistom fabulom.[4] Druga metoda je usredotočiti se na neku dirljivu ljudsku priču koja tobože predstavlja cijeli sukob. Kad ljudima pokušate objasniti stvarnu složenost sukoba statistikom i preciznim podacima, izgubite njihov interes, ali osobna priča o sudbini jednog djeteta aktivira suzovode, uzburka krv i stvori lažnu moralnu sigurnost.[5] To su mnoge dobrotvorne organizacije davno shvatile. U jednom vrijednom eksperimentu od ljudi se tražilo da doniraju novac kako bi pomogli sedmogodišnjoj djevojčici iz Malija imenom Rokia. Mnoge je dirnula njezina priča pa su otvorili srca i novčanike. Ali kad su zajedno s Rokijinom osobnom pričom istraživači ljudima predstavili statistiku o široj problematici siromaštva u Africi, ispitanici su brzo postali manje voljni pomoći. U dru-

goj studiji znanstvenici su tražili donacije da pomognu jednom bolesnom djetetu ili osmero bolesne djece. Ljudi su davali više novca jednom djetetu nego skupini od osmero njih.[6]

Treća metoda nošenja s velikim moralnim dvojbama je stvaranje teorija urote. Kako funkcionira svjetska ekonomija i je li dobra ili loša? Prekomplicirano je to shvatiti. Puno je jednostavnije zamisliti da dvadeset multimilijardera vuče konce iza kulisa, kontrolira medije i potiče ratove kako bi se obogatili. A to je gotovo uvijek neutemeljena maštarija. Suvremeni svijet je prekompliciran, ne samo za naš smisao pravde, nego i za naše menadžerske sposobnosti. Nitko - uključujući multimilijardere, CIA-u, slobodne zidare i sionske mudrace - ne razumije što se u svijetu zaista događa. Tako da nitko ne može učinkovito vuči konce.[7]

Ove tri metode pokušavaju poreći stvarnu složenost svijeta. Četvrta i posljednja metoda je stvaranje dogme, vjerovanje nekoj teoriji, instituciji ili nekom poglavaru, koji sve znaju i koje pratimo kamo god nas odveli. Vjerske i ideološke dogme i dalje su u našem znanstvenom dobu vrlo privlačne upravo zato što nam nude sigurno utočište od frustriraj uče kompleksnosti stvarnosti. Kao što je već primijećeno, sekularni pokreti nisu lišeni ove opasnosti. Čak i ako počnete s odbacivanjem svih vjerskih dogmi i čvrstom posvećenošću znanstvenoj istini, prije ili kasnije će kompleksnost stvarnosti postati toliko uznemirujuća da ćete posegnuti za doktrinom koju ne treba dovoditi u pitanje. Dok takve doktrine ljudima nude intelektualnu utjehu i moralnu sigurnost, upitno je nude li pravdu.

Dakle, što nam je onda činiti? Trebamo li prihvatiti liberalnu dogmu i vjerovati skupini individualnih glasača i kupaca? Ili bismo trebali odbaciti individualistički pristup i, poput mnogih prijašnjih kultura u povijesti, omogućiti zajednicama da *zajedno* daju smisao svijetu? Takvo nas rješenje, s druge strane, vraća s Individualne neukosti 11a grupno razmišljanje puno predrasuda, odnosno s konja na magarca. Skupine lovaca sakupljača, seoske komune, pa čak i gradske četvrti mogle bi zajedno razmišljati o problemima s kojima se suočavaju. Ali trenutno patimo od glo-

balnih problema, a nemamo globalnu zajednicu. Ni Facebook, ni nacionalizam, ni religija nisu ni blizu stvaranju takve zajednice. Sva današnja ljudska plemena zaokupljena su vlastitim interesima umjesto razumijevanjem globalne istine. Ni Amerikanci, ni Kinezi, ni muslimani ni hindui ne stvaraju „globalnu zajedni- cu“, pa njihova interpretacija stvarnosti nije baš vjerodostojna.

Trebamo li onda reći da je došao kraj i proglasiti ljudsku potragu za razumijevanjem istine i pronalaženjem pravde neuspjelom? Jesmo li službeno ušli u razdoblje post-istine?

17

POST-ISTINA

i
P>

Neke lažne vijesti traju zauvijek

Neprestano nam se govori da živimo u novom i zastrašujućem dobu „post-istine" te da su laži i izmišljotine svugdje oko _ nas. Primjere nije teško navesti. Kasne veljače 2014. godine ruske specijalne jedinice bez vojnih oznaka upale su u Ukrajinu i okupirale ključna postrojenja na Krimu. Ruska vlada i predsjednik Putin neprestano su poricali da su to ruske postrojbe i opisivali ih kao spontane „skupine za samoobranu* koje su opremu sličnu ruskoj možda nabavile u lokalnim dućanima.[1] Dok su izgovarali te poprilične besmislice, Putin i njegovi pomoćnici savršeno su dobro znali da lažu. Ruski nacionalisti i mogu tu laž opravdati tvrdnjom da je služila višem cilju. Rusija je bila uključena u pošten rat pa ako je u redu za pošten cilj ubit, sigurno je u redu i lagati? Viši cilj koji je navodno opravdavao invaziju na Ukrajinu bio je očuvanje svete ruske nacije. Prema ruskim nacionalnim mitovima, Rusija je sveti entitet koji je op~ stajao tisućama godina unatoč neprestanim pokušajima zlih neprijatelja da je napadnu i raskomadaju. Nakon Mongola, Poljaka, Šveđana, Napoleonove vojske i Hitlerova Wehrmachta, 1990-ih su je pokušali uništiti NATO, SAD i EU odvajanjem njezinih dijelova i njihovim spajanjem u „lažne zemlje poput Ukrajine. Za mnoge ruske nacionaliste pomisao da je Ukrajina država odvojena od Rusije mnogo je veća laž od bilo čega što je

rekao predsjednik Putin tijekom svoje svete misije da ponovo ujedini rusku naciju.

Ukrajinske građane, izvanjske promatrače i profesionalne povjesničare ova izjava možda čini bijesnima. Smatraju je nekom vrstom „laži nalik atomskoj bombi“ iz ruskog arsenala prevare. Tvrditi da Ukrajina ne postoji ni kao nacija ni kao samostalna zemlja zanemaruje dugačak popis povijesnih činjenica - da su, na primjer, tijekom tisučgodišnjeg navodnog ruskog jedinstva Kijev i Moskva bili dio iste države tek oko 300 godina. Ta tvrdnja također narušava brojne međunarodne zakone i sporazume koje je Rusija prethodno prihvatila i koji su čuvali suverenost i granice neovisne Ukrajine. Najvažnije od svega, ona zanemaruje ono što milijuni Ukrajinaca misle o sebi. Zar oni nemaju pravo glasa *o* svom identitetu?

Ukrajinski nacionalisti sigurno bi se složili s ruskim nacionalistima da na svijetu postoje lažne države. Ali Ukrajina nije jedna od njih. Te države su „Luganska Narodna Republika[1] i „Donjetska Narodna Republika", koje je Rusija postavila da bi zakamuflirala svoj ničim izazvani napad na Ukrajinu.

Koju god stranu podupirali, čini se da zaista živimo u zastrašujućem razdoblju post-istine, u kojem su možda ne samo pojedini vojni incidenti, nego i cijele povijesti i nacije lažirane. Ali ako je ovo razdoblje post-istine, kad je točno bilo zlatno doba istine? Osamdesetih prošlog stoljeća? Pedesetih? Tridesetih? I što je pokrenulo našu tranziciju u razdoblje post-istine? Internet? Društveni mediji? Uspon Putina i Trumpa?

Letimičan pogled na povijest otkriva da propaganda i dezinformacije nisu ništa novo, a čak i navika poricanja cijelih nacija i stvaranje lažnih država ima dugu prošlost. Godine 1931. japanska je vojska inscenirala lažne napade na samu sebe kako bi opravdala svoju invaziju na Kinu, a onda stvorila lažnu državu Manđžukuo kako bi opravdala svoj pohod. Kina je također dugo poricala da Tibet kao neovisna država uopće postoji. Britansko naseljavanje Australije opravdano je činjenicom pravnog nauka *tarra nullius* (ničiia zemlia), koji je efektivno uništio 50.000 godina aboridžinske povijesti.

U ranom 20. stoljeću najdraži cionistički slogan govorio je o povratku „ljudi bez zemlje (Židova) zemlji bez ljudi (Palestini)" Postojanje lokalne arapske populacije jednostavno je zanemareno. Godine 1969. izraelski premijer Golda Meir u svojoj je poznatoj izjavi rekao da nema palestinskoga naroda i da ga nikad nije ni bilo. Takva stajališta česta su u Izraelu čak i danas, unatoč desetljećima oružanog sukoba protiv nečega što ne postoji. Na primjer, u veljači 2016. godine članica izraelskog parlamenta Anat Berko održala je govor u parlamentu u kojem je posumnjala u stvarnost i povijest palestinskog naroda. Njezin dokaz? Slovo p čak i ne postoji u arapskom, kako onda mogu postojati Palestinci? (U arapskom je f zapravo p, pa je arapski naziv Palestine - Falastin).

Vrste post-istine

Ljudi su zapravo oduvijek živjeli u razdoblju post-istine. *Homo sapiens* je vrsta iz razdoblja post-istine čija snaga ovisi o stvaranju fikcije i vjerovanja u nju. Od kamenog su doba mitovi služili ujedinjenju ljudskih kolektiva. Dapače, *Homo sapiens* je pokorio planet zahvaljujući nadasve jedinstvenoj ljudskoj sposobnosti da stvara i širi fikciju. Mi smo jedini sisavci koji mogu surađivati s brojnim strancima jer samo mi možemo izmisliti priče, proširiti ih i uvjeriti milijune drugih da u njih vjeruju. Dok god svi vjerujemo u istu fikciju, svi poštujemo iste zakone i stoga možemo uspješno surađivati.

Stoga, ako krivite Facebook, Trumpa ili Putina za uvođenje novog i zastrašujućeg doba post-istine, prisjetite se da su se milijuni kršćana na nekoliko stoljeća zatvorili u samoosnažujući mitološki mjehurić, a da se nikad nisu usudili dovesti u pitanje činjeničnu istinitost Biblije, dok su milijuni muslimana bez sumnje vjerovali u Kuran. Tisućljećima su priče o čudima, anđelima, demonima i vještacima prolazile kao „vijesti" i „činjenice", pri čemu su hrabri novinari uživo izvještavali izravno iz najdubljih jama podzemlja. Nemamo nikakve dokaze da je Evu

zmija dovela u iskušenje, da duše nevjernika gore u paklu ili da se stvoritelju svemira ne sviđa kad brahman oženi nedodirljivu
- ali svejedno su milijarde ljudi tisućama godina vjerovale u te priče. Neke lažne vijesti traju zauvijek.

Svjestan sam da su mnogi ljudi možda uzrujani mojim izjednačavanjem vjere s lažnim vijestima, ali upravo je u tome poan- ta. Kad tisuću ljudi mjesec dana vjeruje u neku izmišljenu priču
- to su lažne vijesti. Kad milijardu ljudi vjeruje u nju tisućama godina - to je vjera, a nas se upozorava da je ne nazivamo „lažnim vijestima[6] kako ne bismo povrijedili osjećaje vjernika (ili izazvali njihov bijes). Uzmite, međutim, u obzir da ja ne poričem efektivnost ili moguću dobrobit vjere. Upravo suprotno. Neovisno o ishodu, fikcija je jedno od najučinkovitijih oruđa koje čovječanstvo ima. Time što spaja ljude, vjera omogućava suradnju velikog broja ljudi, (dna ih nadahnjuje da grade bolnice, škole i mostove pokraj vojski i zatvora. Adam i Eva nikad nisu postojali, ali katedrala u Chartresu je i dalje predivna. Većina Biblije možda jest fikcija, ali i dalje može donijeti radost milijardama ljudi i još ih može potaknuti da budu suosjećajni, hrabri i kreativni - poput drugih fikcijskih djela: *Don Quijotea*, *Rata i mira* i *Harryja Pottera.*

Ipak, neke ljude možda vrijeđa usporedba Biblije i *Harryja Pottera.* Ako ste kršćanin sklon znanosti, sve greške i mitove u Bibliji mogli biste objasniti time da svetu knjigu nikad ne bi trebalo čitati kao činjenični izvještaj, nego kao metaforičnu priču koja sadrži duboku mudrost. Ali ne vrijedi li to i za *Harryja Pottera*?

Ako ste fundamentalni kršćanin, vjerojatnije je da ćete in- zistirati na tome kako je svaka riječ Biblije doslovce istinita. Pretpostavimo na trenutak da ste u pravu i da je Biblija zaista nepogrešiva riječ jedinog pravog Boga. Što je onda s Kuranom, Talmudom, Mormonovom knjigom, Vedom, Avestom i egipat" skom Knjigom mrtvih? Ne dolazite li u iskušenje reći da su ti tekstovi razrađena fikcija koju su stvorili ljudi od krvi i mesa (ili možda od vragova)? I kako gledate na svetost rimskih careva poput Augustina i Klaudija? Rimski senat tvrdio je da ima

moć pretvoriti ljude u bogove, a onda je očekivao od podanika carstva da te bogove štuju. Nije li to bila fikcija? Dapače, imamo barem jedan primjer lažnog boga u povijesti koji je sam priznao da je riječ o fikciji. Kao što je već spomenuto, japanski militarizam 1930-ih i ranih 1940-ih oslanjao se na fanatičnu vjeru u božanstvo cara Hirohita. Nakon što je Japan poražen, Hirohito je sam objavio da on zapravo nije nikakav bog.

Čak i ako priznamo da je Biblija stvarno riječ Božja, i dalje nam ostaju milijarde pobožnih hindua, muslimana, Židova, Egipćana, Rimljana i Japanaca koji su tisućama godina vjerovali u fikciju. To opet ne znači da su te fikcije nužno beskorisne ili štetne. One i dalje mogu biti predivne i inspirirajuće.

Naravno, nisu svi vjerski mitovi bili jednako korisni. Dana 29. kolovoza 1255. godine tijelo devetogodišnjeg engleskog dječaka Hugha pronađeno je u bunaru u gradu Lincolnu. Čak i bez Facebooka i Twittera, brzo su se proširile glasine da su Hugha ritualno ubili lokalni Židovi. Priča je uzimala maha, a jedan od cjenjenijih engleskih kroničara - Matthew Pariš - ponudio je iscrpan i krvav opis toga kako su se ugledni Židovi iz cijele Engleske okupili u Lincolnu da bi mučili i naposljetku razapeli oteto dijete. Devetnaest Židova osuđeno je i pogubljeno zbog navodnog ubojstva. Slične krvne klevete postale su popularne i u drugim engleskim gradovima, što je dovelo do niza progona u kojima se masakriralo cijele zajednice. Na kraju je 1290. godine cjelokupna židovska populacija Engleske odstranjena.[3]

Priča tu nije završila. Stotinu godina nakon progona Židova iz Engleske, Geoffrey Chaucer - otac engleske književnosti - uključio je krvnu klevetu temeljenu na priči o Hughu iz Lincol- [na] u *Canterburyjske priče* („Nadstojničina priča[1]). Priča kulminira vješanjem Žid ova. Slične krvne klevete postale su sastavni dio svakog antisemitskog pokreta - od kasne srednjovjekovne Španjolske do suvremene Rusije. Daleki odjek toga čuje se čak i u 2016. godini u „lažnim vijestima[4] prema kojima Hillary Clinton upravlja mrežom trgovanja djecom, koja djecu drži kao seksualne robove u podrumu popularne pizzerije. U tu je priču po-

vjerovalo dovoljno Amerikanaca da se našteti njezinoj izbornoj kampanji, a jedna je osoba čak došla u tu pizzeriju naoružana pištoljem, zahtijevajući vidjeti podrum (pa je ispalo da pizzerija podrum uopće nema).[4]

Što se Hugha iz Lincolna tiče, nitko ne zna kako je zaista preminuo, ali pokopan je u tamošnjoj katedrali i bio je štovan poput sveca. Pratio ga je glas da izvodi razna čuda, a njegov grob nastavio je privlačiti hodočasnike čak i stoljećima nakon što su svi Židovi izbačeni iz Engleske.[3] Tek je 1955, godine - deset godina nakon holokausta - katedrala u Lincolnu odbacila krvnu klevetu i u blizini Hughove grobnice postavila natpis na kojem piše:

> *Izmišljene priče o „ritualnim ubojstvima ' kršćanskih dječaka od strane židovskih zajednica bile su uobičajene u Europi tijekom srednjeg vijeka, pa čak i mnogo kasnije. Te izmišljene priče mnoge su Židove stajale života. Lincoln je imao svoju legendu, a žrtva je pokopana u katedrali 1255. godine. Takve priče kršćanstvu ne služe na čast.*[6]

Pa eto, neke lažne vijesti traju samo 700 godina.

Jedanput laž, uvijek istina

Nisu se samo drevne religije služile fikcijom za zbijanje redova. U manje davnim vremenima svaka je nacija stvarala svoju mitologiju, dok su pokreti poput komunizma, fašizma i liberalizma formirali nova vjerovanja. Joseph Goebbels, majstor nacističke propagande i možda najuspješniji medijski mag mo- dernog doba, navodno je svoju metodu sažeto objasnio time da „jednom izgovorena laž ostaje laž, ali tisuću puta izgovorena laž postaje istina“.[7] U svojoj knjizi *Mein Kampf* Hitler je napisao da „najbriljantnije propagandne tehnike neće biti uspješne ako se na umu neprestano nema ključni princip - treba se fokusirati na nekoliko točaka i neprestano ih ponavljati[14].[8] Može li danas ijedan nositelj "lažnih vijesti" to nadmašiti?

Sovjetska propagandna mašinerija bila je jednako fleksibilna s istinom, pišući povijest svega iznova, od cijelih ratova do pojedinačnih fotografija. Dana 29. lipnja 1936. godine službene novine *Pravda* (što znači „istina") na naslovnoj su stranici imale fotografiju nasmiješenog Josifa Staljina kako grli Gelju Marki- zovu, sedmogodišnju djevojčicu. Slika je postala simbol stalji- nizma koji oslikava Staljina kao oca nacije te idealizira „sretno sovjetsko djetinjstvo" Tiskarski strojevi i tvornice diljem zemlje počeli su proizvoditi milijune postera, skulptura i mozaika tog prizora te se prikazivao u javnim institucijama u svim krajevima Sovjetskog Saveza. Baš kao što nijedna ruska pravoslavna crkva nije bila potpuna bez ikone Djevice Marije koja drži malog Isusa, tako nijedna sovjetska škola nije mogla proći bez ikone tate Staljina koji drži malu Gelju.

Na žalost, u Staljinovu je carstvu slava često bila poziv na katastrofu. Za godinu dana Geljin je otac uhićen zbog lažnih optužbi da je japanski špijun i trockistički terorist. Godine 1938. pogubljen je kao jedna od milijuna žrtava staljinističkog terora. Gelja i njezina majka prognane su u Kazahstan, gdje je majka uskoro umrla pod nerazjašnjenim okolnostima. Što sada učiniti s brojnim ikonama koje prikazuju oca nacije s kćeri osuđenog „neprijatelja naroda"? Nema problema. U tom je trenutku Gelja Markizova nestala, a „sretno sovjetsko dijete" na sveprisutnoj fotografiji identificirano je kao Mamlakat Nahangova - trinaestogodišnja tadžička djevojčica koja je osvojila Orden Lenjina pažljivim branjem velike količine pamuka (da je netko i pomislio kako djevojčica na slici ne izgleda kao trinaestogodišnjaki- nja, takvu kontrarevolucionarnu herezu nipošto ne bi izrekao na glas).[9]

Sovjetska propagandna mašinerija bila je toliko učinkovita da je u domovini uspjela prikriti monstruozne zločine, dok je prema van projicirala utopijsku viziju sebe. Ukrajinci se danas žale da je Putin uspješno obmanuo brojne zapadne medije o ruskim pohodima na Krimu i u Donbasu. Ipak, u umjetnosti obmanjivanja teško da može nadmašiti Staliina. U ranim 1930-ima lijevo nastrojeni zapadni novinari i intelektualci hvalili su SSSR

kao idealno društvo. Bilo je to u doba kad su milijuni ukrajinskih i drugih sovjetskih građana umirali zbog nestašica hrane koje je orkestrirao Staljin. Dok je u doba Facebooka i Twittera ponekad teško prepoznati kojoj verziji događaja treba vjerovati, barem više nijedan režim ne može ubiti milijune ljudi, a da svijet to ne sazna.

Osim na religije i ideologije, komercijalne se tvrtke također oslanjaju na fikciju i lažne vijesti. Brendiranje često uključuje prepričavanje iste izmišljene priče uvijek ispočetka sve dok se ljude ne uvjeri kako je riječ o istini. Koje vam slike padaju na pamet kad pomislite na Coca-Colu? Pomislite li na mlade zdrave ljude koji se bave sportom, koji se zabavljaju? Ili pomislite na pretile dijabetičare koji leže u bolničkom krevetu? Ispijanje velike količine Coca-Cole neće vas učiniti mlađima i zdravijima, niti će od vas napraviti sportske tipove - prije će povećati šanse da oholite od dijabetesa. Ipak, Coca-Cola je desetljećima ulagala milijarde dolara da bi je se povezivalo s mladošću, zdravljem i sportom - i milijarde ljudi podsvjesno vjeruju u tu povezanost. *Homo sapiensu* istina nikad nije bila osobito važna. Mnogi ljudi pretpostavljaju da će sljedbenici neke vjere ili ideologije koja iskrivljuje stvarnost prije ili kasnije to otkriti, jer se neće moći natjecati s protivnicima koji će imati jasniji pregled nad stvarima. I to je još jedan mit kojim se tješimo. U praksi, snaga ljudske suradnje ovisi o krhkoj ravnoteži između istine i fikcije.

Ako previše narušite stvarnost, to će vas prilično oslabiti i natjerati da se ponašate na način koji nije u skladu sa stvarnošću. Na primjer, 1905. godine istočnoafrički medij Kinjikitile Ngwa- le tvrdio je kako je opsjednut duhom zmije Hongo. Novi prorok imao je revolucionarnu poruku za ljude njemačke kolonije Istočne Afrike: ujedinite se i otjerajte Nijemce. Da bi poruku učinio privlačnijom, Ngwale je svojim sljedbenicima davao čarobni lijek koji bi navodno njemačke metke pretvarao u vodu *(maji* na svahiliju). Tako je počela Pobuna maji maji. Nije uspjela, fer se na bojišnici njemački meci nisu pretvarali u vodu. Umjesto toga, nemilosrdn o su se zabiiali u tijela slabo naoružanih pobunjenika. Dvije tisuće godina ranije, velika židovska pobuna protiv

Rimljana bila je slično nadahnuta strastvenim uvjerenjem da će se Bog boriti na strani Židova i pomoći im da pobijede naizgled nepobjedivo Rimsko Carstvo. Ni ta pobuna nije uspjela, nego je dovela do uništenja Jeruzalema i progona Židova.

S druge strane, ne možete učinkovito organizirati velike mase, a da se ne oslonite na neku vrstu mitologije. Ako se držite čiste stvarnosti, slijedit će vas nekolicina ljudi. Bez mitova bilo bi nemoguće organizirati ne samo propalu Pobunu maji maji i pobunu Židova, nego i mnogo uspješniji mahdistički ili maka- bejski ustanak.

Kad treba ujediniti ljude, lažne priče zapravo imaju prednost pred istinom. Ako želite procijeniti odanost skupine, tražiti od ljudi da vjeruju u neki apsurd mnogo je bolji test nego zahtijevati od njih da povjeruju u istinu. Ako veliki šef kaže da sunce izlazi na istoku i zalazi na zapadu, nije potrebno biti mu odan kako bi mu se zapljeskalo. Ali ako šef kaže da sunce izlazi na zapadu i zalazi na istoku, samo će pravi lojalisti zapljeskati. Također, ako svi vaši susjedi vjeruju u istu suludu priču, budite sigurni da će se držati zajedno u vrijeme krize. Ako su spremni vjerovati samo u provjerene priče, što to uopće dokazuje?

Mogli biste reći da je barem u nekim slučajevima moguće učinkovito organizirati ljude sporazumnim dogovorima umjesto fikcijom i mitovima. Stoga u ekonomskoj sferi novac i korporacije vežu ljude mnogo učinkovitije od bilo kojeg boga ili svete knjige, unatoč tome što svi znaju daje samo riječ o ljudskoj konvenciji. U slučaju svete knjige, pravi će vjernik reći kako vjeruje daje knjiga sveta, dok će u slučaju dolara pravi vjernik reći kako vjeruje da drugi ljudi vjeruju da je dolar vrijedan. Očito je da je dolar samo ljudska kreacija, ali ga, unatoč tome, svi ljudi diljem svijeta poštuju. Ako je tako, zašto onda ljudi ne mogu odbaciti sve mitove i fikcije i sami se organizirati na temelju sporazumnih konvencija poput dolara?

Takve konvencije, međutim, nisu bitno drukčije od fikcije. Razlika između svetih knjiga i novca, na primjer, bitno je manja nego što se na prvi pogled čini. Kad većina ljudi vidi novčanicu od dolara, zaborave da je njegova vrijednost samo društvena

konvencija. Kad vide zeleni komad papira sa slikom mrtvog bijelca, vide ga kao nešto vrijedno samo po sebi. Jedva da se podsjete: „Ovo je zapravo bezvrijedan komad papira, ali zato što ga ostali ljudi smatraju vrijednim, može mi biti koristan." Da promotrite ljudski mozak funkcionalnom magnetskom rezonancijom, vidjeli biste kako u trenutku u kojem se nekome pokaže kovčeg pun novčanica od sto dolara dijelovi mozga koji počnu signalizirati uzbuđenje nisu oni koji su zaduženi za skepsu („Drugi ljudi vjeruju da je to vrijedno"), nego oni „pohlepni" („K vragu! Želim to!“). Nasuprot tome, u većini slučajeva ljudi počnu smatrati Bibliju, Veda ili Mormonovu knjigu svetima tek nakon što su dulje vrijeme izloženi drugim ljudima koji ih takvima smatraju. Svete knjige učimo poštivati na isti način kao što učimo poštivati novčane valute.

Stoga u praksi ne postoji striktna razlika između spoznaje „da je nešto samo društvena konvencija" i vjerovanja „da je nešto samo po sebi vrijedno". U mnogim su slučajevima ljudi fleksibilni oko te razlike ili je zaboravljaju. Evo još jedan primjer: ako započnete duboku filozofsku raspravu o tome, gotovo svatko će se složiti da su korporacije zapravo fikcijske priče koje su izmislili ljudi. Microsoft ne čine njegove zgrade, njegovi zaposlenici ili dioničari - riječ je zapravo o zamršenoj pravnoj fikciji koju su ispleli zakonodavci i odvjetnici. Pa ipak, 99 posto vremena nismo u filozofskim raspravama, a s korporacijama se ophodimo kao da su stvarni entiteti, baš kao i tigrovi ili ljudi.

Crta između fikcije i stvarnosti može se obrisati iz više razloga, počevši od „zabave" pa sve do „opstanka". Ne možete igrati računalne igre ili čitati romane ako barem na neko vrijeme ne odbacite nevjericu. Da biste zaista uživali u nogometu, morate prihvatiti pravila igre i barem na devedeset minuta zaboraviti da je samo riječ o ljudskom izumu. Ako to ne učinite, pomislit ćete kako je potpuno suludo da dvadeset dvoje ljudi trči za loptom. Nogomet može početi kao puka zabava, ali brzo može postati nešto mnogo ozbiljnije, što vam može potvrditi bilo koji engleski huligan ili argentinski nacionalist. Nogomet može pomoći u stvaranju osobnih identiteta, može učvrstiti velike zajednice

može čak i pružiti razloge za nasilje. Nacije i vjere su nogometni klubovi na steroidima.

Ljudi imaju tu impresivnu sposobnost da u isto vrijeme nešto i znaju i ne znaju. Ili, točnije rečeno, mogu znati ako o tome zaista razmisle, ali većinu vremena o tome ne razmišljaju, pa to ne znaju. Ako se zaista usredotočite, shvatit ćete da je novac fikcija. Ali uglavnom niste usredotočeni. Ako vas netko bude pitao, znat ćete mu reći da je nogomet ljudski izum. Ali u žaru igre nitko vas neće pitati. Možete otkriti da su nacije razrađene mreže priča ako tome posvetite vrijeme i energiju. Ali usred rata za to nemate ni vremena ni energije. Ako tražite pravu istinu, shvatit ćete daje priča o Adamu i Evi mit. Ali koliko često tražite pravu istinu?

Istina i moć samo djelomično idu ruku pod ruku. Prije ili kasnije se razdvoje. Ako želite moć, u nekom ćete trenutku morati širiti fikciju. Ako želite znati istinu o svijetu, u nekom ćete se trenutku morati odreći moći. Morat ćete štošta priznati - na primjer, odakle izvire vaša moć - a to će razljutiti saveznike, obeshrabriti sljedbenike i potkopati društveni sklad. Ne postoji ništa mistično u tom jazu između moći i istine. Da biste ga uočili, samo pokušajte pronaći tipičnog američkog anglosaksonskog protestanta i iznesite mu pitanje o rasi, pronađite tipičnog Izraelca i započnite temu okupacije ili s običnim tipom pokušajte razgovarati o patrijarhalnosti.

Znanstvenici su se u povijesti neprestano suočavali s dvojbom jesu li u službi moći ili su u službi istine. Trebaju li stremiti tome da ujedine ljude tako što će se pobrinuti da svi vjeruju u istu priču ili bi im trebali objaviti istinu čak i pod cijenu razdora? Najmoćnije znanstvene utvrde - bilo one kršćanskih svećenika, konfucijanskih mandarina ili komunističkih ideologa - stavljale su jedinstvo ispred istine. Zbog toga su i bile toliko moćne.

Kao vrsta, ljudi vole moć više od istine. Provodimo bitno više vremena i truda pokušavajući kontrolirati svijet nego pokušavajući ga razumjeti - a čak i kad ga pokušamo razumjeti, obično to činimo u nadi da će nam to razumijevanje olakšati kontrolu nad njim. Stoga ako sanjate o društvu u kojem vlada istina, a mitove

se ignorira, ne trebate očekivati puno od *Homo sapiensa.* Radije pokušajte s čimpanzama.

Izaći iz stroja za ispiranje mozga

Sve to ne znači da lažne vijesti nisu ozbiljan problem ili da političari i svećenici imaju dozvolu da slobodno, besramno lažu. Također bi bilo sasvim pogrešno zaključiti da su sve vijesti oko nas lažne, daje svaki pokušaj da otkrijemo istinu osuđen na propast i da nema baš nikakve razlike između ozbiljnog novinarstva i propagande. Ispod svih lažnih vijesti postoje stvarne činjenice i istinska patnja. U Ukrajini, na primjer, ruski se vojnici zaista bore, tisuće je ljudi stvarno poginulo, a stotine tisuća ljudi je zaista izgubilo domove. Ljudsku patnju često uzrokuje vjera u fikciju, ali je sama patnja i dalje stvarna.

Stoga, umjesto da lažne vijesti prihvatimo kao normu, trebamo shvatiti da su one puno veći problem nego što pretpostavljamo te kako bismo trebali još više stremiti tome da razlikujemo fikciju od stvarnosti. Ne očekujte savršenstvo. Jedna od najvećih fikcija svih vremena je poricanje kompleksnosti svijeta i razmišljanje u kontrastu netaknute čistoće u odnosu na sotonsko zlo. Nijedan političar ne govori cijelu istinu i samo i isključivo istinu, ali neki su političari i dalje bolji od drugih. Da mi se ponudi izbor, Churchillu bih vjerovao prije nego Staljinu, iako britanski premijer nije prezao od ukrašavanja istine kad mu je to odgovaralo. Također, nijedne novine nisu bez predrasuda i pogrešaka, ali neke se novine zaista trude saznati istinu, dok su druge stroj za ispiranje mozga. Da sam živio u 1930-ima, nadam se kako bih imao dovoljno mozga da više vjerujem *New York limesu* nego *Pravdi* ili *Der Sturmeru.*

Svi imamo odgovornost uložiti vrijeme i trud u otkrivanje vlastitih predrasuda i provjeravanje izvora informacija. Kao što je već rečeno u prijašnjim poglavljima, ne možemo sve sami. No, upravo zbog toga moramo pažljivo istražiti barem naše omiljene

izvore informacija - bilo da su to novine, web~stranica, televizijska mreža ili čovjek

U poglavlju 20 puno ćemo se detaljnije baviti time kako se ispiranje mozga može izbjeći i kako razlikovati stvarnost od fikcije. Ovdje bih želio ponuditi dva jednostavna pravila. Prvo, ako želite pouzdane informacije - dobro za njih platite. Ako vijesti dobivate besplatno, možda ste upravo vi proizvod. Pretpostavimo da vam neki sumnjivi milijarder ponudi sljedeće: „Platit ću ti 30 dolara svaki mjesec, a zauzvrat ćeš mi dopustiti da ti ispirem mozak sat vremena svaki dan, tako da ti u njega usađujem političke i komercijalne predrasude kakve god želim.“ Biste li prihvatili ponudu? Rijetko tko normalan bi. Sumnjivi milijarder potom vam ponudi nešto malo drugačije: „Dopustit ćeš mi da ti ispirem mozak svaki dan po sat vremena, a zauzvrat ti tu uslugu neću naplatiti.” Sad ponuda odjednom milijunima ljudi zvuči privlačno. Nemojte slijediti njihov primjer.

Drugo pravilo je da se, ako vam neki problem djeluje jako važno, potrudite o njemu pročitati svu relevantnu znanstvenu literaturu. A pod znanstvenom literaturom mislim na stručno ocijenjene članke, knjige koje su objavili poznati akademski izdavači i spise profesora s uglednih institucija. Znanost očito ima svoja ograničenja i u prošlosti je mnogo toga pogrešno shvatila. Unatoč tome, znanstvena zajednica već je stoljećima naš najpouzdaniji izvor znanja. Ako mislite da je nešto pogrešno shvatila, to je sasvim moguće, ali barem upoznajte znanstvene teorije koje odbacujete i dajte neke empirijske dokaze da biste potkrijepili svoju tvrdnju.

Znanstvenici se, pak, moraju mnogo više angažirati u aktualnim javnim raspravama. Ne smiju se plašiti toga da ih se čuje kad se rasprava zatekne na njihovom polju, bilo da je riječ o medicini ili o povijesti. Tišina ne znači neutralnost, ona samo podržava *status quo.* Naravno, jako je važno nastaviti baviti se akademskim istraživanjima i objavljivati rezultate u znanstvenim časopisima koje čita samo nekolicina stručnjaka, ali jednako je važno općoj javnosti objaviti najnovije znanstvene teorije

kroz popularno-znanstvene knjige, čak i putem vješte uporabe umjetnosti i fikcije.

Znači li to da znanstvenici trebaju početi pisati znanstveno- fantastične knjige? To čak i nije loša ideja. Umjetnost igra ključnu ulogu u oblikovanju ljudskog svjetonazora, a u 21. stoljeću znanstvena je fantastika vjerojatno najvažniji žanr uopće jer formira način na koji ljudi shvaćaju pojmove poput umjetne inteligencije, bioinženjeringa i klimatskih promjena. Sasvim sigurno, potrebna nam je dobra znanost, ali iz političke perspektive dobar znanstveno-fantastični film vrijedi mnogo više od članka u časopisu *Science* ili *Nature*.

18

ZNANSTVENA FANTASTIKA

Budućnost nije ono što vidite u filmovima

Ljudi kontroliraju svijet jer mogu međusobno bolje surađivati od ostalih životinja, a to mogu upravo zato što vjeruju u fikciju. Pjesnici, slikari i pisci kazališnih komada stoga su barem jednako važni kao i vojnici i inženjeri. Ljudi odlaze u rat i grade katedrale jer vjeruju u Boga, a vjeruju u Boga jer su čitali pjesme o Bogu, jer su vidjeli slike Boga i jer su ih zadivili kazališni komadi o Bogu. Također, našu vjeru u modernu mitologiju kapitalizma podupiru umjetničke kreacije Hollywooda i pop- industrije. Nakon što smo na televiziji vlastitim očima vidjeli kapitalistički raj, vjerujemo da će nas kupovanje gomile stvari učiniti sretnijima.

U ranom 21. stoljeću znanstvena fantastika možda je najvažniji umjetnički žanr. Vrlo malo ljudi čita najnovije članke s područja strojnog učenja ili genetskog inženjeringa. Umjesto toga, filmovi kao što su *Matrix*, *Ona* i TV-emisije poput *Westworlda* i *Black Mirrora* oblikuju ljudsko poimanje najvažnijih tehnoloških, društvenih i ekonomskih razvoja našeg doba. To također znači da znanstvena fantastika mora biti znatno odgovornija u prikazivanju znanstvene stvarnosti, inače bi ljude mogla navesti na pogrešne zaključke ili njihovu pažnju usmjeriti na pogrešne probleme.

Kao što je napomenuto, možda je najveći grijeh suvremene znanstvene fantastike taj da često miješa inteligenciju i svijest.

Stoga se previše brine zbog potencijalnog rata robota i ljudi, a zapravo treba strahovati od potencijalnog sukoba između malobrojne elite superljudi osnažene algoritmima i goleme potklase *Homo sapiensa* lišenih moći. U razmišljanju o budućnosti umjetne inteligencije Karl Marx je i dalje bolji vodič od Stevena Spielberga. Dapače, brojni filmovi o umjetnoj inteligenciji toliko su daleko od znanstvene stvarnosti da bi se moglo pomisliti kako je riječ o alegorijama potpuno drugačijih problema. Zbog toga se čini da je u filmu *Ex Machina* iz 2015. godine riječ o stručnjaku za umjetnu inteligenciju koji se zaljubi u ženskog robota samo da bi ga ova nasamarila i njime manipulirala. No, u tom filmu zapravo nije riječ o ljudskom strahu od inteligentnih robota. Riječ je o muškom strahu od inteligentnih žena, a osobito o strahu da bi ženska emancipacija mogla dovesti do ženske dominacije. Kad god naiđete na film o umjetnoj inteligenciji u kojem je ta umjetna inteligencija žena, a protagonist muškarac, znajte da je vjerojatno riječ o filmu o feminizmu, a ne o kibernetici. Jer zašto bi inače umjetna inteligencija imala spolni ili rodni identitet? Spol je značajka organskih višestaničnih bića. Što to uopće može značiti neorganskom kibernetičkom biću?

*

Život u kutiji

Jedna od tema koju znanstvena fantastika istražuje s bitno više uvida odnosi se na opasnost upotrebe tehnologije da bi se kontroliralo ljudska bića. *Matrix* prikazuje svijet u kojem su gotovo svi ljudi zarobljenu u kibernetičkom prostoru, a sve što doživljavaju oblikuje vrhovni algoritam. *Trumanov show* u središte stavlja pojedinca koji je, ne znajući, zvijezda *reality-e*misije. Iako on to ne zna, svi njegovi prijatelji i poznanici - uključujući majku, ženu i najboljeg prijatelja - su glumci. Sve što mu se događa ide prema dobro osmišljenom scenariju, a sve što on kaže ili nrini snima se skrivenim kamerama, što onda pohlepno prate milijuni obožavatelja.

Ipak, oba filma - unatoč svojoj briljantnosti - na kraju uz- maknu pred aluzijama vlastitih scenarija. Oni pretpostavljaju da ljudi zarobljeni unutar matrice imaju autentično ja, netaknuto svim tehnološkim manipulacijama, i da se onkraj matrice nalazi autentična stvarnost kojoj junaci mogu pristupiti samo da se dovoljno potrude. Matrica je samo umjetna barijera koja razdvaja vaše unutarnje autentično ja od vanjskog autentičnog svijeta. Nakon mnogo pokušaja i nevolja, oba junaka - Neo iz filma *Ma- trix* i Truman iz filma *Trumanov show* - uspijevaju nadvladati probleme i pobjeći iz mreže manipulacije, otkriti svoje autentično ja i doći do autentične obećane zemlje.

Zanimljivo, ta obećana autentična zemlja u svim je važnim segmentima identična umjetnoj matrici. Kad Truman pobjegne iz televizijskog studija, pokuša se spojiti sa svojom srednjoškolskom simpatijom, koju je redatelj emisije uklonio iz glumačke postave. Ali ako Truman ostvari tu romantičnu maštariju, njegov će život izgledati baš kao savršen hollywoodski san koji je *Trumanov show* prodao milijunima gledatelja diljem svijeta - uključujući i odmor na Fidžiju. Film nam ne daje ni naznaku toga kako bi mogao izgledati neki alternativni život koji bi Truman mogao pronaći u stvarnom svijetu.

Slično tome, kad Neo pobjegne iz matrice uzimanjem slavne crvene pilule, otkrije da vanjski svijet nije nimalo drukčiji od unutarnjega. I vani i unutra postoje nasilni sukobi i ljudi koje pokreću strah, požuda, ljubav i zavist. Film bi trebao završiti tako da Neo sazna kako je stvarnost kojoj je upravo pristupio samo još veća matrica, a da on, ako želi pobjeći u „istinski stvarni svijet", ponovo mora odabrati između plave i crvene pilule.

Trenutna tehnološka i znanstvena revolucija ne implicira da autentičnim pojedincima i autentičnim stvarnostima mogu manipulirati algoritmi i televizijske kamere, nego daje autentičnost mit. Ljudi se boje biti zatočeni u kutiji, ali i dalje ne shvaćaju da su već zatočeni u svom mozgu koji je zatočen unutar veće kutije - ljudskog društva s njegovim brojnim fikcijama. Kad pobjegnete iz matrice, jedino što otkrijete je još veća matrica. Kad su se seljaci i radnici 1917. godine pobunili protiv cara, dobili su

Staljina. A kad počnete istraživati brojne načine na koje svijet manipulira vama, na kraju shvatite da je srž vašeg identiteta složena iluzija koju su stvorile neuronske mreže.

Ljudi se boje da će, zatočeni u kutiji, propustiti sva čuda svijeta. Dok god je Neo zatočen u matrici, a Truman u studiju, neće posjetiti ni Fidži, ni Pariz ni Machu Picchu. No zapravo se sve ono što ćete ikad iskusiti u životu nalazi unutar vašeg tijela i uma. Oslobađanje od matrice ili putovanje na Fidži neće značiti ništa. Nije da se negdje u vašem umu nalazi željezna škrinja s velikim crvenim znakom upozorenja: „Otvoriti isključivo na Fidžiju" i da ćete u nju zaista moći zaviriti tek kad napokon otputujete na sjeverni Pacifik. Nije da će iz nje tada izaći razne vrste osjećaja posebno sačuvanih samo za Fidži. I da ćete, ako nikad u životu ne posjetite Fidži, propustiti sve te osjećaje zauvijek. Ne. Što god možete osjetiti na Fidžiju, možete osjetiti bilo gdje na svijetu; čak i unutar matrice.

Možda svi živimo u golemoj računalnoj simulaciji, kao iz filma *Matrix*. To bi se protivilo svim našim nacionalnim, vjerskim i ideološkim pričama. Ali naša bi mentalna iskustva i dalje bila stvarna. Ako se ispostavi da je ljudska povijest samo složena simulacija na nekom superračunalu koju pokreću štakori znanstvenici s planeta Zircon, bila bi to osobita sramota za Karla Marxa i Islamsku državu. Ali ti štakori znanstvenici i dalje bi morali odgovarati za armenski genocid i Auschwitz. Kako im je to prošlo na zirconskom sveučilišnom etičkom odboru? Čak i ako su plinske komore bile samo električni signali u silikonskim čipovima, iskustva boli, straha i očaja nisu zbog toga bila ništa manje bolna.

Bol je bol, strah je strah, a ljubav je ljubav - čak i u matrici. Nije važno pokreće li strah koji osjećate skupina atoma u vanjskom svijetu ili električni signali kojima upravlja računalo. Strah je i dalje stvaran. Dakle, ako želite istražiti stvarnost svoga uma, možete to učiniti unutar matrice jednako kao i izvan nje.

Većina znanstveno-fantastičnih filmova prepričava zaista staru priču: o pobjedi uma nad materijom. Prije trideset tisuća godina priča je išla ovako: um zamisli kameni nož - ruka stvori

nož - čovjek ubije mamuta. Ali istina je da su ljudi stekli kontrolu nad svijetom ne toliko izradom noževa i ubijanjem mamuta koliko manipulacijom ljudskim umom. Um nije subjekt koji slobodno oblikuje povijesna djela i biološke stvarnosti - um je objekt koji oblikuju povijest i biologija. Čak i naši najvrjedniji ideali - sloboda, ljubav i kreativnost - nalik su kamenom nožu koji je netko drugi oblikovao da bi ubio nekog mamuta. Prema najboljim znanstvenim teorijama i najsuvremenijem tehnološkom oruđu, um nikad nije oslobođen manipulacije. Ne postoji autentično ja koje čeka da ga se oslobodi od okova manipulacije.

Imate li uopće pojma koliko ste filmova, knjiga i pjesama pogledali ili pročitali posljednjih godina i na koji su način oni oblikovali i izoštrili vašu ideju ljubavi? Romantične komedije su za ljubav ono što su pornofilmovi za seks i što je *Rambo* za rat. Ako, pak, mislite da možete stisnuti neku tipku za brisanje i iz svoje podsvijesti i svog limbičkog sustava izbrisati sve tragove Hollywooda, varate se.

Sviđa nam se pomisao na oblikovanje kamenih noževa, ali nam se ne sviđa pomisao na to da smo mi sami kameni noževi. Tako da varijacija stare priče o mamutu unutar matrice zvuči otprilike ovako: um zamisli robota - ruka stvori robota - robot ubije teroriste, ali isto tako pokuša upravljati umom - um ubije robota. Ali ta priča nije istinita. Problem nije u tome da um neće moći ubiti robota. Problem je u tome da je um koji je uopće zamislio robota već i sam proizvod prijašnjih manipulacija. Stoga nas ubijanje robota neće osloboditi.

Disney gubi vjeru u slobodnu volju

Godine 2015. Pixar Studios i Walt Disney Pictures napravili su mnogo realističniju i zabrinjavajuću animiranu sagu o ljudskom stanju, koja je ubrzo postala popularna među djecom i odraslima. *Izvrnuto obrnuto* priča je o jedanaestogodišnjoj djevojčici Riley Andersen, koja se s roditeljima iz Minnesote doseli u San Francisco. Nedostaju joj prijatelji i rodni grad pa se teško

prilagođava novom životu i pokušava pobjeći natrag u Minne- sotu. No Riley ne zna da se u tom trenu događa mnogo veća drama. Da toga nije ni svjesna, Riley je zvijezda televizijske *reality*- emisije, a nije zarobljena u matrici. Umjesto toga, sama Riley je matrica, a nešto je zarobljeno unutar nje.

Disney je svoje carstvo izgradio na neprestanom prepričava- nju jednog te istog mita. U nebrojenim Disneyevim filmovima junaci se suočavaju s poteškoćama i opasnostima, ali naposljetku pobijede tako da pronađu svoje autentično ja i donose odluke vlastitom slobodnom voljom. *Izvrnuto obrnuto* brutalno dekon- struira taj mit. Prihvaća najnoviji neurobiološki pogled na ljude i vodi gledatelje na putovanje u Rileyn mozak kako bi otkrili da Riley nema vlastito, autentično ja i da nikad ne donosi odluke slobodnom voljom. Riley je zapravo golemi robot kojim upravlja skupina sukobljenih biokemijskih mehanizama koje film prikazuje kao ljupke likove iz crtića: žutu i veselu Sreću, plavu i turobnu Tugu, crveni i eksplozivni Bijes... Dok prate svaki Rileyn pokret na golemom ekranu, ti likovi upravljaju svim njezinim raspoloženjima, odlukama i djelima skupinom tipaka i poluga u glavnom stožeru.

To što se Riley ne može prilagoditi novom životu u San Fran ciscu posljedica je nezgode u glavnom stožeru, zbog koje je p mogućnost potpunosti izgubi ravnoteža u Rileynu mozgu. Da bi to ispravile, Sreća i Tuga upuštaju se u epsko putovanje kroz Rileyn mozak pa se voze na vlaku misli, istražuju zatvor podsvijesti i posjećuju studio u kojem je skupina umjetnički nastrojenih neurona zaokupljena stvaranjem snova. Dok pratimo te personificirane biokemijske mehanizme na putu u dubine Rileyna mozga, nikad ne susretnemo nijednu živu dušu, neka autentično ja ili neku slobodnu volju. Dapače, prijelomni trenutak ne dogodi se kad Riley otkrije vlastito, autentično ja, nego kad postane jasno da se Riley ne može poistovjetiti ni sa jednom pojedinačnom jezgrom, nego da njezina dobrobit ovisi f| o interakciji različitih mehanizama.

U početku se gledatelje navodi da poistovjete Riley s glavnom protagonisticom - žutom i veselom Srećom, ali kasnije ispadne.

da je to bila ključna pogreška zbog koje je Rileyn život umalo uništen. Zbog toga što je vjerovala da je ona sama autentična srž same Riley, Sreća zastraši sve ostale unutarnje likove i time naruši osjetljivu ravnotežu Rileyna mozga. Katarza dolazi u trenutku u kojem Sreća postane svjesna svoje pogreške i, zajedno s gledateljima, shvati da Riley nije ni Sreća ni Tuga ni bilo koji od ostalih likova. Riley je složena priča koju proizvode sukobi i suradnje svih biokemijskih likova zajedno.

Ne zapanjuje to što se Disney usudio na tržište plasirati film s tako radikalnom porukom - nego zapanjuje činjenica daje film postao hit diljem svijeta. Možda je bio toliko uspješan jer je riječ o komediji sa sretnim završetkom, a većini gledatelja možda je promaklo i neurološko značenje filma i njegove zlokobne implikacije.

Isto se može reći i za znanstveno-fantastičnu knjigu koja je prorekla gomilu stvari u 21. stoljeću. Ne može vam promaknuti njezina zlokobna priroda. Napisana je prije gotovo sto godina, ali kako vrijeme odmiče, tako postaje sve značajnija. Aldous Huxley napisao je *Vrli novi svijet* 1931. godine, dok su komunizam i fašizam harali Rusijom i Italijom. Nacizam je bio u usponu u Njemačkoj, militaristički Japan upustio se u osvajački pohod I u Kini, a cijeli je svijet bio zahvaćen Velikom depresijom. No Huxley je, unatoč tome, uspio kroz sve te tamne oblake vidjeti i zamisliti društvo budućnosti bez ratova, gladi i bolesti, koje neometano uživa u miru, blagostanju i zdravlju. To je konzumeri- stički svijet u kojem slobodno vladaju seks, droge i rock ‘n’ roll i čija je najveća vrijednost sreća. Temeljna pretpostavka u romanu je da su ljudi biokemijski algoritmi, da znanost može hakirati ljudske algoritme i da se tehnologija može iskoristiti kako bi se njima manipuliralo.

U tom vrlom novom svijetu svjetska vlada koristi naprednu biotehnologiju i društveni inženjering kako bi se pobrinula da svi uvijek budu sretni i da nitko nema nikakav razlog za pobunu. Gotovo kao da su Sreća, Tuga i ostali likovi iz Rileyna mozga pretvoreni u lojalne državne agente. Stoga nema potrebe za tajnom policijom, koncetracionim logorima ili ministarstvom

ljubavi kao u Orwellovoj *1984.* Dapače, Huxleyjeva genijalnost je u tome što je pokazao kako se ljude mnogo sigurnije može kontrolirati uz pomoć ljubavi i užitka nego straha.

Kad ljudi čitaju *1984.*, jasno je da Orvvell opisuje zastrašujući svijet iz noćnih mora i da samo jedno pitanje ostaje otvoreno: kako izbjeći takvo užasavajuće stanje? Čitanje *Vrlog novog svijeta* daleko je više uznemirujuće i izazovnije iskustvo jer vas tjera da otkrijete što je točno u njemu distopijsko. Svijet je miroljubiv i pun blagostanja. Što tu uopće može biti loše? Huxley to pitanje postavlja u ključnom trenutku romana: dijalogu između Musta- fe Monda, Nadzornika zapadne Europe, i Divljaka, koji je cijeli život živio u rezervatu u Novom Meksiku i jedan je od dvoje ljudi u Londonu koji još uvijek znaju nešto o Shakespeareu ili Bogu.

Kad Divljak pokuša ljude u Londonu potaknuti na pobunu protiv sustava koji ih kontrolira, oni reagiraju na njegov poziv krajnje apatično, a policija ga uhiti i dovede pred Mustafu Monda. Nadzornik potom ugodno razgovara s Divljakom pa mu objasni da bi se, ako inzistira na tome da bude asocijalan, jednostavno trebao skloniti na neko osamljeno mjesto i živjeti kao samotnjak. Divljak potom dovede u pitanje svjetonazore na kojima se temelji svjetski poredak i optuži svjetsku vladu da je u potrazi za srećom uništila ne samo istinu i ljepotu, nego i sve plemenito i herojsko u životu:

„Dragi moj mladi prijatelju " reče Mustafa Mond, „civilizaciji uopće ne treba nikakva plemenitost ili heroizam. To su simptomi političke nesposobnosti. U pravilno organiziranome društvu poput našega, nikad nitko nema priliku ponijeti se plemenito ili herojski. Da bi se ukazala takva prilika, stanje mora biti krajnje nestabilno. Kad je rat, kad ima su- protstavljenih razmišljanja, kad se treba othrvati iskušenjima, braniti voljeno biće ili se boriti za njega - onda, očito, plemenitost i heroizam imaju nekoga smisla. Ali u današnje vrijeme nema ratova. Najveća se pažnja pridaje sprječavanju prejake ljubavi. Suprostavljenih mišljenja nema; svi su

tako obrađeni da rade ono što moraju. A ono što moraju raditi u stvari je toliko ugodno i toliko je slobode dopušteno u zadovoljavanju prirodnih potreba da stvarno nema iskušenja kojima se treba oduprijeti. Ako se baš i ponekad nađe u nesretnom prilikom i dogodi nešto neugodno, uvijek je pri ruci soma da omogući bijeg od stvarnosti. Soma je uvijek tu da smiri bijes, da pomiri s neprijateljima, da osigura strpljenje i izdržljivost. U prošlosti se to moglo postići samo uz goleme napore i godine intenzivne moralne poduke. A danas - popijete dvije-tri tablete od pola grama i sve je u redu. Vrlina je sada dostupna svima. Čak i polovicu svoga ćudoređa uvijek imate uza se, u bočici. Kršćanstvo bez suza - to je soma.

Ali suze su potrebne. Zar se ne sjećate Othellovih riječi? Ako poslije svake bure dođe ovakvo zatišje, nek) vjetrovi pušu dok ne probude i samu smrt.' U pueblu mi je jedan starac pričao indijansku priču o djevojci iz Matsakija. Mladići koji su je željeli oženiti morali su jedno cijelo jutro okapati njezin vrt. Izgledalo je lako; no, tamo je bilo muha i komaraca, začaranih. Većina mladića jednostavno nije mogla izdržati ubode i ugrize. Ali onaj koji je mogao - taj je oženio djevojku."

„Divna priča! No, u civiliziranim zemljama" reče Nadzornik, „djevojke možete imati i da im ne okapate vrt; a nema ni muha ni komaraca. Sve smo njih potamanili još prije mnogo stoljeća."

Divljak kimne, namrštivši se. „Potamanili. Da, to i sliči vama. Vi uklanjate što je neugodno, umjesto da se naučite živjeti s tim. Je li časnije u duši trpjeti metke i strelice silovite sudbine ili pograbiti oružje protiv mora jada, oduprijeti im se i pobijediti? (...) Ali vi ne radite ni jedno ni drugo. Niti trpite, niti se odupirete. Vi zapravo ukidate praćke i strijele. To je najlakše." (...)

„Vama bi za promjenu" nastavi Divljak, „trebalo nešto vrijedno suza. (...) Zar vam se ne čini da ima nečeg u životu izloženom stalnoj opasnosti?"

„Ima izrazito mnogo“, odgovori Nadzornik. „Nadbubrežne žlijezde moraju se povremeno stimulirati. (...) To je jedan od uvjeta savršenog zdravlja. Zato smo i uveli obavezne kure SDO. “

„SDO?“

„Surogat dubokih osjećaja. Redovito jednom mjesečno. Cijeli organizam preplavi se adrenalinom. Fiziološki je potpuno jednak strahu i bijesu. Sva ljekovitost ubijanja Desdemo- ne i smrti od Othellove ruke, ali bez neugodnih posljedica „Ali ja želim neugodne posljedice „Mi ne\ reče Nadzornik. „Mi više volimo udobnost Ja ne volim. Ja hoću Boga, hoću poeziju, hoću pravu opasnost, hoću slobodu, hoću dobrotu. Hoću grijeh. “

„U stvari“, reče Mustafa Mond, „vi tražite pravo da budete nesretni. “

„Dobro, neka bude tako prkosno reče Divljak, „tražim pravo da budem nesretan. “

„Da i ne spominjemo pravo da ostarite, poružnite i postanete impotentni; pravo da imate sifilis i rak; pravo da gladujete; pravo da imate uši; pravo da živite u stalnom strahu od svega što se može dogoditi sutra; pravo da oholite od tifusa; pravo da budete mučeni svim mogućim neizrecivim bolovima. “

Zavlada duga tišina.

„Tražim sve to“, reče napokon Divljak.

Mustafa Mond slegne ramenima. „Dobrodošli/“ reče on.[1]*

Divljak se povuče u nenastanjenu divljinu i tamo nastavi živjeti
kao pustinjak. Godine života u indijanskom rezervatu i ispiranja mozga Shakespeareom i vjerom nagnali su ga da odbaci sve blagodati modernosti. No glas o tako neobičnom i uzbudljivom tipu se proširi, ljudi se počnu skupljati da bi ga promatrali i snimali sve što čini i on uskoro postaje slavan-

Zgađen svom neželjenom pažnjom, Divljak ne pobjegne iz ci-

vilizirane matrice tako što proguta crvenu pilulu, nego tako što se objesi.

Za razliku od stvaratelja *Matrixa* i *Trumanova showa*, Huxley je sumnjao da postoji mogućnost bijega jer je dvojio postoji li uopće itko kome bi bijeg uspio. Budući da su vaš mozak i vaše ja dijelovi matrice, kako biste pobjegli iz matrice, morate prvo pobjeći sami iz sebe. To je, pak, mogućnost vrijedna istraživanja. Bijeg iz skučene definicije sebe mogao bi itekako postati nužna vještina za opstanak u 21. stoljeću.

Peti dio: Prilagodljivost

Kako živjeti u doba zbunjenosti kad su se stare priče urušile, a još se nije pojavila nijedna nova?

19

OBRAZOVANJE

Stalna samo mijena jest

Čovječanstvo se suočava s dosad neviđenim revolucijama, sve naše stare priče se raspadaju, a dosad se nije pojavila nijedna nova da bi ih zamijenila. Kako sebe i svoju djecu pripremiti za svijet takvih neviđenih transformacija i radikalnih dvojbi? Novorođenče rođeno danas, 2050. godine imat će trideset i nešto godina. Ako sve bude u redu, to će novorođenče i dalje biti ovdje 2100. godine, a moglo bi čak biti i aktivni građanin 22. stoljeća. Čemu trebamo podučiti to dijete kako bismo mu pomogli da preživi i uspije u svijetu 2050. godine ili u

22. stoljeću? Kakva vrsta vještina mu je potrebna da bi dobilo posao, razumjelo što se oko njega događa i pronašlo izlaz u labirintu života?

Na žalost, s obzirom na to da nitko ne zna kako će svijet izgledati 2050. godine - a da i ne spominjemo 2100. godinu - ne znamo odgovore na ta pitanja. Naravno, ljudi nikad nisu mogli točno predvidjeti budućnosti. Danas je to, međutim, čak i teže nego ikad prije, jer kad nam tehnologija jednom omogući stvaranje tijela, mozgova i umova, nećemo više moći biti sigurni ni u što - uključujući i stvari koje su se prije činile stalnima i vječnima.

Prije tisuću godina, 1018. godine, ljudi su o budućnosti znali vrlo malo, ali su svejedno bili uvjereni da se osnovna obilježja ljudskog društva neće promiieniti Da ste živjeli u Kini 1018.

godine, znali biste da bi do 1050. godine carstvo Song moglo propasti, da bi Khitani mogli napasti sa sjevera i da bi epidemije bolesti mogle ubiti milijune. A svejedno bi vam bilo jasno da bi čak i 1050. godine većina ljudi i dalje bila zemljoradnici i tkalci, vladari bi se i dalje oslanjali na to da im ljudi popunjavaju bojne redove i birokratske urede, muškarci bi i dalje upravljali ženama, očekivana životna dob i dalje bi bila oko 40, a ljudsko tijelo bilo bi sasvim isto kao prije. Stoga bi 1018. godine siromašni kineski roditelji podučavali svoju djecu kako saditi rižu ili presti svilu, a oni bogatiji učili bi svoje dječake kako čitati konfucijanske klasike, pisati krasopisom ili se boriti na konju. Djevojčice bi podučavali kako da budu skromne i poslušne kućanice. Bilo je očito da bi te vještine u 1050. godini i dalje bile potrebne.

S druge strane, danas nemamo pojma kako će Kina ili ostatak svijeta izgledati 2050. godine. Ne znamo kakve će poslove ljudi raditi, ne znamo kako će funkcionirati vojske i birokracija i ne znamo kako će izgledati odnosi između spolova. Neki će ljudi vjerojatno živjeti puno dulje nego danas, a ljudsko tijelo moglo bi proći nevjerojatnu revoluciju zahvaljujući bioinženje- ringu i direktnim sučeljima mozga i računala. Stoga će, vjerojatno, puno toga o čemu djeca danas uče do 2050. godine postati nevažno.

Trenutno se previše škola fokusira na kljukanje djece informacijama. U prošlosti je to imalo smisla jer je informacija bilo malo, a i njih je neprestano zaustavljala cenzura. Ako ste živjeli, na primjer, u malom provincijskom gradu u Meksiku 1800. godine, bilo je teško znati više o dalekom svijetu. Nije bilo radija, televizije, dnevnih novina ni javnih knjižnica.[1] Čak i ako ste bili pismeni i imali pristup privatnoj knjižnici, nije bilo mnogo toga za čitati osim romana i vjerskih traktata. Španjolsko carstvo žestoko je cenzuriralo sve tekstove koji su se tiskali, a dopuštalo uvoz tek manje količine strogo pregledanih publikacija.[2]

Gotovo isto bi vrijedilo da ste živjeli u nekom provincijskom gradiću u Rusiji, Indiji, Turskoj ili Kini. Nakon nastanka modernih škola, podučiti svako dijete čitanju i pisanju i prenijeti

mu temeljne činjenice iz zemljopisa, povijesti i biologije bio je golem napredak.

S druge strane, u 21. stoljeću preplavljeni smo golemim količinama informacija, a cenzori ih više čak i ne pokušavaju blokirati. Umjesto toga, bave se širenjem dezinformacija ili odvlačenjem naše pažnje beznačajnim činjenicama. Ako živite u nekom provincijskom meksičkom gradiću i imate pametni telefon, možete potrošiti nekoliko životnih vjekova na čitanje Wikipedije, gledanje TED-govora i pohađanje besplatnih orđme-tečajeva. Nijedna vlada ne može ni pomisliti sakriti sve informacije koje joj se ne sviđaju. A opet, zabrinjavajuće je jednostavno preplaviti javnost proturječnim izvještajima i varkama. Ljude diljem svijeta samo jedan klik dijeli od najnovijih informacija o bombardiranjima Alepa ili topljenju leda na Arktiku, ali je toliko proturječnih informacije da je teško znati čemu treba vjerovati. Osim toga, od brojnih nas drugih stvari također dijeli samo jedan klik, što nam otežava fokusiranje, a kad politika ili znanost izgledaju pretjerano komplicirano, prebaciti se na zabavne videoklipove s mačkama, tračeve o slavnima ili porno-filmove postaju vrlo primamljivo.

Zadnje što učitelj treba napraviti u takvom svijetu je dati svojim učenicima još informacija. Već ih imaju puno previše. Umjesto toga, ljudima treba sposobnost da tim informacijama daju neki smisao, da uoče razliku između onoga što je važno i onoga što je nevažno, a iznad svega, da spoje male količine informacija u široku sliku svijeta. Zapravo je to stoljećima ideal zapadnog obrazovnog sustava, ali su ga dosad sve, čak i brojne zapadnjačke škole, slabo ispunjavale. Učitelji su se fokusirali na informacije i ohrabrivanje učenika da „razmišljaju svojom glavom". Zbog straha od autoritarnosti, liberalne su se škole posebno bojale velikih narativa. Pretpostavile su da će učenici, dok god im daju dovoljno podataka i nešto slobode, sami stvoriti vlastitu sliku svijeta. Pa čak i ako ta generacija ne uspije spojiti sve podatke u koherentnu i smislenu priču o svijetu, bit će dovoljno vremena da se stvori dobra sinteza u budućnosti. Sad nam je ponestalo vremena. Odluke koje ćemo donijeti u idućih

nekoliko desetljeća oblikovat će budućnost samog života, a možemo ih donijeti samo na temelju našeg trenutnog svjetonazora. Ako ovoj generaciji nedostaje smislen pogled na svemir, budućnost života odlučit će se nasumce.

Počelo je

Osim na informacije, mnoge se škole previše fokusiraju i na to da učenicima daju skup predodređenih vještina, poput rješavanja diferencijalnih jednadžbi, kodiranja u jeziku C++, prepoznavanja kemikalija u epruveti ili razgovora na kineskom. Budući da nemamo pojma kako će svijet i tržište rada izgledati 2050. godine, zapravo ne znamo koje će vještine ljudima trebati. Mogli bismo uložiti mnogo truda u to da djecu podučimo da kodiraju u C++ ili govore kineski, da bismo onda do 2050. godine otkrili kako softver puno bolje od ljudi kodira umjetna inteligencija te da nova aplikacija za Googleov prevoditelj omogućava da razgovarate na gotovo besprijekornom mandarinskom, kantonskom ili Hakka-kineskom, čak i ako znate reći samo „ni hao“.

Što bismo, dakle, trebali podučavati? Brojni pedagozi smatraju da se škole trebaju prebaciti na podučavanje četiriju k-ova - kritičkog razmišljanja, komunikacije, kooperacije i kreativnosti.[3] Uopće, škole bi trebale smanjiti količinu tehnoloških vještina i staviti naglasak na općekorisne životne vještine. Najvažnije od svih bit će vještine nošenja s promjenama, vještine učenja novih stvari i očuvanja mentalne ravnoteže u nepoznatim situacijama. Da biste držali korak sa svijetom 2050. godine, nećete morati samo smišljati nove ideje i proizvode, nego ćete morati i sami sebe neprestano stvarati iznova. Jer s ubrzavanjem promjena, vjerojatno će se mijenjati ne samo ekonomija, nego i definicija čovjeka. Još je *Komunistički manifest* 1848. godine objavio da se „sve što je čvrsto pretvara u dim“. Marx i Engels time su uglavnom mislili na društvene i ekonomske strukture. Do 2048. godine fizičke i kognitivne strukture također će se pretvoriti u dim ili oblak podatkovnih bitova.

Godine 1848. milijuni ljudi gubili su poslove na seoskim imanjima i odlazili u velike gradove na rad u tvornice. No, pri dolasku u veliki grad, nisu mogli promijeniti svoj spol ili si priskrbiti šesto čulo. A kad bi i pronašli posao u nekoj tekstilnoj tvornici, mogli su očekivati da će ostatak svog radnog vijeka provesti u toj profesiji.

Do 2048. godine ljudi će se možda morati nositi s migracijama u kibernetski prostor, fluidnim spolnim identitetima i novim osjetilnim iskustvima koje će stvarati računalni implantati. Ako pronađu i posao i interes u dizajniranju najnovijih trendova za trodimenzionalne igre u virtualnoj stvarnosti, za jedno bi desetljeće umjetna inteligencija mogla preuzeti ne samo to zanimanje, nego i sve poslove koji zahtijevaju tu razinu umjetničkog stvaralaštva. S 25 godina se tako na stranici za upoznavanje partnera predstavite kao „dvadesetpetogodišnja heteroseksualka koja živi u Londonu i radi u butiku“. S 35 godina ste „rodno neodređena osoba koja prolazi kroz prilagodbu dobi, čija se neokortikalna aktivnost odvija pretežito u virtualnom svijetu NewCosmos i čija je životna misija kročiti gdje nijedan modni dizajner dosad nije kročio**. S 45 godina za vas su aplikacije za upoznavanje i definiranje samih sebe već stvar prošlosti. Sada samo čekate da vam neki algoritam pronađe (ili stvori) savršenog partnera. Što se pronalaženja smisla u umjetnosti modnog dizajna tiče, toliko su vas nadmašili algoritmi da sjećanje na vaša najbolja postignuća iz prethodnog desetljeća u vama više budi osjećaj srama nego ponosa. A u četrdeset i petoj imate još tolika desetljeća radikalnih promjena pred sobom.

Molim vas, nemojte ovaj scenarij shvatiti doslovno. Nitko sa sigurnošću ne može predvidjeti specifične promjene kojima ćemo svjedočiti. Svaki scenarij može biti jednako udaljen od istine. Ako vam netko opiše kakav će biti svijet sredinom 21. stoljeća i to vam zazvuči kao znanstvena fantastika, vjerojatno je u krivu. No, ako vam netko opiše kakav će biti svijet sredinom 21. stoljeća i to vam *ne zazvuči* kao znanstvena fantastika - sasvim sigurno je u krivu. Ne možemo biti sigurni za detalje, ali jedino što je zajamčeno je promjena kao takva.

Takve duboke promjene mogle bi izmijeniti temeljnu strukturu života i za njegovu glavnu značajku postaviti diskontinui- tet. Od pamtivijeka, život je bio podijeljen u dva komplementarna dijela: razdoblje učenja, nakon kojeg je slijedilo razdoblje rada. U prvom ste dijelu prikupljali informacije, razvijali vještine, stvarali svjetonazor i gradili stabilan identitet. Čak i ako ste u dobi od petnaest godina većinu dana provodili radeći u obiteljskim rižinim poljima (umjesto u formalnoj školi), najvažnije što ste činili bilo je učenje: kako uzgajati rižu, kako pregovarati s pohlepnim trgovcima rižom iz velikoga grada i kako riješiti sukobe oko zemlje i vode s ostalim seljanima. U drugom ste se dijelu života oslanjali na prikupljene vještine kako biste se kretali svijetom, zaradili za život i pridonijeli društvu. Naravno, čak ste i s pedeset godina mogli nastaviti učiti nove stvari o riži, trgovcima i sukobima, ali to su bile samo male prilagodbe već usavršenih sposobnosti.

Do sredine 21. stoljeća, zbog sve brže promjene u kombinaciji s duljom životnom dobi ljudi, taj će tradicionalni model djelovati zastarjelo. Život će pucati po šavovima, a kontinuitet između različitih životnih razdoblja bit će sve manji. Odgovoriti na pitanje tko sam bit će važnije i kompliciranije nego ikad.[4] Vjerojatno će to uključivati neizmjernu količinu stresa. Promjena je uvijek stresna, a nakon određene dobi ljudi jednostavno ne vole promjene. Kad vam je petnaest, cijeli vaš život sastoji se od promjene. Vaše tijelo raste, vaš um se razvija, vaši se odnosi produbljuju. Sve je u neprestanoj mijeni i sve je novo. Zauzeti ste stvaranjem sebe. Većina tinejdžera smatra to zastrašujućim, ali istodobno i uzbudljivim. Otvaraju vam se novi vidici i cijeli svijet čeka da ga pokorite.

Kada ste u pedesetima, ne želite promjenu, a većina ljudi odustane od pokoravanja svijeta. Bili, vidjeli, kupili suvenir. Više vole stabilnost. Toliko ste uložili u svoje vještine, svoju karijeru, identitet i svjetonazor da ne želite opet sve ispočetka. Što ste više radili na izgradnji nečega, to je teže pustiti to iz ruku i napraviti mjesta za nešto novo. Mogli biste i dalje cijeniti nova iskustva i manje prilagodbe, ali većina ljudi u pedesetima nije spremna revidirati

duboke strukture svog identiteta i osobnosti. Za to postoje neurološki razlozi. Iako je mozak odraslog čovjeka fleksibilniji i skloniji promjeni nego što se prije mislilo, i dalje je manje podatan za promjenu od tinejdžerskog mozga. Ponovno spajanje neurona i sinapsi iznimno je težak posao.[5] No u 21. stoljeću teško da si možete priuštiti stabilnost. Ako se pokušate držati nekog stabilnog identiteta, posla ili svjetonazora, riskirate da ćete zaostati za svima i da će svijet jednostavno projuriti pokraj vas. Budući da će se životna dob vjerojatno povećati, možda ćete morati provesti brojna desetljeća kao fosil koji nema pojma ni o čemu. Da biste ostali u tijeku - ne samo ekonomski, nego prije svega društveno - trebat će vam sposobnost da neprestano učite i stvarate se iznova, osobito u mlađim godinama kao što će to postati pedesete.

Budući da će neobičnost postati uobičajena, vaša protekla iskustva, kao i protekla iskustva cijelog čovječanstva, postat će sve nepouzdaniji vodiči. Ljudi kao pojedinci i čovječanstvo kao cjelina morat će se sve više nositi sa stvarima s kojima se nitko dosad nije susreo, poput superinteligentnih strojeva, projektiranih tijela, algoritama koji mogu upravljati vašim emocijama neobično precizno, brzim klimatskim kataklizmama koje je stvorio čovjek te potrebom promjene zanimanja svakih deset godina. Što valja učiniti pri susretu sa situacijom s kojom se nitko dosad nije susreo? Kako biste se trebali ponašati kad vas preplave goleme količine informacija, a ne postoji baš nikakav način da ih sve upijete i analizirate? Kako živjeti u svijetu u kojem potpuna neizvjesnost nije greška, nego je značajka sustava?

Da biste preživjeli i uspjeli u takvom svijetu, trebat će vam velike količine mentalne fleksibilnosti i emocionalne ravnoteže. Morat ćete iznova zaboravljati stvari koje najbolje poznajete i u nepoznatom se osjećati kao kod kuće. Na žalost, mnogo je teže podučiti djecu kako prihvatiti nepoznato i zadržati mentalnu ravnotežu nego ih podučiti nekoj jednadžbi u fizici ili im objasniti uzroke Prvog svjetskog rata. Ne možete steći otpornost čitanjem knjige ili slušanjem predavanja. Obično čak i samim učiteljima nedostaje mentalna fleksibilnost koju 21. stoljeće zahtijeva, jer su i oni sami proizvod starog obrazovnog sustava.

Industrijska revolucija ostavila nam je teoriju obrazovanja nalik radu na pokretnoj traci. Usred grada postoji velika betonska zgrada podijeljena na brojne identične prostorije, a svaka prostorija opremljena je redovima stolova i stolaca. Na zvuk zvona ulazite u jednu od njih zajedno s tridesetero ostale djece koja su rođena iste godine kad i vi. Svakih sat vremena neka odrasla osoba uđe i počne govoriti. Sve ih za to plaća vlada. Jedna osoba priča vam o obliku zemlje, druga o ljudskoj prošlosti, a treća vam govori o ljudskom tijelu. Lako je smijati se tom modelu i gotovo se svi slažu da mu je, bez obzira na njegova prethodna postignuća, došao kraj. No dosad nismo stvorili održivu alternativu. Barem ne podesivu alternativu koja se može primijeniti na ruralni dio Meksika, a ne samo na ekskluzivna kalifornijska predgrađa.

Hakiranje ljudi

Najbolji savjet koji mogu dati petnaestogodišnjaku koji je zapeo u zastarjeloj školi negdje u Meksiku, Indiji ili Alabami je: ne oslanjaj se baš na odrasle. Većina njih ima dobre namjere, ali jednostavno ne razumiju svijet. U prošlosti je bilo relativno sigurno pratiti odrasle jer su sasvim dobro poznavali svijet i jer se on sporo mijenjao. Ali 21. stoljeće će biti drugačije. Zbog sve bržeg tempa promjena ne možete biti sigurni je li ono što vam odrasli govore bezvremenska mudrost ili je riječ o zastarjelim predrasudama. Na što se onda možete osloniti? Možda na tehnologiju? To je čak i riskantniji pothvat. Tehnologija vam može puno pomoći, ali ako stekne prevelik utjecaj na vaš život, mogli biste postati njezin talac. Prije nekoliko tisuća godina ljudi su izumili poljoprivredu, ali je ta tehnologija obogatila samo malu elitu, a većinu ljudi pretvorila u robove. Većina ljudi radila je od izlaska do zalaska sunca, plijevila korov, raznosila kante uokolo i brala kukuruz pod gorućim suncem. To bi se moglo dogoditi i vama.

Tehnologija nije loša. Ako znate što želite u životu, tehnologija vam može pomoći da do toga dođete. No ako ne znate što

želite, tehnologiji će biti vrlo lako oblikovati vaše ciljeve umjesto vas i preuzeti kontrolu nad vašim životom. Upravo zato što tehnologija postaje sve bolja u razumijevanju ljudskog mozga, mogli biste se sve češće zateći u situaciji da vi služite njoj umjesto ona vama. Jeste li primijetili one zombije koji lutaju ulicama s licima prilijepljenim uz svoje pametne telefone? Mislite li da oni kontroliraju tehnologiju ili da tehnologija kontrolira njih?

Biste li se onda trebali osloniti sami na sebe? Taj savjet zvuči sjajno u *Ulici Sezam* ili nekom staromodnom Disneyjevom filmu, ali u stvarnom životu baš i ne. Čak i Disney to polako počinje shvaćati. Baš kao Riley Andersen, većina ljudi jedva poznaje sebe, a kad pokušaju „slušati sami sebe", vrlo lako potpadnu pod razne vanjske manipulacije. Glas koji čujemo u glavi nikad nije bio pouzdan, posebice zato što je uvijek bio odraz državne propagande, ideološkog ispiranja mozga i komercijalnih oglasa, a da ne spominjemo biokemijske pogreške.

Napretkom biotehnologije i strojnog učenja bit će jednostavnije manipulirati najdubljim emocijama i željama ljudi pa će slijediti vlastito srce biti opasnije nego ikad. Sad kad Coca-Cola, Amazon, Baidu ili vlada znaju kako upravljati vašim srcem i mozgom, hoćete li i dalje moći razlikovati svoje ja od njihovih marketinških stručnjaka?

Da biste uspjeli u tako zastrašujućem zadatku, morat ćete naporno raditi na tome da bolje upoznate vlastiti operativni sustav. Znati što ste i što želite od života. To je, naravno, najstariji savjet na svijetu: upoznaj samog sebe. Tisućama su godina filozofi i proroci poticali ljude da upoznaju sebe. No taj savjet nikad nije bio važniji nego u 21. prvom stoljeću, jer za razliku od doba Laozija ili Sokrata, sad imate ozbiljnu konkurenciju. Coca-Cola, Amazon, Baidu i vlada, svi se natječu u tome da vas hakiraju. Ne vaš pametni telefon, ne vaše računalo i ne vaš bankovni račun - natječu se u tome da hakiraju *vas* i vaš organski operativni sustav. Možda ste čuli da živimo u dobu hakiranja računala, ali to je tek djelomično točno. Mi zapravo živimo u dobu hakiranja ljudi. Algoritmi vas promatraju upravo sada. Promatraju kamo idete, što kupujete, s kim se družite. Uskoro će nadzirati svaki

vaš korak, svaki vaš dah, svaki otkucaj vašeg srca. Oni se oslanjaju na *Big Datu* i strojno učenje kako bi vas što bolje upoznali. A jednom kad vas upoznaju, i to bolje nego što poznajete sami sebe, moći će vas kontrolirati i manipulirati vama, a vi nećete moći učiniti ništa. Živjet ćete u matrici ili u *Trumanovu showu.* Na kraju se to svede na jednostavnu empirijsku stvar: ako algoritmi doista razumiju što se događa u vama bolje nego vi sami, moć će prijeći na njih.

Naravno, mogli biste biti savršeno zadovoljni time da predate svu moć algoritmima, pa da odlučuju i umjesto vas i umjesto cijelog svijeta. Ako je tako, samo se opustite i uživajte u vožnji. Ne trebate činiti ništa. Algoritmi će se pobrinuti za sve. Ako, međutim, želite zadržati ponešto kontrole nad svojim postojanjem i svojom budućnošću, morate biti brži od algoritama, brži od Amazona i od vlade te upoznati sami sebe prije nego što vas upoznaju oni. Da biste bili brži, nemojte uzimati previše prtljage. Ostavite sve iluzije. Jer su vrlo teške.

20

ZNAČENJE

Život nije priča

Tko sam ja? Što mi je činiti? Koji je smisao života? Ljudi si ta pitanja postavljaju još od pamtivijeka. Svaka generacija treba novi odgovor jer se ono što znamo i ono što ne znamo neprestano mijenja. S obzirom na sve što o znanosti, Bogu, politici i vjeri znamo i ne znamo - koji je najbolji odgovor koji možemo ponuditi? Kakvu vrstu odgovora ljudi očekuju? Gotovo uvijek kad ljudi postavljaju pitanja o smislu života, očekuju da im se ispriča priča. *Homo sapiens* je životinja koja priča priče, koja razmišlja u pričama, a ne u brojkama i grafovima i koja vjeruje da sam svemir funkcionira kao priča, puna junaka i zlikovaca, sukoba i rješenja, vrhunaca i sretnih svršetaka. Kad tražimo smisao života, želimo priču koja će objasniti o čemu je zapravo tu riječ i koja je moja uloga u svemirskoj drami. Ta uloga čini me dijelom nečega što je veće od mene samog i daje smisao svim mojim iskustvima i odabirima.

Jedna popularna priča, koja se već tisućama godina priča milijardama anksioznih ljudi, objašnjava da smo svi mi dio vječnog ciklusa koji obuhvaća i povezuje sva bića. Svako biće ima drukčiju ulogu koju mora odigrati u ciklusu. Razumjeti smisao života znači razumjeti svoju jedinstvenu ulogu, a živjeti dobar život znači odigrati je.

Staroindijski ep *Bhagavadgita* govori kako su usred krvavoga građanskog rata velikog ratničkog princa Arjunu opsjele sumnje. Vidjevši svoje prijatelje i rođake u protivničkoj vojsci, oklijeva se boriti protiv njih i ubiti ih. Zapita se što su dobro i zlo, tko odlučuje o njima i koja je svrha ljudskog života. Bog Krišna potom objasni Arjuni da unutar velikog svemirskog ciklusa svako biće ima jedinstvenu *dharmu*, put koji mora slijediti i dužnosti koje mora ispuniti. Ako spoznate svoju *dharmu*, bez obzira na to koliko težak bio put, um će vam biti spokojan i bit ćete oslobođeni svih sumnji. Ako odbijete slijediti svoju *dharmu* i pokušate ići tuđim putem - ili lutati bez ikakva puta - poremetit ćete svemirsku ravnotežu i nikad nećete moći pronaći mir ili sreću. Nije važno kakav je vaš put dok god ga slijedite. Pralja koja je posvećena svom putu pralje bitno je nadmoćnija princu koji je odlutao sa svog prinčevskog puta. Shvativši smisao života, Arjuna uredno nastavi slijediti *svoju dharmu* ratnika. Ubije svoje prijatelje i rođake, povede vojsku u pobjedu i postane jedan od najcjenjenijih i najomiljenijih junaka indijskog svijeta.

Disneyjev epski animirani film *Kralj lavova* je 1994. godine prepakirao ovu priču za modernu publiku, pri čemu mladi lav Simba zauzima mjesto Arjune. Kad Simba poželi saznati što je j smisao života, njegov otac - kralj lavova Mufasa - ispriča mu priču o velikom krugu života. Mufasa objasni da antilope jedu travu, da lavovi jedu antilope, a kad lavovi umru, njihovo tijelo se raspadne i nahrani travu. Na taj se način život nastavlja od generacije do generacije, pod uvjetom da svaka životinja odigra svoju ulogu. Sve je povezano i svi ovise jedni o drugima. Važna je i mala vlat trave, ako ne uspije ispuniti svoju svrhu, cijeli krug života mogao bi se raspasti. Simbina je uloga, kaže Mufasa, vladati kraljevstvom lavova nakon Mufasine smrti i držati ostale životinje pod kontrolom. Međutim, kad Mufasa naglo smrtno strada zbog svog zlobnog brata Scara, mladi Simba za katastrofu okrivi sebe i, progonjen krivnjom, napusti kraljevstvo lavova, pobjegne od svoje kraljevske sudbine i odluta u divljinu. Tamo uoozna dva druga izopćenika, merkata i bradavičastu svinju, s kojima provede nekoliko bezbrižnih godina u izolaciji.

antisocijalna filozofija znači da na svaki problem odgovaraju s *Hakuna matata* - bez brige.

No, Simba ne može pobjeći od svoje *dharme*. Kako odrasta, tako postaje sve uznemireniji jer ne zna tko je i što mu je u životu činiti. Na vrhuncu filma duh Mufase pokaže se Simbi u viziji i podsjeti ga na krug života i njegov kraljevski identitet. Simba također sazna da je u njegovoj odsutnosti zlobni Scar preuzeo prijestolje i loše upravljao kraljevstvom, koje sad pati od nesklada i gladi. Simba napokon shvati tko je i što mora učiniti. Vrati se u kraljevstvo lavova, ubije ujaka, postane kralj i ponovo osigura sklad i blagostanje. Film završava s ponosnim Simbom koji predstavlja svog novorođenog nasljednika okupljenim životinjama, osiguravajući time nastavak velikog kruga života.

Krug života predstavlja svemirsku dramu kao kružnu priču. Jer sve što Simba i Arjuna znaju jest da su lavovi jeli antilope, a ratnici se tisućama godina borili i da će to raditi zauvijek. Neprestano ponavljanje daje priči moć, sugerirajući prirodan tijek stvari te da će Arjuna, ako izbjegne bitku, ili Simba, ako odbije postati kralj, time prekršiti same zakone prirode.

Ako vjerujem u neku verziju priče o krugu života, znači da imam stalan i stvaran identitet koji određuje moje životne dužnosti. Mnogo sam godina možda u taj identitet sumnjao ili ga zanemarivao, ali jednog dana, u nekom velebnom katarzičnom trenutku, taj će mi se identitet ukazati, a ja ću shvatiti svoju ulogu u svemirskoj drami i, unatoč nevoljama i iskušenjima na koje ću možda naići, biti oslobođen sumnji i očaja.

Druge vjere i ideologije vjeruju u linearnu svemirsku dramu koja ima određen početak, ne pretjerano dugu sredinu i jedan kraj. Na primjer, muslimanska priča tvrdi daje na početku Alah stvorio cijeli svemir i odredio njegove zakone. Potom je objavio te zakone ljudima u Kuranu. Na žalost, neuki i zlobni ljudi pobunili su se protiv Alaha i pokušali prekršiti ili sakriti te zakone, a dužnost je vrlih i odanih muslimana da ih se drže i šire svijest o njima. Naposljetku će na sudnji dan Alah suditi svima prema njihovu ponašanju. Pravednike će nagraditi vječnim blaženstvom u raju, a zlobne baciti u goruće jame pakla. Taj veliki

narativ sugerira da se moja mala, ali važna uloga u životu sastoji od toga da slijedim Alahove zapovijedi, širim nauk o njegovim zakonima i brinem o tome da njegove želje budu uslišane. Da vjerujem u muslimansku priču, smisao života pronašao bih u molitvi pet puta na dan, u donacijama novca za izgradnju nove džamije i borbi protiv otpadnika i krivovjernika. Čak i najsvje- tovnije aktivnosti - pranje ruku, ispijanje vina, vođenje ljubavi - prožete su svemirskim značenjem.

I nacionalizam zagovara linearnu priču. Cionistička priča tako počinje biblijskim avanturama i postignućima Židova, prepričava 2000 godina izbjeglištva i prognanstva, doseže vrhunac s holokaustom i uspostavom Države Izrael te se raduje danu kad će Izrael uživati u miru i blagostanju kao moralni i duhovni svjetionik cijeloga svijeta. Ako vjerujem u cionističku priču, zaključujem da je moja životna misija unaprijediti interese židovske nacije zaštitom čistoće hebrejskog jezika, borbom za povrat izgubljenog židovskog teritorija ili rađanjem i podizanjem nove generacije odane izraelske djece.

I u tom su slučaju čak i najobičniji pothvati prožeti značenjem. Na Dan neovisnosti izraelska djeca često pjevaju popularnu hebrejsku pjesmu koja hvali svako djelo učinjeno za domovinu. Jedno dijete pjeva: „Izgradih kuću u zemlji Izrael", drugo pjeva: „Posadih drvo u zemlji Izrael", a treće se ubacuje s: „Napisah pjesmu u zemlji Izrael", i tako sve dok se napokon svi ne udruže u refrenu pjevajući: „Tako da imamo kuću, drvo, pjesmu (i sve što još još želite dodati) u zemlji Izrael."

Komunizam priča sličnu priču, ali fokusira se na klasu umjesto na etnicitet. *Komunistički manifest* počinje proglašavajući sljedeće:

> *Povijest svih dosadašnjih društava povijest je klasnih borbi. Slobodan čovjek i rob, patricij i plebejac, barun i kmet, cehovski majstor i šegrt, jednom riječju, tlačitelj i potlačeni, bili su jedan drugome neprestano suprotstavljeni, vodili neprekinutu, nekad skrivenu, nekad otvorenu borbu, borbu koja je svakog puta završavala ili u revolucionarnoj preo-*

brazbi cijeloga društva ili u zajedničkoj propasti svih sukobljenih klasa.[1]

Manifest nastavlja objašnjenjem da se u modernim vremenima „društvo kao cjelina sve više dijeli na dva suparnička tabora, dvije velike izravno suprotstavljene klase: buržoaziju i proletarijati[2] Njihova borba završit će pobjedom proletarijata koja će označiti kraj povijesti i uspostavljanje novoga komunističkog raja na zemlji u kojem nitko neće posjedovati ništa i svi će biti potpuno slobodni i sretni.

Ako vjerujem u komunističku priču, zaključujem da je moja životna misija ubrzati svjetsku revoluciju pisanjem gorljivih pamfleta, organizacijom štrajkova i demonstracija ili možda ubojstvom pohlepnih kapitalista i borbom protiv njihovih slugu. Priča daje smisao čak i najmanjim gestama, poput bojkotiranja modnog brenda koji iskorištava tekstilne radnike u Bangladešu ili rasprave sa svekrom, koji je kapitalistička svinja, usred nedjeljnog ručka.

Pri pogledu na cijeli raspon priča koje pokušavaju definirati moj stvarni identitet i pridati važnost mojim djelima, neobično je shvatiti da ti razmjeri znače vrlo malo. Neke priče, poput Si lubina kruga života, naizgled se protežu u vječnost. Samo s cijelim svemirom u pozadini mogu shvatiti tko sam. Druge priče, poput većine nacionalističkih i plemenski mitova, u usporedbi s njima djeluju slabašno. Cionizam smatra svetim avanture otprilike 0,2 posto čovječanstva i 0,005 posto Zemljine površine tijekom sitnog vremenskog odsječka. Cionistička priča ne uspijeva pripisati nikakav značaj kineskim carstvima, plemenima Nove Gvineje i galaktici Andromeda, kao ni brojnim godinama koje su protekle prije postojanja Mojsija, Abrahama i evolucije majmuna.

Takva kratkovidnost može imati ozbiljne posljedice. Na primjer, jedna od glavnih zapreka bilo kakvom mirovnom sporazumu između Izraelaca i Palestinaca je činjenica da Izraelci nisu spremni podijeliti Jeruzalem. Tvrde da je taj grad „vječna prijestolnica Židova[4] - a oko vječnih stvari se ne rade kompromisi. Što je nekoliko mrtvih ljudi u usporedbi s vječnošću? To

je, naravno, potpuna glupost. Vječnost je u najmanju ruku 13,8 milijardi godina - trenutna dob svemira. Planet Zemlja formirao se prije 4,5 milijardi godina, a ljudi postoje barem dva milijuna godina. U usporedbi s tim, Jeruzalem je nastao tek prije 5000 godina, a Židovi postoje najviše 3000 godina. Teško da se to može nazvati vječnošću.

Što se budućnosti tiče, fizika nam nalaže da će Zemlju za nekih 7,5 milijardi godina progutati narastajuće Sunce[4] i da će naš svemir nastaviti postojati barem još 13 milijardi godina. Vjeruje li itko zaista da će Židovi, Država Izrael ili Jeruzalem postojati i za 13.000 godina, da ne spominjemo 13 milijardi godina? Gledajući u budućnost, horizont cionizma iznosi samo nekoliko stoljeća, a unatoč tome uspijeva iscrpiti maštu većine Izraelaca i nekako sloviti za „vječnost". A ljudi su spremni podnositi žrtve u ime „vječnoga grada", kojemu bi vjerojatno odbili pomoći čak i pri gradnji privremenog naselja.

Kao tinejdžer u Izraelu, i ja sam isprva bio očaran nacionalističkim obećanjem da ću postati dio nečega većeg od mene samog. Želio sam vjerovati da ću, ako dam svoj život za naciju, zauvijek živjeti u toj naciji. Ali nisam mogao dokučiti što bi značilo „zauvijek živjeti u naciji". Ta fraza djelovala je vrlo smisleno, ali što je zapravo značila? Sjećam se jedne posebne svečanosti za Dan sjećanja, kad sam imao nekih trinaest ili četrnaest godina. Dok se u SAD-u Dan sjećanja obilježava uglavnom rasprodajama, u Izraelu je Dan sjećanja vrlo svet i važan događaj. Tog se dana u svim školama održavaju priredbe na kojima se djeca prisjećaju vojnika koji su poginuli u brojnim izraelskim ratovima. Djeca u bijelom recitiraju i pjevaju, polažu vijence i mašu zastavama. Tako sam i ja bio u bijelom na školskoj priredbi i između mahanja zastavicom i recitacije pomislio, sasvim prirodno, kako bih i sam kad odrastem želio biti poginuli vojnik. Na kraju, da sam poginuli vojnik koji je žrtvovao život za Izrael, sva bi ova djeca recitirala pjesmice i mahala zastavama meni u čast. Ali onda sam pomislio, čekaj malo, ako sam mrtav, kako mogu znati da ta djeca zaista recitiraju pjesmice meni u čast? Pa sam pokušao zamisliti sebe mrtvog. I zamislio sam se kako ležim is-

pod nekog bijelog nadgrobnog spomenika na lijepo uređenom vojničkom groblju i slušam pjesmice koje dolaze odozgo, iznad zemlje. I onda sam pomislio, ako sam mrtav, ne mogu čuti nikakve pjesme jer nemam uši i nemam mozak, dakle, ne mogu ništa ni čuti ni osjetiti. Pa čemu onda sve to? Još gore, kad sam imao trinaest godina, znao sam da je svemir star nekoliko milijardi godina i da će vjerojatno postojati još nekoliko milijardi godina. Mogu li zaista očekivati da će Izrael postojati toliko dugo? Hoće li djeca *Homo sapiensa* odjevena u bijelo i dalje recitirati pjesmice u moju čast i nakon 200 milijuna godina? Nešto je tu bilo čudno.

Ako ste slučajno iz Palestine, nemate razloga za zadovoljstvo. Jednako je nevjerojatno da će i Palestinci postojati za nekih 200 milijuna godina. Dapače, dotad vjerojatno neće biti nikakvih sisavaca, uopće. I ostali nacionalni pokreti jednako su uskogrudni. Srpski nacionalizam baš i ne zanimaju događaji iz jurskog razdoblja, dok korejski nacionalisti vjeruju da je mali poluotok na istočnoj obali Azije jedini dio svemira koji je zaista važan.

Naravno da ni Simba - zbog svoje odanosti vječnom krugu života - nikad ne razmišlja o činjenici da ni lavovi, ni antilope, ni trava nisu zapravo vječni. Simba ne razmišlja o tome kakav je svemir bio prije evolucije sisavaca ni o tome kakva bi bila sudbina njegove voljene afričke savane jednog dana kad ljudi ubiju sve lavove, a travu prekriju asfaltom i betonom. Bi li to Simbin život učinilo posve beznačajnim?

Sve priče su nepotpune. No, da bih stvorio održivi identitet za sebe te dao smisao životu, zapravo ne trebam potpunu priču, lišenu nejasnoća i proturječja. Da bi dala smisao životu, priča treba zadovoljiti samo dva uvjeta: prvo, mora *meni* dati neku ulogu koju ću odigrati. Član plemena iz Nove Gvineje teško da će vjerovati u cionizam ili srpski nacionalizam jer te priče uopće nije briga za Novu Gvineju i njezine ljude. Ljudi su poput filmskih zvijezda, vole samo one scenarije u kojima igraju važnu ulogu. Drugo, dok se dobra priča ne mora nužno protezati u vječnost, mora se protezati izvan mojih vidika. Priča mi pruža iden-

titet i daje smisao mom životu time što me integrira u nešto veće od mene samog. No, uvijek postoji opasnost da bih se mogao zapitati što daje smisao tom „nečem većem". Ako je smisao mog života pomoći proletarijatu ili poljskom narodu, što točno daje smisao proletarijatu ili poljskom narodu? Ima priča o muškarcu koji je tvrdio da svijet stoji na mjestu odmarajući se na leđima golemog slona. Kad su ga pitali na čemu stoji slon, odgovorio je da stoji na leđima goleme kornjače. A kornjača? Na leđima još veće kornjače. A ta veća kornjača? Muškarac je pukao i odgovorio: „Ne brinite se za to. Odatle nadalje sve su samo kornjače"

Najuspješnije priče imaju otvoren kraj. Nikad ne trebaju objašnjavati odakle dolazi značenje jer snažno zaokupljaju ljudsku pažnju i uspješno je drže u sigurnoj zoni. Stoga biste, objašnjavajući da svijet počiva na leđima golemog slona, sva teška pitanja trebali preduhitriti vrlo detaljnim opisima: da slon klepetanjem ušiju stvara uragane, a kad zadrhti od bijesa, da Ze- mljinu površinu poharaju potresi. Ako ispredete dovoljno uvjerljivu priču, nikome neće pasti na pamet pitati na čemu slon stoji. Jednako tako, nacionalizam nas očarava pričama o herojstvu našeg naroda, gane nas do suza prepričavanjem katastrofa koje su ga pogodile i potiče naš bijes podsjećanjem na sve nepravde koje su mu nanesene. Toliko nas uplete u taj nacionalni ep da sve što se događa u svijetu počinjemo procjenjivati u odnosu na utjecaj koji to ima na naš narod pa se jedva sjetimo priupitati zbog čega je naš narod zapravo toliko važan.

Kad vjerujete u neku priču, zanimaju vas i njezini najsitniji detalji, dok ste istodobno slijepi za sve izvan nje. Smjerni komunisti mogu provesti nebrojene sate u raspravi o tome je li dopušteno ući u savez sa socijalnim demokratima u ranim fazama revolucije, ali rijetko će kada zastati da bi promislili o ulozi proletarijata u evoluciji života sisavaca na Zemlji ili širenju organskog života. Takva isprazna priča smatra se kontrarevolucionar- nim gubitkom energije.

Iako se neke priče trude u potpunosti obuhvatiti vrijeme i prostor, sposobnost upravljanja pažnjom omogućava brojnim drugim uspješnim pričama da ostanu znatno skromnijeg op-

sega. Jedan od ključnih zakona pripovijedanja je da u trenutku kad se priča uspije proširiti izvan horizonta publike, njezin krajnji doseg postaje manje važan. Ljudi mogu pokazivati jednako ubojit fanatizam u ime tisućljetne nacije kao i u ime milijardu godina starog boga. Ljudi velikim brojkama jednostavno ne barataju dobro. Uglavnom je potrebno iznenađujuće malo da bi se iscrpila naša mašta.

S obzirom na sve što znamo o svemiru, svakom normalnom čovjeku bilo bi sasvim nemoguće vjerovati kako ultimativna istina o svemiru i ljudskom postojanju leži u priči o izraelskom, njemačkom ili ruskom nacionalizmu - ili u nacionalizmu uopće. Priča koja zanemaruje gotovo sve vrijeme, sav prostor, teoriju Velikog praska, kvantnu fiziku i evoluciju života u najboljem je slučaju samo mali dio istine. Ali ljudi svejedno nekako ne uspijevaju vidjeti dalje od nje.

Dapače, ljudi su kroz povijest vjerovali kako ne trebaju biti uključeni u neku naciju ili veliki ideološki pokret da bi njihov život imao smisla. Dovoljno je ako samo „ostave nešto iza sebe“ i time osiguraju nastavak svoje osobne priče i nakon smrti. To „nešto“ što ostavljam za sobom u idealnom je slučaju moja duša ili moja esencija. Ako se ponovo rodim u novom tijelu nakon smrti mog trenutnog tijela, tad smrt nije kraj. Ona je samo prostor između dva poglavlja, a radnja koja je počela u jednom poglavlju nastavit će se u sljedećem. Mnogi ljudi barem donekle vjeruju u neku takvu teoriju, čak i ako nemaju temelj ni u kakvoj određenoj teologiji. Ne treba im razrađena dogma - treba im samo uvjerljiv osjećaj da se njihova priča nastavlja i onkraj smrti.

Takva teorija života kao epa bez prestanka vrlo je privlačna i uobičajena, ali ima dva velika problema. Prvo, produljenjem svoje osobne priče ne činim je nužno značajnijom. Činim je samo duljom. Dapače, dvije velike religije koje prihvaćaju ideju o neprekinutom ciklusu rođenja i smrti - hinduizam i budizam - dijele užas o uzaludnosti svega toga. Milijunima i milijunima puta iznova učim kako hodati, odrastem, sukobim se s punicom, razbolim se, umrem - i onda sve to ispočetka. Koja je svrha toga? Da skupim sve suze koje sam prolio u svim svojim prošlim

životima, napunio bih Tihi ocean; da skupim sve zube i svu kosu koju sam izgubio, zajedno bi bili viši od Himalaje. I što mi sve to znači? Nije ni čudno da su hinduistički i budistički mudraci više truda uložili u traženje načina kako iskočiti iz tog vrtuljka nego kako u njemu ostati.

Drugi problem ove teorije je manjak dokaza koji bi je potkrijepili. Kakav dokaz imam da sam u prošlom životu bio srednjovjekovni seljak, neandertalski lovac, tiranosaur ili ameba (ako sam zaista živio milijun života, u nekom sam trenutku morao biti i dinosaur i ameba jer ljudi postoje tek posljednjih 2,5 milijuna godina)? Tko mi jamči da ću se u budućnosti ponovo roditi kao kiborg, intergalaktički istraživač ili čak žaba? Temeljiti život na tom obećanju pomalo je nalik prodaji kuće u zamjenu za ček s odgodom naplate izdan na banku koja se nalazi negdje iznad oblaka.

Stoga ljudi koji sumnjaju u to da neka vrsta duše ili duha zaista nadživi smrt nastoje za sobom ostaviti nešto konkretnije. To nešto konkretnije može imati dva oblika: kulturni ili biološki. Mogao bih za sobom ostaviti pjesmu ili, recimo, neki od svojih dragocjenih gena. Moj život ima smisao zato što će ljudi čitati moje pjesme stotinu godina kasnije ili zato što će moja djeca i praunuci i dalje biti na ovom svijetu. Ali, koji je smisao njihova života? Pa, to je njihov problem, ne moj. Smisao života stoga pomalo nalikuje igranju s ručnom granatom. Kad je jednom predate nekom drugom, na sigurnom ste.

Ta skromna nada da se jednostavno može „ostaviti nešto iza sebe“ na žalost se rijetko kad ostvari. Većina organizama koja je ikad postojala izumre, a da ne ostavi nikakvo genetsko naslijeđe. Gotovo svi dinosauri, na primjer. Ili neandertalska obitelj koja je izumrla kad je stigao *Sapiens*. Ili poljski dio obitelji moje bake. Godine 1934. moja baka Fanny emigrirala je u Jeruzalem s roditeljima i dvjema sestrama, ali gotovo svi njihovi rođaci ostali su u poljskim gradovima Chmielnik i Czestochowa. Nekoliko godina kasnije došli su nacisti i ubili ih sve, do posljednjeg djeteta.

Pokušaji da se za sobom ostavi neko kulturno naslijeđe rijetko kad uspiju. Od poljskog dijela obitelji ostalo je samo nekoliko

izblijedjelih lica u obiteljskom foto-albumu, a u svojoj devedeset i šestoj godini, moja baka ne može s njima spojiti imena. Koliko ja znam, nisu za sobom ostavili nikakvo kulturno stvaralaštvo - nikakvu pjesmu ili dnevnik, čak ni popis za dućan. Mogli biste reći da imaju udjela u kolektivnom naslijeđu židovskog naroda ili u cionističkom pokretu, ali to baš i ne daje neki smisao njihovim životima. Štoviše, kako znate da su svi oni zaista cijenili svoj židovski identitet i slagali se s cionističkim pokretom? Možda je jedan od njih bio posvećeni komunist pa je žrtvovao život špijunirajući za Sovjete? Možda drugi nije želio ništa više osim asimilacije u poljsko društvo, pa je služio kao časnik u poljskoj vojsci i Sovjeti su ga ubili u pokolju u Katynskoj šumi? Možda je treći bio radikalni feminist i odbacivao sve tradicionalne vjerske i nacionalne identitete? Budući da nisu ništa ostavili, previše je jednostavno postumno ih pridružiti ovom ili onom idealu, a da se oni čak ne mogu ni pobuniti protiv toga.

Ako za sobom ne možemo ostaviti ništa konkretno - poput gena ili pjesme - možda je dovoljno da svijet samo učinimo malo boljim? Možete nekome pomoći. Taj netko će potom pomoći nekom drugom, a vi ćete time dati svoj doprinos općem poboljšanju svijeta i činiti malu kariku u velikom lancu dobrote. Možda ćete biti mentor nekom teškom, ali briljantnom djetetu koje će potom postati liječnik i spasiti živote stotina ljudi. Možda ćete pomoći nekoj staroj gospođi da prijeđe cestu i uljepšati sat vremena njezina života. Iako ima svoje prednosti, veliki lanac dobrote pomalo je nalik velikom lancu kornjača - nejasno je odakle crpi svoje značenje. Mudrog starca jednom su pitali što je naučio o smislu života. „Pa“, odgovorio je, „naučio sam da sam ovdje na Zemlji kako bih pomogao drugim ljudima. Samo, još nisam shvatio zašto su ti drugi ljudi ovđje.“

Za one koji ne vjeruju nikakvim velikim lancima, nekim budućim proročanstvima ili kolektivnim epovima, možda je najsigurnija priča u koju se mogu pouzdati romantika. Ona ne stremi dalje od ovdje i sada. Kao što to mnoge ljubavne pjesme pokazuju, kad ste zaljubljeni, cijeli svemir svodi se na usnu školjku, na trepavicu ili bradavicu vaše voljene osobe. Dok gleda kako

Julija naslanja svoj obraz na ruku, Romeo uzvikne: ,,Oh, da sam barem rukavica na toj ruci, da mogu dotaknuti taj obraz!“ Kad se povežete s jednim tijelom ovdje i sada, osjećate se kao da ste povezani s cijelim svemirom.

Vaša voljena osoba zapravo je samo još jedan čovjek, u srži nimalo drukčiji od mnoštva koje ignorirate svaki dan u autobusu ili dućanu. Ali vama on ili ona djeluju vječno, a vi ste sretni jer se možete izgubiti u toj vječnosti. Mistični pjesnici svih tradicija često su romantičnu ljubav povezivali sa svemirskim ujedinjenjem, pišući o Bogu kao o ljubavniku. Romantični pjesnici uzvratili su kompliment pišući o svojim ljubavnicima kao o bogovima. Ako ste zaista zaljubljeni u nekoga, nikad se ne brinete o smislu života.

A što ako niste zaljubljeni? Pa, ako vjerujete u romantičnu priču, ali niste zaljubljeni, barem znate što je vaš životni cilj: pronaći pravu ljubav. Vidjeli ste to u brojnim filmovima i čitali o tome u mnogim knjigama. Znate da ćete jednog dana upoznati tog nekog posebnog, vidjet ćete vječnost u paru sjajnih očiju, vaš će cijeli život odjednom imati smisla, a na sva vaša pitanja odgovor će doći ponavljanjem jednog imena uvijek iznova, baš kao kod Tonyja u *Priči sa zapadne strane* ili kod Romea kad vidi Juliju kako ga gleda s balkona.

Težina krova

Dobra priča mora mi davati neku ulogu i mora se protezati izvan mojeg horizonta, ali ne mora nužno biti istinita. Priča može biti čista fikcija, a svejedno mi dati identitet i osjećaj da moj život ima smisla. Dapače, prema našim najboljim znanstvenim spoznajama, nijedna od tisuću priča koje su različite kulture, vjere i plemena izmislili tijekom povijesti nije istinita. Sve su to ljudske izmišljotine. Ako pitate koji je stvarni smisao života i kao odgovor dobijete priču, znajte da je to pogrešan odgovor. Točni detaljni zapravo i nisu važni. *Bilo koja* priča je kriva samim time što je priča. Svemir ne funkcionira kao priča.

Zašto onda ljudi u njih vjeruju? Jedan od razloga je taj što se njihov osobni identitet temelji na toj priči. Ljude se odmalena uči da vjeruju u nju. Čuju je od roditelja, učitelja, susjeda i opće kulture mnogo prije nego što razviju intelektualnu i emocionalnu neovisnost potrebnu da bi propitkivali ili potvrdili takve priče. Kad njihov intelekt sazrije, oni su već toliko uključeni u priču da je vjerojatnije kako će svoj intelekt iskoristiti da bi je racionalizirali prije nego je doveli u pitanje. Većina ljudi koja kreće u potragu za identitetom nalik je djeci koja idu u potragu za blagom. Pronalaze samo ono što su im roditelji sakrili s namjerom da nađu.

Nadalje, na toj se priči ne temelji samo naš osobni identitet, nego i naše kolektivne institucije. Prema tome, prilično je zastrašujuće dovoditi priču u pitanje. U mnogim se društvima svakoga tko to pokuša progoni ili osuđuje. Čak i ako se to ne čini, potrebni su čvrsti živci da bi se dovelo u pitanje tkanje od kojeg je sazdano društvo. Jer ako je priča netočna, onda cijeli svijet koji poznajemo nema smisla. Državni zakoni, društvene norme, ekonomske institucije - sve bi se moglo urušiti.

Većinu priča na okupu drži težina njihova krova, a ne snaga njihovih temelja. Pomislite na kršćansku priču. Ima najklimavije temelje. Kakav dokaz imamo da je sin stvoritelja cijelog svemira rođen kao oblik života temeljen na ugljiku negdje na Mliječnoj stazi prije kojih 2000 godina? Kakav dokaz imamo da se to dogodilo u Galileji i da je njegova majka bila djevica? Ali velike svjetske institucije izgrađene su na temelju te priče, a njihova težina pritišće tolikom nadmoćnom snagom da je uspijeva držati na okupu. Čak su se ratovi vodili zbog promjene jedne jedine riječi u priči. Tisućljetni crkveni raskol između katolika i pravoslavaca - koji se nedavno očitovao u pokoljima između Hrvata i Srba - započeo je zbog riječi *filioque* (lat. - *i od sina).* Katolici su željeli ubaciti tu riječ u katoličko ispovijedanje vjere, dok su se pravoslavci tome žestoko suprotstavili. (Teološke implikacije dodavanja te riječi toliko su tajanstvene da bi bilo nemoguće objasniti ih ovdje na bilo koji smislen način. Ako vas zanima, pitajte Google.)

Kad se osobni identiteti i cijeli društveni sustavi izgrade na temelju neke priče, postaje nezamislivo dovoditi ih u pitanje, ne zbog dokaza koji ih podupiru, nego stoga što bi njihovo uru- šavanje izazvalo osobnu i društvenu kataklizmu. U povijesti je krov ponekad važniji od temelja.

Hokus-pokus i industrija vjerovanja

Sve priče koje nam daju smisao i identitet fikcijske su, ali je ljudima potrebno da u njih vjeruju. Kako onda učiniti da priča *djeluje* stvarno? Očito je *zašto* ljudi žele vjerovati u priču, ali *kako* zapravo u nju povjeruju? Već su prije nekoliko tisuća godina svećenici i šamani otkrili odgovor; rituali. Ritual je čarobni čin kojim apstraktno postaje konkretno, a Akcijsko stvarno. Srž rituala je čarolija „hokus-pokus, x je y!“.[5]

Kako učiniti da Krist svojim sljedbenicima djeluje stvarno? U svečanosti mise svećenik uzima komad kruha i čašu vina i proglasi kruh tijelom Kristovim, vino krvlju Kristovom, a jedenjem i pijenjem kruha i vina vjernici postižu jedinstvo s Kristom. Što može biti stvarnije od toga da u ustima zaista okusite Krista?

Tradicionalno je svećenik izgovarao te hrabre proglase na latinskom, drevnom jeziku vjere, zakona i tajni života. Isp zadivljenog mnoštva okupljenih seljaka svećenik bi visoko podigao komad kruha i uzviknuo: „*Hoc est corpus*\[a] - „Ovo je tijelo!“ - i kruh bi navodno postao tijelo Kristovo. U glavama nepismenih seljaka koji nisu govorili latinski *hoc est corpus* iskrivio se u *hokus pokus*, pa je tako nastala moćna čarolija koja žabu može pretvoriti u princa i bundevu u kočiju.[6]

Tisuću godina prije rođenja kršćanstva drevni Hindui koristili su isti trik. *Brihadaranpaka Upanishad* tumači ritualno žrtvovanje konja kao ostvarenje cijele priče o kozmosu. Tekst slijedi strukturu „hokus-pokus, x je y“ i kaže: „Glava žrtvenoga konja je zora, njegovo oko je sunce, njegova životna snaga je zrak, njegova otvorena usta su vatra zvana Vaisvanara, a tijelo žrtvenog konja je godina (...) njegovi udovi su godišnja doba,

njegovi zglobovi su mjeseci i tjedni, njegova stopala su dani i noći, njegove kosti su zvijezde, a njegovo meso oblaci (...) njegovo zijevanje su munje, njegovo tijelo koje se trese su gromovi, njegovo mokrenje je kiša, a njegovo njištanje je glas.“[7] Tako jadni konj postaje cijeli svemir.

Gotovo se sve može pretvoriti u ritual davanjem dubokog vjerskog značenja svjetovnim gestama poput paljenja svijeće, zvonjenja zvonom ili brojanjem perli. Isto vrijedi i za fizičke gestikulacije poput saginjanja glave, polegnutog tijela ili spajanja dlanova. Razni oblici pokrivala za glavu, od sikhskog turbana do muslimanskog hidžaba, toliko su bili puni značenja da su stoljećima izazivali strastvene borbe.

Hrana također može imati mnogo veću vjersku vrijednost od prehrambene, bilo da je riječ o uskrsnim jajima, koji simboliziraju novi život i Kristovo uskrsnuće ili gorkom bilju i be- skvasnom kruhu, koji Židovi moraju jesti za Pashu kako bi se prisjetili svojeg ropstva u Egiptu i svog čudesnog bijega. Teško da postoji jelo koje se nije protumačilo kao simbol nečega. Stoga na Novu godinu Židovi vjernici jedu med kako bi im nadolazeća godina bila slatka, riblju glavu da bi bili plodni poput ribe i išli naprijed, a ne unatrag, i nar, da bi se njihova dobra djela umnožila poput njegovih sjemenki.

Slični rituali koriste se i u političke svrhe. Tisučama su godina krune, prijestolja i stjegovi predstavljali kraljevstva i carstva, a milijuni su ljudi pogibali u brutalnim ratovima koji su se vodili radi posjedovanja „prijestolja" ili „krune". Kraljevski dvorovi njegovali su vrlo razrađene protokole koji po složenosti odgovaraju najzahtjevnijim vjerskim obredima. U vojsci su disciplina i ritual neodvojivi, a vojnici još od drevnog Rima provode brojne sate marširajući u formacijama, pozdravljajući nadređene i la- šteći čizme. Poznato je da je Napoleon primijetio kako muškarce može natjerati da žrtvuju svoje živote u ime šarene vrpce.

Vjerojatno nitko nije shvatio političku važnost rituala bolje od Konfucija, koji je strogo poštivanje obreda *(li)* smatrao ključem društvenog sklada i političke stabilnosti. Konfucijanski klasici poput Knjige rituala, Zhouovih rituala te Knjige pravila

ponašanja i rituala zabilježili su sve do najsitnijih detalja koji se rituali moraju izvoditi u kojoj državnoj prigodi, sve do broja ritualnih posuda koje se koriste u svečanosti, vrste glazbenog instrumenta koji se svira i boje odora koje se nose. Kad god bi Kinu pogodila neka kriza, konfucijanski bi učenjaci brzo za to okrivili zanemarivanje rituala, kao narednik koji za vojni poraz krivi lijene vojnike koji nisu ulaštili svoje čizme.[8]

Na modernom Zapadu na konfucijansku se opsjednutost ritualima često gledalo kao na znak plitkosti i arhaičnosti. Za-pravo, ona vjerojatno svjedoči o konfucijanskom dubokom i bezvremenskom uvažavanju ljudske prirode. Možda i nije slučajnost što su konfucijanske kulture - prije svega u Kini, ali i u susjednim državama, Koreji, Vijetnamu i Japanu - proizvele iznimno dugotrajne društvene i političke strukture. Želite li znati konačnu istinu o životu, rituali i obredi velika su prepreka. No ako vas - kao Konfucija - zanimaju društvena stabilnost i sklad - istina je često smetnja, a obredi i rituali zapravo su jedni od vaših najboljih saveznika. Jednako je to važno u 21. stoljeću kao što je bilo u drevnoj Kini. Moć hokusa-pokusa još postoji i u našem modernom industrijskom svijetu. Za mnoge ljude u 2018. godini dva drvena štapa pričvršćena čavlom predstavljaju Boga, šareni poster na zidovima je revolucija, a komad tkanine koji se vijori na vjetru je nacija. Ne možete vidjeti ili čuti Francusku jer postoji samo u vašoj mašti, ali sigurno možete vidjeti trobojnicu i čuti Marseljezu. Tako da mahanjem šarenom zastavom i pjevanjem himne pretvarate naciju iz apstraktne priče u opipljivu stvarnost.

Prije nekoliko tisuća godina pobožni su hindui žrtvovali dragocjene konje - danas ulažu u proizvodnju skupih zastava. Nacionalna zastava Indije poznata je kao tiranga (u doslovnom prijevodu, trobojnica) jer se sastoji od tri pruge, boje šafrana, bi-jele i zelene. Indijski kodeks o zastavi iz 2002. godine navodi da „predstavlja nade i težnje ljudi Indije. Ona je simbol našeg nacionalnog ponosa. U posljednjih pet desetljeća, nekoliko ljudi, uklinrninri i nrinadnike oružanih snaga, bez oklijevanja je položilo živote kako bi se trobojnica i dalje vijorila u svoj svojoj punoj snazi.

Kodeks potom citira Sarvepallija Radhakrishnana, drugog indijskog predsjednika, koji je objasnio:

> *Boja šafrana označava odricanje ili nesebičnost. Naši vođe moraju biti indiferentni prema materijalnim dobicima i posvetiti se svojem radu. Bijela boja u sredini je svjetlo, put istine koji treba voditi naše upravljanje. Zelena pokazuje naš odnos prema tlu, naš odnos prema životu biljaka ovdje o kojem ovisi sav preostali život. Ašokansko kolo u sredini bijeloga je kolo zakona dharme. Istina ili Satja, dharma ili vrlina trebaju biti principi nadređeni svima koji rade pod ovom zastavom.*[10]

Godine 2017. indijska nacionalistička vlada podigla je jednu od najvećih zastava na svijetu u Attariju, na indijsko-pakistan- skoj granici, u proračunatoj gesti kojoj cilj nije bio potaknuti odricanje ni nesebičnost, nego pakistansku zavist. Ta osobita ti- ranga bila je duga 36 metara i široka 24 metra te je stajala na postolju visokom 110 metara (što bi Freud rekao o tome?). Zastava se mogla vidjeti čak iz pakistanske metropole Lahore. Na žalost
snažni su je vjetrovi razdirali, a nacionalni ponos zahtijevao je da se uvijek iznova zašiva, na veliki trošak indijskih poreznih obveznika.[11]

Zašto indijska vlada ulaže svoje oskudne resurse u mahanje golemim zastavama umjesto da napravi kanalizaciju u sirotinjskim četvrtima Delhija? Jer zastava Indiju čini stvarnom onoliko koliko odvodni sustavi to ne mogu.

Dapače, sam trošak zastave ritual čini još učinkovitijim. Od svih rituala, žrtva je najsnažnija jer je od svih stvari na svijetu žrtvovanje najstvarnije. Nikad ga ne možete ignorirati ili u njega posumnjati. Ako želite da ljudi zaista povjeruju u neku fikciju, namamite ih da nešto žrtvuju u njezino ime. Jednom kada propatite zbog neke priče, to obično bude dovoljno da vas uvjeri kako je priča stvarna. Ako postite jer vam je bog tako naredio, stvarni osjećaj gladi boga čini prisutnijim nego bilo koji kip ili ikona. Ako izgubite noge u nekom domoljubnom ratu, vaši ba-

trljci i kolica čine naciju stvarnijom nego bilo koja pjesma ili himna. Na manje veličanstvenoj razini, time što radije kupite lošiju domaću tjesteninu umjesto visokokvalitetne talijanske, možete podnijeti malu dnevnu žrtvu koja naciju čini prisutnom čak i u dućanu.

To je, naravno, logička zabluda. Ako patite zbog svoje vjere u boga ili zbog nacije, to ne dokazuje da su vaša uvjerenja istinita. Možda samo plaćate cijenu svoje lakovjernosti? Mnogi ljudi, međutim, ne vole priznati da su budale. Prema tome, što više toga žrtvuju za neko uvjerenje, to je njihova vjera jača. To je tajanstvena alkemija žrtvovanja. Da bi nas stavio pod svoj utjecaj, svećenik nam ne treba dati ništa - ni kišu, ni novac, ni pobjedu u ratu. Umjesto toga, treba nam nešto uzeti. Kad nas jednom uvjeri da podnesemo neku bolnu žrtvu, zarobljeni smo.

Taj obrazac funkcionira i u komercijalnom svijetu. Ako kupite rabljeni/zaf za 2000 američkih dolara, vjerojatno ćete se žaliti na njega svima koji su vas voljni slušati. Ako, međutim, kupite najnoviji *ferrari* za 200.000 dolara, hvalit ćete ga na sva zvona, ne zato što je automobil toliko dobar, nego zato što ste ga platili toliko da morate vjerovati kako je najbolji na svijetu. Također, svaki nadobudni Romeo ili Werther zna da bez žrtve nema prave ljubavi. Žrtva nije samo čin kojim ćete uvjeriti ljubavnika ili ljubavnicu da mislite ozbiljno, njome uvjeravate i sami sebe kako ste zaista zaljubljeni. Što mislite zašto neke žene od ljubavnika traže dijamantno prstenje? Kad ljubavnik jednom podnese takvu golemu financijsku žrtvu, mora sam sebe uvjeriti daje razlog bio vrijedan toga.

Samožrtvovanje je vrlo uvjerljivo ne samo za mučenike, nego i za promatrače. Rijetki bogovi, rijetke nacije i revolucije mogu opstati bez mučenika. Ako se usudite dovesti u pitanje božansku dramu, nacionalistički mit ili revolucionarnu sagu, odmah vas se ukori: „Ali za to su poginuli blaženi mučenici! Zar se usuđuješ reći da su poginuli ni za što? Misliš li da su ti heroji bili buđale?“

Za šijitske muslimane, svemirska drama doseže vrhunac na dan Ašure, što je deseti dan mjeseca Muharrema, šezdeset

jednu godinu nakon hidžre (10. listopada 680. godine, prema kršćanskom kalendaru). Tog su dana u Karbali u Iraku vojnici zlobnog uzurpatora Jazida masakrirali Husejna ibn Alija, unuka proroka Muhameda, zajedno s manjom skupinom sljedbenika. Za šijite, Husejnovo mučeništvo simbolizira vječnu borbu između dobra i zla te borbu potlačenih protiv nepravde. Baš kao što kršćani stalno uprizoruju dramu raspeća i oponašaju Kristovu pasiju, tako i šijiti uprizoruju dramu Ašure i oponašaju Husejnovu pasiju. Milijuni šijita okupljaju se svake godine kod svetišta u Karbali, postavljenog tamo gdje je Husejn mučen, a na dan Ašure, šijiti diljem svijeta uprizoruju žalobne rituale te se u nekim slučajevima čak ranjavaju bičem i lancima i režu noževima.

Važnost Ašure nije ograničena na jedno mjesto i jedan dan. Ajatolah Ruholah Homeini i brojni drugi šijitski vođe neprestano su svojim sljedbenicima govorili kako je „svaki dan Ašura i svako mjesto Karbala“.[12] Husejnovo mučeništvo kod Karbale stoga daje smisao svakom događaju, svugdje, u bilo koje doba, pa se čak i na najsvjetovnije odluke treba gledati kao da utječu na veliku svemirsku bitku između dobra i zla. Ako se tu priču usudite dovesti u pitanje, odmah će vas netko podsjetiti na Karbalu - a sumnjati u Husejnovo mučeništvo ili mu se rugati najgori je prijestup koji uopće možete počiniti.

Alternativno tome, ako mučenika ne bude previše, a ljudi ne budu voljni žrtvovati sami sebe, svećenik bi ih mogao navesti da, umjesto toga, žrtvuju nekog drugog. Mogli biste žrtvovati čovjeka bogu osvete Baalu, spaliti heretika na lomači na vječnu slavu Isusu Kristu, pogubiti preljubnice jer je Alah tako rekao ili klasne neprijatelje poslati u gulag. Kad jednom to učinite, na vas počinje djelovati ponešto drugačija alkemija žrtvovanja. Kad nanesete sami sebi bol u ime neke priče, to vam daje izbor - ili je priča istinita ili sam ja lakovjerna budala. Kad nanesete bol drugima, također vam je dan izbor - ili je priča istinita ili sam ja okrutni zločinac. A baš kao što ne želimo priznati da smo budale, ne želimo ni priznati da smo zločinci, pa radije vjerujemo u istinite priče.

U ožujku 1839. godine u iranskom gradu Mašhadu, Židovki koja je patila od neke kožne bolesti lokalni nadriliječnik rekao je da će se izliječiti ako ubije psa i okupa ruke u njegovoj krvi. Mašhad je sveti šijitski grad, a dogodilo se da je žena tu užasnu terapiju poduzela na sveti dan Ašure. Promatrala ju je nekolicina šijita koji su vjerovali - ili su barem tvrdili da su vjerovali - kako je žena ubila psa da bi se narugala karbalskom mučenju. Vijest o tom nezamislivom svetogrđu brzo se proširila ulicama Mašhada. Nahuškana od lokalnog imama, bijesna svjetina upala je u židovsku četvrt, zapalila sinagogu i ubila 36 Židova. Svim preostalim Židovima u Mašhadu dan je neugodan izbor: prijeći odmah na islam ili biti ubijen. Ta bijedna epizoda nije naštetila ugledu Mašhada kao „iranske duhovne prijestolnice?[3]

Kad razmišljamo o ljudskom žrtvovanju, obično u glavi imamo jezive rituale iz kanaanskih ili aztečkih hramova, i često se tvrdi da je monoteizam stao na kraj toj užasnoj praksi. Monote- izam je zapravo prakticirao žrtvovanje ljudi u mnogo većem opsegu od većine politeističkih kultova. Kršćanstvo i islam ubili su znatno više ljudi u Božje ime nego sljedbenici Baala ili Huitzilo- pochtlija. U doba kad su španjolski konkvistadori zaustavili sva žrtvovanja ljudi bogovima Azteka i Inka, doma u Španjolskoj inkvizicija je spaljivala gomile heretika.

Žrtvovanja se mogu pojaviti u svim oblicima i veličinama. Ne uključuju uvijek svećenike koji mašu nožem i krvave pogrome. Judaizam, na primjer, zabranjuje da se putuje ili radi na sveti dan šabata (doslovno značenje riječi šabat je „stajati mirno[11] ili „odmarati[11]). Sabat počinje zalaskom sunca u petak i traje do zalaska sunca u subotu i u tom se vremenu ortodoksni Židovi suzdržavaju od bilo kakve vrste rada, uključujući čak i trganje toaletnog papira u kupaonici. (Bilo je nekih rasprava o tome među nekima od najučenijih rabina, pa su zaključili da će trganje toaletnog papira razbiti tabu šabata. Stoga pobožni Židovi koji žele obrisati svoje stražnjice na šabat moraju pripremiti zalihu unaprijed natrganog toaletnog papira.[11])

U Izraelu Židovi vjernici često pokušavaju natjerati sekularne Židove, pa čak i ateiste, da podržavaju taj tabu. Budući

da ortodoksne stranke često održavaju ravnotežu moći u izraelskoj politici, tijekom godina su uspjele progurati mnoge zakone kojima se zabranjuje bilo kakva vrsta aktivnosti na šabat. Iako nisu uspjeli zakonski zabraniti uporabu privatnog vozila na šabat, uspjeli su ukinuti javni prijevoz. Ta nacionalna vjerska žrtva uglavnom pogađa najslabije dijelove društva, osobito jer je subota jedini dan u tjednu u kojem ljudi iz radničke klase mogu slobodno putovati i posjetiti udaljenu rodbinu, prijatelje i turističke atrakcije. Bogata baka može se bez problema svojim novim automobilom odvesti u posjet unucima u neki drugi grad, ali siromašna baka to ne može jer autobusa i vlakovi ne voze.

Nametanjem takvih problema stotinama tisuća građana, vjerske stranke dokazuju i utvrđuju svoju nepokolebljivu vjeru u judaizam, lako nije prolivena ni kap krvi, dobrobit brojnih ljudi i dalje je žrtvovana. Ako je judaizam samo Akcijska priča, onda je okrutno i bezdušno spriječiti baku da posjeti svoje unuke ili siromašnog studenta da se ode zabaviti na plažu. Time što to svejedno čine, vjerske stranke poručuju svijetu - i sebi - da zaista vjeruju u židovsku priču. Što, zar mislite da uživaju u tome da nanose štetu ljudima bez ikakva razloga?

Žrtvovanje jača vašu vjeru u priču, ali često zamjenjuje sve vaše druge obaveze prema njoj. Većina velikih ljudskih priča postavila je ideale koje većina ljudi ne može ispuniti. Koliko kršćana zaista može doslovce slijediti Deset zapovijedi, da nikad ne laže niti da žudi za nečim? Koliko budista je dosad doseglo stanje lišenosti ega? Koliko socijalista radi do svojih krajnjih granica, a da ne uzima više od onoga što im je zaista potrebno?

U nemogućnosti da ispune ideale, ljudi se okreću žrtvovanju kao rješenju. Hindu može sudjelovati u poreznim prevarama, povremeno posjetiti prostitutku i loše se odnositi prema svojim starim roditeljima, a onda samoga sebe uvjeriti da je vrlo pobožan jer podržava uništenje džamije Babri u Ayodhyi i čak je donirao novac za izgradnju hinduističkog hrama na njezinu mjestu. Baš kao i u drevnim vremenima, tako i u 21. stoljeću, ljudska potraga za smislom prečesto završava nizom žrtvovanja.

Portfelj identiteta

Drevni Egipćani, Kanaanci i Grci osiguravali su svoje žrtve. Imali su mnogo bogova i ako jedan od njih ne bi uspio, nadali su se da će neki drugi uslišiti molbe. Stoga su prinosili žrtve bogu sunca ujutro, božici zemlje popodne, a mješovitoj skupini vila i demona navečer. Ni to se nije previše promijenilo. Sve priče i bogovi u koje ljudi danas vjeruju - bilo Jahve, Mamon, nacija ili revolucija - nepotpuni su, puni rupa i prožeti proturječjima. Stoga ljudi rijetko kada u potpunosti vjeruju samo jednoj priči. Umjesto toga, imaju portfelj od nekoliko priča i nekoliko identiteta te se, prema potrebi, prebacuju s jednog na drugi. Takve kognitivne disonancije inherentne su gotovo svim društvima i pokretima. Pomislite samo na tipičnog pristašu Pokreta čajanke koji nekako kombinira gorljivu vjeru u Isusa Krista s čvrstim prigovorom vladinoj socijalnoj politici i snažnom potporom Nacionalnom puščanom udruženju. Nije li Isus podržavao pomaganje siromašnima, a ne naoružavanje do zuba? Možda djeluje nekompatibilno, ali ljudski mozak ima mnogo ladica i odjeljaka, a neki neuroni jednostavno ne razgovaraju s drugima. Također, možete pronaći brojne pristaše Bernieja Sandersa koji su uvjereni u revoluciju što će doći, a istodobno vjeruju u važnost mudrog ulaganja vlastita novca. S rasprave o nepravednoj distribuciji bogatstva u svijetu brzo se mogu prebaciti na raspravu o postignućima vlastitih investicija na Wall Streetu.

Gotovo nitko nema samo jedan identitet. Nitko nije samo musliman ili samo Talijan ili samo kapitalist. Ali svako-malo pojavi se neko fanatično vjerovanje koje inzistira na tome da bi ljudi trebali vjerovati u samo jednu priču i imati samo jedan identitet. U prethodnim je generacijama najfanatičnije vjerovanje te vrste bio fašizam. Fašizam je inzistirao na tome da ljudi ne bi trebali vjerovati ni u jednu drugu priču osim nacionalističke i da ne bi trebali imati nijedan drugi identitet osim nacionalnog. Nisu svi nacionalisti fašisti. Većina nacionalista istinski vjeruje u priču o svojoj naciji i naglašava njezine jedinstvene vrline i obaveze koje ljudi imaju prema svojoj naciji - a ipak priznaju da

na svijetu postoji više od njihove nacije. Mogu biti odani Talijan s posebnim obavezama prema talijanskoj naciji i svejedno ima- ti druge identitete. Isto tako, mogu biti socijalist, katolik, muž, otac, znanstvenik i vegetarijanac, a svaki od tih identiteta znači i dodatne obaveze. Ponekad me neki od mojih identiteta vuku u različite smjerove, a neke od mojih obaveza sukobe se s drugima. Ali tko je rekao da je život jednostavan?

Kad si nacionalizam želi pretjerano olakšati život poricanjem svih ostalih identiteta i obaveza, dogodi se fašizam. U posljednje je vrijeme bilo mnogo zabuna oko toga što točno fašizam znači. Ljudi gotovo svakoga tko im se ne sviđa nazivaju fašistom. Postoji opasnost da se taj pojam pretvori u opčeniti pogrdni pojam. Pa što to zapravo znači? Ukratko, dok me nacionalizam podučava tome da je moja nacija jedinstvena i da imam posebne obaveze prema njoj, fašizam tvrdi kako je moja nacija nad- močna i da prema njoj imam ekskluzivne obaveze. Nikad ne bih trebao interese bilo koje skupine ili bilo kojeg pojedinca stavljati ispred interesa svoje nacije, bez obzira na okolnosti. Čak i ako moja nacija zaradi bezvrijedan profit nanošenjem štete milijunima stranaca u nekoj dalekoj zemlji, jaje trebam poduprijeti bez ikakve grižnje savjesti. U protivnom sam bijedni izdajica. Ako moja nacija zahtijeva da ubijem milijune ljudi - trebam ubiti milijune ljudi. Ako moja nacija zahtijeva da izdam istinu i ljepotu - trebam izdati istinu i ljepotu.

Kako fašist procjenjuje umjetnost? Kako fašist zna je li neki film dobar? Vrlo jednostavno. Postoji samo jedno mjerilo. Ako film služi nacionalnim interesima - dobar je. Ako film ne služi nacionalnim interesima - loš je. A kako fašist odluči što će podučavati djecu u školi? Koristi isto mjerilo. Podučava djecu onome što služi interesima nacije; istina nije važna.[15]

Štvanje nacije vrlo je privlačno, ne samo zato što pojednostavljuje mnoge teške dvojbe, nego i zato što navodi ljude da vjeruju kako pripadaju najvažnijoj i najljepšoj stvari na svijetu - svojoj naciji. Užasi Drugog svjetskog rata i holokausta ukazuju na stravične posljedice ovog načina razmišljanja. Na žalost, kad žalost kad ljudi govore o boljkama fašizma, obično to rade na loš način jer

često prikazuju fašizam kao ogavno čudovište, a ne uspijevaju objasniti što je u njemu bilo toliko privlačno. Zbog toga ljudi danas ponekad prihvačaju fašističke ideje, a da toga nisu svjesni. Ljudi pomisle: „Učio/učila sam da je fašizam ogavan, ali ako pogledam u ogledalo i ugledam nešto vrlo lijepo, onda ne mogu biti fašist/'

Pomalo je to nalik pogrešci koju hollywoodski redatelji čine kad prikazuju zlikovce - Voldemorta, lorda Saurona, Dartha Va- dera - kao ružne i zlobne. Obično su okrutni i zli čak i prema najodanijim sljedbenicima. Gledajući te filmove, nikad nisam razumio zašto bi itko došao u napast slijediti tako ogavnog čudaka poput Voldemorta?

Problem sa zlom je taj da ono u stvarnom životu nije nužno ružno. Može izgledati predivno. Kršćani su to znali bolje od Hollywooda, zbog čega je tradicionalna kršćanska umjetnost Sotonu prikazivala kao predivnog muškarca. Zato je toliko teško odoljeti Sotoninim iskušenjima. I zato je teško nositi se s fašizmom. Kad pogledate u fašističko zrcalo, ono što tamo vidite uopće nije ružno. Kad su Nijemci pogledali u fašističko zrcalo 1930-ih, vidjeli su Njemačku kao najljepšu zemlju na svijetu. Ako današnji Rusi pogledaju u fašističko zrcalo, vidjet će Rusiju kao najljepšu na svijetu. Ako, pak, Izraelci pogledaju u fašističko zrcalo, vidjet će Izrael kao najljepši na svijetu. Poželjet će se potom izgubiti u tom predivnom kolektivu.

Riječ fašizam dolazi od latinske riječi/asces, koja znači „snop pruća/ Zapravo zvuči kao neki neglamurozni simbol za jednu od najokrutnijih i najsmrtonosnijih ideologija u svjetskoj povijesti. Ali on ima duboko i zlokobno značenje. Jedan prut je jako slab i može ga se lako prepoloviti. Kad, međutim, poveže te više njih zajedno *u fasces,* postaje gotovo nemoguće slomiti ih. To podrazumijeva da je pojedinac nevažan, ali dok god se kolektiv drži zajedno, iznimno je moćan.[16] Fašisti stoga vjeruju da su interesi kolektiva važniji od interesa bilo kojeg pojedinca pa zahtijevaju da se nijedan prut nikad ne usudi razbiti jedinstvo snopa.

Naravno, nikad nije sasvim jasno gdje jedan ljudski „snop pruća" završava a drugi počinje. Zašto bih ja Italiju smatrao

snopom pruća kojem pripadam? Zašto to ne bi bila moja obitelj ili grad Firenca ili pokrajina Toskana ili kontinent Europa ili cijela ljudska vrsta? Blaži oblici nacionalizma reći će mi da mogu imati obaveze prema svojoj obitelji, Firenci, Europi i cijelom čovječanstvu, zajedno s posebnim obavezama prema Italiji. S druge će strane talijanski fašisti zahtijevati apsolutnu odanost isključivo Italiji.

Unatoč silnim naporima Mussolinija i njegove fašističke stranke, većina Talijana ostala je manje-više ravnodušna prema tome da Italiju stave ispred svo*jefamiglie.* U Njemačkoj je nacistička propagandna mašinerija puno temeljitije obavila posao, ali čak ni Hitler nije uspio navesti ljude da zaborave sve druge alternativne priče. Čak i u najmračnijim danima nacističkog doba ljudi su čuvali neke rezervne priče kao dodatak službenoj priči. To je postalo sasvim jasno 1945. godine. Mogli biste pomisliti kako bi, nakon dvanaest godina nacističkog ispiranja mozga, mnogi Nijemci bili sasvim nesposobni pronaći smisao u svojim poslijeratnim životima. Nakon što su svu svoju vjeru usmjerili u tu jednu veliku priču, što im je bilo činiti kad je ta priča eksplodirala? Ali većina se Nijemaca oporavila zadivljujućom brzinom. Negdje u njihovom umu sačuvali su neke druge priče o svijetu i čim si je Fiitler ispalio metak u glavu, ljudi u Berlinu, Fiamburgu i Miinchenu usvojili su nove identitete i pronašli novi smisao.

Istina, oko 20 posto nacističkih gaulajtera - vođa regionalnih stranaka - počinilo je samoubojstvo, kao i 10 posto generala.[17] To, međutim, znači da je 80 posto gaulajtera i 90 posto generala bilo zadovoljno što mogu nastaviti živjeti. Velika većina nacista na ključnim pozicijama, pa čak i SS-ovaca, nisu poludjeli niti su se ubili. Nastavili su živjeti kao produktivni poljoprivrednici, učitelji, liječnici i agenti osiguravateljskih kuća.

Doista, čak ni samoubojstvo ne dokazuje potpunu posvećenost jednoj priči. Dana 13. studenog 2015. godine Islamska država koordinirala je nekoliko samoubilačkih napada u Parizu koji su ubili 130 ljudi. Ekstremistička skupina objasnila je kako je to učinila iz osvete, jer su francuske zračne snage bombardi-

rale aktiviste Islamske države u Siriji i Iraku, te u nadi da će se Francuska ubuduće suzdržati od takvih bombardiranja.[18] U istoj su izjavi objavili i da su svi muslimani koje su ubile francuske zračne snage mučenici koji će sada u raju uživati u vječnom blagoslovu.

Nešto ovdje nema smisla. Ako su mučenici koje su ubile francuske zračne snage sada u raju, zašto bi se itko za to osvećivao? I osvećivao za što točno? Za slanje ljudi u raj? Da ste upravo čuli kako je vaš voljeni brat osvojio milijun dolara na lutriji, biste li počeli dizati štandove lutrije u zrak iz osvete? Pa čemu onda divljati po Parizu samo zato što su francuske zračne snage nekolicini vaše braće dale jednosmjernu kartu za raj? Još bi gore bilo da ste zaista uspjeli navesti Francuze da se suzdrže od daljnjih bombardiranja u Siriji. U tom bi slučaju manje muslimana išlo u raj.

Mogli bismo doći u iskušenje i zaključiti kako aktivisti Islamske države zapravo i ne vjeruju u to da mučenici odlaze u raj. Zbog toga su toliko ljuti kad ih se bombardira i ubija. No ako je tako, zašto se onda neki od njih opašu eksplozivom i svojevoljno dignu u zrak? Vrlo vjerojatno zato što vjeruju u dvije kontradiktorne priče i ne razmišljaju previše o nedosljednostima. Kao što smo već spomenuli, neki neuroni jednostavno ne razgovaraju s drugima.

Osam stoljeća prije nego što su francuske zračne snage bombardirale utvrde Islamske države u Siriji i Iraku, neka druga francuska vojska napala je Bliski istok u nečemu znanom kao Sedmi križarski rat. Vođeni svetim kraljem Lujem IX., križari su se nadali da će pokoriti dolinu Nila i pretvoriti Egipat u kršćanski bedem. Međutim, u bitci kod Mansouraha doživjeli su poraz, a većina je križara zarobljena. Križarski vitez Jean de Jo- inville poslije je u svojim memoarima napisao da je, kad je bitka bila izgubljena i kad su se odlučili predati, jedan od njegovih ratnika rekao: „Ne mogu se složiti s tom odlukom. Predlažem da svi damo da nas ubiju jer ćemo tako dospjeti u raj.“ Joinvilte je suho prokomentirao: „Nitko od nas nije poslušao njegov savjest".

Joinville ne objašnjava zašto su odbili. Ipak su to bili muškarci koji su ostavili svoje udobne zamke u Francuskoj radi duge i opasne avanture na Bliskom istoku, najviše zato što su vjerovali obećanju o vječnom spasenju. Zašto im je onda, u trenutku u kojem su bili korak do vječnog blaženstva raja, draže bilo muslimansko zarobljeništvo? Iako su križari žarko vjerovali u spasenje i raj, u trenutku istine očito su odlučili ne prenagliti.

Supermarket u Elsinoreu

Kroz povijest su gotovo svi ljudi vjerovali u nekoliko priča istodobno i nikad nisu bili sasvim uvjereni u istinitost ijedne od njih. Ta nesigurnost uznemiravala je većinu religija koje su zbog toga vjerovanje smatrale glavnom vrlinom, a sumnju najgorim mogućim grijehom. Kao da je bilo nešto intrinzično dobro u vjerovanju bez dokaza. S usponom suvremene kulture došlo je, međutim, do preokreta. Vjerovanje se sve više pretvaralo u mentalno ropstvo, dok se na sumnju počelo gledati kao na preduvjet za slobodu.

Negdje između 1599. i 1602. godine William Shakespeare napisao je svoju verziju *Kralja lavova*, poznatiju kao *Hamlet*. No, za razliku od Simbe, Hamlet ne upotpunjuje krug života. On ostaje skeptičan i neodlučan sve do kraja i nikad ne otkrije koji je smisao života niti odluči je li bolje biti ili ne biti. U tome je Hamlet paradigmatski moderni heroj. Modernost nije odbacila mnoštvo priča naslijeđenih iz prošlosti. Umjesto toga, otvorila je za njih supermarket. Moderni čovjek slobodno može iskušati sve, pa odabrati i kombinirati što god mu odgovara.

Neki ljudi ne mogu podnijeti toliko slobode i neizvjesnosti. Moderni totalitarni pokreti poput fašizma žestoko su reagirali na supermarket pun neizvjesnih ideja i u svojim zahtjevima za apsolutnom vjerom u jednu jedinu priču nadmašili čak i tradicionalne religije. Većini se modernih ljudi, međutim, supermarket svidio. Što vam je činiti kad ne znate koji je smisao života i u koju priču treba vjerovati? Slavite samu mogućnost odabira. Za-

uvijek stojite među policama u supermarketu s moći i slobodom da odaberete što god želite, proučavajući izložene proizvode i... Zamrznite scenu, rez. Kraj. Pustite odjavnu špicu.

Prema liberalnoj mitologiji, ako dovoljno dugo stojite u tom velikom supermarketu, prije ili kasnije iskusit ćete liberalno prosvjetljenje i shvatiti stvarni smisao života. Sve priče na policama supermarketa su lažne. Smisao života nije gotov proizvod. Ne postoji božanski scenarij i ništa izvan mene ne može dati smisao mom životu. Ja sam taj koji sve prožima značenjem svojim slobodnim odabirom i vlastitim osjećajima.

IJfantasy~fLlnm Willow - bajci Georga Lucasa - istoimeni heroj je običan patuljak koji sanja o tome da postane veliki čarobnjak i da svlada tajne postojanja. Jednoga dana takav čarobnjak prođe kroz selo patuljaka u potrazi za šegrtom. Willow i dva druga optimistična patuljka se predstave, a čarobnjak kandidate postavi pred jednostavan test. Pruži desnu ruku, raširi prste te upita glasom nalik Yođinom: „¡Vloć da se upravlja svijetom, u kojem je prstu?“ Svaki od tri patuljka odabere jedan prst - ali svi odaberu pogrešan. Ipak, čarobnjak primijeti nešto kod Willowa i poslije ga pita: „Kada sam podigao prste, što ti je prvo palo na pamet?“ „Pa, bilo je glupo“, rekao je Willow posramljeno, „da odaberem vlastiti prst.“ „Aha!“ uzviknuo je čarobnjak trijumfalno. „To je bio točan odgovor! Nedostaje ti vjere u sebe.“ Liberalnoj mitologiji nikad ne dosadi ponavljati tu lekciju.

Naši su, ljudski prsti napisali Bibliju, Kuran i Vedu, a naši umovi tim pričama daju moć. Nesumnjivo je da su to predivne priče, ali je njihova ljepota isključivo u oku promatrača. Jeruzalem, Meka, Varanasi i Bodh Gaya su sveta mjesta, ali samo zbog osjećaja u ljudima kad odu tamo. Sam po sebi, svemir je samo beznačajna mješavina atoma. Ništa nije lijepo, sveto ili seksi - takvim ih čine ljudski osjećaji. Ljudski osjećaji su ti zbog kojih crvena jabuka djeluje zavodljivo, a komad izmeta odvratno. Oduzmite ljudske osjećaje i ostat će vam samo hrpa molekula.

Nadamo se da možemo pronaći značenje prilagodbom u neku gotovu priču o svemiru, ali prema liberalnoj interpretaciji svijeta, istina je upravo u suprotnom. Svemir mi ne daje smisao.

Ja dajem smisao svemiru. Ovo je moj kozmički poziv. Nemam čvrstu sudbinu ili *dharmu.* Ako se nađem u ulozi Simbe ili Ar~ june, mogu odabrati boriti se za krunu ili za kraljevstvo, ali i ne moram to učiniti. Jednako se tako mogu pridružiti putujućem cirkusu, otići na Broadway pjevati u mjuziklu ili se preseliti u Silicijsku dolinu i pokrenuti *start np.* Slobodan sam stvoriti vlastitu *dharmu.*

Stoga, kao i ostale kozmičke priče, i liberalna počinje nara- tivom o stvaranju. Ona tvrdi da se stvaranje događa u svakom trenutku i da sam ja stvaratelj. Što je onda svrha mog života? Stvoriti smisao osjećanjem, razmišljanjem, željama i izumima. Sve što ograničava čovjekovu slobodu da osjeća, misli, želi i izu- mljuje, ograničava smisao svemira. Stoga je biti slobodan od takvih ograničenja vrhovni ideal.

U praktičnom smislu, oni koji vjeruju u liberalnu priču žive prema dvjema zapovijedima: stvaraj i bori se za slobodu. Kreativnost se može manifestirati pisanjem pjesme, istraživanjem svoje seksualnosti, stvaranjem nove aplikacije ili otkrivanjem neke nepoznate kemikalije. Borba za slobodu uključuje sve što oslobađa ljude od društvenih, bioloških i fizičkih ograničenja, bilo da je riječ o demonstracijama protiv brutalnih diktatora, podučavanju djevojaka čitanju, pronalaženju lijeka za rak ili izgradnji svemirskog broda. U liberalnom panteonu heroja borave Rosa Parks i Pablo Picasso, zajedno s Louisom Pasteurom i braćom Wright.

U teoriji to zvuči iznimno uzbudljivo i dubokoumno. Na žalost, ljudska sloboda i kreativnost nisu onakve kakvima ih liberalna priča zamišlja. Prema našem najboljem znanstvenom saznanju, ne postoji nikakva čarolija iza naših odabira i kreacija. Oni su proizvod milijardi neurona koji izmjenjuju biokemijske signale, a čak i da ljude oslobodite sprege Katoličke crkve i Sovjetskog Saveza, njihovim odabirima i dalje će upravljati biokemijski algoritmi, nemilosrdni poput inkvizicije i KGB-a.

Liberalna priča upućuje me na traženje slobode da bih se izrazio i ostvario. No, i moje ,"ja“ i sloboda mitološke su iluzije posuđene od bajki iz drevnih vremena. Liberalizam ima osobito

konfuzan pojam „slobodne volje“. Ljudi očito imaju slobodnu volju, imaju želje i ponekad ih mogu slobodno ispunjavati. Ako pod „slobodnom voljom" smatramo slobodu da činite što želite, onda da, ljudi imaju slobodnu volju. Ali ako pod „slobodnom voljom" podrazumijevate slobodu da birate što čete željeti - onda ne, ljudi nemaju slobodnu volju.

Ako me seksualno privlače muškarci, mogu slobodno ostvariti svoje maštarije, ali ne mogu slobodno osjećati privlačnost prema ženama. U nekim slučajevima mogu odlučiti obuzdati svoje seksualne nagone ili čak pokušati s terapijom za „seksualno preobraćenje", ali sama želja da promijenim svoju seksualnu orijentaciju nešto je što su mi nametnuli moju neuroni, možda potaknuti kulturnim i vjerskim predrasudama. Zašto se jedna osoba srami svoje seksualnosti i pokušava je promijeniti, dok druga osoba slavi iste te seksualne želje bez imalo krivnje? Mogli biste reći da prva osoba ima snažnije vjerske osjećaje od druge. Ali mogu li ljudi slobodno odabrati hoće li imati snažne ili slabe vjerske osjećaje?

Opet, netko može odlučiti svaku nedjelju ići u crkvu i time svjesno pokušavati ojačati svoje slabe vjerske osjećaje - ali zašto jedna osoba stremi tome da bude religioznija, dok je druga savršeno sretna s tim da je ateist? To može biti rezultat bezbroj kulturnih i genetskih sklonosti, ali nikad „slobodne volje".

Ono što vrijedi za seksualne želje vrijedi i za sve ostale želje, kao i za sve osjećaje i misli. Razmislite samo o prvoj sljedećoj misli koja će vam se pojaviti u glavi. Odakle je došla? jeste li slobodno odlučili pomisliti to i tek onda zbilja pomislili? Sigurno niste. Proces samoistraživanja počinje jednostavnim koracima i postupno postaje sve teži. Prvo shvatimo da ne upravljamo svijetom izvan nas. ja ne odlučujem o tome kad će kišiti. Onda shvatimo da ne upravljamo onime što se događa unutar našeg tijela, ja ne upravljam svojim krvnim tlakom. Potom shvatimo da ne upravljamo čak ni vlastitim mozgom. Da ne govorimo neuronima kad da se aktiviraju. Naposljetku bismo trebali shvatiti da ne upravljamo svojim željama, pa čak ni vlastitim reakcijama na te želje. Ako to shvatimo, možda ćemo biti manje opsjednu-

ti svojim mišljenjima, osjećajima i željama. Nemamo slobodnu volju, ali možemo biti malo oslobođeniji od tiranije naše volje. Ljudi obično pridaju toliku važnost svojim željama da pokušavaju upravljati cijelim svijetom i oblikovati ga u skladu s njima. Želeći ostvariti te želje, ljudi lete na Mjesec, pokreću svjetske ratove i destabiliziraju cijeli ekosustav. Ako shvatimo da naše želje nisu čarobne manifestacije slobodnog izbora, nego proizvodi biokemijskih procesa (pod utjecajem kulturoloških faktora koji su također izvan naše kontrole), mogli bismo biti manje opsjednuti njima. Bolje je da shvatimo sami sebe, svoj um i svoje želje nego da pokušavamo shvatiti svaku maštariju koja se pojavi u našoj glavi.

A kako bismo shvatili sami sebe, ključno je priznati da je naše „ja[cc] Akcijska priča koju kompliciranimehanizmi našeg uma neprestano proizvode, ažuriraju i iznova ispisuju. U mom umu postoji pripovjedač koji mi objašnjava tko sam, odakle dolazim, kamo sam se uputio i što se upravo događa. Poput vladinih stručnjaka za friziranje informacija koji objašnjavaju najnovija politička previranja, unutarnji pripovjedač neprestance pogrešno shvaća stvari, ali rijetko kad to priznaje. I baš kao i vlada koja gradi nacionalne mitove zastavama, ikonama i paradama, tako i moj unutarnji propagandni stroj gradi moj osobni mit s vrijednim sjećanjima i dragocjenim traumama koje često ne nalikuju istini.

U doba Facebooka i Instagrama taj proces nastanka mita možete promatrati jasnije nego ikad jer su se njegovi dijelovi iz uma preselili na računalo. Fascinantno je i zastrašujuće promatrati ljude koji provode sate stvarajući i uljepšavajući savršenu *online*- sliku sebe, čime se vežu uz vlastitu kreaciju i brkaju je s istinom o sebi.[20] Tako obiteljske proslave pune sitnih sukoba, zastoja i napetih tišina postaju zbirke prelijepih panorama, savršenih večera i nasmiješenih lica - 99 posto onoga što iskusimo nikad ne postane dio priče o nama.

Osobito je važno spomenuti daje naše izmaštano „ja“ obično jako vizualno, dok su naša stvarna iskustva tjelesna. U maštariji posmatrate scenu u svom umu ili na zaslonu računala. Vidite

sebe kako stojite na tropskoj plaži, s plavim morem iza vas, nasmiješenoga lica, u jednoj ruci držite koktel, a drugom grlite ljubavnika. Raj. Ono što slika ne pokazuje su naporne muhe koje vas grizu po nozi, grč u želucu od one pokvarene riblje juhe, napetost u čeljusti dok lažirate veliki osmijeh i gadnu svađu kroz koju je sretni par prošao prije pet minuta. Kad bismo barem mogli osjetiti ono što su ljudi na fotografijama osjetili u trenutku kad je snimka napravljena!

Stoga, ako zaista želite razumjeti sebe, ne biste se trebali poistovjećivati sa svojim računom na Facebooku ili unutarnjom pričom o vama samima. Umjesto toga, trebali biste promatrati stvarni tijek svog tijela i uma. Vidjet ćete kako se misli, emocije i želje pojavljuju i nestaju bez ikakva razloga i bez ikakve vaše zapovijedi, baš kao što različiti vjetrovi pusu iz različitih smjerova i mrse vam kosu. 1 baš kao što vi niste ti vjetrovi, niste ni mješavina misli, emocija i želja koje osjećate, a posebno niste uređena priča koju kasnije o njima pripovijedate. Vi sve njih osjećate, ali njima ne upravljate, ne posjedujete ih, vi niste oni. Ljudi pitaju: „Tko sam ja?“ i očekuju da im se ispriča priča. Prvo što morate znati o sebi je da vi niste priča.

Bez priče

Liberalizam je napravio odvažan korak odbacivanjem svih kozmičkih drama, a potom je utjelovio tu dramu u ljudsko biće - svemir nema radnju, pa je na ljudima da je stvore, to je naš poziv i smisao našeg života. Tisućama godina prije našeg liberalnog doba drevni budizam otišao je korak dalje odbacivanjem ne samo svih kozmičkih drama, nego i unutarnje drame ljudskog stvaranja. Svemir nema značenje, baš kao ni ljudski osjećaji. Oni nisu dio neke velike svemirske priče - samo su prolazne vibracije koje se pojavljuju i nestaju bez ikakva osobitog razloga. To je istina. Prebolite ju.
Brihadaranyaka Upanishad govori nam da „glava žrtvenoga konja znači zoru, njegovo oko je sunce (...) njegovi udovi su go-

dišnja doba, njegovi zglobovi su mjeseci i tjedni, njegova stopala su dani i noći, njegove kosti su zvijezde, a njegovo meso oblaci.“ Za razliku od toga, *Mahasatipatthana Sutta*, jedan od ključnih budističkih tekstova, objašnjava da čovjek dok meditira pažljivo promatra svoje tijelo, primjećujući kako „u ovom tijelu postoje vlasi kose, dlačice kože, nokti, zubi, koža, meso, mišići, kosti, bubrezi, srce, slina, sluznica nosa, sinovijalna tekućina i urin“. Stoga on promatra svoje tijelo. Shvativši to, utvrdi: „Ovo je tijelo!"[21] Kosa, kosti ili urin ne predstavljaju ništa drugo. Oni su samo ono što jesu.

Ulomak za ulomkom, tekst nastavlja objašnjavati da, neovisno o tome što osoba u meditaciji promatra u tijelu ili u umu, on ili ona to jednostavno shvaća onakvim kakvo ono jest. Stoga, on ili ona „duboko dišući, ispravno razumije: ‘Ja dišem duboko.’ Kad diše plitko, ispravno razumije: ‘Ja dišem plitko.’“‘[22] Dug dah ne predstavlja godišnje doba, a kratak dah ne predstavlja dane. Oni su samo vibracije u tijelu.

Buda je podučavao da postoje tri temeljne stvarnosti svemira - da se sve neprestano mijenja, da ništa nema trajnu suštinu te da ništa nije u potpunosti zadovoljavajuće. Možete istraživati najudaljenije kutke galaktike i svog tijela ili uma i nikad nećete pronaći nešto što se ne mijenja, što ima vječnu suštinu ili nešto što vas u potpunosti zadovoljava.

Patnja nastaje jer ljudi to ne uspijevaju shvatiti. Oni vjeruju da negdje postoji neka vječna bit i da će, ako je pronađu i povežu se s njom, biti u potpunosti zadovoljni. Ta vječna bit ponekad se naziva bogom, ponekad nacijom, ponekad dušom, ponekad autentičnim „ja“, a ponekad pravom ljubavi - i što se ljudi više vežu uz nju, postaju razočaraniji i jadniji kad je ne uspiju pronaći. Još gore, što je povezanost veća, to je veća mržnja koju takvi ljudi razviju prema bilo kojoj osobi, skupini ili instituciji koja naizgled stane između njih i njihova voljenog cilja.

Prema Budi, dakle, život nema smisla i ljudi ne moraju stvoriti nikakav smisao. Moraju samo shvatiti da smisao ne postoji i time se osloboditi patnje koju stvara naše vezivanje i identificiranje s ispraznim pojavama. "Što učiniti?" pitaju ljudi, a Buda

savjetuje: „Ne činite ništa. Baš ništa.[u] Cijeli problem leži u tome da neprestano nešto činimo. Ne nužno na fizičkoj razini - jer možemo nepomično zatvorenih očiju sjediti satima - već smo na mentalnoj razini iznimno zaokupljeni stvaranjem priča i identiteta, borbama i pobjedama. Zaista ne činiti ništa znači da um ne čini ništa i ništa ne stvara.

Na žalost, i to se vrlo lako pretvara u herojski ep. Čak i dok sjedite zatvorenih očiju i osjećate kako dah izlazi iz vaših nosnica i u njih ulazi, mogli biste početi stvarati priče o tome. „Moj dah je ponešto usiljen, ako budem mirnije disao, postat ću zdraviji." Ili: „Ako samo nastavim promatrati svoj dah i ne činiti ništa, postat ču prosvijetljen i biti najmudriji i najsretniji na svijetu." Potom se ep počne razvijati, a ljudi krenu tim putem ne samo da bi se oslobodili vlastitih veza, nego i kako bi druge uvjerili da učine isto. Prihvativši da život nema smisla, pronalazim značenje u tome da to objasnim drugima vodeći rasprave s nevjernicima, podučavajući skeptike, donirajući novac za gradnju samostana... „Bez priče" vrlo lako može postati još jedna priča.

Povijest budizma donosi tisuću primjera kako se ljudi koji vjeruju u prolaznost i ispraznost svega te važnost slobode, mogu upuštati u borbu protiv vlade, sukobljavati se oko vlasništva nad nekretninom, pa čak oko značenja neke riječi. Borba protiv drugih zbog vaše vjere u slavu vječnog Boga žalosna je, ali razumljiva; borba protiv drugih iako vjerujete u ispraznost svega stvarno je bizarna - ali tako ljudska.

U 18. stoljeću kraljevske dinastije Burme i susjednog Šama bile su ponosne na svoju posvećenost Budi te su stekle legitimitet štiteći budističku vjeru. Kraljevi su darivali samostane, gradili pagode i svaki tjedan slušali učene redovnike kako drže rječite propovijedi o pet temeljnih moralnih obaveza svakog ljudskog bića: suzdržavanja od ubijanja, krađe, seksualnog zlostavljanja, prijevare i opijenosti. Unatoč tome, ta su se dva kraljevstva nemilosrdno borila jedno protiv drugog. Dana 7. travnja 1767. godine vojska burmanskoga kralja Hsinbyushina ušla je u glavni crrad Sijama nakon duge opsade. Pobjedničke su trupe ubijale, pljačkale, silovale i vjerojatno se tu i tamo opile. Potom su spa-

, lile većinu grada, zajedno s njegovim palačama, samostanima i pagodama, te odvele kući tisuće robova i kolica puna zlata i dragulja.

Nije riječ o tome da je kralj Hsinbyushin budizam shvaćao olako. Sedam godina nakon te velike pobjede kralj je sa svojom svitom krenuo niz veliku rijeku Irrawaddy obavljajući vjerske dužnosti u važnim pagodama na tom putu i tražeći Budu da blagoslovi njegovu vojsku kako bi i dalje pobjeđivala. Kad je Hsinbyushin stigao do Rangoona, ponovo je sagradio i proširio najsvetiju konstrukciju u cijeloj Burmi - pagodu Shwedagon. Potom je pozlatio prošireno zdanje količinom zlata jednakoj njegovoj vlastitoj težini i podigao zlatni toranj na vrhu pagode te ga ukrasio dragim kamenjem (možda onim koje je ukrao od Šijama). Također je tu priliku iskoristio da bi pogubio zatočenoga kralja Pegua, svog brata i svog sina.[23]

Tridesetih godina 20. stoljeća ljudi u Japanu pronalazili su čak i kreativne načine kombiniranja budističkog nauka s nacionalizmom, militarizmom i fašizmom. Radikalni budistički mislioci poput Nisshoa Inouea, ikkija Kite i Tanaka Chigakua tvrdili su da se ljudi, kako bi se riješili svojih egoističnih veza, trebaju u potpunosti prepustiti caru, odbaciti sva svoja razmišljanja i biti potpuno odani naciji. Takve ideje nadahnule su razne ultrana- cionalističke organizacije, uključujući i fanatičnu vojnu skupinu koja je pokušala srušiti konzervativni politički sustav Japana kampanjom ubojstava. Ubili su bivšeg ministra financija, direktora korporacije Mitsui i, naposljetku, premijera Tsuyoshija Inu- kaija. Time su ubrzali pretvaranje Japana u vojnu diktaturu. Kad se vojska potom upustila u rat, budistički svećenici i majstori zen-meditacije propovijedali su nesebičnu poslušnost državnoj vlasti i preporučali samožrtvovanje u ime ratnih uspjeha. Nasuprot tome, na budistička se učenja o suosjećanju i nenasilju nekako zaboravilo, pa nisu imala nikakav značajan utjecaj na ponašanje japanskih vojnika u Nanjingu, Manili ili Seoulu.[24]

Danas su zapisi o ljudskim pravima u budističkom Mijanmaru među najgorima u svijetu, a jedan budistički svećenik Ashin Wirathu čak prevodi protumuslimanski pokret u zemlji. On tvr-

di da samo želi zaštititi Mijanmar i budizam od muslimanskih džihadističkih urota, ali njegove propovijedi i članci toliko su huškački da je Facebook u veljači 2018. godine uklonio njegovu stranicu, citirajući pritom svoju zabranu govora mržnje. U jednom intervjuu iz 2017. godine za *The Guardian* svećenik je propovijedao suosjećanje za komarca koji je letio pokraj njega, a potom se, suočen s optužbama da je mijanmarska vojska silovala muslimanske žene, nasmijao i rekao: „Nemoguće. Njihova su tijela previše odvratna."[25]

Vrlo je mala vjerojatnost da će nastupiti mir u svijetu i globalni sklad kad osam milijardi ljudi počne redovito meditirati. Promatrati istinu o sebi jako je teško! Čak i ako nekako uspijete navesti većinu ljudi da to pokuša učiniti, većina nas će ubrzo iskriviti istinu na koju naiđemo u neke priče s herojima, zlikovcima i neprijateljima, i pronaći vrlo dobre izgovore da odemo u rat.

Test stvarnosti

Iako su sve te velike priče fikcija koju stvara naš um, nema razloga za očaj. Stvarnost je i dalje tu. Ne možete sudjelovati u nekoj izmišljenoj drami, ali zašto biste to uopće i željeli? Veliko pitanje s kojim se ljudi suočavaju nije „što je smisao života", nego „kako izbjeći patnju". Kad odbacite sve fikcijske priče, stvarnost možete promatrati jasnije nego prije, a ako zaista znate istinu o sebi i svijetu, ništa vas ne može učiniti nesretnima. Ali to je, naravno, lakše reći nego učiniti.

Mi ljudi pokorili smo svijet zahvaljujući sposobnosti da stvaramo kreativne priče i u njih vjerujemo. Stoga smo osobito loši u prepoznavanju razlike između fikcije i stvarnosti. Zanemarivanje te razlike za nas je bilo pitanje opstanka. Ako ipak želite shvatiti razliku, mjesto od kojeg biste trebali početi je patnja. Jer patnja je nešto najstvarnije na svijetu.

Kad ste suočeni s nekom velikom pričom i želite znati je li stvarna ili izmišljena, jedno od ključnih pitanja koje morate po-

staviti je može ii glavni junak priče patiti. Na primjer, ako vam netko ispriča priču o poljskoj naciji, zastanite na trenutak i razmislite može li Poljska patiti. Adam Mickiewicz, veliki roman - tički pjesnik i otac modernog poljskog nacionalizma, u svojoj je glasovitoj izjavi Poljsku nazvao „Kristom svih nacija[4]. Pišući 1832. godine, nekoliko desetljeća nakon što je Poljska razdijeljena između Rusije, Pruske i Austrije i nedugo nakon što su Rusi brutalno ugušili poljsku pobunu 1830. godine, Mickiewicz je objasnio da su užasne patnje kroz koje je Poljska prošla zapravo žrtva u ime cijelog čovječanstva usporediva sa žrtvom Kristovom te da će, baš kao Krist, i Poljska ustati iz mrtvih.

U slavnom odlomku, Mickiewicz je napisao;

Poljska je rekla [ljudima Europe]: „Tko god meni dođe, bit će slobodan i jednak, jer ja sam SLOBODA/[1] No kraljevi su, čuvši to, uplašenih srca, razapeli poljsku naciju i položili ju u njezin grob, uzvikujući: „Ubili smo i pokopali Slobodu."
No zaludu su vikali... jer poljska nacija nije umrla... trećega dana, duša će se vratiti tijelu, a nacija će ustati i osloboditi sve narode Europe od ropstva.[26]

Može li nacija patiti? Ima li nacija oči, ruke, osjetila, naklonosti i strasti? Ako je ubodete, može li krvariti? Očito je da ne može. Ako je poražena u ratu, ako izgubi neku provinciju ili čak svoju neovisnost, ona i dalje ne može iskusiti bol, tugu ili bilo koji drugi oblik patnje jer nema tijela, uma ni ikakvih osjećaja. Ona je zapravo samo metafora. Samo je u mašti određenih ljudi Poljska stvarni entitet koji može patiti. Poljska to podnosi jer su joj ti ljudi posudili svoja tijela - ne samo služenjem u poljskoj vojci, nego i utjelovljenjem radosti i tuga nacije. Kad su u svibnju 1831. godine do Varšave stigle vijesti o porazu Poljske u Bitci kod Ostrolfka, ljudima su se želuci stisnuli od muke, srca napunila tugom, a oči suzama.

Sve to, naravno, ne opravdava rusku invaziju niti potkopava pravo Poljaka da uspostave neovisnu državu i sami odluče o vlastitim zakonima i običajima. To, međutim, na kraju znači da

stvarnost ne može biti priča poljske nacije jer samo postojanje Poljske ovisi o slikama u ljudskim umovima.

S druge strane, razmislite o sudbini žene iz Varšave koju su opljačkale i silovale okupatorske ruske trupe. Za razliku od metaforične patnje poljske nacije, patnja te žene bila je vrlo stvarna. Možda su je uzrokovale ljudske vjere u različite fikcije, poput vjere u ruski nacionalizam, pravoslavno kršćanstvo i mačo hero- izam, koje su i nadahnule mnoge ruske državnike i vojnike. Ali patnja koja je iz toga nastala bila je sto posto stvarna.

Kad god političari počnu spominjati mistične pojmove - čuvajte se. Možda pokušavaju prikriti stvarnu patnju ili pronaći za nju izgovor, pokušavajući je upakirati u velike nerazumljive riječi. Budite osobito oprezni kod sljedećih riječi: žrtva, vječnost, čistoća, otkupljenje. Ako čujete bilo koju od njih, oglasite uzbunu. Ako, pak, slučajno živite u zemlji u kojoj vođe rutinski izgovaraju rečenice poput: „Njihova žrtva otkupit će čistoću naše vječne nacije“ - znajte da ste u gadnoj nevolji. Da biste spasili zdrav razum, uvijek pokušajte takva lupetanja prevesti u stvarne pojmove: u vojnika koji plače u agoniji, u surovo pretučenu ženu, u dijete koje se trese od straha.

Ako, dakle, želite saznati istinu o svemiru, smislu života i svom identitetu, najbolje je započeti promatranjem patnje i istraživanjem onoga što ona zapravo jest.

Odgovor nije priča.

21

MEDITACIJA

Samo promatrajte

Nakon što sam kritizirao toliko priča, vjera i ideologija, pošteno bi bilo da i samog sebe stavim u taj položaj i objasnim kako netko toliko skeptičan može i dalje svako jutro ustati veseo. Oklijevam to učiniti djelomično zbog straha od samozadovoljstva, a djelomično jer ne želim ostaviti pogrešan dojam, kao da ono što je meni dobro može biti dobro svima. Vrlo sam svjestan činjenice da hirove mojih gena, neurona, osobne povijesti i *dharme* ne dijele svi. No, možda je dobro da čitatelji barem znaju koje su boje naočale kroz koje gledam svijet i time iskrivljujem svoju percepciju i pisanje.

Bio sam problematičan i nemiran tinejdžer. Svijet za mene uopće nije imao smisla, a ja nisam dobivao odgovore na velika pitanja o životu. Posebice mi nije bilo jasno zašto u svijetu i mom životu ima toliko patnje i što se po tom pitanju može učiniti. Sve što sam dobivao od ljudi oko sebe i knjiga koje sam čitao bile su razrađene fikcije: vjerski mitovi o bogovima i rajevima, nacionalistički mitovi o domovini i njezinoj povijesnoj misiji, romantični mitovi o ljubavi i pustolovinama ili kapitalistički mitovi o ekonomskom rastu i načinu na koji će me kupovanje i konzumiranje učiniti sretnim. Imao sam dovoljno pameti da shvatim kako su to sve vjerojatno fikcije, ali nisam imao pojma kako doći do istine.

Kad sam počeo studirati, pomislio sam da će sveučilište biti idealno mjesto za pronalaženje odgovora. Ali razočarao sam se. Akademski svijet dao mi je brojne alate za dekonstrukciju svih mitova koje su ljudi dosad stvorili, ali mi nije ponudio zadovoljavajuće odgovore na velika pitanja o životu. Naprotiv, potaknulo me da se usredotočim na sve uža i uža pitanja. Na kraju sam završio pišući doktorat o autobiografskim tekstovima srednjovjekovnih vojnika na Sveučilištu u Oxfordu. Iz hobija sam i dalje čitao puno filozofskih knjiga i sudjelovao u brojnim filozofskim raspravama. Iako mi je to pružilo beskrajnu intelektualnu razonodu, jedva da mi je dalo ikakve stvarne spoznaje. To me iznimno frustriralo.

Na kraju je moj dobar prijatelj Ron predložio da barem na nekoliko dana ostavim postrance sve knjige i intelektualne rasprave i pokušam pohađati meditacijski tečaj Vipassana. („Vi- passana" znači „introspekcija" na paliju, jeziku drevne Indije.) Pomislio sam daje riječ o nekim *new* agc-besmislicama, pa sam, jer me nije zanimalo slušati o još jednoj mitologiji, odbio otići. No, nakon godine strpljivog nutkanja, u travnju 2000. naveo me na to da se povučem na desetodnevni tečaj Vipassane.[1]

Prije toga sam vrlo malo znao o meditaciji pa sam pretpostavio da mora uključivati svakojake komplicirane mistične teorije. Stoga sam bio iznenađen time koliko je to učenje zapravo jednostavno. Učitelj na tečaju S. N. Goenka uputio je polaznike da sjede prekriženih nogu i zatvorenih očiju te da svu svoju pažnju usmjere na dah koji ulazi u njihove nosnice i izlazi iz njih. „Ne radite ništa", ponavljao je, „ne pokušavajte kontrolirati dah ili disati na neki određeni način. Samo promatrajte stvarnost sadašnjeg trenutka, kakav god da jest. Kad dah ulazi, svjesni ste - sada dah ulazi. Kad dah izlazi, svjesni ste - sada dah izlazi. A kad izgubite fokus i vaše misli počnu lutati među uspomenama i maštarijama, svjesni ste - sada su moje misli odlutale od daha." Bila je to najvažnije što mi je itko ikad rekao.

Kad ljudi postavljaju velika pitanja o životu, često ih uopće ne zanima kad njihov dah ulazi u njihove nosnice, a kad iz njih izlazi. Umjesto toga, žele, na primjer, znati što se dogodi nakon

što umrete. Prava zagonetka u životu nije, međutim, pitanje što se dogodi nakon što umrete, nego što se dogodi prije toga. Ako želite razumjeti smrt, morate razumjeti život.

Ljudi pitaju: „Kad umrem, hoću li potpuno nestati? Hoću li otići u raj? Hoću li se ponovo roditi u novom tijelu?“ Ta pitanja temelje se na pretpostavci da postoji neko „ja“ koje opstaje od rođenja do smrti, a pitanje je: „Što će se s tim ‘ja dogoditi u tre- nutku smrti?“

Ali što je to što opstaje od rođenja do smrti? Tijelo se u svakom trenutku mijenja, kao i mozak i um. Što bolje promatrate sami sebe, to jasnije postaje da ništa ne opstaje od jednog do drugog trenutka. Što onda cijeli taj život drži na okupu? Ako ne znate odgovor na to pitanje, ne razumijete život, a sasvim sigurno ne možete razumjeti smrt. Ako ikad otkrijete što život drži na okupu, bit će vam jasan odgovor na veliko pitanje o smrti.

Ljudi kažu: „Duša opstaje od rođenja do smrti i tako život drži na okupu“, ali to je samo priča. Jeste li ikad promotrili neku dušu? Možete to istražiti u bilo kojem trenutku, ne samo u trenutku smrti. Ako možete razumjeti što se događa s vama dok jedan trenutak završava, a drugi počinje - također ćete shvatiti što će se dogoditi s vama u trenutku smrti. Ako zaista možete promotriti sami sebe tijekom jednog daha - razumjet ćete sve.

Prvo što sam naučio promatrajući svoj dah bilo je da, unatoč svim knjigama koje sam pročitao i svim predavanjima koja sam pohađao, nisam znao gotovo ništa o svom umu i imao sam vrlo malo kontrole nad njim. Unatoč trudu, nisam mogao promatrati stvarnost svog daha koji ulazi u moje nosnice i izlazi iz njih dulje od deset sekundi prije nego što bi mi misli odlutale. Godinama sam živio pod dojmom da sam gospodar svog života i direktor svog brenda, a nekoliko sati meditacije bilo je dovoljno da mi pokažu kako sam jedva imao kontrolu nad samim sobom. Nisam bio direktor - jedva da sam bio portir. Dobio sam zadatak stajati pred vratima svog tijela - nosnica - i samo promatrati što ulazi i izlazi. Ali, nakon nekoliko trenutaka izgubio sam fokus i napustio svoje mjesto. Bilo je to iskustvo koje mi je otvorilo oči.

Kako je tečaj napredovao, tako se polaznike podučavalo da ne promatraju isključivo dah, nego osjete u cijelom tijelu. Ne neke osobite osjete sreče i ekstaze, nego najobičnije i najsvakod- nevnije osjete: toplinu, pritisak, bol... Tehnika Vipassane temelji se na uvidu da je tijek uma usko vezan uz tjelesne osjete. Između mene i svijeta uvijek postoje tjelesni osjeti. Nikad ne reagiram na događaje u vanjskom svijetu; uvijek reagiram na osjete u svom tijelu. Ako je osjet neugodan, reagiram odbijanjem. Ako je ugodan, želim još. Čak i kad mislimo da reagiramo na nešto što je učinila neka druga osoba, na posljednje objave predsjednika Trumpa na Twitteru ili na neku daleku uspomenu iz djetinjstva, istina je kako uvijek reagiramo na svoje neposredne tjelesne osjete. Ako smo bijesni jer je netko uvrijedio našu naciju ili našeg boga, ono što uvredu čini nepodnošljivom je gorući osjet u dubini želuca i bol koja nam nagriza srce. Naša nacija ne osjeća ništa, ali naše tijelo to zaista boli.

Želite li znati što je ljutnja? Pa, samo promatrajte osjete koji nastaju i nestaju u vašem tijelu kad ste ljuti. Imao sam dvadeset i četiri godine kad sam otišao na taj tečaj. Prije toga sam osjetio ljutnju otprilike deset tisuća puta, ali me nikad nije zanimalo promisliti kakav je osjećaj ljutnje uistinu. Kad god sam bio ljut, usredotočio sam se na objekt svoje ljutnje - nešto što je netko učinio ili rekao - umjesto na osjetilnu stvarnost ljutnje.

Mislim da sam u tih deset dana naučio više o sebi i ljudima uopće promatrajući svoje osjete nego u cijelom životu dotad. A da bi mi to pošlo za rukom, nisam morao prihvatiti nikakvu priču, teoriju ili mitologiju. Trebao sam samo promatrati stvarnost takvom kakva jest. Najvažnije što sam shvatio bilo je da se najdublji uzrok moje patnje nalazi u uzorcima mog vlastitog uma. Kad želim da se nešto dogodi i to se ne dogodi, moj um reagira stvaranjem patnje. Patnja nije objektivno stanje u vanjskom svijetu. To je mentalna reakcija koju proizvodi moj um. Shvatiti to, prvi je korak prema prestanku stvaranja veće količine patnje.

Nakon tog prvog tečaja 2000. godine, počeo sam meditirati svaki dan po dva sata, a svake se godine radi meditacije povučem na mjesec ili dva. Nije to bijeg od stvarnosti. To je dolaženje

u doticaj sa stvarnošću. Barem dva sata na dan uistinu promatram stvarnost onakvom kakva jest, dok sam ostala dvadeset i dva sata preplavljen e-mailovima i tweetovima i videoklipovima ljupkih psića. Bez fokusa i jasnoće koju mi ta praksa daje, ne bih mogao napisati ni *Sapiensa* ni *Homo deusa.* Što se mene tiče, meditacija se nikad nije kosila sa znanstvenim istraživanjem. Štoviše, bila je još jedno vrijedno oruđe u znanstvenom alatu, osobito kad sam pokušavao shvatiti ljudski um.

Kopanje s oba kraja

Znanosti je teško dešifrirati misterije uma uglavnom zato što nam nedostaju učinkoviti alati. Mnogi ljudi, uključujući i brojne znanstvenike, obično brkaju um s mozgom, ali to su dvije uistinu vrlo različite stvari. Mozak je materijalna mreža neurona, si- napsi i biokemije. Um je tijek subjektivnih iskustava, poput boli, ugode, ljutnje i ljubavi. Biolozi pretpostavljaju da mozak nekako stvara um, a da biokemijske reakcije u milijardama neurona nekako stvaraju iskustva poput boli i ljubavi. Međutim, dosad nemamo nikakvo objašnjenje za to kako um nastaje iz mozga. Kako to da kad milijarde neurona odašilju električne signale u određenom obrascu osjećam bol, a kad ih odašilju u nekom drugom obrascu, osjećam ljubav? Nemamo pojma. Stoga, čak i ako um zaista nastaje iz mozga, proučavanje uma još uvijek je drukčiji pothvat od proučavanja mozga.

Istraživanje mozga napreduje u skokovima zahvaljujući pomoći mikroskopa, skenera mozga i moćnih računala. No, um ne možemo vidjeti mikroskopom ili skenerom. Ti nam uređaji omogućavaju da otkrijemo biokemijske i električne aktivnosti u mozgu, ali nam ne daju pristup subjektivnim iskustvima povezanim s tim aktivnostima. Od 2018. godine jedini um kojem mogu pristupiti je moj vlastiti. Ako želim otkriti kakva su iskustva drugih osjetilnih bića, mogu to saznati tek iz izvještaja iz druge ruke, koji, naravno, pate od brojnih iskrivljenja i ograničenja.

Mogli bismo bez sumnje prikupiti brojne izvještaje iz druge ruke od raznih ljudi i iskoristiti statistiku kako bismo pronašli ponavljajući uzorak. Takve su metode omogućile psiholozima i neuroznanstvenicima da bolje shvate um, ali i da poboljšaju i spase živote milijuna ljudi. Međutim, teško je napredovati dalje od određene razine korištenjem izvještaja iz druge ruke. Kad u znanosti želite istražiti neki fenomen, najbolje je promatrati ga izravno. Antropolozi, na primjer, izdašno koriste sekundarne izvore, ali ako zaista želite shvatiti samoansku kulturu, prije ili kasnije morat će spakirati kovčege i posjetiti Samou. Sam posjet, naravno, nije dovoljan. Blog koji piše putnik na proputovanju kroz Samou ne bi se mogao smatrati znanstvenom antropološkom studijom jer većini putnika nedostaju nužni alati i trening. Njihova promatranja previše su nasumična i pristrana. Da bismo postali pouzdani antropolozi, moramo naučiti kako promatrati ljudske kulture metodički i objektivno, bez prethodno stvorenih mišljenja i predrasuda. Zbog toga studirate antropologiju. Upravo je to antropolozima omogućilo da odigraju tako važnu ulogu u premošćivanju jaza između različitih kultura.

Znanstveno proučavanje uma rijetko kad slijedi taj antropološki model. Dok antropolozi često izvještavaju o svojim posjetima dalekim otocima i misterioznim zemljama, znanstvenici koji proučavaju svijest rijetko se upuštaju u takva osobna putovanja u predjele uma. Jer jedini um koji mogu promatrati je njihov vlastiti, i bez obzira na to koliko je teško promatrati samoansku kulturu bez pristranosti i predrasuda, još je teže objektivno promatrati vlastiti um. Nakon više od stotinu godina napornog rada, današnji antropolozi na raspolaganju imaju moćne alate za prikupljanje i analizu izvještaja iz druge ruke, ali kad je riječ o promatranju našeg uma, jedva da smo zagrebli po površini.

U nedostatku modernih metoda za izravno promatranje uma mogli bismo iskušati neke od alata koje su razvile predmoderne kulture. Nekolicina drevnih kultura posvetila je veliku pažnju proučavanju uma, a oslanjali su se ne samo na prikupljanje izvještaja iz druge ruke, nego i na uvježbavanje ljudi da sustavno promatraju vlastiti um. Metode koje su razvili skupljene su

pod generičkim pojmom „meditacija". Danas se taj pojam često povezuje s religijom i misticizmom, ali meditacija je zapravo bilo koja metoda za izravno promatranje vlastita uma. Mnoge religije doista su koristile brojne meditacijske tehnike, ali to ne znači daje meditacija nužno religiozna. Mnoge su religije također koristile brojne knjige, ali to ne znači da je korištenje knjiga religiozna praksa.

Tijekom tisućljeća, ljudi su razvili stotine tehnika za meditaciju, koje se razlikuju prema svojim principima i učinkovitosti. Imao sam iskustva samo s jednom - Vipassanom - pa jedino o njoj mogu govoriti s barem nekakvim autoritetom. Kao i neke druge meditacijske tehnike, i Vipassanu je navodno otkrio Buda u drevnoj Indiji. Budi su se pripisivale brojne teorije i priče, često bez nekih dokaza. Ne morate, međutim, vjerovati ni u jedan od njih da biste meditirali. Učitelj od kojeg sam ja učio Vipassanu, Goenka, bio je vrlo praktičan vodič. Neprestano nam je ponavljao da ostavimo po strani sve opise iz druge ruke, vjerske dogme i filozofske pretpostavke i fokusiramo se na vlastito iskustvo i stvarnost onakvom s kakvom se susrećemo. Svaki dan bi polaznici tečaja dolazili do njegove sobe po savjet ili odgovore. Na ulazu u sobu stajao je natpis: „Molimo izbjegavate teoretske i filozofske rasprave i usmjerite svoja pitanja na stvari koje se tiču vaše stvarnosti."

Stvarnost je značila promatranje tjelesnih osjeta i mentalnih reakcija na njih na metođičan, kontinuiran i objektivan način, otkrivajući tako osnovne obrasce uma. Ljudi ponekad meditaciju pretvore u potragu za posebnim iskustvom blaženstva i ekstaze. U stvarnosti je svijest zapravo najveći misterij svemira, a svakodnevni osjećaji vrućine i svrbeža jednako su misteriozni kao i osjećaji zanosa ili svemirskog jedinstva. Ljude koji se upuštaju u meditaciju Vipassane upozorava se da se nikad ne upuštaju u potragu za osobitim iskustvima, nego da se koncentriraju na shvaćanje stvarnosti svoga uma, kakva god bila.

Posljednjih su godina i znanstvenici koji se bave umom i neuroznanstvenici počeli pokazivati sve veće zanimanje za takve meditacijske tehnike, ali većina je znanstvenika dosad koristila

te alate samo neizravno.[2] Tipični znanstvenik sam zapravo ne prakticira meditaciju. Umjesto toga, poziva ljude iskusne u meditaciji u svoj laboratorij, prekrije im glavu elektrodama, zamoli ih da meditiraju pa promatra aktivnosti mozga koje potom nastaju. To nas može naučiti mnogim zanimljivim stvarima o mozgu, ali ako je cilj shvatiti um, nedostaju nam neke od najvažnijih spoznaja. Kao netko tko pokušava shvatiti strukturu materije promatranjem kamena kroz povečalo. Dođete do te osobe, date joj mikroskop i kažete: „Pokušaj s ovim. Vidjet ćeš puno bolje." Ona uzme mikroskop, uzme svoje povečalo pa kroz njega stane pažljivo promatrati materiju od koje je napravljen... Meditacija je oruđe za izravno promatranje uma. Propuštate velik dio njegova potencijala ako, umjesto da sami meditirate, preko ekrana nadzirete električne aktivnosti mozga druge osobe koja meditira.

Nipošto ne predlažem odbacivanje svih oruđa i praksi neuroznanosti. Meditacija ih ne zamjenjuje, ali bi ih mogla nadopuniti. Kao kad inženjeri kopaju tunel kroz golemu planinu. Zašto da kopaju samo s jedne strane? Bolje je istodobno kopati s obje. Ako su mozak i um zaista jedno te isto, oba se tunela moraju susresti. Ali što ako mozak i um nisu isto? Onda je još važnije istraživati um, a ne samo mozak.

Neka sveučilišta i laboratoriji počeli su doista koristiti meditaciju kao istraživačko oruđe, a ne samo puki objekt u neurozna- nosti. Taj je proces, međutim, još na samom početku, dijelom zato što zahtijeva izvanredni ulog istraživača. Ozbiljna meditacija zahtijeva veliku disciplinu. Ako pokušate objektivno promotriti svoje osjete, prvo ćete primijetiti da je um vrlo neobuzdan i nestrpljiv. Čak i ako se usredotočite na promatranje relativno izraženog fenomena, poput daha koji vam ulazi u nosnice i iz njih izlazi, vaš um obično to ne može raditi dulje od nekoliko sekundi prije nego što izgubi fokus i počne lutati uokolo po mislima, sjećanjima i snovima.

Kad mikroskop izgubi izoštrenost, jednostavno moramo okrenuti ručicu. Ako je ručica pokvarena, možemo nazvati mehaničara da je poravi. Ali kad um izgubi izoštrenost, ne može-

mo ga tako lako popraviti. Obično je potrebno mnogo treninga da bi se um smirio, sabrao i počeo sam sebe promatrati meto- dično i objektivno.

Možda ćemo u budućnosti moći uzeti neku tabletu i postići instantnu izoštrenost. Ali s obzirom na to da je cilj meditacije istražiti um, a ne samo izoštriti ga, takvi bi se prečaci mogli pokazati kontraproduktivnima. Tableta bi mogla izoštriti našu pažnju i usredotočenost, ali bi nas mogla spriječiti da istražimo cijelu širinu uma. Na kraju, čak i danas možemo lako izoštriti um gledanjem dobrog trilera na TV-u - ali um je tada toliko usredotočen na film da ne može promatrati vlastitu dinamiku.

Čak i ako se ne možemo osloniti na takva tehnološka pomagala, ne bismo trebali odustati. Nadahnuće možemo pronaći u antropolozima, zoolozima i astronautima. Antropolozi i zoolozi provedu godine i godine na dalekom otocima, izloženi brojnim bolestima i opasnostima. Posvećuju godine teškim režimima treninga, pripremajući se za opasne izlete u svemir. Ako imamo volje toliko se potruditi kako bismo razumjeli strane kulture, nepoznate vrste i daleke planete, moglo bi se isplatiti uložiti jednak trud u shvaćanje vlastita uma. A bolje nam je da shvatimo svoj um prije nego što algoritmi počnu odlučivati umjesto nas.

Introspekcija nikad nije bila laka, a s vremenom bi mogla postati i teža. S razvojem povijesti, ljudi su o sebi stvarali sve kompliciranije priče, koje su otežale nastojanje da shvatimo tko smo zapravo. Te su priče trebale ujediniti velike mase ljudi, akumulirati moć i očuvati društveni sklad. Bile su ključne za hranjenje milijardi gladnih ljudi i osigurale da ti ljudi jedni drugima ne prerežu grkljane. Kad su ljudi pokušali promotriti sami sebe, obično bi otkrili te gotove priče. Neizvjesno istraživanje bilo je pretjerano opasno. Prijetilo je potkopavanjem društvenog poretka.

S napretkom tehnologije, dogodile su se dvije stvari. Prvo, kako su se noževi od kremena postupno razvijali u nuklearne projektile, tako je postajalo sve opasnije destabilizirati društveni poredak. Drugo, kako su se slikarije u spiljama postupno razvijale u televizijske mreže, tako je bilo sve jednostavnije obma-

nuti ljude. U bliskoj budućnosti algoritmi bi mogli dokrajčiti taj proces i ljudima gotovo potpuno onemogućiti promatranje stvarnosti o sebi samima. Algoritmi će biti ti koji će u naše ime odlučiti tko smo i što bismo trebali znati o sebi.

Još ćemo nekoliko desetljeća imati mogućnost izbora. Ako se potrudimo, i dalje možemo istražiti tko smo uistinu. No, ako želimo iskoristiti tu priliku, bolje nam je da to učinimo odmah.

Zahvale

Želio bih zahvaliti svima koji su mi pomogli da pišem - ali i da brišem.

Michalu Shavitu, mom izdavaču u Penguin Ranđom Hou- seu u Ujedinjenom Kraljevstvu, koji se prvi dosjetio ideje za ovu knjigu i koji me vodio kroz dug proces pisanja, kao i cijeloj ekipi Penguin Random Housea za sav naporan rad i podršku.

Davidu Milneru, koji je, kao i inače, napravio sjajan posao uredivši rukopis. Ponekad sam samo trebao pomisliti na to što će reći David, pa da još malo radim na tekstu.

Suzanne Dean, mojoj kreativnoj direktorici u Penguin Random Houseu, genijalki koja se krije iza omota knjige.

Preeni Gadher i njezinim kolegama iz Riot Communication- sa, jer su složili briljantnu kampanju za promociju knjige.

Cindy Spiegel iz Spiegel & Graua, jer mi je dala povratne informacije i jer se pobrinula za sve s druge strane Atlantika.

Svim mojim ostalim izdavačima na svim kontinentima svijeta (osim Antarktike) zahvaljujem za njihovo povjerenje, posvećenost i profesionalnost.

Svojem znanstvenom asistentu Idanu Shereru, jer je provjeravao činjenice o svemu, od drevnih sinagoga do umjetne inteligencije.

Shmuelu Rosneru, za njegovu neprestanu podršku i dobre savjete.

Yigalu Borochovskvju i Sarai Aharoni, koji su pročitali rukopis i mnogo vremena i truda posvetili ispravcima mojih pogrešaka i tome da mi omoguće vidjeti stvari iz novih perspektiva.

Dannyju Orbachu, Uriju Sabachu, Yoramu Yovellu i Ronu Meromu, za njihove uvide o kamikazama, nadzoru, psihologiji i algoritmima.

Mom posvećenom timu - Idou Ayalu, Svibnjaji Orbach, Na- ami Wartenburg i Eiloni Ariel - koji je proveo dane i dane u paklu mog e-maila.

Svim mojim prijateljima i članovima obitelji, za strpljenje i ljubav.

Mojoj majci Pnini i punici Hannah, za vrijeme i iskustvo.

Mom suprugu i menadžeru Itziku bez kojeg se ništa od svega ovoga ne bi dogodilo. Ja znam samo pisati knjige. On radi sve ostalo.

1 na kraju, svim mojim čitateljima za interes, vrijeme i komentare. Ako knjiga leži na polici i nitko je ne čita, znači li uopće išta?

„Yuval Noah Harari o *Big Dati*, Googleu i nestanku slobodne volje“, FT.com, 26. kolovoza 2016.

„Isis je izdanak naše globalne civilizacije baš kao i Google", *Guardian*, 9. rujna 2016.

„Spas od strane algoritama: Bog, tehnologija i nova religija 21. stoljeća", *New Statesman*, 9. rujna 2016.

„Znači li Trumpov uspon kraj liberalizma?" *New Yorker*, 7. listopada 2016.

„Yuval Noah Harari osporava budućnost prema Facebooku", *Financial Times*, 23. ožujka 2017.

„Čovječanstvo: Vrsta iz doba post-istine", Bloomberg.com, 13. travnja 2017.

„Ljudi imaju ograničeno znanje. Što je lijek? Nitko ne zna", *New York Times*, 18. travnja 2017.

„Smisao života u svijetu bez rada", *Guardian*, 8. svibnja 2017.

„U okršaju *Big Date* i Bacha, računala bi mogla pobijediti", *Bloornberg View*, 13. svibnja 2017.

„Hoćemo li biti svjedoci najneravnopravnijih društava u povijesti?" *Guardian*, 24. svibnja 2017.

„Jedinstveni temeljni dohodak nije ni jedinstven ni temeljan", *Bloornberg View*, 4. lipnja 2017.

„Zašto više nijednoj državi nije moguće pobijediti u nekom ratu", Time.com, 23. lipnja 2017.

„Doba nereda: Zašto je tehnologija najveća prijetnja za čovječanstvo", *New Statesman*, 25. srpnja 2017.

„Ponovno podizanje sustava za revoluciju umjetne inteligencije", *Nature New$*, 17. listopada 2017.

* * *

Kao što je napomenuto u uvodu, knjiga je napisana u dijalogu s publikom. Brojna poglavlja sastavljena su kao odgovori na pitanja koja su mi postavljali čitatelji, novinari i kolege. Ranije verzije nekih segmenata već su objavljene kao eseji i članci, što mi je omogućilo da dobijem povratne informacije i izoštrim svoje argumente.

Ranije verzije:

„Ako znamo da je jedenje mesa ubojstvo, zašto nam toliko teško pada da se promijenimo i postanemo moralni?" *Haaretz*, 21. lipnja 2012.

„Kazalište terora", *Guardian*, 31. siječnja 2015.

„Judaizam nije veliki igrač u povijesti čovječanstva", *Haaretz*,